

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER'DE HEGEMONYA VE HEGEMONİK GEÇİŞ
TEORİLERİ: "YENİ HEGEMON" SÖYLEMİ KAPSAMINDA ÇİN'İN ORTADOĞU
POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

Müge YÜCE

OCAK-2020

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER'DE HEGEMONYA VE HEGEMONİK GEÇİŞ
TEORİLERİ: "YENİ HEGEMON" SÖYLEMİ KAPSAMINDA ÇİN'İN ORTADOĞU
POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

Müge YÜCE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ERKAN

OCAK-2020

TRABZON

ONAY

Müge YÜCE tarafından hazırlanan Uluslararası İlişkiler 'de Hegemonya ve Hegemonik Geçiş Teorileri: “Yeni Hegemon” Söylemi Kapsamında Çin’in Ortadoğu Politikası adlı bu Çalışma tarihinde (Savunma Sınavı Tarihi) yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
	Başkan	☐	☐	
	Üye	☐	☐	
	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Müge YÜCE

02.01.2020

ÖNSÖZ

Küresel petrol rezervlerinin %48'ine ve doğal gaz rezervlerinin %38'ine sahip olan Ortadoğu, Çin dış politikası için giderek önemi yükselen bir bölge haline gelmiştir. Ortadoğu'nun Çin için stratejik öneminin artması, uluslararası akademik çalışmaların Çin dış politikasının Ortadoğu'da nasıl bir seyir izleyeceğine odaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Çin dış politikasını Avro-Amerikan merkezli güçlerle karşılaştırmalı şekilde ele alan yaklaşımların Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu politikaları açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında çalışmanın temel sorunsalını Neo-realist ve Neo-liberal yaklaşımların "hegemonya" ya ilişkin temel argümanları kapsamında ele alınan "Çin hegemonyası" söylemleri oluşturmaktadır.

Çinli yazar Mo Yan "Kızıl Darı Tarlaları" isimli romanında "insanlara herhangi bir mutluluğun arkasında aynı miktarda acının saklandığını anlatın" diye seslenir. Bir yaşamı anlamlı kılan da bu mutluluk ve acılar içerisinde var olabilmeye çalışmaktır.

Bu çalışma, pek çok güzellik ve zorluğu içinde barındıran beş yıllık bir zaman diliminde şekillenmiştir. Bu süre içerisinde hayatımdaki güzellik ve zorlukların müsebbibi olan herkes bu çalışmada hak sahibidir. Ve bu çalışma tüm hak sahiplerine minnet ve şükran borçludur. Bu hak sahipleri arasında ailem, dostlarım, yolumu aydınlatan hocalarım, ruhu ile beni tamamlayan şehirler, kedim Reçel ve Erzurum-Trabzon arasında uzanan ilham kaynağım dağlar bulunmaktadır.

Ocak 2020

Müge YÜCE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GRAFİKLER LİSTESİ	XIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER'DE HEGEMONYA KAVRAMININ GELİŞİMİ VE DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ.....	8-62
1.1. Uluslararası İlişkiler'de Hegemonya Kavramının Ortaya Çıkışı ve Uluslararası İlişkiler'de Kullanımı	9
1.1.1. Hegemonya Kavramının Ortaya Çıkışı.....	9
1.1.2. Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler'de Kullanımı.....	11
1.2. Uluslararası İlişkiler'de Hegemonya, Hegemonik Kriz ve Hegemonik Geçiş İlişkin Teoriler	15
1.2.1. Neo-Realist Teoride Hegemonya ve Hegemonik Savaşlar	17
1.2.1.1. Organski ve Güç Dönüşüm Teorisi.....	17
1.2.1.2. Charles Kindleberger ve Hegemonik İstikrar Teorisi.....	20
1.2.2. Neo-Liberal Teoride Hegemonya ve İş Birliği	25
1.2.2.1. Joseph Nye ve Yumuşak Güç	25
1.2.2.2. Robert Keohane ve Hegemonya Sonrası.....	30
1.2.3. Neo-Marksist Teoride Hegemonya ve Sermaye Birikimi	34
1.2.3.1. Antonio Gramsci ve Hegemonya.....	34
1.2.3.2. Robert Cox ve Hegemonya.....	37
1.2.4. Wallerstein ve Kapitalist Dünya-Ekonomisi Analizi	40
1.3. Uluslararası İlişkiler'de Hegemonik Geçiş Anlatısına İlişkin Teorik Çerçeve.....	45

1.3.1. Andre Gunder Frank ve 5000 Yıllık Dünya Sistemi Anlatısı	47
1.3.2. Giovanni Arrighi ve Sistemik Birikim Daireleri.....	50
1.3.3. Barry K. Gills ve Hegemonik Geçişler Seti.....	55
1.3.4. Janet L. Abu-Lughod ve Hegemonya’da Karşılıklı Bağımlılık Olgusu	58

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ’NDE DÜNYA DÜZENİ VE HEGEMONYA	63-99
2.1. Çin Merkezli Uluslararası İlişkiler Disiplinini Ortaya Çıkaran Gelişmeler	65
2.1.1. Soğuk Savaş Sonrası Çin Komünist Partisi’nin Meşruiyetinin Yeniden Sağlanması Çabaları	65
2.1.2. Uluslararası Sistemde Yaşanan Paradigma Değişimi	67
2.2. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi’nde Konfüçyenizmin Etkisi ve Temel Varsayımlar	69
2.2.1. Geleneksel Olana Dönüş: Konfüçyenizm’in Yeniden Keşfi.....	69
2.2.2. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi’nin Temel Varsayımları	72
2.3. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarafından Geliştirilen Dış Politika Söylemleri.....	75
2.3.1. Çin Karakterli Sosyalizm	75
2.3.2. Çin Modeli ve Pekin Mutabakatı.....	80
2.3.3. Haraç Sistemi (朝贡体系).....	84
2.3.4. Barışçıl Kalkınma (中国和平发)	88
2.3.5. Ahenkli Dünya (和谐世界).....	91
2.3.6. Tianxia (天下).....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİN-ORTADOĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	100-160
3.1. Çin Ortadoğu İlişkilerinin Yapısal Analizi	101
3.1.1. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Tarihî ve Coğrafi Faktörler	105
3.1.1.1. Çin Tarih Anlayışında “Ortadoğu” Bölgesinin Sınırları ve Çin’in Bölge ile İlk Temasları.....	107
3.1.1.2. Ortadoğu’nun Coğrafi Konumu ve Çin için Taşıdığı Jeo-politik Önem.....	110
3.1.1.2.1. Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve İslami Köktencilik’in Yayılması	111

3.1.1.2.2. Büyük Güçler ile Rekabet Alanı Oluşturması	113
3.1.2. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Siyasi Faktörler	114
3.1.2.1. İdeolojik Bağlantılar 1949-1978	116
3.1.2.2. Ortadoğu'da İhmal Yılları 1978-89	120
3.1.2.3. Stratejik İlişkiler 1989-1999	122
3.1.2.4. Artan Etki 2000-2011	125
3.1.2.5. Arap Baharı ve Sonrası	128
3.1.3. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Ekonomik Faktörler	132
3.1.3.1. Karşılıklı Ticari İlişkiler	134
3.1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY).....	136
3.1.3.3. Enerji İş Birliği	139
3.1.4. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Kültürel Faktörler	142
3.1.4.1. Konfüçyüs Enstitüleri (孔子学院).....	144
3.1.5. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Stratejik Faktörler	149
3.1.5.1. BM Barışı Koruma Operasyonları Ortadoğu Misyonları ve Çin'in Katılımı.....	149
3.1.5.2. Kuşak Yol İnisiyatifi ve Ortadoğu.....	153

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİN'İN ORTADOĞU POLİTİKASINDA “YENİ HEGEMON” SÖYLEMİNE YOL AÇAN FAKTÖRLERİN BÖLGESEL LİDER ROLÜ ÜSTLENEN AKTÖRLER ÜZERİNDEN ANALİZİ.....	161-210
4.1. ÇİN'İN ORTADOĞU POLİTİKASINDA İRAN'IN ROLÜ	166
4.1.1. Çin- İran İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	166
4.1.1.1. İran ile Siyasal İlişkiler	166
4.1.1.2. İran ile Ekonomik İlişkiler	174
4.1.1.3. İran ile Askerî İlişkiler	178
4.1.2. Çin-İran İlişkilerinde Ayırt Edici Unsur Olarak İran Nükleer Antlaşması'nın Analizi	180
4.2. Çin'in Ortadoğu Politikasında Suudi Arabistan'ın Rolü.....	184
4.2.1. Çin-Suudi Arabistan İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	184
4.2.1.1. Siyasal İlişkiler	184
4.2.1.2. Ekonomik İlişkiler	191
4.2.1.3. Askerî İlişkiler	197

4.2.2. Çin – Suudi Arabistan İlişkilerinde Ayırt Edici Unsurlar: Çin – Suudi Arabistan İlişkilerinde Ayırt Edici Unsur Olarak Suriye İç Savaşı'nın Analizi	198
4.3. İran ve Suudi Arabistan Örnekleri Üzerinden “Çin Modeli” nin Farklılığının Açıklanması.....	201
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	211
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	225
ÖZGEÇMİŞ	252

ÖZET

Ortadoğu, Çin dış politikası için giderek önemi yükselen bir bölge haline gelmiştir. Ortadoğu'nun tarih boyunca küresel hegemonya kurmaya çalışan büyük güçlerin hâkimiyetlerini dayandırdıkları merkez bölge konumunda olması, Çin'in bölgeye yönelik dış politikasının da küresel hâkimiyet ve hegemonyaya yönelik bir amacı benimsediğinin a priori kabulüne yol açmıştır. Ancak, Çin'in Ortadoğu politikasının egemenliğe saygı, iç işlerine müdahale etmeme ve siyasi istikrar için mevcut hegemon güç ile iş birliği gibi unsurları içermesi bu kabulün Çin dış politikasının Ortadoğu'daki seyrini açıklamakta yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, Çin dış politikasını Avro-Amerikan merkezli güçlerle karşılaştırmalı şekilde ele alan yaklaşımların Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu politikaları açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktır.

Çalışmanın temel hipotezi, Çin'in Ortadoğu politikasının Avro-Atlantik hegemonya modelinden ziyade İmparatorluk dönemi Çin yönetiminin hegemonya anlayışı ve Konfüçyen siyasi gelenek ile harmanlanmış olan özgün Çin dış politika teorileri kapsamında şekillendiğidir. Bu hipotezi desteklemek için çalışmada ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin "hegemonya" ya ilişkin argümanları ile bu argümanlar kapsamında Çin dış politikasını ele alan çalışmalar detaylı şekilde analiz edilmiş ve başvurulan materyaller karşılaştırmalı şekilde ele alınarak çalışmada belirlenen temel teorik çerçeve kapsamında yorumlanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre Çin tarafından Ortadoğu'da izlenen dış politika, Avro-Amerikan merkezli güçlerin yükseliş sürecinde izledikleri hegemonik mücadele stratejisi ile açıklanamayan unsurlara sahiptir. Buna göre Pekin tarafından Ortadoğu'da izlenen temel dış politika ilkeleri geleneksel Çin dış politika ilkelerine bağlılık göstermektedir. Çin'in imparatorluk dönemi yönetim anlayışının da etkisi ile Pekin tarafından sınırları ötesindeki bölgelerde doğrudan müdahaleye varan ve hegemonik mücadeleyi gerektiren bir dış politikadan kaçınılmaktadır. Bu politika doğrultusunda Çin'in Ortadoğu'da izlemiş olduğu dış politikanın hegemonya mücadelesinden ziyade çatışma ve iş birliği unsurlarının ulusal çıkarlar yönünde sentezlendiği bir görünüm arz ettiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin Dış Politikası, Ortadoğu, Hegemonya, Hegemonik Geçiş Teorisi

ABSTRACT

The Middle East has become an increasingly important region for Chinese foreign policy. The great powers that have tried to establish global hegemony throughout history have based their dominance on their active role in the Middle East region. This historical reality has led to the a priori acceptance that China's foreign policy towards the region has also adopted a goal of global domination and hegemony. However, the fact that China's Middle East policy includes elements such as respect for sovereignty, non-interference in internal affairs, and cooperation with the existing hegemonic power for political stability has made this acceptance inadequate to explain the course of Chinese foreign policy in the Middle East. The main purpose of this study is to examine the approaches that take the Chinese foreign policy comparatively with the Eurocentric powers and to reveal that these approaches are insufficient to explain the policies China is following in the Middle East.

The main hypothesis of the study is that China's Middle East policy is shaped in the context of the original Chinese foreign policy theories which are blended with the hegemony understanding of the Chinese Empire and the Confucian political tradition rather than the Eurocentric model of hegemony. In order to support this argument, the arguments of the mainstream International Relations theories on hegemony and the studies dealing with Chinese foreign policy within the scope of these arguments were analyzed in detail. Materials used in these examinations were compared and interpreted within the framework of the basic theoretical framework determined in the study.

According to the findings of the study, the foreign policy pursued by China in the Middle East has elements that cannot be explained by the hegemonic struggle strategy pursued by the Eurocentric Powers. Accordingly, the basic foreign policy principles pursued by Beijing in the Middle East show adherence to traditional Chinese foreign policy principles. Under the influence of China's imperial administration, a foreign policy which requires direct hegemonic struggle behind the national borders is avoided by Beijing. In line with this policy, China's foreign policy in the Middle East has been shown to be a synthesis of elements of conflict and cooperation towards national interests rather than the hegemonic struggle.

Keywords: Chinese Foreign Policy, Middle East, Hegemony, Hegemonic Transition Theory

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Coxgil Düşüncede Tarihsel Sorunsalların Ele Alınış Boyutları	38
2	Batı Merkezli Devletler Arası Sistem ile Doğu Asya Merkezli Devletler Arası Sistem Arasındaki Temel Farklılıklar.....	53
3	Çin'in Ortadoğu Politikasında Yönlendirici İlkeler (1949-2018).....	116
4	Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ticari Partnerleri (2017).....	135
5	Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Çin İthalat-İhracat Partnerleri	136
6	Çin Tarafından Arap Ülkelerinde Gerçekleştirilen Yatırımlar	138
7	Ortadoğu'dan Diğer Bölgelere Yapılan Ham Petrol Ticaretinde Ülkelerin Payları (milyon ton – 2018)	141
8	Küresel Çapta Faaliyet Gösteren Kültürel Diplomasi Kuruluşları	145
9	Geniş Ortadoğu Bölgesi'nde Konfüçyüs Enstitüleri	148
10	Çin'in Katılım Sağladığı BM Barışı Koruma Operasyonları (1990- 2019).....	151
11	Çin'in KYİ Kapsamında 14 Ortadoğu Ülkesi ile İlişkileri	159
12	İran ve Suudi Arabistan'ın Çin'den Yapmış Olduğu Toplam Silah İthalatı 1988-2018 - (milyon dolar).....	165
13	Pekin'in "Basra Körfezi İkilemi"ni Yaratın Bölgedeki Gelişmelere Yönelik Politikaları	172
14	İran İthalat ve İhracat Partnerleri Arasında Çin'in Konumu- 2017	175
15	İran Nükleer Sorununa Yönelik Alınan BM Kararları ve Çin'in Tutumu	181
16	Suudi Arabistan İthalat ve İhracat Partnerleri Arasında Çin'in Konumu Mayıs 2019	192
17	BMGK Suriye Görüşmelerinde Çin'in Kullandığı Oylar.....	200

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Uluslararası Düzendeki Hiyerarşik Güç Dağılımı (Organski-1968).....	18
2	Neo-Realist Teoriler Açısından Çin'in "Yeni Hegemon Güç" Olacağına Yönelik Söylemlerin Oluşturulduğu Alan.....	25
3	Neo-Liberal Teoriler Açısından Çin'in "Yeni Hegemon Güç" Oacağına Yönelik Söylemlerin Oluşturulduğu Alan.....	34
4	Gramsci'ye Göre Hâkimiyet ve Hegemonyanın Unsurları.....	36
5	Hegemonik Yapının Kurulmasında Etkili Olan Güç Unsurları.....	38
6	Neo-Marksist Teoriler Açısından Çin Hegemonyasının Oluşumunu Destekleyen Argümanlar.....	45
7	Sistemik Birikim Daireleri ve Çevrimsel Süreçleri.....	52
8	13. Yüzyıl Dünya Sisteminin Yapısı.....	60
9	Çin Dış Politikası ve Dünya Politikaları.....	65
10	Çin Komünist Partisi Liderleri Tarafından Belirlenen Söylem ve İlkeler.....	66
11	Çin Medeniyeti Söyleminin Gerçekleştiği Sürecin Temel Bileşenleri.....	71
12	Çin Merkezli Uluslararası İlişkiler Çalışmalarındaki Temel Akımlar.....	74
13	Çin Karakterli Sosyalizm Teorisi'nin Temel Bileşenleri.....	78
14	Tang Dönemi Çin, Haraç Sistemi.....	86
15	Kuşak Yol İnisiyatifi Kara ve Deniz İpek Yolu.....	157
16	Suudi Arabistan – Çin İlişkilerinin Stratejik Unsurları.....	204
17	İran – Çin İlişkilerinin Stratejik Unsurları.....	206

GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	“Küresel Sistemdeki Etkinlik Düzeyleri”ne Göre Doğu’nun Düşüşü ve Batı’nın Yükselişi.....	48
2	Çin'den Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Ülkelerine Yapılan Kümülatif DYY Akışı (2003-2006).....	137
3	Konfüçyüs Enstitüleri’nin Dünya Çapında Artan Sayısı (2006-2014).....	146
4	Suudi Arabistan ve İran’ın Çin ile İthalat ve İhracat Dengesinin Karşılaştırılması	164
5	İran-Çin İthalat İhracat Dengesi (milyon dolar)	175
6	İran Enerji Sektörüne Yapılan Yabancı Yatırım.....	177
7	Çin ile Suudi Arabistan Arasındaki Karşılıklı Ticari Bağımlılık Oranları	192
8	Suudi Arabistan-Çin Dış Ticaret Dengesi (milyar dolar).....	193
9	Çin’in Ham Petrol İthalatı Yaptığı Kaynak Ülkeler	194

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AIIB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CEDA	: Ekonomi ve Kalkınma İlişkileri Konseyi
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
CNOOC	: Çin Ulusal Denizaşırı Petrol Şirketi
CRRC	: Çin Devlet Demiryolu Şirketi
DB	: Dünya Bankası
DEAŞ	: Devlet'ül Irak ve's Şam
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
KYİ	: Kuşak Yol İnisyatifi
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
NIOC	: İran Ulusal Petrol Şirketi
NORINCO	: Çin Kuzey Endüstrileri Şirketi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PLO	: Filistin Kurtuluş Örgütü
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SINOPEC	: Çin Petrokimya Şirketi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŖİÖ : Ŗanghai İŖbirliđi Örgütü
UAEK : Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNPKO : BirleŖmiŖ Milletler BarıŖı Koruma Operasyonları

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde son otuz yılda en fazla çalışmanın üretildiği alanlardan bir tanesi Çin dış politikası olmuştur. Çin dış politikasına yönelik bu artan ilgi, disiplin içerisinde giderek yaygınlık kazanan *uluslararası sistemin yapısal bir dönüşüm geçirdiğine* yönelik kanaat ile eş zamanlı olarak artmaktadır. Bu kapsamda Çin dış politikasını ele alan çalışmalar, Çin dış politikasında orta ve uzun vadede ortaya çıkacak eğilimlerin küresel sistemin yapı ve işleyişine ne yönde etki edeceğine odaklanan sistem düzeyindeki analizlerden faydalanmaktadırlar.

Çin dış politikasının sistem düzeyinde analizine olanak sağlayan Neo-realist ve Neo-liberal ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri, Avro-Atlantik merkezli tarih anlayışını benimsemiştir. Bu tarih anlayışı kapsamında Çin dış politikası, 16. Yüzyıl ve sonrasında Avro-Atlantik merkezli güçlerin (Hollanda, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) yükseliş süreçlerinde izlemiş oldukları dış politika stratejileri ile karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Çin ve Avrupa üzerine yapılan bu tarihsel karşılaştırmaya dayalı araştırmalara ise Avro-Atlantik merkezli (*Eurocentric*) sorular hâkim olmuştur.¹ Çin'in maddi güç kapasitesinin artışı ile orta ve uzun vadede izleyeceği dış politika stratejilerini ele alan Avro-Atlantik merkezli bu yaklaşımlar, Çin'in "yeni hegemon güç" olarak ortaya çıkacağını varsaymaktadırlar. Bu varsayım kapsamında örneğin ekonomik hegemonya konusunda yaptığı ve "dünya sistemi teorisi" ile bilinen Wallerstein'a göre 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları, 1792-1815 Napolyon Savaşları ile I. ve II. Dünya Savaşları yükselmekte olan güçlerin hegemon güce meydan okuması ile ortaya çıkan mücadelelerdir. Uluslararası İlişkiler literatüründe "Çin Tehdidi" ve "Çin Hegemonyası" söylemlerine gerekçe oluşturan bu yaklaşım, Çin dış politikasının çoğunlukla "hegemonya" ve "hegemonik dönüşüm" kavramları açısından analiz edilmesine yol açmıştır.

Batılı hegemon güçlerin yükseliş süreçleri ile Çin'in yükselişinin birbiri ile karşılaştırılmasına dayanan bakış açısı, Uluslararası İlişkiler disiplinine hâkim olan Avro-Atlantik merkezli bir tarih anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda Çin'in yeni hegemon güç olacağına yönelik çalışmaların bir kısmı argümanlarını Güney ve Doğu Asya gibi Çin'in geleneksel nüfuz bölgelerindeki politikalarına odaklanarak açıklamakta diğer kısmı ise Afrika ve Latin Amerika gibi Çin yatırımlarının yöneldiği bölgelerde izlenen dış politikayı Çin hegemonyasının yaygınlaştırılması çabaları kapsamında değerlendirmektedir. Ancak Çin hegemonyasını temel alan dış politika çalışmalarının çok az bir kısmı Çin'in Ortadoğu politikasını analiz etmektedir. Hâlbuki

¹ Ricardo Duchesne, "Between Sinocentrism and Eurocentrism: Debating Andre Gunder Frank's Re-Orient: Global Economy in the Asian Age", *Science&Society*, 65 (4), 2001-2002, s.428

Uluslararası İlişkiler’de hegemonya sahibi bir gücün Ortadoğu bölgesinde nüfuz sahibi olması gerektiğine yönelik yaygın bir kanı bulunmaktadır. Nitekim küresel sistemde daha önce hegemon güç olan aktörlerin Ortadoğu ve Levant bölgesinde aktif bir dış politika izledikleri, Ortadoğu’nun bölgesel dinamikleri üzerinde kontrol sahibi oldukları kabul edilmektedir.

Küresel sistem içerisinde ABD hegemonyasını takip eden yeni hegemon düzenin Çin tarafından oluşturulacağına yönelik beklenti veya argümanlar, Ortadoğu’da izlenecek politikanın bölgede daha önce hâkimiyet sahibi olan güçlerin politikalarını takip edeceğini varsaymaktadır. Ancak, Çin’in önde gelen Uluslararası İlişkiler uzmanlarından olan Wang Jisi’nin ortaya koyduğu ve Pekin yönetiminin izlediği Ortadoğu politikasını yansıtan argümanlar, farklı bir çerçeve çizmektedir. 2012 yılında kaleme aldığı yazısında Wang, Obama yönetimi ile ABD’de başlayan ve AB, Rusya, Hindistan gibi diğer küresel aktörlerin de giderek odak noktası haline getirdiği “Doğu’ya Bakış” politikalarına karşılık Pekin yönetiminin “Batı’ya Yürüyüş” (Marching Westwards) politikasına ağırlık vermesi gerektiğini söylemektedir. Buna göre Çin, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde etkisini arttırdıkça ABD ve diğer küresel aktörler ile iş birliği alanlarını genişletme fırsatı bulacaktır. Bu sebeple küresel dış politika stratejisi içine yerleştirilecek kapsamlı ve aktif bir Ortadoğu politikasının Çin’in iş birliğine vurgu yapan küresel imajına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.²

Bu kapsamda çalışmanın **temel amacı**, Çin dış politikasını Avro-Amerikan merkezli güçlerle karşılaştırmalı şekilde ele alan yaklaşımların Çin’in Ortadoğu’da izlemekte olduğu politikaları açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın temel sorunsalını Neo-realist ve Neo-liberal yaklaşımların “hegemonya” ya ilişkin temel argümanları kapsamında ele alınan “Çin hegemonyası” söylemleri oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacına ulaşmak için birbiri ile bağlantılı **üç temel araştırma sorusundan** yola çıkılmıştır:

1_a: Çin’in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemlerin dayandığı kuramsal çerçevenin temel dayanakları nelerdir?

1_b: Çin’in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemlerin dayandığı Avro-Amerikan merkezli kuramsal çerçeve ile Çin dış politikasını belirleyen düşünsel gelenek arasındaki farklar nelerdir?

² Wang Jisi, ““Marching Westwards”: The Rebalancing of China’s Geostrategy”, (Ed.) Shao Binhong, **The World in 2020 According to China: Chinese Foreign Policy Elites Discuss Emerging Trends in International Politics**, Brill Publications: The Netherlands, 2014, s.134

1c: Bu farkın belirgin şekilde hissedildiği Ortadoğu’da Çin dış politikasını açıklayıcı temel unsurlar nelerdir?

Bu araştırma sorularından hareketle çalışmanın **temel argümanı**, Çin’in Ortadoğu politikasının Avro-Atlantik hegemonya modelinden ziyade İmparatorluk dönemi Çin yönetiminin hegemonya anlayışı ve Konfüçyen siyasi gelenek ile harmanlanmış olan özgün Çin dış politika teorileri kapsamında şekillendiğidir. Bu argümanı desteklemek için çalışmada ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin “hegemonya” ya ilişkin argümanları ve bu argümanlar kapsamında Çin dış politikasını ele alan çalışmalar detaylı şekilde analiz edilmiş, Batılı ve Çinli resmi kurumlar ile sivil düşünce kuruluşlarının yayınladıkları belgeler incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken başvuru materyaller karşılaştırmalı şekilde ele alınarak çalışmada belirlenen temel teorik çerçeve kapsamında yorumlanmıştır.

Çalışmada **elde edilen bulgulara** göre Çin tarafından Ortadoğu’da izlenen dış politika, Avro-Amerikan merkezli güçlerin yükseliş sürecinde izledikleri hegemonik mücadele stratejisi ile açıklanamayan unsurlara sahiptir. Buna göre Pekin tarafından Ortadoğu’da izlenen temel dış politika ilkeleri geleneksel Çin dış politika ilkelerine bağlılık göstermektedir. Ancak Çin’in imparatorluk dönemi yönetim anlayışının da etkisi ile Pekin tarafından sınırları ötesindeki bölgelerde doğrudan müdahaleye varan ve hegemonik mücadeleyi gerektiren bir dış politikadan kaçınılmaktadır. Bu politika doğrultusunda Çin’in Ortadoğu’da izlemiş olduğu dış politikanın hegemonya mücadelesinden ziyade çatışma ve iş birliği unsurlarının ulusal çıkarlar yönünde sentezlendiği bir görünüm arz ettiği ortaya konmuştur.

Bu sonuca ulaşmak üzere çalışma dört temel bölüm halinde ele alınmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan birinci bölümde Neo-realist ve Neo-liberal kuramların hegemonyaya ilişkin argümanları ve bu argümanlar kapsamında Çin dış politikasına yönelik çalışmalar ele alınmıştır. Bölümün ilk kısmında Neo-realist kuramsal açıklamaların hegemonya anlayışı analiz edilmiştir. Bu analize göre mevcut uluslararası sistemin Neo-realist kurama dayalı analizi, II. Dünya Savaşı’ndan sonra süper güçlerden birisi olarak ortaya çıkan, Soğuk Savaş ve Körfez Krizleri ile birlikte “hegemon güç” olduğu kabul edilen ABD’nin hegemonyasının güç kaybetmeye başladığını, sistem içerisinde yeni bir güç dağılımının meydana geldiğini ve bu yeni yapı içerisinde Çin’in yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıktığını kabul etmektedir. Buna göre güç dağılımından giderek daha fazla pay almaya başlayan Çin’in mevcut dünya düzenine ilişkin memnuniyetsizliği giderek artış gösterecek ve bu da Çin’in ABD’ye karşı hegemonik bir savaş vermesini zorunlu kılacaktır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Neo-liberal kuramsal çerçevenin hegemonya anlayışı incelenmiştir. Neo-liberal kuram, Neo-realist görüşün *hiyerarşik düzen* ve *çıkarların maksimizasyonu* varsayımlarını kabul etmekle birlikte bu düzenin aktörler arasında mutlak bir savaşa

yol açmak zorunda olmadığını iddia etmektedir. Buna göre sistem içerisinde yer alan devletler, kendi egemenlikleri üzerinde otorite sağlayacak bir üst yönetim olmamasına rağmen “karşılıklı bağımlılık” ve “kurumsallaşma” gibi faktörler sebebiyle iş birliğinden yana olabilirler. Buna göre uluslararası ilişkilerde 1970 ve sonrasında meydana gelen değişim ile birlikte güç kullanımı giderek azalmış ve güç kavramının içeriği askerî boyuttan ekonomik refah boyutuna kaymıştır. Bu kapsamda Nye ve Keohane tarafından geliştirilen “karmaşık karşılıklı bağımlılık” modeli gerçekliğe realizmden daha yakın bir teori olarak kabul edilmiş ve karmaşık karşılıklı bağımlılık söz konusu olduğu için devletlerin birbirlerine karşı kuvvet uygulamaktan kaçınacakları ileri sürülmüştür. Bunun sonucunda devletler arasındaki ilişkilerde askerî gücün dağılımı değil diğer kaynakların dağılımı önemli hale gelmiştir. Yumuşak güç kavramsallaştırması ile “güç” ve “güç dağılımı”na ilişkin yeni bir bakış açısı geliştiren neo-liberal akıma göre bir gücün hegemonya kurabilmesi o gücün sert güç haricindeki faktörleri ve yumuşak gücü etkin kullanımına bağlı olarak görülmektedir. Nitekim Keohane’e göre hegemonyanın kendisi istikrarsız ve sürdürülemez bir olgudur. Bu sebeple hegemonyanın güç kaybederek de olsa sürdürülmesi ancak kurumsal iş birliği ile mümkündür. Bu kavramsal çerçeve içerisinde Neo-liberal görüş mevcut dünya sisteminde ABD’nin hegemonyasının gerilemekte olduğunu kabul etmekte ve bu hegemonyanın sürdürülmesi için ABD’nin hem AB hem de Asya’nın yükselen güçleri ile iş birliği yapması gerektiğini öne sürmektedirler. Buna göre ABD ile Çin arasında yapılacak iş birliği yalnızca ABD’ye değil Çin’e de fayda sağlayacak ve her iki taraf da konularını bu iş birliği ile güçlendireceklerdir.

Bununla birlikte Neo-realist ve neo-liberal yaklaşımların her ikisinde de ortak olan en önemli özellik, bu yaklaşımların küresel sistemi 1500 öncesi ve 1500 sonrası dönemleri keskin bir şekilde birbirinden ayıran veya bu dönemler arasındaki sürekliliği görmezden gelen bir yöntemle ele almalarıdır. Nitekim küresel sistemi, 1500’den sonra Batı’nın yükselişi ile ortaya çıkan kapitalist düzenin bir uzantısı olarak ele alan Neo-realist ve Neo-liberal yaklaşımlar bu tarihten önce küresel sistemin merkezi gücü ve bölgesel-küresel hegemonyanın sahibi olan İmparatorluk dönemi Çin yönetiminin tarihsel deneyimlerini analiz dışında bırakmaktadırlar. Bu sebeple çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan birinci bölümün üçüncü alt başlığında Neo-realist ve Neo-liberal hegemonya anlayışına eleştirel bir yaklaşım getiren Neo-Marksist Dünya Sistemi Teorileri incelenmiştir. Bu teori altında Andre Gunder Frank, Barry K. Gills ve Janet Abu-Lughod’un önderliğinde geliştirilen “Hegemonik Geçiş Kuramı”, Wallerstein’ın iddia ettiğinin aksine modern dünya ekonomisinin kökeninin Asya merkezli olduğunu ve ancak 1800’lerden sonra Avrupa’nın ön plana çıkmaya başladığını öne sürmektedir. Frank’ın 1500’den önce küresel bir dünya sistemi olduğu kabulü ile yola çıkan Barry Gills dünya sistemi teorisinin kabul ettiği, dünyadaki rolleri ve işlevleri açısından “birbirine benzer hegemonların” sistem içerisinde tek hâkim olduğu ve bu hegemon gücünü kaybettiğinde bir başkasının onun yerini aldığı “ardışık sıralanma” sürecini reddetmektedir. Burada Gills’in teorisini dayandırdığı temel gerçeklik, birden fazla hegemonun hüküm sürdüğü ve potansiyel hegemonlar arasında şiddetli rekabetin yaşandığı dönemlerin varlığıdır. Gills, her şeye egemen olan

benzer hegemonların ardışık sıralanması yerine herhangi bir zamanda tüm dünya sistemini belirleyen karşılıklı olarak bağlantılı bir hegemonyalar setinin var olduğunu savunmaktadır. Buna örnek olarak, Portekiz'in dünya sisteminde lider bir deniz gücü olmasının yanında Portekiz'in Habsburg, Osmanlı, Babür ve Ming İmparatorlukları gibi çok önemli bir hegemonyalar grubuyla birlikte ve onlarla karşılıklı ilişki içinde var olduğu on altıncı yüzyılı göstermektedir. Dünya ekonomisinin siyasal örgütlenmesini en iyi şekilde birbiriyle karşılıklı bağlantı içindeki hegemonyaların daha geniş çerçevesini hesaba katarak anlaşılabilirliğini söyleyen Gills'e göre Dünya tarihi, farklı üretim tarzları arasındaki geçişlere dayandırılarak değil dünya ekonomisindeki birikim mekânlarının değişmesini zorunlu kılan "hegemonik geçişler" dizisi olarak çözümlenebilir. Bu noktada geleneksel tek-egemenli modelin büyük ölçüde yanıltıcı olduğunu, onun yerine dünya sistemini "birbirine karşılıklı olarak bağlı hegemonik güçler" kavramı ile açıklanmasının daha uygun olacağını iddia etmektedir.

Nitekim Gills ile birlikte çalışan Janet Abu-Lughod da hegemonik geçiş konusunda devletlerin mutlak yükseliş ve düşüş süreçleri algısının yanıltıcı olduğunu söylemekte, bunun yerine devletlerin karmaşık, çok katmanlı bir hiyerarşideki görelî konumu vurgulamaktadır. Buna göre bazı ulusların diğerleri karşısında görelî olarak güç kazanması ve zaman zaman kendilerine bağımlı olanlarla karşılıklı etkileşimlerinde kuralları koyma başarısını göstermeleri "yükseliş", bu avantajlı konumun yitirilmesi de "düşüş" olarak nitelendirilmelidir. Buna göre dünya sistemi içerisinde, daha önce çevre konumundaki oyuncular sistemde daha güçlü konumlar işgal etmeye başladıklarında ve daha önce yoğun karşılıklı etkileşimlerin kıyısında kalan coğrafi bölgeler, odak noktaları haline geldiğinde "dünya sisteminin yeniden yapılanması" olgusundan söz edilmelidir. Abu Lughod'un bu değerlendirmesi temel alındığında Çin, Afyon Savaşları ile başlayan gerileme dönemi sonrasında "yüzyıllık utanç ve aşağılanma" sürecine girmiş ancak, 1978 "ekonomik reform ve dışa açılım" politikası ile kendine özgü bir ekonomik ve siyasal sistem benimseyerek hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bu ekonomik büyüme ve kalkınma süreci Çin'i Batı merkezli dünya sistemindeki "çevre" konumundan "merkez" konumuna taşımış ve bu olgu da dünya sisteminin yeniden yapılanması sürecini hızlandırmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ortaya konan ve birinci araştırma sorusunu cevaplamak üzere ele alınan teorik çerçeveden sonra ikinci bölümde Avro-Atlantik modelinden farklılık gösteren Çin Uluslararası İlişkiler düşüncesinin hegemonya olgusuna yaklaşımı ve bu kapsamda modern Çin dış politikası argümanları incelenmiştir. Buna göre bu görüşün temel stratejisi, her ülkenin kendine özgü gelişim yolunu benimsediği, Asya ve Batı değerlerinin bir arada var olduğu ahenkli bir dünyanın yaratılması hedefine odaklanmaktadır. İkinci araştırma sorusu kapsamında ele alınan bu dış politika stratejileri ve Konfüçyen siyasi düşünce geleneği, Çin tarihinde hegemonyanın mutlak surette bir hegemonik mücadeleyi gerektirmediği ancak sistem içerisindeki katı hiyerarşik düzenin kabul edilmesine dayalı bir anlayışın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hegemonya modeli, Avro-Atlantik merkezli hegemonya modelinin aksine sistem dışında coğrafi genişleme arayışının söz konusu

olmadığı, kalkınma yolunun savaşlarla teritoryal genişlemeden çok devlet ve ulusal ekonomi inşası ile sağlandığı bir nitelik göstermektedir. Bu kapsamda Çin İmparatorluğu'nda Qing Hanedanı döneminde görülen kuzeye doğru genişlemenin, “sonsuz” genişleme zincirinde bir halka olmaktan çok, sınır çizme hedeflerine uygun olarak zaman ve mekân ile sınırlı bir genişleme olduğu iddia edilmektedir.³

Çin dış politikasının hegemonyaya ilişkin yaklaşımının ortaya konulmasından sonra çalışmanın son iki bölümünde üçüncü araştırma sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle çalışmanın üçüncü bölümünde Çin'in Ortadoğu'da izlemiş olduğu dış politikanın tarihsel arka planı ele alınmıştır. Çin dış politikasının mevcut dönemdeki stratejilerinin anlaşılması açısından beş alt dönemde incelenen Ortadoğu politikası, Avro-Amerikan merkezli hegemonya söylemlerine yol açan politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin detaylı şekilde analiz edilmesi ile ortaya konmuştur. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise Çin'in Ortadoğu politikasının Avro-Amerikan hegemonya modelinden farklılığı bölgede izlenen dengeleme politikası üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Ortadoğu'da Sünni ve Şii güç merkezleri olarak bölgesel liderlik rekabetinde bulunan İran ve Suudi Arabistan üzerinde Çin'in uygulamış olduğu “taraf seçmeme” ve “dengeleme” politikası bu iki ülke ile Çin arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler üzerinden analiz edilmiştir.

Bu çalışma, sosyal bilimlerin henüz yeni sayılabilecek bir disiplini içerisinde tarihsel süreci tamamlanmamış ve güncel bir konuda üstelik tarih boyunca istikrarsızlıklarla dolu bir coğrafyayı çalışacak olmanın zorluklarına ve bilimsel bir çalışma yapmanın gerektirdiği sınırlılıklara sahiptir. Bu sınırlılıklardan ilki Batılı değer yargıları ile oluşturulmuş bir disiplin içerisinde bu değer yargılarını yanlışlayan bir medeniyeti tarafsız şekilde ele almaya çalışmanın getirdiği zorluklardır. Evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel etik kuralları çerçevesinde çalışma boyunca bu zorluğun üstesinden gelmek için Çin dış politikasına ilişkin olarak yapılan analizler hem Batılı hem Çinli akademisyenlerin çalışmalarına dayandırılmaya çalışılmıştır. Bu sınırlılıkla bağlantılı olan ikinci önemli kısıt ise çalışmada Çince yazılmış makale ve belgelere doğrudan ulaşamama veya bu belgeleri okuma yeterliliğine sahip olunamamasıdır. Evrensel bilim dilinin İngilizce olması ve Çinli akademisyenlerin ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin İngilizce belgelerinden yararlanılması suretiyle bu kısıt azami düzeyde aşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın yapısını şekillendirmekte önemli ölçüde etkili olan bir diğer sınırlılık ise Ortadoğu bölgesinin sınırlarına yönelik var olan belirsizlik ve bu bölgenin sınırlarının Batılı ülkeler ile Çin arasında farklılık gösteriyor olmasıdır. Çalışmanın sonuçlarını etkileme kapasitesine sahip bu sınırlılığı aşmak üzere çalışmanın üçüncü bölümünde Ortadoğu'nun sınırlarının, coğrafi ve kültürel değil siyasi kaygılarla belirlenen mevcut yapısının, Çin yönetimi için hangi coğrafi sınırları kapsadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Çin tarafından

³ Arrighi, **Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, s. 319-321

Batı Asya olarak adlandırılan bu coğrafya Çin dış politikasındaki genel eğilimler çerçevesinde Çin yönetici elitinin ağırlıkla yöneldiği ülkeler üzerinden ele alınmıştır. Bu kapsamda Çin dış politikasının genel eğiliminin dışında farklı tarihi ortaklıklar ve güvenlik kaygıları ile şekillenen Çin-Türkiye ilişkileri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bu açıklamalar kapsamında **çalışmanın önemi**, Çin'in Ortadoğu politikasına yönelik yaygın şekilde kabul edilen Avro-Amerikan merkezli yaklaşıma alternatif bir kuramsal çerçeve önermesidir. Buna göre uluslararası akademik çalışmalarda Çin dış politikası analizlerine hâkim olan Avro-Amerikan merkezli yaklaşım, Çin ile Batılı hegemon güçlerin yükseliş süreçlerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Çin'in küresel bir hegemonya oluşturacağına yönelik inancı besleyen bu yaklaşıma göre Batılı hegemon güçler gibi Çin dış politikası da Ortadoğu'da bölgesel hegemonyanın kurulması için bölgesel ve küresel güçlerle hegemonik bir mücadeleye girmelidir. Ancak bu çalışmada ortaya konduğu üzere Çin ile Batılı hegemon güçlerin karşılaştırılmasına dayalı bu yaklaşım, Çin'in Ortadoğu politikasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu kapsamda Çin'in Ortadoğu politikası için Çin'in geleneksel siyasi değerleri ile Neo-Marksist "Hegemonik Geçiş Kuramı"nın önerdiği kavramsal çerçeve en iyi açıklamayı sunmaktadır.

Braudel'e göre şimdikiyi açıklamak yalnızca bir iddia olarak kalmaktadır. En fazla onu şu veya bu yoldan giderek daha iyi anlama tutkusuna sahip olunabilir.⁴ Bu kapsamda bu çalışma, bugünü daha iyi anlama tutkusundan öteye gitmemektedir.

⁴ Fernand Braudel, **Uygurlukların Grameri**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s.24

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER'DE HEGEMONYA KAVRAMININ GELİŞİMİ VE DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ

“Teori her zaman bazı kişiler ve bazı amaçlar içindir.”⁵ Uluslararası İlişkiler disiplininin temel sorunsalını oluşturan “uluslararası düzeni anlama ve açıklamaya çalışma” amacı kapsamında geliştirilen teoriler, tüm kuramsal çabalar gibi gerçekliği sadeleştiren bir mekanizma içerisinde şekillenmektedir. Buzan ve Acharya'nın da belirttiği gibi teorisyenler için amaç, az sayıda faktörün çok sayıda durumu açıklayabildiği en güçlü açıklamayı bulmaktır.⁶ Ancak, Uluslararası İlişkiler disiplininin Avro-Amerikan (*Eurocentric*) hüviyeti, bu disiplin içerisinde geliştirilen teorilerin gerçeklerin sadeleştirilerek genel geçer çıkarımlarda bulunulmasından öteye giden bir niteliğe sahip olmasına yol açmaktadır. Bu nitelik, literatürde Avrupa-merkezcilik (*Eurocentricism*) olarak bilinen ve Batı dünyasını temel referans noktası olarak alan *geleneksel bakış açısıdır*.⁷ Bu kapsamda Uluslararası İlişkiler disiplininde geleneksel bakış açısına göre uluslararası ilişkiler tarihi güçlü devletlerin yükseliş ve çöküş süreçleri ekseninde ve büyük güçler arasındaki sürekli mücadeleler kapsamında algılanmaktadır.⁸ Bu algının yol açtığı en önemli sonuçlardan bir tanesi ise küresel sistemdeki hegemonya olgusunun yalnızca Batı merkezli büyük güçlerin yükseliş süreçleri temelinde açıklanmasıdır.

Uluslararası İlişkiler disiplininde hegemonya olgusunun Avro-Amerikan merkezli güçlerin tarihsel tecrübeleri üzerinden açıklanıyor olması çalışmanın birinci bölümünde ele alınacak olan teorik çerçevenin kapsamını şekillendirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde uluslararası sistemde hegemonya olgusuna ilişkin teorik ve kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Bunun için ilk olarak “hegemonya” kavramının ortaya çıkış süreci ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki kullanımı incelenmiştir. Hegemonya kavramı incelendikten sonra ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin “hegemonya” olgusuna yönelik bakış açıları ele alınmıştır. Uluslararası sistemde hegemonyaya

⁵ Robert Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millennium: Journal of International Studies**, 10 (2), 1981, s.128

⁶ Amitav Acharya ve Barry Buzan, “Neden Batı Kökenli Olmayan Bir Uluslararası İlişkiler Teorisinden Yoksunuz?”, **Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler**, (Çev. Ebru Thwaites Diken), 1. Basım, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2018, s.19

⁷ Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, (Ed.) Şaban Kardaş, Ali Balcı, 4. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s.113

⁸ Tarak Barkawi ve Mark Laffey, “The Postcolonial Moment in Security Studies”, **Review of International Studies**, 32, 2006, s.329

ilişkin neo-realist ve neo-liberal bakış açıları ele alındıktan sonra bu bakış açılarının eleştirisini sunan ve “hegemonya” algısına alternatif bir yaklaşım geliştiren Dünya Sistemleri analizi ve bu analizin Asya merkezli güçlerin tarihsel tecrübelerini göz önünde bulunduran hegemonya modeli incelenmiştir. Bu teorik incelemeler ile birinci bölümde çalışmanın temel argümanı olan “Avro-Amerikan merkezli güçlerin tarihsel tecrübelerine dayanan neo-realist ve neo-liberal hegemonya modellerinin Çin’in Ortadoğu politikasını açıklamakta yetersiz kaldığı” hipotezine teorik desteğin sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan bu teorik analiz sonucunda Çin’in Ortadoğu’da yürütmekte olduğu dış politikanın anlaşılabilmesi için Dünya Sistemleri analizi çerçevesinde Janet Abu-Lughod tarafından geliştirilen “Sistemik Değişim Teorisi” nin ortaya koyduğu hegemonya anlayışının en uygun kuramsal açıklamayı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.1. Uluslararası İlişkiler’de Hegemonya Kavramının Ortaya Çıkışı ve Uluslararası İlişkiler’de Kullanımı

1.1.1. Hegemonya Kavramının Ortaya Çıkışı

Sosyal bilimlerin hemen her alanında olduğu gibi Uluslararası İlişkiler disiplininde de pek çok kavram zamanla değişime uğramıştır. Bununla birlikte kavramların zaman içerisinde sosyal, siyasi ve iktisadi değişimlere paralel olarak kazandıkları anlamlar, bu kavramların ilk anlamları ile bağlarını tamamen koparmamış ve “anlam zenginleşmesi” yoluyla yeni çağrışımlara kaynaklık etmişlerdir. “Hegemonya” kavramı da bugünkü anlam ve içeriğine ulaşana kadar Antik Yunan’da şehir devletleri arasındaki ilişkileri tanımlamaktan Marksizmin hâkim olduğu Rusya’da sınıflar arası mücadeleyi tanımlamaya kadar çok çeşitli siyasal ve ideolojik atmosferlerde kullanılarak dönüşüme uğramıştır. Bu sebeple hegemonya kavramının etimolojisi hakkında bilgi sahibi olmanın kavramın bugün taşıdığı anlamın daha açık şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Antik Yunan kaynaklarında yönetmek, yönetilmek ve sorumlu olmak anlamlarına gelen Yunanca “égesthai” kelimesinden türeyen hegemonya kavramı, Helenistik dönemde “égheмония” kavramına dönüşmüştür. “Égheмония” bir ordu üzerinde en yüksek güce ve yetkiye sahip olan kişiyi ilan etmek için kullanılmıştır. Bu kullanıma göre “hegemon” kavramı ordunun lideri, yöneticisi ve en üst yetkiye sahip komutanını nitelemiştir.⁹ Bu anlamda Yunan şehir devletleri arasındaki güç mücadelelerini ifade etmek için kullanılan hegemon terimi diğer şehir-devletleri üzerinde egemenlik kurabilen Atina ve Sparta gibi güçlü şehir devletlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin Atina

⁹ Ioana Cristea Draşulin, “The Evolution of the Concept of Hegemony in Antonio Gramsci’s Works”, *Cogito*, 5 (3), 2013, s.79

Delian Ligi'nin, Sparta ise Peloponez Ligi'nin hegemonları olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁰ Bununla birlikte Antik Yunan kaynaklarında şehir devletleri arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılan hegemonya kavramı, hegemon gücün otoritesinin ittifak devletleri arasındaki rızaya dayandığını belirtecek şekilde tanımlanmıştır.¹¹

Kavramın Antik Yunan ve Helenistik dönemlerdeki kullanımlarından sonra tekrar yaygın şekilde kullanılabilir hale gelmesi 19. yüzyıla rastlamaktadır. İtalya ve Almanya'nın ulusal birliğe ulaşma çabaları sürecinde, bazı prensliklerin diğerleri üzerindeki gücünü nitelemek için kullanılan hegemonya terimi, ilk kez İtalyan politikacı ve filozof Vincenzo Gioberti tarafından modern anlamını içerek şekilde kullanılmıştır. Gioberti hegemonya kavramını Antik Yunan'daki gibi askerî üstünlükten ziyade daha çok kültür ve gelenek açısından ele alarak kavramı ahlaki ve sivil üstünlüğü dile getirmek için kullanmıştır. Örneğin Gioberti'ye göre Piyemonte güçlü bir orduya sahip olduğu için şehir devletleri içerisinde en üstün askerî güce sahip olmasına rağmen Papalık otoritesinin merkezi olması sebebiyle Roma, Piyemonte'ye göre daha üstün durumdadır. Bu düşünce İtalya'yı Papanın hegemonyası etrafında birleştirme düşüncesinin de kökenini oluşturmaktadır. 1976'da yayınlanan *Dizionario di Politica* adlı kitaba göre hegemonya terimi, Leopold von Ranke ve Georg Dehio gibi 19. yüzyıl Alman tarihçileri tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Buna göre tarihin yorumlanabilmesinde “güç dengesi” kavramı kadar büyük bir öneme sahip olan “hegemonya” kavramı, dönemin Alman tarihçileri tarafından “siyasi ve askerî üstünlük” anlamında kullanılmıştır.¹²

19. yüzyılda İtalyan ve Alman düşünürler tarafından bağımsız prenslikler arasındaki ilişkileri betimlemek için kullanılan “hegemonya” kavramı, 20. yüzyılın başında Rus Marksist teorisyenler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Rusça literatürde 19. yüzyılın son on yılı ile 1917 arasındaki dönemde “gegemonia” şeklinde kullanıldığı görülen kavram, ilk kez Rus Marksist teorisyen Gheorghi Valentinovici Plehanov tarafından 1883 ve 1884 yılları arasında kavramsallaştırılmıştır. 1884 yılında Rus toplumunu analiz ettiği çalışmasında Plehanov, Rus proleter sınıfının Çarist mutlakiyetçiliğe karşı savaşında bağımsız lider bir partiye sahip olması gerektiğini savunmuştur. Plehanov'un bu düşüncesi sonraki yıllarda P. Axelrod, Y. Marov, V. I. Lenin ve diğer Marksistler tarafından devralınmış ve geliştirilmiştir. Lenin tarafından Plehanov'a yazılan bir mektupta Lenin'in Rusya'da proleterya sınıfının “gerçek hegemonya”sının hazırlanması için siyasi bir gazetenin kurulması yönündeki talebini dile getirdiği bilinmektedir.¹³ Yani Lenin, hegemonya kavramını köylü sınıfı ile yapmış olduğu ittifak içerisinde bu sınıfın rızasına bağlı olarak kurulan işçi sınıfının

¹⁰ Tai-Yoo Kim ve Daeryoon Kim, **The Secrets of Hegemony**, Springer Nature, Singapur, 2017, s.xiii

¹¹ Howard H. Lentner, “Hegemony and Autonomy”, **Political Studies**, 53, 2005, s.740

¹² Kim ve Kim, a.g.e., s.xiv

¹³ Drağulin, a.g.e., s.79

hâkimiyetini ve ideolojik liderliğini tanımlamak için kullanmıştır.¹⁴ Bununla birlikte 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde hegemonya kavramının eskisi kadar yaygın şekilde kullanılmadığı bilinmektedir. Kavramın yeniden kullanılmaya başlanması ancak Üçüncü Enternasyonal'in 1919 Moskova ve 1920 Petrograd Dünya Kongreleri'ne rastlamaktadır.¹⁵ Hegemonya kavramı, Üçüncü Enternasyonel belgelerinde kullanılmaya başlandıktan sonra uluslararası geçerliliğe sahip bir terim haline gelmiştir. Buna göre kavramın bu dönemde benimsenen anlamı “proleteryanın sömürülen diğer sınıflar üzerinde hegemonyasını yaymasının, proleter sınıfın bir sorumluluğu” olduğunu söyleyen cümlede geçtiği şekli ile sınıf ilişkileri kapsamında belirlenmiştir. Hegemonya kavramına güncel anlamını kazandıracak İtalyan siyaset bilimci Gramsci'nin de kavrama Üçüncü Enternasyonel'in 1922'de düzenlenen Dördüncü Dünya Kongresi'ndeki kullanımlarda rastladığı sanılmaktadır. Nitekim Gramsci'nin kendisi de hegemonya terimini Lenin'den aldığını şu sözlerle dile getirmektedir: “Lenin tarafından praxis teorisine uygulanan *hegemonyanın* teorik ve pratik ilkeleri bu teoriye yapılmış olan çok büyük bir katkıdır.”¹⁶

Hegemonya kavramının ortaya çıkış süreci ile kavramın sahip olduğu anlam ve içerikte zaman içerisinde meydana gelen değişimin anlaşılması, hegemonya kavramının Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki kullanım alanlarının anlaşılması için önem taşımaktadır. Nitekim Antik Yunan'dan itibaren önce siyasi, daha sonra askerî, son olarak ahlaki ve kültürel üstünlüğü tanımlamak üzere kullanılmış olan hegemonya kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplininin ana akım teorileri tarafından farklı boyut ve kapsamlarda ele alınmaktadır. Uluslararası sistemin yapısı ile “güç” ve “güvenlik” algılamalarında meydana gelen değişimlerin etkisi, hegemonya kavramının bugün ancak çok boyutlu bir bakış açısı ile analiz edildiğinde anlaşılabilmesini mümkün hale getirmektedir. Keyman'ın da belirttiği gibi hegemonya mücadelesinin alanı ve anlamı artık askerî güç ve ulus devletle kısıtlı değil aksine kimlik, kültür ve medeniyet olgularını içerecek ölçüde genişler.¹⁷ Hegemonya mücadelesinin kapsam olarak bu şekilde genişlemiş olması kavramın disiplin içerisindeki ilk kullanımının bilinmesini önemli hale getirmektedir. Bu sebeple bir alt başlıkta hegemonya kavramının Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ele alındığı teorik çerçeve ve bu teorik açıklamaların zaman içerisinde geçirdiği değişim ele alınmıştır.

1.1.2. Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler'de Kullanımı

Hegemonya kavramının önce şehir-devletleri ve bağımsız prenslikler arası ilişkileri nitelemek daha sonra sosyalist-komünist hareket tarafından ülke içindeki sınıfsal ilişkileri betimlemek için

¹⁴ Robert Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium - Journal of International Studies*, 12 (2), 1983, s.163

¹⁵ Drağulin, a.g.e., s.79

¹⁶ Drağulin, a.g.e., s.80

¹⁷ E. Fuat Keyman, “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler*, 3 (9), 2006, s.7

kullanılması, kavramın her iki durumda da *gücü elinde bulundurma* ve *hiyerarşinin en üst noktasında olma* anlamlarını içerdiğini göstermektedir. Bununla birlikte 20. Yüzyılın başında sosyalist hareket tarafından ele alınan hegemonya kavramı, bu yüzyılın ortalarında oluşmaya başlayan çift kutuplu uluslararası sistem sebebiyle yeni bir içeriğe ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki süper gücün birbirleri ile rekabeti üzerine kurulan yeni uluslararası sistem, niteliği gereği hegemonya kavramının sıkça kullanılmasına yol açmıştır. Nitekim Uluslararası ilişkiler yazınında son zamanlarda belki de en çok tartışılan terimlerden birisi hegemonya kavramı olmuştur.¹⁸

Soğuk Savaş döneminde kapitalist-liberal düzenin temsilcisi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Marksist-planlı ekonominin temsilcisi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin nüfuz mücadelesi sürerken hegemonya kavramının içeriği de önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Gramsci'nin İtalya'daki sosyal sınıflar arası mücadeleyi tanımlamak üzere yeniden ele aldığı hegemonya kavramı, bu süreçten sonra uluslararası sistemdeki güç mücadelelerini açıklayabilecek içeriğe kavuşmuştur. Hegemonyanın oluşturulmasında “güç” kadar “rıza” unsurunun da önemine dikkat çekerek Gramsci'nin kavrama yeni bir içerik kazandırması, “hegemonya”nın Uluslararası İlişkiler disipliniinde kullanılması sürecini hızlandırmıştır. Gramsci'nin “hegemonya”yı *güç* ve *rıza* unsurlarının birleşimi olarak kabul eden yaklaşımı, Robert Cox tarafından devletler arasındaki güç mücadelelerine uygulanmış ve kavram modern haline ulaşmıştır. Gramsci'nin “bir toplumda sınıfların hâkimiyeti nasıl ele geçirdikleri” sorusu üzerine şekillendirdiği hegemonya kavramı, Robert Cox tarafından ABD liderliğindeki dünya düzeninin açıklanması amacı ile ele alınması hegemonya kavramının Uluslararası İlişkiler'deki kullanım sürecini başlatmıştır.¹⁹ Özellikle 1970'lerden itibaren uluslararası ilişkiler/uluslararası politik ekonomi çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan “hegemonya” kavramı, çok fazla şeyi ifade etmek için sıklıkla başvurulan “küreselleşme” ve “emperyalizm” kavramları gibi analitik bir aşınmaya maruz kalmıştır. Bu aşamada Cox'un Gramsci'den Uluslararası İlişkiler'e uyarladığı, gücün sosyal temellerine vurgu yapan, zor ve rıza dengesine dayalı “hegemonya” tanımı Uluslararası İlişkiler analizlerinde en yaygın kabulü gören ve referans noktası olarak kullanılan bir nitelik kazanmıştır.²⁰ Bununla birlikte uluslararası sistemde meydana gelen değişimin Uluslararası İlişkiler paradigmasında önemli değişimlere yol açması, hegemonya kavramının eleştirel bir yorum ile yeniden ele alınması sürecini başlatmıştır. Buna göre Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde hegemonyanın oluşumuna dair benimsenen geleneksel anlatının yeniden ele alınmasını gerekli kılan gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

¹⁸ Richard Higgott, 'Toward a Non-Hegemonic IPE: An Antipodean Perspective', (Ed.) C. Murphy ve R. Tooze, **The New International Political Economy**, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1991, s.97

¹⁹ Mehmet Âkif Okur, “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küreselle, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, 12 (46), 2015, s.137

²⁰ Mehmet Âkif Okur, **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk, Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali**, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2015, s.168-169

- Uluslararası sistemde 1970'lerin ortalarında iki süper güç arasındaki ilişkilerin yumuşama eğilimi göstermesi,
- 1973-74 petrol kriziyle ekonomik bağımlılığın öneminin anlaşılması,
- 1960'larda Japonya önderliğinde başlayan Asya ekonomilerinin yükselişinin 1970'ler ile 1980'lerde Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur tarafından sürdürülmesi ve küresel sistemde yeni bir ekonomik merkezin ortaya çıkmaya başlaması,
- 1990'lar ile birlikte Çin'in dünyanın en dinamik iktisadi ve ticari genişleme merkezi haline gelmesi²¹

Uluslararası sistemin yapısında meydana gelen tüm bu gelişmeler, uluslararası sistemin temel dinamiklerini ve hegemonya olgusunu, Batı medeniyetinin deneyimini merkeze alarak açıklayan Uluslararası İlişkiler teroilerinin, sistemde meydana gelen değişimleri açıklamakta yetersiz kalmasına yol açmıştır.²² Bu süreçten önce geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımları hegemonya olgusunu ekonomik ve siyasi güç kapasitesinin artışına bağlı olarak büyük güçlerin yükseliş ve düşüşlere yol açan ardışık bir sistem içerisinde ele almışlardır. Uluslararası sistemde Asya'nın yeni bir ekonomik güç merkezi olarak ortaya çıkması disiplin içerisinde hegemonya kavramını daha geniş perspektiften ele alan çalışmaların yapılmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar arasında 1970'li yılların ortasında Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank tarafından ortaya konan çalışmalar, sonraki çalışmaları beslemesi açısından özellikle önem taşıyan ve hegemonya anlayışının yeniden şekillenmesinde referans noktası kabul edilen çalışmalar haline gelmiştir. Uluslararası İlişkiler'de Dünya Sistemleri Teorisi başlığı altında ele alınabilecek bu çalışmaların Wallerstein'in deyimiyile 19. Yüzyıl sosyal biliminin kısıtlayıcı paradigmalarının aşılmasında gerekli çalışmalar olduğu kabul edilmiştir.²³ Bu kapsamda Wallerstein'in özellikle içinde yaşadığımız modern dünya sisteminin köklerinin 16. Yüzyılda oluştuğunu iddia eden çalışması²⁴, hegemonya kavramının daha ekonomik merkezli fakat yine Avro-Amerikan kökenli bir tanımlama içerisinde şekillenmesine yol açmıştır. Bu tanımlamayı takip etmekle birlikte Paul Kennedy "Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü" başlıklı kitabında 16. Yüzyıl ve öncesinde Avrupa'ya kıyasla çok daha gelişmiş ve ekonomik üretim anlamında lider konumda olan bir Çin İmparatorluğu olduğunu, İslam dünyasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun küresel sistem içerisinde rakipsiz bir gelişim süreci gösterdiklerini ortaya koymuştur.²⁵ Fakat Kennedy, tüm bu büyük güçler arasında herhangi bir sistemli bağlantı

²¹ Giovanni Arrighi, **Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, (Çev. İbrahim Yıldız), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s.16

²² Barkawi ve Laffey, a.g.e., s.330

²³ Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri**, (Çev. Latif Boyacı), 7. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2015, s.23

²⁴ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi, Bir Giriş**, (Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy), 3. Baskı, Bgst Yayınları, İstanbul, 2014, s.51

²⁵ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), 14. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.30-35

kurmamış²⁶ ve 16. Yüzyılı modern uluslararası sistemin başlangıcı olarak kabul eden yaklaşımı sürdürmüştür. Benzer şekilde uluslararası sistemi “uzun döngüler” kavramsallaştırması ile ele aldığı çalışmada G. Modelski, küresel sistemde hâkimiyet sağlamış olan dört büyük gücün Portekiz, Hollanda, Britanya ve ABD olduğunu söylemekte, uluslararası sistemi 16. Yüzyıldaki Batı medeniyetinin yükselişi ile açıklayan geleneksel bakış açısını sürdürmektedir.²⁷

Wallerstein ve takipçilerinin temel argümanı olan modern dünya sisteminin köklerinin 16. Yüzyılda ve Avrupa merkezli güçlerin öncülüğünde olduğu hipotezine en önemli eleştiri Andre Gunder Frank’tan gelmiştir. Frank’a göre bu Avro-Amerikan merkezli dünya sistemi modeli, yalnızca kuramsal açıdan yetersiz olmakla kalmamakta ayrıca ihtiyaç duyulmakta olan gerçek dünya ekonomisi kuramının aksi yönünde bir kuram olma özelliği taşımaktadır.²⁸ Nitekim Wallerstein’in modelinin kuramsal açıdan yetersiz bulunmasının en önemli gerekçesi 16. Yüzyıldan önceki uluslararası sistemin işleyiş mekanizmasının ve Çin’in modern dünyadaki rolünün ihmal edilmesi olmuştur.²⁹ Bu eleştiriler kapsamında Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, Janet Abu-Lughod ve Samir Amin gibi isimler 16. Yüzyıldan itibaren oluşan dünya sisteminden önce işleyen Asya merkezli bir dünya sistemi olduğunu ve bu sistemin merkezinde Çin’in bulunduğunu iddia eden çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Uluslararası İlişkiler’de hegemonya kavramının Asya merkezli bir paradigma ile ele alınmasına yönelik çalışmalar arasında en öne çıkanı Janet Abu-Lughod tarafından ortaya atılan Sistemik Değişim Teorisi olmuştur. *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Arasındaki Dünya Sistemi* başlıklı çalışmada Abu-Lughod, *uluslararası sistemde meydana gelen bir değişimin hegemonyanın türü ve niteliğinde de bir değişime yol açacağını savunmaktadır.*³⁰ Bu kapsamda çalışmada ortaya konulan iddialara göre 16. Yüzyıldan önce de bir dünya sistemi bulunmaktadır ve bu sistem birbiri ile karşılıklı bağımlı birden çok hegemon gücün birlikte var olduğu bir yapı sergilemektedir. Buna ek olarak, farklı hegemonyaların olduğu alt-sistemlerin her biri birbirinden farklı bir işleyiş mekanizmasına sahip olabilmektedir. Buradan hareketle Abu-Lughod, günümüzde

²⁶ Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, “5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş”, **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı Beş Bin Yıllık mı?** (Der.) Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, (Çev. Esin Soğancılar), (Yayına Hazırlayanlar: Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan), İmge Kitabevi, Ankara, s.49

²⁷ George Modelski, “The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State”, **Comparative Studies in Society and History**, 20 (2), 1978, s.217

²⁸ A. Gunder Frank, **Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi**, (Çev. Kâmil Kurtul), İmge Yayınevi, Ankara, 2010, s.55

²⁹ Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri**, s.22

³⁰ Janet Abu-Lughod, **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, Oxford University Press, 1989

ortaya çıkmakta olan dünya sisteminin giderek daha fazla oranda 13. Yüzyılda işleyen dünya sistemine benzeyeceğini savunmaktadır.

Uluslararası sistemde 1960'lı yıllarda Japonya öncülüğünde başlayan Asya ekonomilerinin yükseliş süreci, 1990'lı yıllarda başlayan Çin'in yükselişi ile yeni bir evreye girmiştir. Bu tarihten sonra Çin'in yükselişinin uluslararası sistemde yaratacağı etkiler üzerine incelemede bulunan çalışmalar, bu yükselişin mutlaka bir hegemonyaya yol açacağı üzerinde durmuşlardır. Ancak, hegemonya olgusuna yönelik olarak A. G. Frank ve takipçileri tarafından ortaya konan çalışmalar, Çin'in yükselişine alternatif bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Bu kapsamda bir sonraki kısımda Uluslararası İlişkiler'in ana akın teorileri çerçevesinde geliştirilmiş olan hegemonya ve hegemonik geçişe ilişkin temel argümanlar ele alınmıştır.

1.2. Uluslararası İlişkiler'de Hegemonya, Hegemonik Kriz ve Hegemonik Geçişe İlişkin Teoriler

21. yüzyılın ilk yirmi yılı geride kalırken Uluslararası İlişkiler disiplininde ön plana çıkan en heyecan verici gelişme, disiplin içerisindeki teorik açıklamaların tarafsızlığının giderek daha fazla sorgulanmaya başlamış olmasıdır. Bu kapsamda özellikle egemen devletlerin barış içinde bir arada yaşama ilkesini kabul ederek modern uluslararası toplumu başlatmış olduğuna ilişkin Westphalian söylemin gerçeklikten ziyade bir miti yansıttığı giderek daha fazla kabul edilmeye başlamıştır. Westphalian söylemin Uluslararası İlişkiler'de Avrupamerkezli kavramsallaştırmayı doğal hale getirdiğini söyleyen bilim insanlarına göre³¹ Uluslararası İlişkiler bir "Amerikan sosyal bilimi"³² ve "hegemonik bir disiplin"dir.³³ Nitekim Hedley Bull'un 1995 yılında ifade ettiği gibi uluslararası sistemde Asya'nın ve Asya'ya özgü dinamiklerin ağırlığı daha fazla hissedilirken mevcut Batı merkezli Uluslararası İlişkiler teorileri ile günümüz uluslararası sisteminin açıklanması giderek zorlaşmaktadır.³⁴

Cox'a göre "Teori, her zaman bazı kişiler ve bazı amaçlar içindir". Bu perspektifte okuma yapıldığında özellikle ekonomik liberalizm olmak üzere liberalizm; sermaye ve realizmin, İngiliz Okulu ise uluslararası sistemdeki hegemonyalarını devam ettirmek isteyen büyük güçlerin

³¹ Ching-Chan Chen, "The Im/Possibility of Building Indigenous Theories in a Hegemonic Discipline: The Case of Japanese International Relations", *Asian Perspective*, 36, 2012, s.465. Ayrıca bkz; Turan Kayaoğlu, "Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory", *International Studies Review*, 12, 2010

³² Stanley Hoffman, "An American social science—International Relations", *Daedalus*, 106 (3), 1977, 68 – 82

³³ Steve Smith, "The United States and the discipline of International Relations: "hegemonic country, hegemonic discipline"", *International Studies Review*, 4 (2), 2002, 67 – 85

³⁴ Hedley Bull'dan aktaran Ching-Chan Chen, "The Im/Possibility of Building Indigenous Theories in a Hegemonic Discipline: The Case of Japanese International Relations", *Asian Perspective*, 36, 2012, s 463.

statükosuna dayalı teorileri savunmaktadırlar.³⁵ Benzer şekilde uluslararası sistemin işleyişinde “hegemonya”nın varlığını ve işlevini ele alan Uluslararası İlişkiler teorileri de çoğunlukla Avro-Amerikan merkezli hegemon güçlerin yükseliş ve düşüş süreçlerinden örnekle mevcut dönemi açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda hegemonik yükseliş ve düşüş teorileri, sistemin devamı için “mutlak bir hegemonun var olması gerektiği” veya “düşüşe geçen bir hegemonun yerini mutlaka ona benzer başka bir hegemonun alması gerektiği” fikrini vurgulamaktadır. Fakat mevcut uluslararası sistemde 1970’lerden itibaren yükselişe geçen Asyalı ülkelerin, özellikle son dönemde “hegemonya” tartışmalarının merkez noktasını oluşturan Çin’in yükselişinin açıklanmasında tüm bu Batı merkezli hegemonya teorileri yetersiz ve yüzeysel kalmaktadır.

Uluslararası İlişkiler’de Asya merkezli kuramsal açıklamaların eksikliğini gidermek amacıyla yapılan çalışmaların iki koldan yürütüldüğü görülmektedir. Bunlardan birincisi Batı’da geliştirilmiş olan Uluslararası İlişkiler teorik yaklaşımlarının Asya-Pasifik bölgesine uygulanması şeklindedir. Diğeri ise Asya bölgesinin kendi dinamiklerinden daha fazla faydalanan kendine özgü bir Asya Uluslararası İlişkileri’ni geliştirme çabası olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶ Bu alanda özellikle Chan, Mandaville ve Bleiker 2001; Dunn ve Shaw 2001; Acharya ve Buzan 2007; Bilgin 2008; Shani 2008; Tickner ve Waever 2009; Shilliam 2010; Acharya 2011 gibi isimler Asya dinamiklerini göz önünde bulunduran yeni bir Uluslararası İlişkiler teori dizisi üretilmesi üzerinde durmaktadırlar. Acharya ve Buzan 2007’deki çalışmalarında Uluslararası İlişkiler teorilerinde Batılı düşüncelerin Gramscian bir hegemonyaya sahip olduğunu, Batı-dışı teorilerin ise mevcut olduğunu fakat saklı kaldığı sonucuna varmışlardır.³⁷

Bu aşamada dikkat çeken en önemli çalışmalardan bir tanesi Asya’da Çin hegemonyasının mevcut olduğu tarihsel dönemleri inceleyerek gelecekte yaşanacak olası Çin hegemonyasının nasıl bir şekil alabileceğini araştıran Zhang’ın “*Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History*” başlıklı çalışmasıdır. Yazar mevcut fiziki kısıtlar ve güç sınırlılıkları altında Çin’in hegemon güç olamayacağını kabul etmekle birlikte böyle bir çalışma yaparak mevcut Avrupa merkezli Uluslararası İlişkiler teorilerine karşı yeni bir entelektüel meydan okumanın Uluslararası İlişkiler disiplini için önemli bir katkı sayılacağını söylemektedir.³⁸ Zhang çalışmasında Çin hegemonyasına ilişkin mevcut teorik çalışmalarda ya güncel politikalardan ya da

³⁵ Amitav Acharya ve Barry Buzan, “Why is there no non-Western international relations theory? An introduction”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 7, 2007, s.289-290.

³⁶ Bahadır Pehlivan Türk, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Asya-Pasifik”, **Doğu Asya’nın Politik Ekonomisi, Japonya, Çin ve Güney Kore’de Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji**, (Ed.) K. Ali Akkemik, Sadık Ünay, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2015, s.98

³⁷ Amitav Acharya ve Barry Buzan, “Conclusion: On the possibility of a non-Western IR Theory in Asia”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 7, 2007, s. 428

³⁸ Feng Zhang, **Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History**, Stanford University Press, California, 2015, s.3.

imparatorluk dönemi politikalarından yola çıkılarak “kıyas veya benzetme” yolu ile tahmin yoluna gidildiğini, bunun ise yanlış ve yanıltıcı sonuçlar doğuracağını iddia etmektedir.³⁹ Çalışmasında Konfüçyen etik değerlerin, Çin hegemonyasının stratejik ve kurumsal yapılanmasına olan etkisini araştıran Zhang’a göre hegemonyaya ilişkin analizlerin bölgesel kültür ve etik anlayışını kapsayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.⁴⁰

Batı merkezli “güç dengesi” (*balance of power*) politikası yerine Asya sisteminin merkezindeki hiyerarşinin daha istikrarlı olduğunu iddia eden yaklaşımların⁴¹ aksine günümüzdeki Avro-Amerikan merkezli hegemonya teorileri iki temel düşüncenin etkisi altında kalmış görünmektedir. Bu düşüncelerden birincisine göre hegemonya, ekonomik güçten çok siyasal ve askerî güçle ilintili görülmekte diğesinde ise birbirine son derece benzeyen hegemonik güçlerin bir “benzerlik” sıralaması içinde birbirlerini izlediği ve hegemonyanın bir güçten diğesine geçtiği iddia edilmektedir.⁴² Bu kapsamda aşağıda ele alınacak olan neo-realist, neo-liberal ve neo-marksist teorilerin hegemonyaya ilişkin yorumları, birbirlerinden tamamen farklılaşmak yerine hegemonyanın küresel sistemde ortaya çıktığı tarih ile hegemon gücün işlevi ve kurumsal araçları konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

1.2.1. Neo-Realist Teoride Hegemonya ve Hegemonik Savaşlar

1.2.1.1. Organski ve Güç Dönüşüm Teorisi

1958 yılında Abramo Fino Kenneth Organski tarafından oluşturulan Güç Dönüşüm Teorisi (Power Transition Theory), uluslararası sistem içerisindeki aktörlerin davranışlarının açıklanmasında “güç” faktörünün başat konumuna atıf yaptığı için realist dünya görüşü içerisinde kabul edilmektedir.⁴³ Ulusal gücü, sosyoekonomik ve siyasal kaynakların gelişimi ile doğru orantılı olarak açıklayan Güç Dönüşüm Teorisi’ne göre bir ülkenin uluslararası sistemdeki konumunun dönüşümü üç aşamada gerçekleşir: sanayileşme sonucunda ortaya çıkan ekonomik üretkenlikteki artış, demografik değişimler sonucunda ekonomik olarak aktif nüfus oranının artışı, nüfus tarafından

³⁹ Zhang, a.g.e., s. 2

⁴⁰ Zhang, a.g.e., s. 4

⁴¹ David C. Kang, “Hierarchy in Asian International Relations: 1300-1900”, *Asian Security*, 1 (1), 2005, s.53

⁴² Barry K. Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?* (Ed.) Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, (Çev. Esin Soğancılar), Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan (yayına hazırlayanlar), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.237

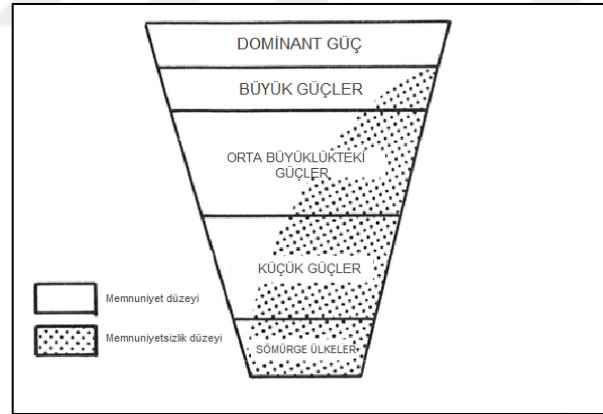
⁴³ J. Kugler ve A.F.K. Organski, “The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation”, *Handbook of War Studies*, (Ed.) Manus I. Midlarsky, Unwin Hyman, Boston, 1989, s.171

üretilen kaynakların elitler tarafından harekete geçirilme kapasitesinde artış. Bu modele göre güç şu şekilde formüle edilmektedir⁴⁴:

$$\text{Güç} = (\text{Kişi Başına Düşen Ekonomik Üretim} \times \text{Nüfus}) \times \text{Nispi Siyasi Kapasite}^{45}$$

Güç Dönüşüm Teorisi devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarının açıklanması açısından Realist teori ile önemli bir süreklilik göstermekle birlikte sistemin yapısı ve işleyiş mekanizması açısından Realist teoriden ayrılmaktadır. Buna göre uluslararası sistem, Realizm’in savunduğu gibi anarşi içerisinde değil, devletlerin belirli bir hiyerarşiye göre sıralandığı bir düzen içerisinde. Bu hiyerarşi, yukarıda açıklanan güç kriterleri ile belirlenmiş güç sıralamasına göre devletlerin beş farklı düzeyde yukarıdan aşağıya sıralandıkları bir yapıya işaret etmektedir. Güç dönüşüm teorisinin hiyerarşi piramidinin en üst noktasında uluslararası sistemin en güçlü devleti olan dominant güç bulunmaktadır. Dominant gücün altında büyük güçler (Great Powers) bulunmaktadır. Büyük güçler tanımlaması, dominant güç kadar güç kapasitesine sahip olmasa da gelecekte dominant güç olma potansiyeli taşıyan devletleri nitelemek için kullanılmaktadır. Bunları ise orta büyüklükteki güçler (Middle Powers) ve küçük devletler (Small Powers) takip etmektedir. Piramidin en alt tabakasında ise koloniler yer almaktadır.⁴⁶

Şekil 1: Uluslararası Düzendeki Hiyerarşik Güç Dağılımı (Organski-1968)

Kaynak: A. F. K. Organski

Güç Dönüşüm Teorisi’ni geleneksel Realist teoriden ayıran en önemli unsur, dünya politikasının yapı ve işleyişinde “anarşi” yerine “memnuniyet” faktörünün kullanılmış olmasıdır.⁴⁷

⁴⁴ Kugler ve Organski, a.g.e., s.190-191

⁴⁵ Nispi Siyasi Kapasite basitçe; bir hükümetin mevcut ekonomik performansı ile elde ettiği gelirler ile tüm kaynaklarını maksimum düzeyde kullandığında elde edeceği gelirler arasındaki farktır. Bkz: Kugler ve Organski, a.g.e. s. 191.

⁴⁶ Kugler ve Organski, a.g.e., s.173

⁴⁷ Ronald L. Tammen vd., “Power Transition Theory”, **TransResearch Consortium Work Paper**, 2011, s.4

Teorinin temel hipotezine göre sistemdeki asimetrik güç dağılımından en büyük payı alan dominant güç, korku yerine memnuniyet düzeyini arttırarak, çatışma yerine iş birliğini yayarak ve kaynakları kendisine tahsis etmek yerine paylaşılmasını sağlayarak küresel sistemde liderliği kabul gören bir güç olur ve bu sebeple hegemon olarak nitelendirilmez.⁴⁸ Bu noktada teorinin en temel iddiası; yükselmekte olan güçlerin sistemdeki güç dağılımından memnuniyetsizlikleri arttıkça sistemdeki savaş ihtimalinin artacağıdır. Bu iddiayı kanıtlamak içinse Organski ve Kugler toplamda beş hegemonik dönüşüm savaşı tanımlarlar: Napolyon Savaşları, Fransa-Prusya Savaşları, Rus-Japon Savaşı, I ve II. Dünya Savaşları.⁴⁹

Güç Dönüşüm Teorisi genellikle yukarıda tanımlanan beş büyük savaş gibi büyük güç savaşları olacağı öngörüsüne vurgu yapmakla birlikte sistem içerisinde barışçıl güç dönüşümleri olabileceğini de kabul eder.⁵⁰ Buna göre, uluslararası sistem içerisinde devletlerin temel amacı Realizm'in öngördüğü gibi güçlerini maksimize etmek değil net kazançlarını maksimize etmektir.⁵¹ Yani, bir çatışmadan sağlanacak net kazanç iş birliğinden sağlanacak kazançtan daha düşük ise bu durumda yükselmekte olan devletler, dominant güç ile barışçıl bir ortamda rekabet etmeyi tercih edeceklerdir. Uluslararası sistemde devletlerin toplam kazançtan ziyade net kazancı öncelikli tutacaklarına yönelik bu açıklamaya en iyi örnek 19. Yy sonu ve 20. Yyın ilk on yılı arasındaki dönemde Avrupa güçleri arasında meydana gelen gelişmelerdir. İzlemiş olduğu tedbirli dış politika ve stratejik ittifaklar ile Almanya'yı Avrupa'nın yükselen gücü haline getiren Bismarck'ın görevden alınması ve sonrasında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in "Dünya Politikası" (*Weltpolitik*) adı verilen agresif bir dış politika izlemesi Avrupa'nın diğer büyük güçlerini Almanya'ya karşı bir araya getirmiştir. II. Wilhelm'in Dünya Politikası'nı uygulamasından önce Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın bir ittifak içerisinde bir araya gelmeleri olasılığı çok düşük bir olay olarak nitelendirilmiştir. Oysa Almanya'nın ısrarlı ve tehdit edici diplomasisi sonucunda bu gerçekleşmiş ve 1904 yılında İngiltere ve Fransa arasında "Entente Cordiale" (Samimi Anlaşma), 1907 yılında ise İngiltere ve Rusya arasında İngiliz-Rus Anlaşması imzalanmıştır.⁵² 1904 yılında imzalanan Samimi Anlaşma ile Fransa ve İngiltere Siyam, Madagaskar, Zengibar, Mısır ve Fas üzerindeki anlaşmazlıklarında uzlaşma yoluna giderek toplam kazançlarını değil, net kazançlarını yükseltme yolunu seçmişlerdir.⁵³

⁴⁸ Tammen vd., s.9.

⁴⁹ Richard Ned Lebow ve Benjamin Valentino, "Lost in Transition: A Critical Analysis of Power Transition Theory", **International Relations**, 2009, 23 (3), s.390

⁵⁰ Carsten Rauch, "Power Transition Theory and the Peculiar Case of Weimarian Germany", Peace Research Institute Frankfurt, **Working Paper**, No.28, 2016, s.2

⁵¹ Kugler ve Organski, a.g.e., s.172.

⁵² Hery Kissinger, **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. Kurt), 12. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.165

⁵³ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.441-442.

Organski modelini kurup genişlettiği 1958-1988 dönemleri arasında ABD'yi dominant güç, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı dominant gücü destekleyen büyük güçler ve Sovyetler Birliği ile Çin'i sisteme meydan okuma kapasitesine sahip potansiyel güçler olarak tanımlamıştır. Fakat Sovyetler Birliği ve Çin bu dönemde hem birbirleri ile mücadele içinde hem de ABD'nin güç kapasitesine yaklaşımdan çok uzakta oldukları için sisteme tehdit olamayacak güçler olarak betimlenmişlerdir. Mevcut büyük güçler bu dönemde sistemden memnun ve ABD'yi destekler konumunda olduklarından 1945'den beri sistemin istikrarlı bir şekilde işlediği savunulmuştur. Kurulan modele göre sistemden memnuniyetsizliği artan büyük güçler, bir çatışma olması durumunda sağlanacak faydanın statükonun korunması durumunun getireceği faydadan daha yüksek olacağını tahmin ederlerse o zaman sistemi değiştirmek için mücadele edecek ve dominant güç de bu çabaya karşı direnecektir. Bu durumda da (güç dönüşümünün sonucu olan) dünya savaşları meydana gelecektir.⁵⁴

Güç Dönüşüm Teorisi'nin temel argümanlarını kabul ederek bu argümanları Çin'in yükseliş sürecine uygulayan en önemli teorisyenlerden birisi John Mearsheimer olmuştur. Mearsheimer büyük güçler arasındaki rekabeti ele aldığı *The Tragedy of Great Power Politics* adlı kitabında uluslararası sistemdeki güç dağılımından giderek daha fazla pay alan müreffeh bir Çin'in kesinlikle statükocu bir güç olmayacağını aksine Çin'in yükselişinin barışçıl değil agresif bir nitelik göstereceğini ve bölgesel hegemonyayı amaçlayan bir seyir izleyeceğini iddia etmektedir.⁵⁵ Burada Mearsheimer'ın ve diğer realist akım temsilcilerinin Çin'in hegemon güç olacağına yönelik öngörülerini, 19 ve 20. Yüzyıllarda görülmüş olan Napolyon dönemi Fransa'sı ile Bismarck ve Hitler dönemi Almanya'sının yükseliş süreçlerine dayandırılmaktadır. Bu örneklerde uluslararası sistemdeki güç dağılımından giderek daha fazla pay almaya başlayan Fransa ve Almanya, dönemin hegemon gücüne karşı saldırgan bir politika izleyerek küresel sistemin yeni hegemon gücü olmaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Bu kapsamda Güç Dönüşüm Teorisi ve bu teoriyi temel alan yorumların ana dayanağı olan "güç kapasitesindeki artış" ile "mevcut düzene karşı memnuniyet düzeyinin azalması" gibi faktörler 19 ve 20. Yüzyıl örneklerinden hareketle Çin'e uyarlanmaktadır. Bununla birlikte neo-realist akım içerisinde Güç Dönüşüm Teorisi tarafından ihmal edilmiş olan "hegemon güç olmaya yönelik *isteklilik*" faktörü Hegemonik İstikrar Teorisi tarafından geliştirilmiştir.

1.2.1.2. Charles Kindleberger ve Hegemonik İstikrar Teorisi

Güç Dönüşüm Teorisi gibi uluslararası sistemin işleyişinde temel olarak "güç" faktörüne atıf yapan Hegemonik İstikrar Teorisi de sistemin istikrarını hegemon bir gücün varlığına bağlamaktadır.

⁵⁴ Kugler ve Organski, a.g.e., s.175.

⁵⁵ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton Company, New York, 2001, s.402

Bu yönüyle ilk kez C. Kindleberger tarafından oluşturulan Gilpin ve Krasner tarafından geliştirilen Hegemonik İstikrar Teorisi Realist akımı temsil etmekle birlikte liberal ve tarihi yapısalcı perspektif dâhil pek çok Uluslararası İlişkiler yorumunun faydalandığı hibrid bir teoridir.⁵⁶ Teori, Güç Dönüşüm Teorisi'nin uluslararası düzenin yapı ve işleyişine yönelik temel hipotezlerini paylaşmaktadır. Ancak, Hegemonik İstikrar Teorisi'nde hegemon gücün korumakla yükümlü olduğu sistem, devletler arasında açık ve serbest ekonominin hüküm sürdüğü *liberal ekonomik* bir sistemdir. 1973 yılında yayımlanan *The World in Depression, 1929-1939* başlığını taşıyan kitabında Kindleberger, 1929'da yaşanan ekonomik bunalımın etkisinin ve derinliğinin sebebini bu dönemde Britanya'nın hegemon güç olma kapasitesini yitirmesi, ABD'nin ise hegemon güç olma konusundaki isteksizliği sebebiyle uluslararası ekonominin yaşadığı istikrarsızlığa bağlamaktadır.⁵⁷ Bu teoriden hareketle Kindleberger'e göre uluslararası ekonomik liberal sistem, tek bir gücün hegemonyası ile sürdürülebilmektedir. Nitekim uluslararası sistemde hegemon bir gücün olmadığı iki savaş arası dönem, devletleri ekonomik milliyetçiliğe teşvik etmiştir. Ekonomik milliyetçilik siyasal milliyetçiliğe bağlı olarak sistemde yayılmış ve bu da sistemi istikrarsızlaştırarak dünya savaşına yol açmıştır.⁵⁸

Uluslararası serbest ve liberal bir ekonominin devamı için “iyiliksever bir despot” (*benevolent despot*) un gerekliliğine vurgu yapan Hegemonik İstikrar Teorisi, temelde bir uluslararası ekonomi-politik açıklamadır.⁵⁹ Gerçekten Kindleberger'in geliştirmiş olduğu teorik açıklamanın üç temel unsurunu uluslararası sistemde istikrarın sağlanmasında liderliğin önemi, uluslararası finansal sistemdeki istikrarsızlık eğilimi ve uluslararası ekonomik ilişkilerde siyasi faktörlerin önemi oluşturmaktadır.⁶⁰ Kindleberger'in geliştirmiş olduğu bu ekonomipolitik açıklamanın başlıca iki farklı versiyonu “kolektif mallar” ve “güvenlik” tir. Birinci açıklamaya göre sistem içerisindeki tüm devletler küresel ekonomik liberalizmden ve istikrardan fayda sağlamalarına rağmen tek başlarına bu ortak çıkarlara ulaşmaktan yoksundurlar. Bu açıklamanın aksine ikinci versiyonda devletler küresel ekonomik liberalizmden ve istikrardan ortak şekilde çıkar sağlamazlar.⁶¹ Bazı devletlerin diğerleri karşısında “görece” daha fazla çıkar sağladığı ekonomik liberalizm, sistem içerisindeki devletler arasında bir tehdit algısı yaratmaktadır. Bu noktadan hareketle, Hegemonik İstikrar Teorisi'nde ortaya konan en temel düşünce mevcut uluslararası sistemin önemli elementleri ile

⁵⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, “Hegemonic (in)Stability Theory and US Foreign Policy: The Legacy of the Neocons in the Middle East”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 13 (3), s.3-4

⁵⁷ Charles Kindleberger, *The World in Depression, 1929-1939*, Chapter 14, “An Explanation of the 1929 Depression”, University of California Press, 1973, pp.291-308. http://media.library.ku.edu.tr/reserve/resfall16_17/Int1531_CBakir/week7.pdf, (e.t. 14.05.2018).

⁵⁸ Çınar Özen, “Neogramşyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm”, *Uluslararası İlişkiler*, 2005-2006, 2 (8), s.7.

⁵⁹ Duncal Snidal, “The Limits of Hegemonic Stability Theory”, *International Organization*, 1985, 39 (4), s.580

⁶⁰ Jonathan Kirshner vd., “Crossing Disciplines and Charting New Paths: The Influence of Charles Kindleberger on International Relations”, *Mershon International Studies Review*, 41 (2), 1997, s.334

⁶¹ Michael C. Webb ve Stephen D. Krasner, “Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment”, *Review of International Studies*, 15 (2), Special Issue on the Balance of Power 1989, s.184

sistem içerisinde devletler arasındaki güç dağılımı arasında uyumsuzluk olduğu önermesidir. Buna göre sistemin önemli elementleri olarak prestij hiyerarşisi, toprakların dağılımı ve uluslararası ekonomi rejimleri, sistem içerisindeki yeni oluşmaya başlayan güç dağılımı ile giderek daha uyumsuz olmaya başlar. Bu eşitsizliğin çözümü de hegemonik savaş olarak görülür.⁶²

Güvenlik ile ilgili çalışan Gilpin'e göre Pax Romana'da olduğu gibi Pax Americana ve Pax Britannica da uluslararası sisteme görece barış ve güvenliğin hâkim olduğu bir nitelik kazandırmışlardır. Buna göre savaş-arası dönemlerdeki istikrarsızlık ve ekonomik krizler gerçek bir hegemonun olmadığı durumlarda ortaya çıkmıştır. Gilpin'in formülasyonuna göre uluslararası düzen ikincil-tâbi devletlerin de kendisinden faydalandığı bir kamu malı niteliği taşımaktadır. Bu sebeple hegemon güç varlığı ile ikincil devletlere bu kamu malını sağlamakla kalmaz onların bundan faydalanması için sisteme katkı sağlar.⁶³ Teoriye göre hegemon ya da lider güç, sabit para biriminin gerçekleşmesi ve açık bir ticari sistemde ortak malların sağlanmasının temininden sorumludur. Öngörülen sistemde hegemonyanın ya da liderliğin meşruiyeti, genel bir inanç üzerine temellenmiştir ve aynı zamanda bu liderliğin sürdürülmesine duyulan ihtiyaçla sınırlanmıştır. Diğer devletler hegemonun yönetimini saygınlığından ve uluslararası siyasal sistemdeki statüsünden dolayı kabul etmektedir.⁶⁴ Hegemonik İstikrar Teorisi tarafından tanımlanan ve uluslararası sistemi dönüşüme uğratan üç hegemonik savaş vardır. Bu savaşların her biri, iki veya daha fazla güçlü devletin üstünlük için rekabet ettiği mücadeleler olmakla kalmamış aynı zamanda ekonomik ilişkiler, teknolojik kapasite ve siyasi organizasyon yeteneğindeki köklü değişimleri yansıtmışlardır. Bu kapsamda hegemonik savaşların ilki 1618-1648 arasında yaşanan ve Otuz Yıl Savaşları olarak adlandırılan savaşlardır. Bu savaşlar İsveç, Fransa, İspanya, Polonya ve diğer devletlerin içinde yer aldığı ve çeşitli zamanlarda birbirinden ayrı gerçekleşen farklı savaşlar dizisi olarak gerçekleşmiş olsa da o dönemde Avrupa'da büyük güç olarak nitelendirilebilecek tüm devletlerin dahil olduğu savaşlardır.⁶⁵

18. yüzyılın son on yılında uluslararası sistemi dönüştüren ve tarihte yeni bir dönem başlatan ikinci hegemonik savaş (veya savaşlar dizisi), Büyük Britanya ve Fransa'nın birbirleri üzerinde üstünlük kurabilmek için hem Avrupa kıtası içerisinde hem de deniz aşırı bölgelerde klasik güç dengesi çerçevesi içerisinde hareket ederek yaklaşık bir yüzyıl boyunca savaştıkları ve adına Yüzyıl Savaşları denen savaşlardır. 18. Yüzyılın ikinci yarısı ve 19. Yüzyılın ilk on yılında meydana gelen ekonomik ve teknolojik gelişmelerin uluslararası sistemdeki güç dağılımını yeniden belirlemesi sonucu ortaya çıkan bu savaşlar, Fransız Devrimi'nin ve Napolyon Savaşları gibi diğer hegemonik savaşların ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç boyunca Britanya denizlerde ve donanma

⁶² Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic War", *The Journal of Interdisciplinary History*, 1988, 18 (4), s.601

⁶³ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s.3-4

⁶⁴ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, (Çev: Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat), 4. Baskı, Kripto Yayınevi, Ankara, 2016, s.96

⁶⁵ Gilpin, "The Theory of Hegemonic War", s.606

teknolojisinde yeni taktikler geliştirmiş ve üstünlüğünü kurmuş, Fransa ise kara savaşlarında kitle savaşı kavramı ve milliyetçilik bayrağı altında ulusal orduların oluşturulması ile düşmanlarını yenmiştir. Bu hegemonik savaşlar sonucunda Britanya ve rakipleri Fransa üzerinde galip gelmiş, 1815 Viyana Kongresi ile uluslararası düzen yeniden oluşturulmuştur. Yaklaşık bir yüzyıllık barış döneminin ardından ekonomik, siyasi ve teknolojik alanlarda meydana gelen değişimler modern dünyanın üçüncü hegemonik savaşı olan I. Dünya Savaşı'na yol açmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin milliyetçilik akımı altında radikalleşen halkları ve savaşların sınırlandırılmayan çatışmalara dönüşmüş olması sebebiyle savaşın etkileri yayılmıştır.⁶⁶ Nitekim Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimlerinin değiştirdiği yeni dünya düzeninde çatışmalar, dar bölgelerle sınırlı olmaktan çıkmış ve çok uluslu savaşlar dönemi başlamıştır.⁶⁷

Gilpin'in geliştirdiği yoruma göre liberal dünya ekonomisi doğası gereği piyasa ekonomisinin işlediği ekonomik yapıyı dönüştürmekte ve gücü yeniden dağıtmaktadır, böylelikle bu yapının siyasi kuruluşlarının da temelini çürütmektedir. Bu sistem içerisinde iç ve dış nedenlerden ötürü hegemon, sistemi idare etmeye yönelik iradesini ve yeteneğini kaybetmektedir. ABD örneğinde görüldüğü gibi iç tüketim (hem kamu hem özel) ve sistemin savunulması için gerçekleştirilen askerî harcamalar, ulusal tasarruflara ve üretime yönelik yatırımlara oranla sürekli artış göstermektedir. Daha verimli, dinamik ve rekabetçi ekonomilerin yükselişi hegemonun uluslararası konumunun temelini sarsmakta ve küresel hegemonyayı finanse eden artı ürünün önemini azaltmaktadır. Zamanla ekonomik sistemi idare etmede ve istikrarı korumada daha az yetenekli hale gelen hegemon, "gücün yeniden dağılımı" ile ortaya çıkan ve rekabet üstünlüğünü ele geçiren olası hegemonlar karşısında verdiği savaşı kaybetmektedir.⁶⁸

Hegemonik İstikrar Teorisi kapsamında geliştirilen argümanların temel vurgusu, küresel ekonomide sorumluluğu üzerine alacak bir hegemon gücün varlığının uluslararası siyasal sistemde de düzen ve istikrarı sağlayacağı yönündedir. Buna göre küresel ekonomik yapının üyeleri arasındaki ilişkilerin hegemon bir güç tarafından kontrol altında tutulmaması küresel boyutta yaşanacak bir ekonomik krize yol açacak ve bu kriz sistemin istikrarını olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısı ile küresel bir ekonomik krizin yaşanması esasen mevcut hegemonun üzerine düşen "istikrarı ve düzeni sağlama" rolünü yerine getiremediğine, hegemonun gücünü ve etkisini kaybetmekte olduğuna işaret etmektedir. Hegemonik İstikrar Teorisi'nin ekonomik yapıya vurgu yapan argümanları, bu teorinin 2008 Finans Krizi'nden sonra tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır.⁶⁹ Soğuk Savaş'ın sona ermesi

⁶⁶ Gilpin, "The Theory of Hegemonic War", s.608-609

⁶⁷ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22, 2010, s.95

⁶⁸ Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, s.103

⁶⁹ 2008 Finans Krizi sonrasında Hegemonik İstikrar Teorisi'ni ele alan bir çalışma için bkz. Heather Ba, "The systemic causes of financial crises in the long nineteenth century", **Business and Politics**, 20 (2), 208-238

ile birlikte uluslararası sistemin hegemon gücü olduğu kabul edilen ABD'nin 2008 Finans Krizi'nin ortaya çıkmasını engelleyememiş olması, 2009'da Obama yönetiminin Ortadoğu'daki varlığını azaltmaya yönelik dış politika vizyonu, 2017'de iktidara gelen Trump yönetiminin "Önce Amerika" söylemi ile ülke içi sorunlara öncelik vererek Çin ile "Ticaret Savaşları" olarak adlandırılan korumacı bir politikaya yönelmiş olması ABD'nin hegemon güç olma yönündeki *istekliliği* ve *iradesinin* sorgulanmasına yol açmıştır.

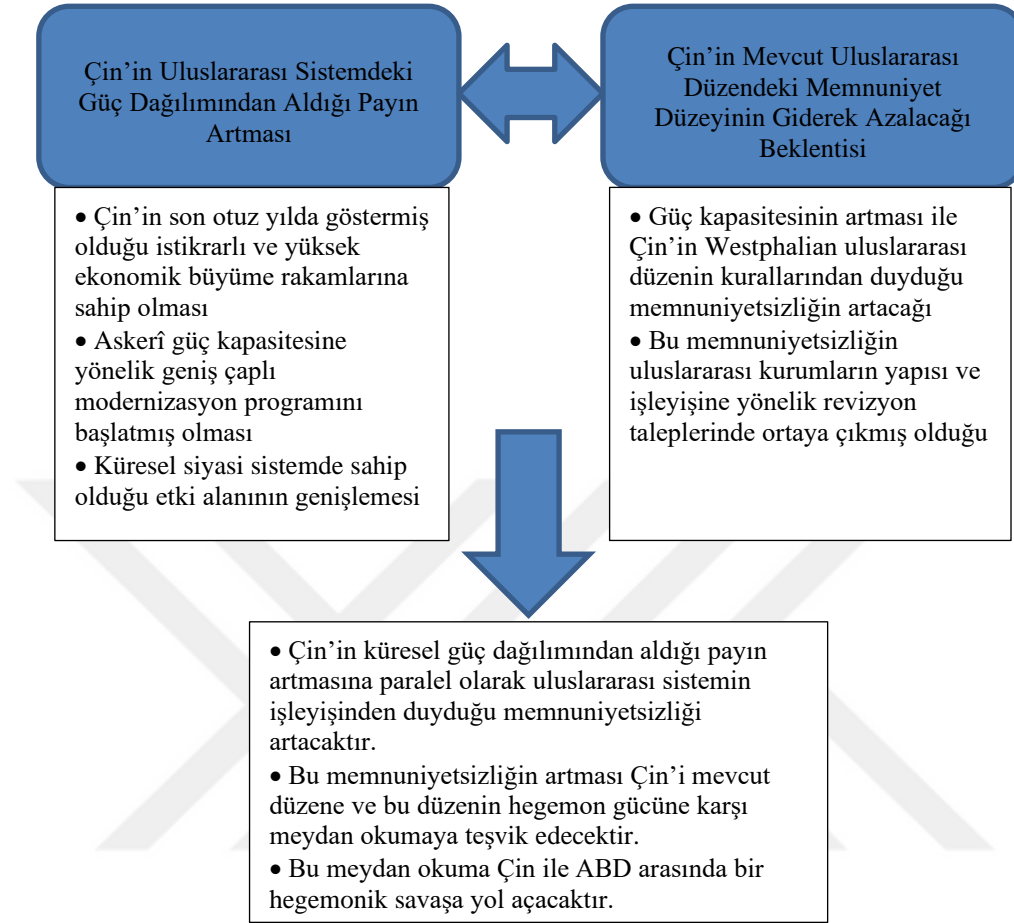
Bu konuda son dönemde ele alınan çalışmaların en önemlilerinden bir tanesi de Joseph Nye tarafından 2017'de yayınlanan "*The Kindleberger Trap*" başlıklı yazıdır. Nye bu yazısında Kindleberger'in Hegemonik İstikrar Modeli'nde öngörüldüğü şekliyle Çin'in küresel sistemde finansal istikrarı sağlayacak politikalar izleyebilecek kadar güçlü olmadığını, bu güce sahip olsa dahi uluslararası sistemin istikrarını sağlayacak politikalar izlemek yönünde bir isteği olmadığını söylemektedir. Buradan hareketle Nye, ABD'nin Çin'e karşı ihtiyatlı olması gerektiğini savunmakta ve "Kindleberger Trap" kavramı ile ABD'nin korumacı politikalarını meşrulaştırıcı bir açıklama sunmaktadır.⁷⁰ J. Nye'in bu açıklamalarına eleştiri olarak ele alınan başka bir çalışmada ise Qian, "Kindleberger Trap" kavramının Hegemonik İstikrar Teorisi'nde ortaya konan argümanların çarpıtılmasından ibaret olduğunu ve ABD'nin izlediği ekonomik politikaların bu şekilde meşrulaştırılmayacağını ileri sürmüştür. Nitekim Çin, özellikle 2008 Finans Krizi'nden sonra serbest ticaret ve yatırımları teşvik eden, Kuşak ve Yol İnisiyatifi (KYİ) aracılığı ile iki taraflı, bölgesel ve çok taraflı iş birliği yürüten, küresel ekonomik düzen ve istikrara büyük katkılarda bulunan "sorumlu bir güç" gibi davranmaktadır.⁷¹

Sonuç olarak neo-realist bakış açısı kapsamında geliştirilen hegemonya anlayışına göre uluslararası politik ve ekonomik düzenin istikrarı, hegemon bir gücün varlığına bağlı olarak şekillenmektedir. Buna göre hegemon güç, uluslararası sistemdeki güç dağılımından aldığı pay ile orantılı olarak "hak" ve "yükümlülükler" sahip olan ve tüm bu yükümlülükleri yerine getirmek konusunda "irade ve isteği taşıyan" bir güç olarak tasarlanmaktadır. Bu temel argümanlar kapsamında Çin'in uluslararası güç dağılımından giderek daha fazla pay almaya başlaması ile küresel sistemdeki istikrarsızlıkları çözmek üzere mevcut hegemon gücün (ABD'nin) yerini alacağı, sistemde kurulacak yeni düzen ve istikrarın Çin'in kendi memnuniyet düzeyini merkeze alan bir nitelik göstereceği ve tüm bu süreç tamamlanıncaya kadar iş birliğinden ziyade çatışmayı tercih edeceğini varsaymaktadır.

⁷⁰ Joseph S. Nye, "The Kindleberger Trap", **China-US Focus**, Mar 01 2017, <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/the-kindleberger-trap>, (e.t. 25.09.2019)

⁷¹ Yuan Qian, "Samuelson's Concern, Kindleberger Trap and U.S. Trade Protectionism", **China Economist**, 14 (5), 2019, s.25

Şekil 2: Neo-Realist Teoriler Açısından Çin'in "Yeni Hegemon Güç" Olacağına Yönelik Söylemlerin Oluşturulduğu Alan

1.2.2. Neo-Liberal Teoride Hegemonya ve İş Birliği

1.2.2.1. Joseph Nye ve Yumuşak Güç

Neo-liberalizm, realizmin iki temel önermesi olan *uluslararası anarşi* ve devletlerin *rasyonel egoistler* olduğu varsayımlarını kabul ederek, rasyonel egoistlerin anarşik bir sistemde dahi iş birliği yapabileceklerini savunmaktadır.⁷² Devletlerin, kendi egemenlikleri üzerinde otorite sağlayacak bir üst yönetim olmamasına rağmen iş birliği yapabileceklerine dair varsayımın temelini; "karşılıklı bağımlılık" ve "kurumsallaşma" kavramları oluşturmaktadır. Bu kapsamda Uluslararası İlişkiler disiplinde devletler arasındaki iş birliğine vurgu yapan neo-liberal kuram Richard Rosecrance, Joseph Nye ve Robert Keohane'in geliştirmiş oldukları teoriler ile uluslararası sistemdeki mevcut gelişmeleri açıklayan en önemli akımlardan birisi haline gelmiştir. Nitekim neo-liberal teorilerin argümanları, küresel sistemde 1970'lerde başlayan değişim sürecini açıklamak için kullanılan temel

⁷² Chris Brown ve Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, (Çev. Arzu Oyacıoğlu), Yayın Odası, 1. Basım, İstanbul, 2007, s.40

argümanlar olmuştur. Gerçekten de 1960'ların son yıllarında küresel politikada süper güç olarak görülen ABD'nin Vietnam Savaşı'nda yaşadığı başarısızlık, 1973-1974 petrol kriziyle Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'in dünya siyasetinde yükselişi, Japonya ve ABD arasındaki ticaret dengesizliği ve Nixon'ın Bretton Woods anlaşmasını tek taraflı olarak terk etmesi dünya siyasetinde bazı kökten değişikliklerin meydana geldiğinin ilk işaretleri olmuştur.⁷³

Küresel politikada meydana gelen bu değişimler, Uluslararası İlişkiler literatüründe hâkim olan “güç” algısının ekonomik ve teknolojik gücü de kapsayacak şekilde genişlemesine ve ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ilişkileri nasıl etkilediğine yönelik çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle Joseph Nye ve Robert Keohane'in 1977'de yayınladıkları *Power and Interdependence: World Politics in Transition* kitabı, karşılıklı bağımlılık kavramının temel çerçevesini belirleyen bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Kitap, realist akımın varsayımlarına karşı çıkmakta ve karşılıklı bağımlılıkların olduğu bir dünyada gerçekçi paradigmanın uluslararası sistemin dinamiklerinin anlaşılmasında bizlere sınırlı bir açıklama sunabileceğini iddia etmektedir.⁷⁴ Realist paradigmanın varsayımlarından en çok karşı çıkılanı ise güç tanımının kapsamı olmaktadır. Realist akıma göre güç, yalnızca askerî donanım ve güvenlik meselelerini kapsarken Keohane ve Nye, uluslararası ilişkilerin çok taraflı ve çeşitli aktörlerinin bulunduğunu, güç kullanımının giderek azaldığını ve güç kavramının askerî boyuttan ekonomik refah boyutuna kaydığını iddia etmişlerdir.⁷⁵ Nye ve Keohane'e göre “karmaşık karşılıklı bağımlılık” modeli gerçekliğe realizmden daha yakın bir teoridir.⁷⁶ Keohane ve Nye'in kitaplarında geliştirdikleri modele göre bir diğer önemli nokta; karmaşık karşılıklı bağımlılıkta “konu hiyerarşisi”nin olmaması ve herhangi bir “mesele”nin herhangi bir zamanda uluslararası gündemin zirvesine oturabileceğinin belirtilmesidir.⁷⁷ Bu kapsamda realizmin güvenlik meselelerini “yüksek politika” (*high politics*), ekonomik ve sosyal meseleleri “düşük politika” (*low politics*) olarak gören anlayışına karşı çıkmakta ve güvenlikle ilgili konuların diğer sorun alanları üzerinde bir üstünlük veya önceliğinin olmadığı belirtilmektedir.

J. Nye ve Keohane tarafından güç kavramının kapsam olarak genişletilmesinin temeli uluslararası sistemde meydana gelmiş olan bu karmaşık karşılıklı bağımlılık olgusudur. *Power and Interdependence* kitabında geliştirilen karmaşık karşılıklı bağımlılık modelinin üç temel varsayımı olduğu söylenebilir: (a) Uluslararası siyasette devletlerden başka aktörler de mevcuttur ve devletleri/toplumları birbirine bağlayan çok çeşitli kanallar vardır. (b) Devletler arası ilişkilerin

⁷³ Griffiths Martin vd., **Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, (Çev. CESRAN), İkinci Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, s.106-107

⁷⁴ Martin, vd, a.g.e., s.107

⁷⁵ Donnely Jack, **Realism and International Relations**, Cambridge University Press, United Kingdom, 2004, s.29

⁷⁶ Robert Keohane ve Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, Longman Yayınları, Üçüncü Basım, ABD, 2001, s.20

⁷⁷ Brown ve Ainley, a.g.e., s.30

gündemi, aralarında bir hiyerarşi kurulamayacak çok çeşitli meselelerden oluşmaktadır. (c) Uluslararası ilişkilerde karmaşık karşılıklı bağımlılık söz konusu olduğu için devletler birbirlerine karşı kuvvet uygulamazlar.⁷⁸ Bu varsayımlara göre devletler arasındaki ilişkilerde askerî gücün dağılımı değil diğer kaynakların dağılımı önem taşımakta ve küresel politikada uluslararası bürokratik koalisyonlar ve hükümet dışı kuruluşlar da karar verme sürecinde etkili olmaktadır.⁷⁹ Uluslararası sistemin aktörlerini çatışmadan ziyade iş birliğine yönlendirdiği kabul edilen bu varsayımların tümünde “güç” kilit bir kavram olarak meydana çıkmaktadır.

J. Nye tarafından istenen sonuçları elde etmek için başkalarını etkileme becerisi olarak tanımlanan güç kavramı; nüfus, doğal kaynaklar, silahlı kuvvetler gibi birtakım bileşenlere sahiptir.⁸⁰ Ancak Nye’a göre gücün tanımlanmasındaki bu bileşenler giderek etkisini kaybederken teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme gibi unsurların önemi artmaktadır.⁸¹ Nitekim Nye tarafından geliştirilen kavramsallaştırmaya göre istenilen sonuçlara ulaşmak için başlıca iki türlü güç kullanmak mümkündür. Buna göre doğrudan ya da emredici nitelikteki güç “sert güç” olarak tanımlanırken, dolaylı yoldan kullanılan güç “yumuşak güç” olarak tanımlanmaktadır.⁸² Bu ayrıma göre sert güç; başkalarının normal şartlar altında yapmayacakları davranışları yaptırım tehdidi veya ödül vaadi ile yaptırabilme kapasitesidir. Sert güç tanımının merkezinde ödüller özellikle ekonomik içeriğe sahip “havuçlar” olarak tanımlanırken, askerî yaptırım tehdidi “sopalar” olarak anlaşılmaktadır. Yumuşak güç ise istenilen sonuçlara baskı yoluyla değil sahip olunan cazibe aracılığı ile ulaşma aracıdır. Buna göre yumuşak güce sahip olan bir devlet, kendi isteklerini diğer devletlerin de istek ve çıkarları haline getirebilmekte ve diğer devletler ikna yolu ile istenilen davranışı gerçekleştirmektedirler.⁸³

Bu açıklamalar kapsamında uluslararası sistemde ABD’nin lider konumunun sert güç ve yumuşak güç unsurlarının her ikisini birden kullanmasına bağlı olarak geliştiği ve bunun da Amerikan hegemonyasının zeminini oluşturduğu kabul edilmektedir. Nitekim J. Nye 2004 yılında yayınladığı yazısında ABD’nin II. Dünya Savaşı’ndan sonra hem sert güç hem de yumuşak güç unsurlarını kullanarak Sovyetler Birliği’ni çevreleme politikası ile Soğuk Savaş’ı kazandığını ve yumuşak güç kaynaklarını kullanarak mevcut müttefiklerini bir araya getirdiğini ifade etmiştir.⁸⁴ Ancak yumuşak güç kavramının ABD hegemonyası ile ilgili olarak yaygın şekilde kullanılmaya

⁷⁸ Keohane ve Nye, **a.g.e.**, s.21

⁷⁹ Griffiths, Roach vd., **a.g.e.**, s.107

⁸⁰ Joseph S. Nye ve David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İş Birliğini Anlamak**, (Çev. Renan Akman), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.55, 58

⁸¹ Joseph S. Nye, Jr, “Soft Power”, **Foreign Policy**, No. 80, Twentieth Anniversary, 1990, s.154

⁸² Nye ve Welch, **a.g.e.**, s.57-58

⁸³ Robert Keohane ve Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, Longman and Pearson Publications, Fourth Edition, United States, 2012, s.216

⁸⁴ Joseph S. Nye, “Soft Power and American Foreign Policy”, **Political Science Quarterly**, 119 (2), 2004, s.257

başlaması, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında rastlamaktadır. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra “teröre karşı savaş” söylemi altında ABD’nin Afganistan ve Irak’ta yürütmüş olduğu savaşlar, tüm dünyada Amerika karşıtı söylemlerin ortaya çıkmasına ve Ortadoğu başta olmak üzere ABD hegemonyasının sorgulanmaya başlamasına sebep olmuştur. ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrasında “terör mağduru” bir ülke olarak kazandığı sempatinin Afganistan ve Irak savaşları ile yerini güçlü bir antipatiye ve Amerikan karşıtlığına bıraktığını dile getiren en önemli çalışmalardan bir tanesi 11 Eylül 2003 yılında R. Bernstein tarafından yayınlanan “*Two Years Later: World Opinion; Foreign Views of U.S. Darken After September 11*” başlıklı yazı olmuştur.⁸⁵ Bernstein’in bu yazısı daha sonra ABD yumuşak gücünün ve hegemonyasının etkisini kaybetmeye başladığını, Amerikan karşıtı duyguların özellikle Ortadoğu’da yükselmekte olduğunu ve bu sebeple ABD’nin yeniden yumuşak güç kaynaklarını harekete geçiren bir dış politika benimsemesi gerektiğini savunan birçok çalışmaya zemin hazırlamıştır.⁸⁶

Bu kapsamda ele alınan çalışmalar, ABD hegemonyasının ve yumuşak gücünün etkisini kaybetmeye başladığını ve bu durumun Çin yumuşak gücü ve hegemonyasının yükselmesine uygun bir zemin hazırladığına yönelik yeni bir tartışmaya kaynaklık etmişlerdir. Nitekim bu çalışmanın bir önceki kısmında incelendiği üzere Uluslararası İlişkiler disiplinde Çin’in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik neo-realist kuramlara dayanan bir ön kabul bulunmaktadır. Bu ön kabul, 2000’li yılların ilk on yılından sonra yumuşak güç kavramsallaştırması kapsamında Çin ve ABD yumuşak güç politikalarını karşılaştıran bir bakış açısı ile ele alınmaya başlamıştır.⁸⁷ Çin yumuşak gücünü ele alan ilk çalışmalardan bir tanesi 2006 yılında Pan tarafından “*China’s Soft Power Initiative*” başlığı altında yayınlanan yazıdır. Pan, ABD’nin yumuşak gücünün etkisini kaybetmeye başladığını ve Çin’in yumuşak gücünü arttırmak için çeşitli politikalar izlemeye başladığını iddia etmiştir. Çin’in yumuşak güç politikaları Latin Amerika’daki ekonomik iş birliği politikaları, Afrika’daki altyapı yatırımları, küresel çapta sürdürülen Çin dilinin öğretilmesine yönelik faaliyetlerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır.⁸⁸ Bu yazıdan sonra Çin yumuşak gücünü detaylı şekilde ele alan bir başka çalışma Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (Center for Strategic & International Studies- CSIS) tarafından hazırlanan “*Chinese Soft Power and Its Implications for the United States: Competition and Cooperation in the Developing World*” başlıklı rapor olmuştur. Bu rapor kapsamında Çin yumuşak gücünün ele alındığı bölgelerden birisi Ortadoğu’dur. Alterman tarafından kaleme alınan yazıda, bir yüzyıl önce kendilerini Avrupa emperyalizminden kurtarması için ABD’yi

⁸⁵ Richard Bernstein, “Two Years Later: World Opinion; Foreign Views of U.S. Darken After Sept. 11”, **The New York Times**, September 11 2003, <https://www.nytimes.com/2003/09/11/world/two-years-later-world-opinion-foreign-views-of-us-darken-after-sept-11.html>, (e.t. 26.09.2019)

⁸⁶ John Edwards, “Reengaging with the World, A Return to Moral Leadership”, **Foreign Affairs**, 86, 2007, 19-36

⁸⁷ Amit Kumar Gupta, “Soft Power of the United States, China, and India: A Comparative Analysis”, **Indian Journal of Asian Affairs**, 26 (1/2), 2013, 37-57

⁸⁸ Esther Pan, “China’s Soft Power Initiative”, Council on Foreign Relations (CFR), May 18 2006, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-soft-power-initiative> (e.t. 27.09.2019)

alternatif güç olarak gören Ortadoğu ülkelerinin bugün aynı bakış açısını ABD hâkimiyetine karşı bir alternatif olması için Çin'e yönelik olarak geliştirdiklerine işaret etmektedir.⁸⁹

Bununla birlikte Çin'in yumuşak güç politikalarının “yeni hegemon güç” olmaya yönelik hedeflerin yerine getirilmesi için giderek daha fazla kullanılan bir dış politika aracı olduğunu söyleyen çalışmalar bu iddialarını genellikle Afrika, Latin Amerika ve Doğu Asya'daki bölgesel politikalara dayandırmaktadırlar. Tüm bu çalışmalarda Çin yumuşak güç politikalarının bileşenlerini ekonomik yardımlar, altyapı projeleri, karşılıklı öğrenci ve teknik personel değişim programları, Çin medyasının küresel çapta etkin hale getirilmesi, Çin dili ve kültürünün öğretilmesine yönelik teşvik ve burslar içermektedir. Bu bileşenlerin kullanılması ile Çin, bölgesel veya küresel hegemonya oluşturmak isteyen yükselen bir güç olarak kabul edilmektedir.⁹⁰

Neo-liberal bakış açısına göre Çin'in hegemon olmaya yönelik bir dış politika izlediğini savunan görüşlerin temel dayanağını ABD yumuşak gücünün etkisini kaybetmekte olması ve buna karşın Çin'in yumuşak güce dayalı daha aktif bir dış politika benimsemeye başlaması oluşturmaktadır. Buna göre Çin, bölgesel ve küresel çapta aktif bir dış politika izleyerek kendi kültür ve medeniyetini cazip hale getirmektedir. Nitekim yumuşak gücün siyasi gündemi diğerlerinin dile getirdiği tercihleri biçimlendirecek şekilde belirleme becerisine ya da fikirlerin cazibesi gibi kaynaklara dayandığı kabul edilmektedir.⁹¹ Bu açıdan yumuşak güç, bir ülkenin veya aktörün temsil ettiği değerler ve bu değerlerin diğer seçenekler arasında pozitif anlamda ne kadar farklı olduğu ile de ilgilidir.⁹² Neo-liberal yumuşak güç kuramı açısından Çin, ABD'nin empoze etmiş olduğu değerler karşısında giderek daha fazla tercih edilen bir “hegemon güç” olmaya başlamıştır. Görüldüğü üzere uluslararası akademik çalışmalarda Çin'in hegemon güç olacağına yönelik neo-liberal söylem J. Nye tarafından geliştirilen “yumuşak güç” kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Ancak yumuşak güç kavramsallaştırması, hegemonyanın oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kurumsal iş birliği faktörünün etkisini ihmal etmiştir. Bu kapsamda Robert Keohane, hegemonyanın korunmasında kurumsal iş birliği faktörünü tanımlayarak neo-liberal bakış açısına önemli bir katkı sağlamıştır. Keohane 1984 yılında yayınladığı *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* adlı kitabında Realizm ve Kurumsalcılığı biraraya getirmeye çalışmış⁹³ ve

⁸⁹ John Alterman, “China's Soft Power in the Middle East”, **Chinese Soft Power and Its Implications for the United States: Competition and Cooperation in the Developing World**, Center for Strategic & International Studies-CSIS, Washington, 2009, s.67

⁹⁰ Çin'in yumuşak güç politikalarını çeşitli boyutlarda ele alan bazı çalışmalar Wu You, “The Rise of China with Cultural Soft Power in the Age of Globalization”, **Journal of Literature and Art Studies**, 8 (5), 2018, 763-778.

⁹¹ Nye ve Welch, a.g.e., s.58

⁹² M. Turgut Demirtepe ve Hasan Selim Özerterem, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, **Bilgi**, 65, 2013, s.98

⁹³ Anne L. Herbert, “Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck”, **Berkeley Journal of International Law**, 1996, 14 (1), s.225-226

gelişmiş piyasa ekonomileri arasındaki ekonomik ilişkilerin uluslararası iş birliğini kolaylaştırdığını öne sürerek neoliberal kurumsalcı akımın ilk çalışmalarından birisini ortaya koymuştur.

1.2.2.2. Robert Keohane ve Hegemonya Sonrası

Robert Keohane de diğer neo-realist ve neo-liberal kuramsalcılar gibi uluslararası sistemde istikrarın ve düzenin ön koşulunun hegemon bir gücün varlığına bağlı olduğunu kabul etmektedir. Keohane'in hipotezlerinin dayandığı iki temel varsayım bulunmaktadır: Bunlardan birincisi hegemon bir güç olmaksızın küresel politikada ortak eylemde bulunmanın imkânsız olduğunu kabul ederken diğeri ortak eylemde bulunmayı kolaylaştırmak için hegemon gücün en önemli aracının çok taraflı kurumlar oluşturmak olduğunu öne sürmektedir.⁹⁴

Uluslararası kurumların önemine vurgu yapan bu yaklaşıma göre iş birliği, hegemonyanın devamını sağlayarak uluslararası sistemin istikrarına katkıda bulunacaktır. Nitekim Keohane'in dayandığı temel argüman, "hegemonya"nın kendisinin istikrarsız ve sürdürülemez bir olgu olduğudur. Bu argüman kapsamında Keohane, güç dengesindeki değişikliklere ve hegemon gücün işlevinde meydana gelen aşınmaya rağmen uluslararası kurumlar aracılığıyla yapılabilecek iş birliğine vurgu yapmaktadır.⁹⁵ Buna göre iş birliği, mevcut ya da olası çatışmaların üstesinden gelmek için devletlerin kendi politikalarını diğer devletlerin politikaları ile uyumlu hale getirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu süreçte iş birliğine yol açan en önemli araç olarak uluslararası kurumlar ön plana çıkartılmaktadır.⁹⁶ Burada uluslararası kurumları, siyasi bağlantıları kurumsallaştıran oluşumlar olarak ele alan Keohane'e göre bu kurumlar devletlerin gündemlerinde ve çıktılar üzerinde oldukça yüksek etkiye sahiptirler.⁹⁷

Keohane'in ortaya koyduğu çalışmanın en önemli hipotezlerinden birisi, ABD'nin küresel politik ekonomi üzerindeki hegemonyasını kaybettiğine yöneliktir. Buna göre ABD hegemonik konumunu kaybetmiş olmakla birlikte Avrupa'nın eskisinden çok daha güçlü olması sebebiyle ABD'nin yeni bir hegemonya inşasına girişmesi de çok zordur. Keohane bunun yerine ABD'nin Avrupa Birliği (AB) ile iş birliği yaparak yeni uluslararası kurumlar aracılığıyla küresel politikadaki hâkimiyetini sürdürebileceğini söylemektedir.⁹⁸ Neo-realist ve neo-liberal kuramın diğer teorisyenleri gibi Keohane de ABD hegemonyasının güç kaybetmekte oluşunu Irak işgali ile

⁹⁴ Robert O. Keohane, "Hegemony and After What Can Be Said About the Future of American Global Leadership?", *Foreign Affairs*, 91 (4), 2012, s.4

⁹⁵ Griffiths vd., a.g.e., s.109

⁹⁶ Keohane, *After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy*, s. 63.

⁹⁷ Robert O. Keohane ve Joseph Nye, "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı yeniden Ele Almak", *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 2015, s.90

⁹⁸ Robert Keohane, "After Hegemony Cooperation is Still Possible", *The International Spectator*, 50 (4), 2015, s.92

açıklamaktadır. Buna göre ABD, Irak işgalinde anti-müdahale ilkesini çiğneyerek kendi hegemonyasının dayanaklarına zarar vermiştir.⁹⁹ Irak işgali sürecinin ABD hegemonyasına zarar vermesine yol açan en önemli faktörlerden bir tanesi de Amerikan yönetiminin bu süreçte uluslararası kurumlar ile iş birliğini etkisiz hale getirmiş olmasıdır. Nitekim kurumsalcı iş birliği teorisinin en önemli temsilcilerinden biri olan Ikenberry'ye göre hegemonyanın etkinliği, hegemon gücün uluslararası kurumları kullanarak ortak çıkarlar doğrultusunda çeşitli devletler arasında uyumu ve ortak eylemi sağlayabilmesinden gelmektedir.¹⁰⁰

Bu noktada neo-liberal bakış açısının en önemli unsurlarından bir tanesi iş birliği sürecini incelerken “güç” ve “çatışma” unsurlarını ihmal etmemiş olmasıdır. Keohane'e göre güç ve karşılıklı bağımlılık birbirinden bağımsız kavramlar olmamakla birlikte¹⁰¹ iş birliği de çatışma yokluğu anlamına gelmemektedir.¹⁰² Nitekim uluslararası kurumların işlevi de bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Hegemon güç, uluslararası kurumlar aracılığı ile küresel sistemde önde gelen devletlerin sosyal amaçlarını yeniden belirleyebilirse (*re-orient*) devletler arasındaki çatışmalara rağmen uluslararası sistemin istikrarını sürdürebilecek mekanizmayı kurumsallaştırmış olacaktır.¹⁰³ Bu argümana dayanan Ikenberry, ABD hegemonyası güç kaybetmekte olsa da Amerika'nın merkezinde yer aldığı uluslararası kurumlar sebebiyle bu hegemonik gücün devam edeceğini söylemektedir. Buna karşı Keohane ise uzun vadede ABD hegemonyasının etkileneceği en önemli gelişmenin Çin'in yükselişi olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁴

Keohane ve Ikenberry'nin öncülüğünü yaptığı neoliberal kurumsalcı iş birliği teorisi kapsamında Çin'in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik çalışmalar, Pekin yönetimi liderliğinde başlatılan bölgesel örgütlere odaklanmaktadır. Çin'in kurmuş olduğu bölgesel ve uluslararası kurumlar aracılığı ile hegemonya oluşturmaya çalıştığını iddia eden çalışmaların merkezinde ise Asya Altyapı Yatırım Bankası (Asian Infrastructure Investment Bank-AIIB) yer almaktadır. AIIB'nin kurulmasını Çin'in hegemonik niyetleri açısından ele alan en önemli çalışmalardan bir tanesi Ikenberry ve Lim tarafından 2017'de yayınlanan çalışmadır. AIIB'nin kurulmasının kısa vadede ABD'nin hegemonik önceliklerine zarar vermeyeceğini söyleyen çalışma, AIIB'nin uzun

⁹⁹ Keohane, “After Hegemony Cooperation is Still Possible”, s.93

¹⁰⁰ G. John Ikenberry, “The Future of International Leadership”, **Political Science Quarterly**, 111 (3), 1996, s.388

¹⁰¹ Griffiths vd., a.g.e., s.109

¹⁰² Robert Keohane, **After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton University Press, New Jersey, 1984, s.53-54

¹⁰³ Ikenberry, a.g.e., s.400

¹⁰⁴ Keohane, “Hegemony and After What Can Be Said About the Future of American Global Leadership?”, s.1

vadede Çin'in uluslararası sistemde ABD'ye karşı önemli bir rakip olacağını gösteren bir adım olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵

Neo-liberal kurumsalcı bakış açısının yaklaşımını temel alarak Çin tarafından kurulan bölgesel ve ulus-üstü kurumların Çin hegemonyasının zeminini hazırladığına yönelik çalışmalardan bir tanesi 2015 yılında Kubalkova tarafından yayınlanan ve AIIB'nin kurulmasının Çin'in bölgesel hegemonyasına yönelik atılmış bir adım olup olmadığını sorgulayan çalışmadır. Bu çalışmada Kubalkova, AIIB'yi Avro-Amerikan merkezli kurumlar olan Bretton Woods, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ile karşılaştırarak AIIB'nin işlevini analiz etmektedir. Çalışmanın temel hipotezine göre AIIB'yi Avro-Amerikan merkezli diğer bölgesel ve uluslararası örgütlerden ayıran temel farklılık AIIB'nin "insani-yardım" (*humanitarian aid*) merkezli olmak yerine iş ve işletme merkezli (*business driven*) olmasıdır.¹⁰⁶ Bununla beraber ABD merkezli küresel ortak güvenlik yaklaşımının iddia ettiği gibi AIIB'nin Çin'in bölgesel hegemon pozisyonunu güven altına almak için attığı adımlardan bir tanesi olup olmadığını ancak zaman içerisinde anlaşılabilirliği söylenmektedir.¹⁰⁷

Çin'in hegemon güç olmaya yönelik niyetleri açısından AIIB'yi ele alan Mishra'ya göre AIIB, Xi Jinping tarafından dile getirilen "Asya kıtasının geleceğini belirleyecek kararlarda Asyalı devletlerin doğrudan sorumlu olmasının zamanının geldiği"ne yönelik inancın bir manifestosu niteliği taşımaktadır.¹⁰⁸ Buna göre Batı ekonomilerinin hâkimiyeti altında olan bölgesel ekonomik düzeni değiştirmek isteyen Çin, AIIB aracılığı ile diğer bölgesel hükümetlerarası bankaları birbiri ile entegre etmeyi ve kendi bölgesel hâkimiyetini arttırmayı hedeflemektedir.¹⁰⁹ Nitekim AIIB'nin kurulmasını Çin'in ABD tarafından çevrelenmesine yönelik geliştirilen politikanın bir parçası olduğunu savunan ve AIIB'yi Çin'in mevcut uluslararası düzenden duyduğu memnuniyetsizlik kapsamında ele alan çalışmalar da Mishra tarafından öne sürülen argümanı desteklemiştir.¹¹⁰ Bu konuda yayınlanan en dikkat çekici çalışmalardan bir tanesi Çin'in AIIB'nin kuruluşu ile kendisini açığa çıkaran ve ticari hegemonya kurmaya yönelik politikalarının Hollanda'nın hegemonya modeli ile benzerlik gösterdiğini savunan çalışmadır. Buna göre 1585 ile 1740 yılları arasında ticari hegemonya sahibi olan Hollanda'nın dayandığı temel politika ticari ağların, deniz ve su yollarının

¹⁰⁵ G. John Ikenberry ve Darren J. Lim, "China's emerging institutional statecraft The Asian Infrastructure Investment Bank and the prospects for counter-hegemony", Project on International Order and Strategy at Brookings, The Brookings Institution, Washington, 2017, s.13

¹⁰⁶ Petra G. Kubalkova, "Asian Infrastructure Investment Bank: New Asian Opportunity or China's Hidden Strategy?", **China Quarterly of International Strategic Studies**, 1 (4), 2015, s.672

¹⁰⁷ Kubalkova, a.g.e., s.674

¹⁰⁸ Rahul Mishra, "Asian Infrastructure Investment Bank: An Assessment", **India Quarterly**, 72 (2), s.164

¹⁰⁹ Mishra, a.g.e., s.170

¹¹⁰ Lai-Ha Chan, "The AIIB and China's Soft Balancing Against the US Pivot to Asia", Australian Institute of International Affairs, 19 Sep 2017. Ayrıca bkz. Vinicius Rodrigues Vieira, "Who joins counter-hegemonic IGOs? Early and late members of the China-led Asian Infrastructure Investment Bank", **Research and Politics**, 2018, 1-7

güvenliğinin korunmasına dayanmaktadır. Buna karşın çalışmada Hollanda hegemonya modelinde ticari partnerlerin iç işlerine karışılmadığı ortaya konmakta ve AIIB gibi bir ekonomik kurum ile ekonomik çıkarlarını ve bölgesel ekonomik hâkimiyetini korumaya odaklanan Çin'in Hollanda modeli bir hegemonya kuracağı öne sürülmektedir.¹¹¹

Neo-liberal kurumsalcı yaklaşım tarafından Çin hegemonyasının oluşturulmasında önemli bir adım olarak görülen AIIB gibi bölgesel ve ulus-üstü kurumların DB, IMF ve Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank-ADB) gibi Batı merkezli kurumların temsil etmiş olduğu değerler sistemine de bir alternatif oluşturmaya çalıştığı öne sürülmektedir. Bu bakış açısına göre hegemonya yalnızca maddi güç kapasitesileri arasındaki farklılığın yaratmış olduğu hiyerarşiye değil aynı zamanda normatif bir değerler ve düşünceler bütününe dayanmaktadır. Dolayısı ile her hegemonik gücün kendine özgü normlar bütünü inşa etmesi hegemonyanın kurulmasında mutlak unsur olarak görülmekte ve Osmanlı İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu, Britanya ve ABD'nin her birinin ayrı bir değerler ve düşünceler sistemi inşa ettiği savunulmaktadır.¹¹² Bu argümanı destekleyen bir başka çalışma, şu anda mevcut uluslararası sistem içerisinde faaliyet gösteren Çin-merkezli bloğun aşamalı olarak kendini merkeze alan bir alternatif düzen kurmaya çalıştığını savunmaktadır.¹¹³

Bu tartışmalar kapsamında Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ve bölgedeki ABD hegemonyasının temellerini zayıflatmak için araç olarak kullandığı temel kurumsal mekanizmanın Çin-Arap Devletleri İş Birliği Forumu olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁴ Buna göre Çin, Çin-Arap Devletleri İş Birliği Forumu, Kuşak ve Yol İnisiyatifi ile Çin-Körfez İşbirliği Konseyi Çerçeve Anlaşması gibi mekanizmalar üzerinden hegemonyasını oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun sonucu olarak Çin, Ortadoğu ülkeleri tarafından ABD'nin küresel ve bölgesel hegemonyasına karşı alternatif bir güç olarak görülmektedir.¹¹⁵

Uluslararası İlişkiler disiplininde neo-liberal bakış açısının hegemonya anlayışına göre Çin dış politikası ve Ortadoğu'da geliştirmekte olduğu ilişkiler, yumuşak güç ve uluslararası kurumsal mekanizmaların etkinleştirilmesi aracılığı ile hegemonya kurmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım

¹¹¹ Lukas K. Danner ve Félix E. Martín, "China's hegemonic intentions and trajectory: Will it opt for benevolent, coercive, or Dutch-style hegemony?", *Asia & The Pacific Policy Studies*, 6, 2019, s.200

¹¹² Charles A. Kupchan, "The Normative Foundations of Hegemony and The Coming Challenge to Pax Americana", *Security Studies*, 23 (2), 2014, s.221

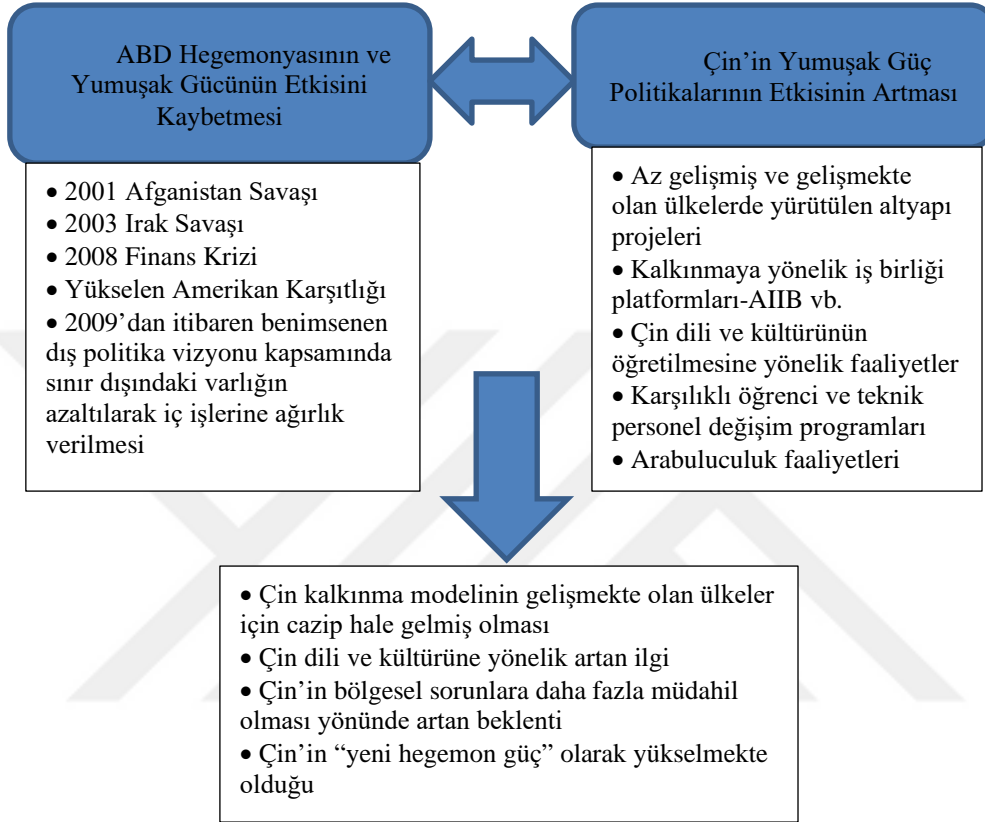
¹¹³ Şerafettin Yılmaz, "China, Historical Blocs and International Relations", *Issues & Studies*, 50 (4), 2014, s.212

¹¹⁴ Joseph Y. S. Cheng, "China's Relations with the Gulf Cooperation Council States: Multilevel Diplomacy in a Divided Arab World", *China Review*, 16 (1), 2016, s.59

¹¹⁵ Aisha Han and Rachel Rossi, "What are the implications of expanded Chinese investment in the MENA region?", Atlantic Council, August 10 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/what-are-the-implications-of-expanded-chinese-investment-in-the-mena-region/>, (e.t. 01.10.2019)

çerçevesinde ele alınan çalışmalar, Çin'in yumuşak gücünün etkisini arttırması ve kurumsal iş birliği yolu ile yeni hegemon güç olacağını savunmaktadır.

Şekil 3: Neo-Liberal Teoriler Açısından Çin'in "Yeni Hegemon Güç" Oacağına Yönelik Söylemlerin Oluşturulduğu Alan

Yukarıdaki şekilde neo-liberal bakış açısının Çin'in "yeni hegemon güç" olacağına yönelik söylemlerini inşa ettiği temel mekanizma gösterilmektedir. Buna göre Çin'i hegemon güç olarak ortaya çıkaracak gelişmelerin başında ABD hegemonyasının etkisini kaybetmeye başlaması ve bu kapsamda dış politika vizyonunda meydana gelen değişim bulunmaktadır. Buna göre ABD'nin özellikle Ortadoğu'da kaybetmiş olduğu nüfuzun yerini Çin'in yumuşak güç politikaları aracılığı ile oluşturduğu etki doldurmaya başlamaktadır.

1.2.3. Neo-Marksist Teoride Hegemonya ve Sermaye Birikimi

1.2.3.1. Antonio Gramsci ve Hegemonya

Uluslararası İlişkiler disiplininde "hegemonya" kavramının güncel yorumunun dayandığı en önemli çıkış noktası, Gramsci'nin Lenin'den etkilenerek oluşturduğu fakat kavrama yeni ve önemli boyutlar eklediği "Gramscian hegemonya" anlayışıdır. Antonio Gramsci ilk taslağını 1929'da

kaleme aldığı *Hapishane Defterleri* adlı eserinde hegemonya kavramını “sınıfsal çatışmalarda üstün gücü” betimleyen geleneksel Marksist yorumundan farklı bir noktaya taşımış ve geliştirdiği kuramsal yaklaşımın merkezinde konumlandırmıştır.¹¹⁶ I. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan sosyalist hareketlerin başarısızlığa uğraması ve ardından faşizmin yükselişi, Gramsci’yi kapitalist sistemi sağlamlaştırıp yeniden üreten politik ve ideolojik güçlerin doğasını anlamaya zorlamıştır.¹¹⁷

Hegemonya kavramını sınıf çatışmalarını açıklamak üzere ve “politik liderlik” anlamına gelecek şekilde kullanan Marksist literatürden yola çıkan Gramsci, kavrama ideolojik-kültürel boyutları eklemiştir. Böylelikle hegemonya kavramını özgün bir biçimde toplumun ideolojik, ahlaki ve kültürel rızasının örgütlenmesi olarak yani “kültürel liderlik” anlamında kullanmıştır.¹¹⁸ Gramsci’yi hegemonya kavramını “kültürel liderlik” olarak açıklamaya iten temel sorunsal, bir toplumda sınıfların ya da sosyal grupların hâkimiyeti nasıl ele geçirdikleri ve sürdürdüklerinin ortaya konmasıdır. İktidarı anlama üzerine yoğunlaşan sosyolojik düşüncenin hedefi, muhalefet imkânlarının ve istikrarlı bir karşı iktidara giden yolun keşfidir. Zira Gramsci’ye göre siyasi mücadelede burjuvazinin başarılı bir şekilde devrilebilmesi ancak bu sınıfın gücü elinde nasıl tuttuğunun tatmin edici bir analizine bağlıdır.¹¹⁹ Nitekim ancak kendi özel bilgi ve değerler sistemini oluşturabilen ve onları genel ve evrensel ölçekte uygulanabilir ideolojilere, o ideolojileri ise halkın geneli tarafından benimsenen bir ortak duyuya dönüştürme kapasitesine ulaşmış bir toplumsal grup ya da sınıf, entelektüel liderliği inşa edebilir, uygulayabilir ve sürdürebilir. Çünkü hegemonya, yalnızca yeni bir devlet aygıtı yaratmayı ve toplumu dönüştürmeyi amaçlamakla kalmaz, aynı zamanda yeni bir dünya algılayışını yaymayı ve yeniden üretmeyi de amaçlar.¹²⁰ Gramsci’nin iktidar analizinin çatı kavramını oluşturan hegemonya, fiziki güç ya da “zorlama”yla; entelektüel, moral ve kültürel ikna ya da “rıza”yı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol tarzını ifade etmektedir. Hegemonik bir düzenin karakteristiği olarak da sınıflar, devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkilere “zor”dan ziyade “rıza”nın hâkim oluşu gösterilmektedir.¹²¹ Bu noktada Gramsci’nin hegemonya kavramsallaştırmasında “rıza” unsuru hâkimiyeti hegemonyaya dönüştüren en kritik unsur konumundadır.

¹¹⁶ Muammer Kaymak, “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 2016, s.66

¹¹⁷ Mehmet Özgüden, *Hegemonya ve Politik Toplum, Bir Gramsci Okuması*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2015, s.17-18

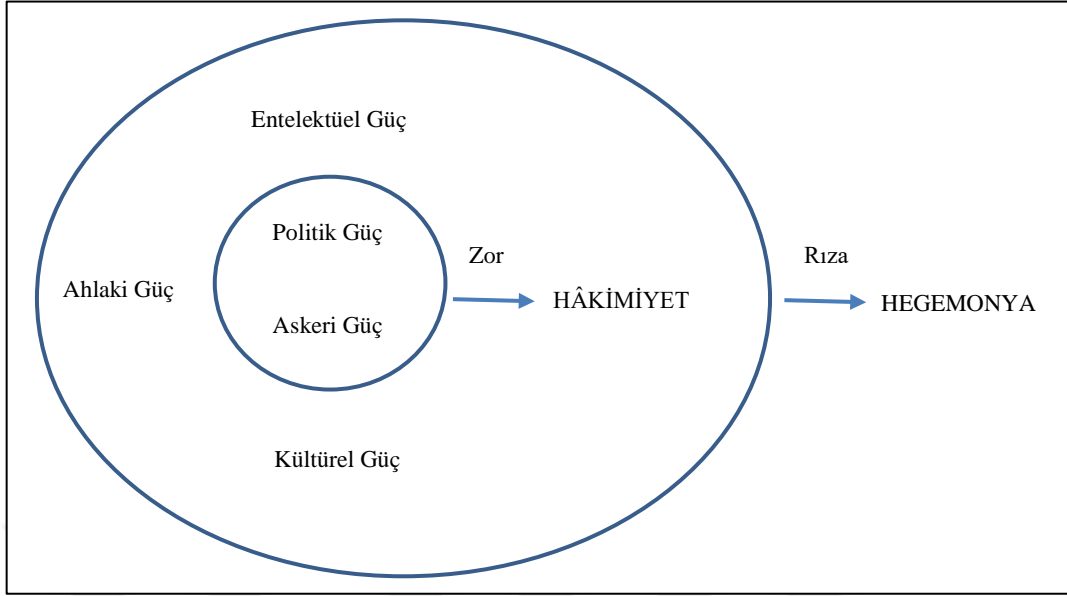
¹¹⁸ Özgüden, a.g.e., s.56

¹¹⁹ Okur, a.g.e., s.41

¹²⁰ Özgüden, a.g.e., s.58

¹²¹ Okur, a.g.e., s.41

Şekil 4: Gramsci'ye Göre Hâkimiyet ve Hegemonyanın Unsurları

Şekilden de görülebildiği gibi ahlakilik, Gramsci'nin kurguladığı hegemonik düzen açısından özel bir anlama sahiptir. Gramsci bir toplumsal grubun iktidarının “hâkimiyet” ile “ahlaki hegemonya” olmak üzere iki şekilde tezahür edebileceğini söylemektedir. Gramsci'ye göre hâkim grubun yönetici konumunu kazanması, “kolektif irade”yi temsil eden entelektüel ve ahlaki liderliğe erişmesine bağlıdır. Ahlaki hegemonyanın mümkün olması için ise idare öncelikle, ikincil unsurların çıkarlarının sistem içerisine dahil edilmesiyle sağlanacak genel bir meşruiyet ve aktif rızaya dayanmalıdır. Bir başka ifadeyle ahlaki hegemonyanın kurulmasının gerçek şartı, dar ekonomik çıkarların daha evrensel bir bakış açısı ya da ideoloji içinde eritilmesi, lider grubun sosyal vizyonuna katılım sürecinde ikincil gruplara somut tavizler verilmesidir.¹²²

Gramsci'nin hegemonya kavramını bir ülke içindeki farklı sınıflar arası ilişkiler bağlamında ele almış olması Gramscian hegemonya anlayışının Çin'in iç siyasetine uygulandığı birçok çalışmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kapsamda Gramscian hegemonya, Çin'de yönetici sınıfın kendi ideolojisini diğer sınıflar üzerinde hangi araçlarla etkili hale getirdiğine odaklanmakta ve örneğin Kültür Devrimi'ni hegemonyanın kurulması için izlenen bir politika olarak yorumlamaktadır.¹²³ Bununla birlikte Gramsci'nin toplum içi sınıfsal ilişkileri tanımlamak için kullandığı, hegemonyanın kurulmasında meşruiyet ve rıza unsurlarına vurgu yapan kavramsallaştırma Robert Cox tarafından uluslararası ilişkilere uyarlanmıştır. Nitekim Çin'in bölgesel ve uluslararası hegemonya oluşturma amacı ile meşruiyet ve rıza unsurlarını hangi araçlar

¹²² Okur, a.g.e., s.44-45

¹²³ Heidi Yu Huang, “Gramsci and Cultural Hegemony in Post-Mao China”, *Literature Compass*, 12 (8), 2015, s.409

üzerinden sağladığına yönelik tartışmalar R. Cox tarafından başlatılan ve Neo-Gramscian bakış açısı olarak isimlendirilen bu bakış açısı ile sürdürülmektedir.

1.2.3.2. Robert Cox ve Hegemonya

Gramsci'nin sınıflar arası mücadeleden mülhemle ele aldığı ve iç siyasette iktidarın kaynağı ve sürdürülmesinin koşulu olarak yeniden uyarladığı hegemonya kavramı, Robert Cox tarafından Uluslararası İlişkiler'e uyarlanarak modern anlamına ulaşmıştır. Mevcut hegemonya kavramsallaştırmasına Gramscian bir tarzda "eleştirel" olarak yaklaşan Cox, hegemonyayı güçlü bir devletin daha az güçlü olanlarla sürdürdüğü hâkimiyet ve düzenleme ilişkisi anlamında değil; "devletler ve devlet dışı kuruluşlar sisteminin tümüne nüfuz eden düzene ilişkin bir değerler yapısı"nı tanımlayacak biçimde kullanmaktadır.¹²⁴ Buna göre hegemonya, uluslararası düzeyde ele alındığında sadece devletlerarası bir düzen değildir. Hegemonya; dünya ekonomisi düzenidir, belirli bir dominant üretim biçimi ile işler, diğer ülkelere nüfuz eder ve diğer alt üretim biçimlerine bağlanır. Dünya hegemonyası sosyal, ekonomik ve siyasi bir yapı olarak tarif edilebilir; sadece bunlardan biri olamaz, üçü de olmak zorundadır.¹²⁵

Bu aşamada hegemonya kuracak olan devletin sosyal, ekonomik ve siyasi alanların hepsinde birden nüfuz oluşturabilmesinin ön koşulu, diğer devletlerin rızasına sahip olmasıdır. Nitekim hegemonyayı dünya tarihinin değişik dönemlerinde örneklerine rastlanan hâkimiyet biçimlerinden ayıran temel nokta, ikincil devletlerin hegemonun liderliğine yalnızca maddi güç kaynaklarının yarattığı baskıyla değil çıkar algılamalarındaki ortaklığın da etkisiyle rıza göstermeleridir.¹²⁶ Bu anlamda Cox'a göre tarihsel olarak hegemonik olmak için bir devletin evrensel çapta bir dünya düzenini kurması ve koruması gerekmektedir ve en önemlisi de ikincil devletlerin bu düzeni kendi çıkarları ile uyumlu görmesi gerekmektedir.¹²⁷ Cox'a göre uluslararası sistemde hegemonya oluşturacak devletin bu hegemonyayı üç temel üzerine inşa etmesi gerekmektedir. Buna göre hegemonyanın üzerine inşa edildiği "fikirler, maddi kabiliyetler (fiziki kapasite) ve kurumlar"dan oluşan üçlü sacayağından özellikle fikirler, rızanın sağlanmasında hayati bir işlev görmektedirler.¹²⁸ Robert Cox'un Gramsci'den alarak uluslararası sisteme ve devletler arası güç ilişkilerine uyarladığı hegemonya kavramında "zor" unsurunu fiziki kapasite, "rıza" unsurunu ise fikirler ve kurumlar

¹²⁴ Burcu Bostanoğlu ve Mehmet Akif Okur, **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram, Hegemonya-Medeniyetler ve Robert W. Cox**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.49

¹²⁵ Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair, "Gramsci, hegemonya ve uluslararası ilişkiler: metot üzerine bir deneme", **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, (Çev. Editörü Sezgi Durgun, Çev. Emrah Çınar ve Semih Çelik), Röle Akademik Yayıncılık, 2016. s.137

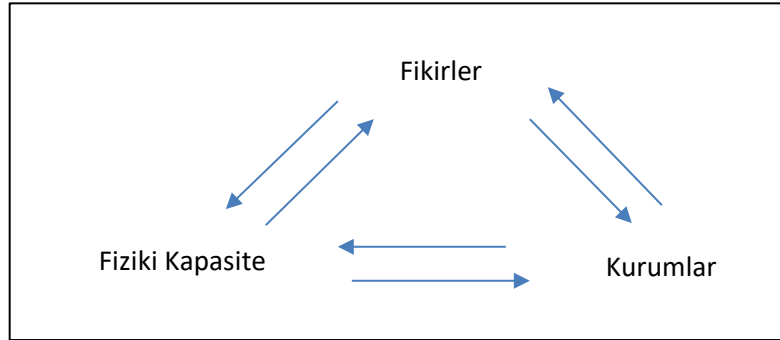
¹²⁶ Okur, a.g.e., s.53

¹²⁷ Cox ve Sinclair, a.g.e., s.136

¹²⁸ Okur, a.g.e., s.53

sağlamaktadır. Bu yapıda hegemonyanın meşrulaştırıcı unsurunu kurumlar aracılığıyla sağlanan uygulamalar ve ideolojiler oluşturmaktadır.¹²⁹

Şekil 5: Hegemonik Yapının Kurulmasında Etkili Olan Güç Unsurları

Kaynak: Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millenium Journal of International Studies**, 1981, 10 (2), 126-155, s.136

Cox’un Braudel ve Annales Okulu tarihçilerinden esinlenen yaklaşımında “gerçek dünya”daki dönüşümlerin yarattığı uyarıcı etki, düşünceleri senkronik (synchronic) ve diyakronik (diachronic) olmak üzere iki düzlemde harekete geçirmektedir. Bu yaklaşıma göre tarihin senkronik boyutu, “olaylar tarihi”ni ele almakta ve tarihsel çabaların merkezinde “mevcut problemlerin çözümü” için çaba harcanmaktadır. Buna karşılık diyakronik boyut, Braudel’in tanımladığı “longue duree”yi yani “tarihin uzun vadeli dönüşümlerini” kapsamaktadır. Burada mevcut düzenin nasıl meydana geldiği, dâhili çelişkilerin neler olduğu ve nasıl değişebileceği soruları ile yüz yüze gelinmektedir. Zamandan ziyade mekânı ön plana çıkaran senkronik bakış, dünya ya da toplumun denge durumuna ulaşma eğiliminde birbirleriyle ilişkili parçalardan oluşan bir sistem halinde görülmesini sağlamaktadır. Mekândan çok zamana vurgu yapan diyakronik yaklaşım ise sistemi değişime götüren kopuşlar ve çatışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır.¹³⁰

Tablo 1: Coxgil Düşüncede Tarihsel Sorunsalların Ele Alınış Boyutları

	Senkronik	Diyakronik
Boyut	Mekân	Zaman
Odak Noktası	Kısa vadede gerçekleşen olaylar	Uzun vadede gerçekleşen yapısal değişim ve dönüşümler
Ele Aldığı Süreç	0-50 yıl	50-150 yıl
Sorunsal	Mevcut problemlerin çözümü	Sistemsel çelişkiler Yapısal değişim ve dönüşümler

¹²⁹ Bostanoğlu ve Okur, a.g.e., s.49

¹³⁰ Okur, a.g.e., s.75

Bu analitik şemaya göre Cox için hegemonya kavramını dünya düzenine uygularken önemli olan unsur, hegemonya döneminin ne zaman başlayıp bittiğini belirlemektir. Dünya hegemonyasının kurulduğu döneme hegemonik dönem, hegemonik olmayan bir gücün dominant olduğu döneme ise hegemonik olmayan dönem denebilir. Örneğin geçmiş bir buçuk yüzyıl dört bölümde incelenebilir: 1845-1875, 1875-1945, 1945-1965 ve 1965'ten bugüne. İlk dönem (1845-1875) hegemoniktir: Dünya ekonomisinin merkezinde Britanya vardır. Ekonomik öğretiler Britanya'nın üstünlüğüne hizmet eder ama evrensel biçimdedir – mukayeseli üstünlükler, özgür ticaret ve altın standardı Britanya'dan çıkıp aşama aşama yayılmaktadır.¹³¹ Britanya Avrupa'da güç dengesini elinde tutmaktadır, denizlerde hâkimiyet sahibidir ve çevre ülkelerde piyasaya itaat oluşturacak kapasitesi vardır. Hegemonik olmayan ikinci dönemde (1875-1945) bütün özellikler tersine dönmüş ve diğer ülkeler Britanya'nın üstünlüğüne meydan okumuşlardır. Bu meydan okuma sonrasında Avrupa'da güç dengesi bozulmuş ve iki dünya savaşının ortaya çıkması için gerekli şartlar oluşmuştur. Üçüncü dönem olan İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda (1945-1965) ABD yeni hegemonik dünya düzenini kurmuştur ve bu düzen temelde 19. Yüzyılın ortalarında Britanya'nın hâkimiyetindeki yapıya benzer bir nitelik göstermiştir. Yeni düzende kurumlar ve öğretiler daha karmaşık bir dünya ekonomisine ve ekonomik krizlerin siyasi sonuçlarına daha duyarlı hale gelen ulusal topluluklara göre uyarlanmış ancak 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında ABD merkezli dünya düzeninin artık iyi işlemediği ortaya çıkmıştır.¹³²

1970'li yıllardan itibaren ABD hegemonyasının etkisini kaybetmekte olduğunun kabul edilmesi, Coxgil ve Neo-Gramscian hegemonya anlayışının Çin dış politikasına uyarlanması sürecini hızlandırmıştır. Bu sürecin hızlanmasına etki eden en önemli gelişmelerin başlıcaları 2003 Irak işgali ile 2008 Finans Krizi olmuştur. Nitekim Coxgil hegemonya anlayışına göre 2003 Irak işgali ile ABD hegemonyasının dayandığı fikir ve değerler ABD'nin kendisi tarafından geçersiz hale getirildiği, 2008 küresel finans krizi ile de ABD hegemonyasının fiziki kapasitesinin en önemli bileşenlerinden bir tanesi olan ekonomik yetkinliğin kaybedildiği yönünde çalışmalar ortaya konmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan bir tanesi 2011 yılında Rucki tarafından yayınlanmıştır. Küreselleşmenin tanımlayıcı karakteristiğini neo-liberalizmin oluşturduğunu kabul eden Rucki'ye göre 2008 Finans Krizi, neo-liberal normların hegemonik konumunda meydana gelen bir krize işaret etmektedir.¹³³ Bu önkabulden hareketle Çin'in yeni bir hegemonik normlar bütünü belirleme kapasitesini tartışan Rucki, mevcut uluslararası sistemin yeni bir hegemonik küreselleşmenin yaratılmasına uygun zeminde olmadığını ve yakın geleceğin birbiri ile aynı anda var olan çeşitli normların birbirleri karşısında göreceli olarak yükeliş ve düşüşüne imkân tanıyacak heterojen bir yapı

¹³¹ Cox ve Sinclair, a.g.e., s. 135

¹³² Cox ve Sinclair, a.g.e., s.136

¹³³ Sheila M. Rucki, "Global Economic Crisis and China's Challenge to Global Hegemony: A Neo-Gramscian Approach", *New Political Science*, 33 (3), 2011, s.335

göstereceğini ögörmektedir.¹³⁴ Bu çalışmaya benzer şekilde 2016'da yayınlanan başka bir çalışma da ekonomik gücünün ve maddi güç kapasitesinin artmasının Çin'in kendi normlarını etkin hale getirmek için uygun zemini hazırladığını söylemektedir. Çin'in kendi normlarını uygulamak için kullandığı en önemli platformlardan birisi olarak AIIB'yi gören çalışmaya göre Çin, uluslararası finans alanında AIIB aracılığı ile normatif güce sahip olduğu algısını güçlendirecektir.¹³⁵

Gramsci tarafından geliştirilerek Cox tarafından uluslararası ilişkilere uygulanan hegemonya kavramsallaştırmasını "fiziki kapasite, fikirler ve kurumlar" açısından ele alarak Çin'in hegemon güç olma potansiyelini inceleyen bir diğer çalışma 2018 yılında Bo Peng tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada Çin'in küresel sistem içerisindeki fiziki kapasite, fikirler ve kurumlar temelinde sahip olduğu rol, üç döneme ayrılarak incelenmiştir. 1949-1971 dönemini Çin'in süper güçler karşısında düşmanca bir tutum sergilediği, 1971-2008 dönemini mevcut düzen ile bütünleşme yönünde adımlar attığı ve 2008'den sonraki dönemi ise liderlik rolünün baskın hale geldiği bir süreç olarak tanımlayan Peng'e göre Çin, hegemonik faktörlere sahip bir ülke haline gelmiştir. Küresel ekonomide en büyük ikinci ülke olan Çin, hegemonya karşıtı duruşu ve "paylaşılan fayda" temelinde üretmiş olduğu yeni fikirler ile AIIB ve Yeni Kalkınma Bankası (New Development Bank-NDB) gibi yeni kurumlar aracılığı ile Cox tarafından tanımlanan üç hegemonik unsurunu tamamlamış görölmektedir.¹³⁶

Bu tartışma kapsamında uluslararası sistemde hegemonyanın oluşumu ve sürdürülmesine yönelik en önemli kavramsallaştırmalardan bir tanesi Wallerstein tarafından oluşturulan "kapitalist dünya-ekonomisi" yaklaşımı çerçevesinde geliştirilmiştir. Gramsci ve Cox tarafından tanımlanan "zorlayıcı güç" ve "rıza" unsurlarına ek olarak Wallerstein, hegemonyanın oluşumunu küresel sistemde etkili olan ekonomik düzen kapsamında açıklamıştır.

1.2.4. Wallerstein ve Kapitalist Dünya-Ekonomisi Analizi

Gramsci'nin "zor" ve "rıza" unsurlarının birleşimi olarak gördüğü Cox'un ise bu tanıma "kurumlar ve ideolojilerin önemi"ni eklediği hegemonya kavramı, Wallerstein ile birlikte günümüzde en dinamik tartışma konularından birisini oluşturan "Dünya Sistemleri" analizinin temel unsuruna dönüşmüştür. Sistem, aralarında herhangi bir nedenle zorunlu ilişkiler bulunan öge veya alt sistemler seti olarak tanımlanabilir ve "sistem analizi" bu ögelerin birbirleriyle ilişkisini, sisteme etkilerini ve sistemin bu ögelere etkilerini inceler.¹³⁷ Dünya Sistemleri analizi, Wallerstein'ın içinde

¹³⁴ Rucki, a.g.e., s.354-355

¹³⁵ Zhongzhou Peng ve Sow Keat Tok, "The AIIB and China's Normative Power in International Financial Governance Structure", *Chinese Political Science Review*, 1, 2016, s.745

¹³⁶ Bo Peng, "China, Global Governance, and Hegemony: Neo-Gramscian Perspective in the World Order", *Journal of China and International Relations JCIR*, 6 (1), 2018, s.58-59

¹³⁷ Elçin Aktoprak, "Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, 1 (4), 2004, s.31

bulduğumuz toplumsal tarihsel sistemi *süreklilik* ve *çelişkileri* içerisinde ele aldığı özgün bir bakış açısı olarak kabul edilmektedir. Wallerstein'ın kendisi tarafından “bir teori değil fakat sosyal bilimler araştırmalarının üzerine inşa edildiği ön kabullere yönelik bir itiraz” olarak nitelendirilen Dünya Sistemleri analizi, sosyal gerçekliği sistemsel açıdan ele alan bir bakış açısı olarak sunulmaktadır.¹³⁸ Wallerstein'a göre herhangi bir toplumsal sistemin analizinde (ki kapitalist dünya ekonomisi, tarihsel bir toplumsal sistemdir) *sistemsel* ve *tarihsel* unsurların birbirinden ayırt edilerek ortaya konması metodolojik bakımdan elzemdir. Buna göre bir toplumsal sistemde mevcut olan *kronik döngüsel ritimler* ile *konjonktürel çevrimsel süreçlerin* o sistemin geleceği ile ilgili ipuçları verdiği kabul edilmektedir. Bu ön kabul ile analiz edildiğinde her toplumsal sistemin üç aşaması olduğu söylenebilmektedir: *doğuşu*, “yarı-normal” denebilecek şekilde işlediği görece *uzun dönem* ve *nihai kriz dönemi*.¹³⁹

Her toplumsal sistemin tarihsel bir ömre sahip olduğunu kabul eden Dünya Sistemi anlayışına göre her sistemi başlatan bir meydana gelişi, onu vasıflandıran çevrimsel (konjonktürel) ritimleri ve bu sistemin nihai ölümüne yol açacak iç çelişkileri bulunmaktadır.¹⁴⁰ İçinde bulunduğumuz kapitalist ekonomik sistemin de tarihsel bir sistem oluşturduğunu söyleyen Wallerstein'a göre her tarihsel sistem gibi mevcut dünya sistemi de sosyal bir sistemdir. Dolayısı ile içinde bulunduğumuz sistemin sınırları, yapıları, üye grupları, meşruiyet kuralları ve bağdaşıklığı bulunmaktadır. Bu sistem, onu gerilimle bir arada tutan çatışan güçlerden oluşmuştur.¹⁴¹ Mevcut kapitalist dünya sisteminden önce oluşmuş dünya sistemlerinin yaklaşık 400-500 yıllık bir ömürleri olduğunu söyleyen Wallerstein'a göre bütün tarihsel sistemlerde çelişkiler mevcuttur. Çelişkiler, grupları aynı anda iki karşıt yönde hareket etmeye zorlayan yapısal baskılara delalet ederler. Grupların aynı anda karşıt yönlerde hareket ediyor olmalarının sebebi acil çıkarlarının, uzun-vadeli çıkarlarıyla çatışıyor olmasıdır. Çevrimsel ritimlerin yol açtığı bu acil sorunları çözmek için asırlık yönelimler meydana getiren davranışlarda bulunurlar; asırlık yönelimler de tarihsel sistemin yaşama kabiliyetini zayıflatırlar.¹⁴²

Wallerstein'ın sistemsel çelişkiler ve bunların yol açtığı krizler tanımını anlamak, mevcut sistem ile ilgili yaptığı yorumların anlaşılması için hayati önemdedir. Nitekim Wallerstein'a göre mevcut kapitalist dünya sistemindeki bazı eğilimler, sistemin temel işleyişini tehdit edecek noktalara ulaşmış durumdadır.¹⁴³ Wallerstein, her tarihsel sistem için çelişkilerin kaçınılmaz olduğunu ve bu

¹³⁸ Immanuel Wallerstein, **The Essential Wallerstein**, The New Press, New York, 2000, s. 129

¹³⁹ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD**, (Çev. Tuncay Birkan), 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.200

¹⁴⁰ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, (Çev. Mustafa Özel), 3. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s.28

¹⁴¹ Immanuel Wallerstein, **Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş**, (Çev. Ender Abadoğulu ve Nuri Ersoy), 2. Basım, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, s.345

¹⁴² Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, s.130

¹⁴³ Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD**, s.200

sebeple de her tarihsel sistemin eninde sonunda kendi yaşayabilme kabiliyetini zaafa uğrattığını savunmaktadır. Dolaylı olarak her tarihsel sistemin kaçınılmaz ölümünden söz edilebilmektedir.¹⁴⁴ Bu yoruma göre çelişkiler belirli bir yoğunluk düzeyine ulaştığı zaman, tarihsel sistemin “kriz”e girdiği söylenebilir. Yani, sistem artık varlığını sürdürebilir değildir. Süregitmekte olan çevrimsel zorlukları halletmek üzere sürekli “ayarlamalar” yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu kriz dönemine aynı zamanda “geçiş dönemi” de denir. Beş yüz veya daha fazla yıl yaşamış bir tarihsel sistemde böyle bir geçiş, yüzyıl veya daha uzun bir zaman alabilir.¹⁴⁵ Wallerstein’in tanımlamasına göre kriz; (çoğu zaman belirsiz olan) istenmeyen sonuçların ortaya çıkmaması için, mümkün olduğu kadar çabuk “üstesinden gelmeyi” arzu ettiğimiz bir şey anlamına gelmemektedir. Aksine “kriz”, tarihsel bir sistemin iç çelişkilerinin birikimli etkisinin artık sistemi kurumsal “ayarlamalarla” “halletmeyi” imkânsız kıldığı noktayı tanımlayan ve ender görülen bir durumu nitelemektedir. Kriz, mevcut tarihsel sistemin ölümünün muhakkak olduğu durumdur ve dolayısıyla onun içinde bulunanlara ne türde yeni bir tarihsel sistem kuracakları veya yaratacaklarına dair gerçek bir tarihsel tercih sunmaktadır.¹⁴⁶

Böyle bir kriz sürecinde, sistemdeki devletlerin ne tür politikalar izlediklerine bakmadan önce tarihsel bir sistemin “normal dönemi”nde nasıl işlediğini anlamak gerekmektedir. Buna göre tarihsel bir sistemde devletlerin hâkimiyetlerini gerçekleştirebilmesinin birbirinden oldukça farklı iki yolu vardır. Birincisi, dünya-ekonomiyi bir dünya-imparatorluk haline dönüştürmektir. İkincisi ise dünya-sistem içinde “hegemonya” olarak adlandırılan şeyi elde etmektir. Wallerstein’in tanımlamasında “Dünya-imparatorluk” kavramı ile tüm dünya-sistemde *tek bir siyasi* otoritenin bulunduğu bir yapı kast edilmektedir. Buna göre son beş yüzyıl içinde bu türden bir dünya-imparatorluk yaratmak amacıyla üç ciddi girişim olmuştur. Bunlardan ilki 16. Yüzyılda V. Charles’ın girişimi, ikincisi 19. Yüzyılın başında Napolyon’un ve üçüncüsü 20. Yüzyılın ortalarında Hitler’in girişimidir. Bu üç girişim de başarısız olmuş ve uluslararası sistemde dünya-imparatorluk kurmayı başaran bir devlet henüz var olmamıştır. Uluslararası sistemde dünya-imparatorluk kurulamasa da üç kez “hegemonya” kurma girişimi başarı ile sonuçlanmıştır. Bunlardan ilki 17. Yüzyılın ortalarında bugün Hollanda olarak adlandırılan Birleşik Eyaletler, ikincisi 19. Yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık ve üçüncüsü 20. Yüzyılın ortalarında Birleşik Devletler tarafından kurulan hegemonyalardır. Bunlara “hegemonik” dememizi sağlayan temel özellik belirli bir dönem için devletlerarası sistemde oyunun kurallarını belirlemeleri, üretim, ticaret ve finans alanında dünya-ekonomiyeye hâkim olmaları, askerî açıdan oldukça güçlü olmakla birlikte siyasi olarak istediklerini en alt düzeyde askerî güç kullanarak elde edebilmeleri ve küresel sistemde kullanılan kültürel dili düzenleyebilmeleridir.¹⁴⁷ Bu anlamda dünya

¹⁴⁴ Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, s.130-131

¹⁴⁵ Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, s.131

¹⁴⁶ Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, s.129

¹⁴⁷ Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş*, a.g.e., s.106-107

sisteminde hegemonya, toplumsal istikrar dağılımının kalıcı bir eklemlenmesini empoze etme konusunda jeopolitik konuma sahip bir gücün varlığı demektir.¹⁴⁸

Uluslararası sistemde üçüncü ve “son hegemon” olarak ortaya çıkan ABD’nin hegemonyası, Amerika’nın üretim, ticaret ve finans şirketlerinin verimliliklerindeki geçici bir çarpıcı üstünlüğe dayanarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ Bu üstünlükler ile savaş sonrası dönemde istikrarlı bir düzen oluşturmayı başaran ABD, iktisadi gücüne ek olarak siyasi, askerî ve kültürel alanlarda da rekabet edilemez bir üstünlüğe sahip olmuştur.¹⁵⁰ Nitekim ABD’nin siyasi ve askerî hâkimiyeti serbest ticaret ve serbest sermaye hareketlerine dayalı iktisadi üstünlüğü ile tamamlanmıştır.¹⁵¹ Bununla birlikte hegemonyanın problemi, geçici olmasıdır. Nitekim bir devlet gerçek anlamda hegemonik olur olmaz gerilemeye başlar.¹⁵² Wallerstein’in kapitalist dünya sistem döngüsünü açıklarken kullandığı en önemli anahtar kavramlardan biri de “hegemonyaların” çevrimsel yükseliş ve düşüşleridir.¹⁵³ Bu çevrimsel yükseliş ve düşüşlerin neden olduğu üç savaş tanımlayan Wallerstein’a göre 1618-1648, 1792-1815, 1914-1945 dönemlerinde yaşanan savaşlar bu türden hegemonik savaşlardır ve yapısal bakımdan dördüncü birinin olmaması için hiçbir sebep yoktur.¹⁵⁴ Bu kapsamda Wallerstein’a göre ABD’nin savaş sonrası dönemde hegemonik bir güç olarak kazandığı başarı, ülkenin hegemonik çöküşünün koşullarını da yaratmıştır. Vietnam Savaşı’nı, 1968 devrimlerini, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasını ve 11 Eylül 2001 saldırılarını ABD hegemonyasının çöküş sürecinin en önemli aşamaları olarak gören Wallerstein, mevcut kapitalist-dünya sisteminin nihai krizini yaşadığına dikkat çekmektedir.¹⁵⁵

Wallerstein’in dünya sistemi analizi ve bu analiz kapsamında geliştirmiş olduğu hegemonya anlayışı, Çin’in yükselişinin sistemsel düzeydeki etkilerinin araştırılması için önemli bir paradigma sunmuştur. Bu kapsamda Çin’in yükselişini mevcut dünya sistemindeki dinamikler çerçevesinde ele alan ve bu yükselişin bir hegemonyaya dönüşeceğini öngören birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan en erken tarihli olanlarından bir tanesi 2005 yılında Minqi Li tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada yazar Çin’in yükselişine imkân tanıyan şartların, mevcut kapitalist

¹⁴⁸ Gürcan Şevket Avcıoğlu, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 31, 2014, s.102

¹⁴⁹ Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, s.33

¹⁵⁰ Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, s.53

¹⁵¹ Mehmet Duman, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4 (2), 2002, s.11

¹⁵² Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi, Merkantilizm ve Dünya Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi, 1600-1750**, 2. Cilt, (Çev. Latif Boyacı), 3. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2010, s.50

¹⁵³ Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, s.15-16

¹⁵⁴ Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, s.161

¹⁵⁵ Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD**, s.22

dünya ekonomisi sisteminin içinde bulunduğu bir yapısal krize işaret edebileceğini iddia etmekte ve Çin'in yükselişinin uluslararası sistemdeki olası etkilerini araştırmaktadır. Wallerstein'in dünya sistemi analizinin temel argümanlarından yola çıkan Li, küresel ekonomik sistemde üretim kapasitesi giderek artan Çin'in sistem içerisindeki kırılmalardan faydalanarak hegemon güç konumuna yükselebileceği ve bu hegemonyanın sistemde yapısal değişime yol açabileceği sonucuna varmaktadır.¹⁵⁶ Benzer şekilde Çin'in yükselişini Wallerstein'in tarihsel sistemlerdeki kronik döngüsel ritimler kavramı açısından ele alan bir başka çalışma 2016 yılında Xing Li tarafından yayınlanmıştır. Buna göre Çin'in yükselişi, kapitalist dünya sisteminde ABD hegemonyasının düşüşe geçmesi ile açığa çıkan döngüsel sürecin bir sonucu olarak yorumlanabilmektedir. Bu kapsamda dünya sistemi kuramının argümanları açısından Çin'in hegemon güç olarak yükselmesi ile dünya düzeni giderek Çin değerlerinin hâkim olduğu bir nitelik kazanacaktır.¹⁵⁷

Wallerstein'in dünya sistemi kuramı bakış açısını kullanarak Çin'in yükselişini değerlendiren bir başka çalışma ise Çin'in çevre-ülke konumundan merkez-ülke konumuna gelişini küresel sistemde meydana getireceği etkiler açısından ele almaktadır. Buna göre çalışmada Çin'in dünya ekonomisindeki yükselen konumunun dünya sisteminde yeni bir baskı yaratacağı iddia edilmekte ve bu iddia Wallerstein'in merkez-çevre analizi kapsamında ele alınmaktadır.¹⁵⁸ Bununla birlikte Wallerstein'in dünya-sistemi kuramının Çin'in yükselişini açıklamakta yetersiz kaldığı ve bu kuram çerçevesinde geliştirilen hegemonya anlayışının tarihi bütünsel olarak ele almadığına yönelik birçok eleştiri bulunmaktadır. Bu kapsamda Wallerstein'in dünya sistemi kuramına yöneltilen eleştirilerden biri, dünya sistemini sadece kapitalist yapıyla ilintilendirerek Avro-Amerikan merkezli bir bakış açısıyla Avrupa'nın dünya ölçeğinde genişlemesini başlangıç noktası olarak kabul etmesi ve böylece ister istemez Avrupa'ya etken bir özne, geride kalanları ise edilgen kılmasıdır.¹⁵⁹ Nitekim Neo-Marksist teorik açıklamalar kapsamında Gramsci ve Cox tarafından geliştirilen hegemonya anlayışı ile Wallerstein tarafından geliştirilen dünya sistemi analizi, hegemon bir gücün nasıl ortaya çıktığını veya ortaya çıktıktan sonra yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumlulukları açıklamaya çalışmalarına rağmen bu bakış açılarından hiçbirisi ABD hegemonyasının içerisinde bulunduğu mevcut aşamayı açıklayamamaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Minqi Li, "The Rise of China and the Demise of the Capitalist World-Economy: Exploring Historical Possibilities in the 21st Century", **Science & Society**, 69 (3), 2005, s.443-444

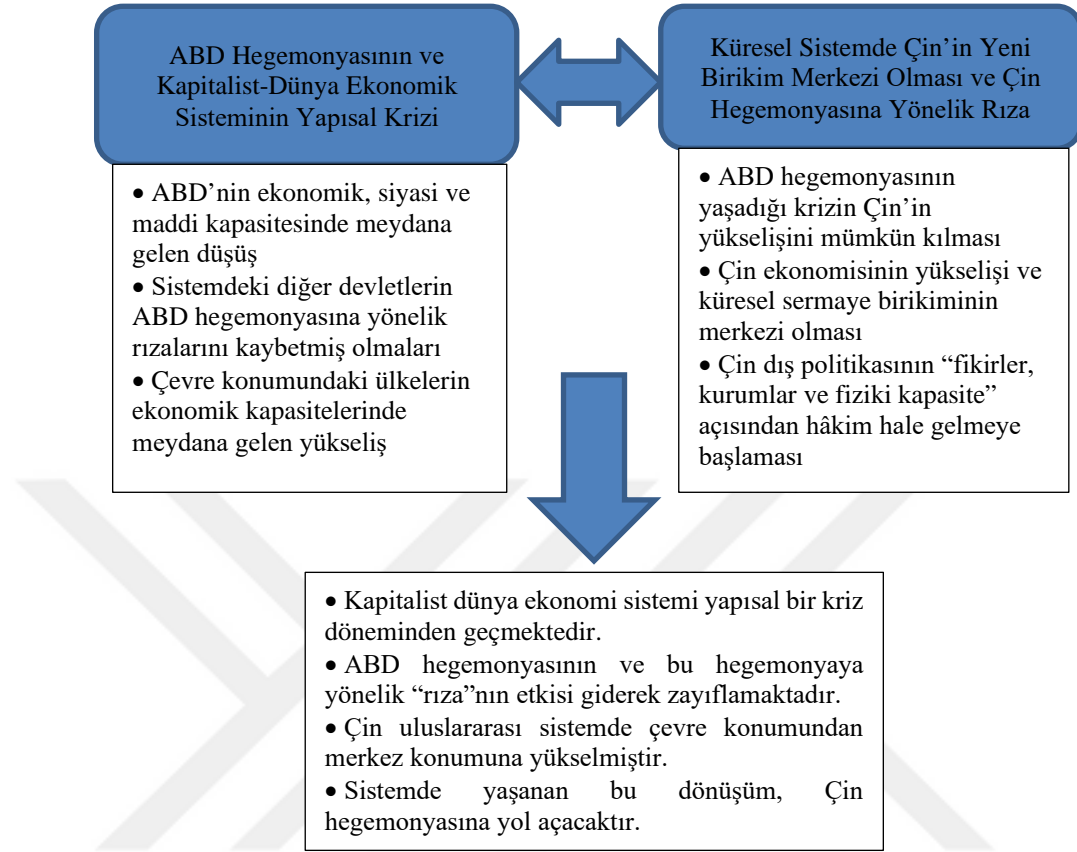
¹⁵⁷ Xing Li, "The Expansion of China's Global Hegemonic Strategy: Implications for Latin America", **Journal of China and International Relations JCIR** Special Issue, 2016, s.10

¹⁵⁸ Marilyn Grell-Brisk, "China and Global Economic Stratification in an Interdependent World", **Nature Palgrave Communications**, 2017, s.2

¹⁵⁹ Nihal Emeklier, "Dünya Sistemi Kuramı ve Afro-Avrasya Uluslararası Sistemi: 1500'den Önce - 1500'den Sonra", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 1 (1), 2017, s.180

¹⁶⁰ Marcos Vinicius Isaias Mendes, "Is it the end of North-American Hegemony? A Structuralist Perspective on Arrighi's Systemic Cycles of Accumulation and the Theory of Hegemonic Stability", **Brazilian Journal of Political Economy**, 38 (3-153), 2018, s.447

Şekil 6: Neo-Marksist Teoriler Açısından Çin Hegemonyasının Oluşumunu Destekleyen Argümanlar

Yukarıdaki şekilde ilk kez R. Cox tarafından uluslararası ilişkilerde kullanılan ve Wallerstein tarafından sistemsel düzeyde ele alınan hegemonya anlayışının Çin'in yükselişine ilişkin yorumlarını dayandırdığı argümanlar özetlenmiştir. Buna göre neo-Marksist çalışmalar çoğunlukla ABD'nin hegemonyasına ilişkin var olan "rıza" unsurunun etkisini kaybettiği ve ABD hegemonyasının etkisini kaybetmesinin Çin'in yükselişine imkân verdiği vurgulanmaktadır. Neo-Marksist bakış açısı neo-realist ve neo-liberal açıklamalara göre daha bütünsel bir yaklaşım sunmakla birlikte Cox ve Wallerstein'in kuramlarına dayanan çalışmaların Avro-Amerikan merkezli güçlerin tarihsel tecrübelerini temel almaya devam ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte Çin'in yükselişine ilişkin gelişmelerin Batı-merkezli bir tarih anlayışı içerisine yerleştirilmiş olması bu gelenek içerisinde Asya merkezli bir hegemonik geçiş teorisine vurgu yapan yeni bir yorumun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1.3. Uluslararası İlişkiler'de Hegemonik Geçiş Anlatısına İlişkin Teorik Çerçeve

Sosyal bilimlerde Dünya-Sistemleri Analizi'nin ortaya çıkmasını hazırlayan gelişmelerden biri 1955 sonrasında ortaya çıkan Bağılantısızlık Hareketi ve Latin Amerika merkezli olarak beliren Bağımlılık Teorisi'nin gelişmesidir. Özellikle Raul Prebisch ve ekibi tarafından geliştirilen merkez-çevre modeli, uluslararası ticaretin eşitler arasında bir ticaret olmadığını "yüksek sesle" dile

getirmiştir.¹⁶¹ Bu kapsamda bağımlılık teorisyenlerinin üzerinde tartıştıkları en önemli konulardan bir tanesi “azgelişmişlik” olmuştur.

Azgelişmişlik olgusunu, birçok ulusun yarışı önde götürünlere ayak uyduramamaları nedeniyle kendilerini içinde buldukları bir “durum” olarak tanımlayan liberal görüşün aksine bağımlılık teorisyenleri azgelişmişliği, gelişmiş milletler ve azgelişmiş milletler arasındaki ilişkinin doğasından kaynaklanan bir “süreç” olarak görmektedir. Bu kapsamda bağımlılık teorisyenleri tarafından benimsenen temel önermelerin başında, bağımlılığın azgelişmişliğe neden olduğu argümanı gelmektedir. Bu yüzden bağımlılık teorisi Modern Dünya Sistemi kavramıyla yakından ilişkilidir.¹⁶² Nitekim akademik çalışmalarına bağımlılık teorisyeni olarak başlayan Andre Gunder Frank ve takipçileri merkez-çevre analizinin kendilerine ait farklı versiyonlarını geliştirmişler ve Andre Gunder Frank, “azgelişmişliğin gelişmesi” (the development of underdevelopment) ifadesini literatüre kazandırmıştır. Buna göre azgelişmişlik, sorumluluğu azgelişmiş ülkelere ait olan orijinal bir durum değil, tarihsel kapitalizmin sonucu olarak ortaya çıkan bir süreçtir.¹⁶³

Özellikle 1970’li yıllarda bağımlılık teorisine yaptığı katkılarla tanınan Andre Gunder Frank, 1980’li yıllarla birlikte Dünya Sistemi kuramı çerçevesindeki tartışmalara katılmıştır. Bu tarihten sonra I. Wallerstein tarafından geliştirilen “kapitalist dünya ekonomisi” ve “dünya sistemi” kavramsallaştırmalarına odaklanan Frank, bu yaklaşımlara yönelik en önemli eleştiriyi sunmuştur. Bu eleştirilerin odak noktası ise mevcut teorik açıklamaların Batı merkezli tarih anlayışını beimsediği olmuştur. Buna göre Frank, tarihi süreç içerisinde dünya sistemi özelliği gösteren sistemlerin yalnızca Batı merkezli ortaya çıkmadığını ve Batı merkezli sistemlerin yükselişinden önce Asya merkezli dünya sistemlerinin var olduğunu savunmuştur.¹⁶⁴ Frank tarafından geliştirilen bu yaklaşım daha sonra Giovanni Arrighi, Barry K. Gills, Samir Amin ve Janet Abu-Lughod tarafından geliştirilmiştir. Frank ve takipçileri tarafından geliştirilen ve Dünya Sistemi analizinde Batı merkezli tarih anlayışını eleştirerek Asya’nın geçmiş dönemlerdeki hâkim konumunu ortaya koymaya çalışan bu çabalar, Uluslararası İlişkiler disiplinde “Hegemonik Geçiş” başlığı altında bir bütünlük sunmaktadır. Çin’in yükselişine dair yapılan tartışmalarda giderek daha fazla benimsenen ve olası Çin hegemonyasına ilişkin en uygun çerçevelerden birisini sunan Hegemonik Geçiş kuramı bu alt başlıkta ele alınmış olacaktır.

¹⁶¹ Wallerstein, **Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş**, s.32

¹⁶² Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, s.341

¹⁶³ Wallerstein, **Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş**, s.33

¹⁶⁴ Annamari Oliverio ve Pat Lauderdale, “The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination”, **Journal of World Systems Research**, 21 (1), 2015, s.184

1.3.1. Andre Gunder Frank ve 5000 Yıllık Dünya Sistemi Anlatısı

Uluslararası İlişkiler literatüründe 1960'lı yıllarda başlayan Bağlantısızlık Hareketi ve Üçüncü Dünyacı akımın da etkisiyle geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerine alternatif bir yorum olarak ortaya çıkan Bağımlılık Okulu, Andre Gunder Frank'ın sistemsel çalışmalarını dayandırdığı ilk kuramlardan biri olmuştur. Bununla birlikte 1970-1991 döneminde dünya politikasında meydana gelen değişim ve dönüşümler Frank'ı Dünya Sistemleri analizi çerçevesinde çalışmaya sevk etmiş ve geliştirdiği “azgelişmişliğin gelişmesi” ve “yeniden Doğu” (re-Orient) gibi kavramlar ile mevcut paradigmalardan yıkılmasına ve yeni bir paradigmanın oluşturulmasına katkı sağlamıştır.¹⁶⁵

1991 yılında sosyalist sistemin kapitalist sistem içerisinde bir parçaya dönüşerek yok olması ve Asya ülkelerinin dikkat çeken yükselişi, A.G. Frank için “dünya ekonomik sistemi” teorilerinin yetersizliğini ortaya çıkarmış ve teorinin yeniden ele alınması için uygun ortamı sağlamıştır. Nitekim Braudel ve Wallerstein tarafından kabul edilen Avro-Amerikan merkezli dünya ekonomisi teorisi, mevcut sistemin 1450'de Batı Avrupa'da ortaya çıkarak tüm dünyaya yayıldığını iddia etmiş ve bu sebeple Doğu Asya'daki devletlerin 1980 ve 1990'lı yıllardaki istikrarlı yükselişini açıklayamamıştır. Bu kapsamda 1994 yılında yayınladığı makalesinde Frank, Braudel ve Wallerstein'in iddia ettiğinin aksine modern dünya ekonomisinin kökeninin Asya merkezli olduğunu ve ancak 1800'lerden sonra Avrupa'nın ön plana çıkmaya başladığını öne sürmüştür.¹⁶⁶

Frank'ın savunduğu en önemli tez, dünya üzerindeki herhangi bir bölgenin gelişiminin açıklanabilmesi için bu bölgeyi oluşturan parçaların toplamından daha fazlası olan *bütünü*n analiz edilmesi gerektiği yönündedir.¹⁶⁷ Bu kapsamda en önemli eserlerinden birisi olan *Yeniden Doğu* kitabında Frank, Wallerstein'in 1500 yılından sonra başladığını varsaydığı “modern dünya sistemi”nin oluşumunda 1500'lerden önce başlayan eski dünya sisteminin oynadığı rolü ortaya koymaya çalışmıştır. Yaptığı çalışmalarda 1500'ler öncesinde var olan dünya sistemi içerisindeki Osmanlı, Babür, Safevi, Qing ve Habsburg gibi pek çok önemli devletin eşzamanlı biçimde “yıkılması”nın bir dünya krizine işaret ettiğini ve “Asya” da yaşanan bu gerileme evresinin Avrupa'nın yararına olacak şekilde sonuçlandığını ortaya koymuştur.¹⁶⁸ Batı merkezli ülkelerin

¹⁶⁵ Cristobal Kay, “Andre Gunder Frank: ‘Unity in Diversity’ from the Development of Underdevelopment to the World System”, *New Political Economy*, 2011, 16 (4), s.524

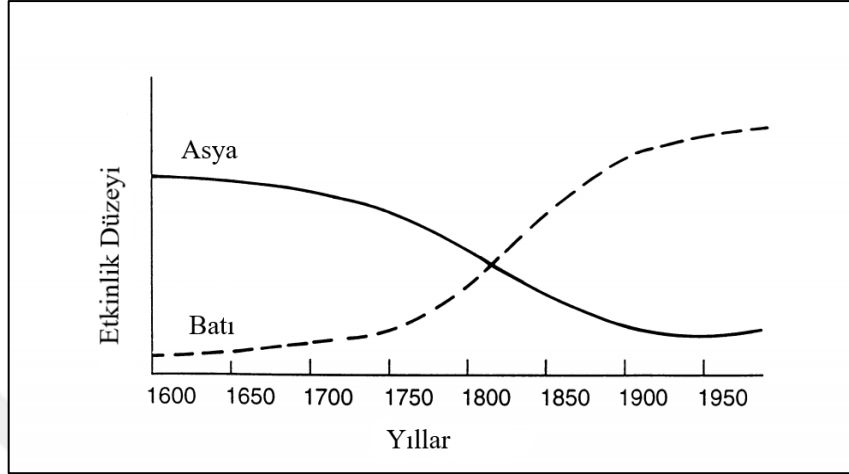
¹⁶⁶ Andre Gunder Frank, “The World Economic System in Asia Before European Hegemony”, *The Historian*, 56 (2), 1994, s.259

¹⁶⁷ Frank, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, s.11

¹⁶⁸ Frank, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, s.287

küresel sistem içerisindeki yükselişlerini Asya'nın düşüşüne bağlı olarak açıklayan Frank, bu önermesini açıklamak üzere Murphey tarafından geliştirilen zaman çizelgesini benimsemiştir.

Grafik 1: “Küresel Sistemdeki Etkinlik Düzeyleri”ne Göre Doğu'nun Düşüşü ve Batı'nın Yükselişi

Kaynak: Murphey, Rhoads (1977). *The Outsiders: The Western Experience in India and China*. (Aktaran): Giovanni Arrighi, “The World According to Andre Gunder Frank”, *Review-Fernand Braudel Center*, 22 (3), 1999, s.338

Frank'ın kabul ettiği dünya sistemi anlayışına göre dünya ekonomisinde 1400'lerde başlayan uzun genişleme döngüsü, 18. yüzyılda sona ermiş ve Asya açısından gerileme evresine girilmiştir.¹⁶⁹ Ancak Frank'ın bu açıklamasında en dikkat çekici unsur, hegemonik güç dönüşümünün 18. Yüzyılda meydana geldiği noktasındaki ısrarıdır. 14. Yüzyılda herhangi bir hegemonik güç dönüşümü olmadığını söyleyen Frank'a göre bu tür bir dönüşüm Avrupa'nın 18. Yüzyılda hegemonik güç haline gelmesi ile ilk kez yaşanmıştır.¹⁷⁰ Bununla birlikte, modern dünya sisteminde var olduğu iddia edilen sözde Avrupa hegemonyası oldukça geç kalmış, tamamlanamamış ve asla tek kutuplu bir özellik kazanmamıştır. “Avrupa'nın genişlemesi” ve kapitalizmin tam anlamıyla oturmasını sağlayan “ilkel birikim” evresi olarak görülen 1400 ve 1800 yılları arasındaki dönemde dahi dünya ekonomisi, büyük ölçüde Asya'nın etkisinde kalmış ve dünya sistemi Avrupa değil Asya hegemonyası altında var olmuştur.¹⁷¹ Bununla birlikte Frank, 18. Yüzyıl sonuna kadar küresel ekonominin merkezinde Asya ve Çin'in bulunduğunu ortaya koymanın, sosyal bilimlerde Avro-

¹⁶⁹ Frank, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, s.282

¹⁷⁰ Hasan Yeniçirak, “Debate on World System-Modern World Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein”, *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 18 (32), 2017, s.163

¹⁷¹ Frank, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, s.190

Amerikan merkezli tarih anlayışını değiştirmek için yeterli olmadığını farkındadır.¹⁷² Bu kapsamda Wallerstein'in iddiasının aksine 1500'den önce de bir dünya-sistemi olduğunu ve bunun Asya'da Avrupa'dan daha önce ortaya çıktığını savunan Frank'a göre yanıtlanması gereken soru, sanayi devrimine Avrupa'nın hangi sıra dışı özelliklerinin neden olduğu değil bu endüstriyel dönüşümün Doğu'dan niçin ve nasıl Batı'ya taşındığıdır.¹⁷³

Buradan hareketle bugün Doğu'nun sürekli olmadığı varsayılan ancak onu yeniden öne çıkartan yükselişini, dünya gelişimine özgü temel yapı ve sürekliliğin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir.¹⁷⁴ Oysa mevcut literatürde endüstriyel kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkması ve Batı medeniyetinin küresel sisteme hâkim olması "Avrupa istisnailiği" olarak yorumlanmakta, bu yorum ise Avro-Amerikan merkezli bir bakış açısına işaret etmektedir.¹⁷⁵ Frank'a göre dünya ekonomisinde 1800'lerden önce baskın konumda bulunan bölgeler neredeydi diye sorarsanız, yanıt Asya'dır. Asya merkezli bu dünya ekonomisinde merkezî bir role sahip olan ve hiyerarşinin tepesinde yer alan ülkenin ise Çin olduğu kabul edilmektedir. Tarihin Asya merkezli okunmasını yansıtan bu bakış açısına göre on altıncı yüzyılın Portekiz'i, on yedinci yüzyılın Hollanda'sı ya da on sekizinci yüzyılın Britanya'sı dünya ekonomisinde hiçbir zaman egemen güç olmadıkları gibi siyasi açıdan baskın bir güç de olmamışlardır. Sıralanan bütün alanlarda Asya ekonomileri çok daha "gelişmiş" ve Çin Ming/Qing, Hindistan Babür, İran Safevi ve Osmanlı Türk İmparatorlukları Avrupa'dan çok daha fazla siyasi ve hatta askerî ağırlığa sahip olmuşlardır. Bu gözlem aynı zamanda dünyanın mevcut ve gelecekteki gelişim sorunsalıyla da ilişkilidir. Doğu Asya'nın son zamanlardaki gelişiminin küresel çapta "şaşkınlık"la karşılanmasının sebebini, bu gelişimin Batılı olayların düzeneği içine yerleştirilmeye çalışılması olduğunu söyleyen Frank'a göre Doğu Asya'nın "yükselişi"nin sadece Batı'nın şemalarına uymadığı için sürpriz olarak görülmemesi gerekmektedir. Nitekim giderek daha çok fark edilmesi gereken husus, dünya ekonomisindeki "gelişimin" eskisi kadar "Batıya özgü" olmadığıdır.¹⁷⁶ 21. Yüzyılın değişmekte olan jeo-politik görünümü içerisinde giderek daha fazla kabul edilmeye başlanan gerçeklik şudur ki, Avrupa'da meydana gelen tarihsel gelişmeleri "norm" olarak kabul ettiğimizde diğer tüm bölgelerdeki gelişmeler a-normal kabul edilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷² Giovanni Arrighi, "The World According to Andre Gunder Frank", **Review-Fernand Braudel Center**, 22 (3), 1999, s.328

¹⁷³ Frank, **Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi**, s. 307

¹⁷⁴ Frank, **Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi**, s.366

¹⁷⁵ Ricardo Duchesne, "Between Sinocentrism and Eurocentrism: Debating Andre Gunder Frank's Re-Orient: Global Economy in the Asian Age", **Science&Society**, 65 (4), 2001-2002, s.431

¹⁷⁶ Frank, **Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi**, s. 31, 33

¹⁷⁷ R. Bin Wong, "The political economy of agrarian empire and its modern legacy", **China and Historical Capitalism, Genealogies of Sinological Knowledge**, (Ed.) Timothy Brook and Gregory Blue, Cambridge University Press, 1977, s.210

Frank tarafından geliştirilmiş olan 5000 yıllık Dünya Sistemi anlayışı, mevcut küresel sistemin ilk kez Avrupa merkezli olarak değil Asya merkezli oluştuğunu öne sürerek mevcut Avro-Amerikan merkezli tarih anlayışına en önemli eleştirilerden bir tanesini getirmiştir. Frank'ın Dünya Sistemi analizine yapmış olduğu bu katkı, Arrighi tarafından genişletilerek ekonomik gelişim temeline dayanan güç geçişleri “sistemik birikim daireleri” çerçevesine yerleştirilmiştir.

1.3.2. Giovanni Arrighi ve Sistemik Birikim Daireleri

Dünya Sistemleri analizine katkı sağlayan Wallerstein ve A.Gunder Frank gibi Arrighi de günümüz uluslararası sisteminin, tarihî ve radikal bir kırılma noktasında olduğunu kabul etmektedir. Ancak, Arrighi'ye göre mevcut sistemin geçirmekte olduğu bu dönüşüm sanıldığı gibi “yeni” ve “ilk kez” yaşanan bir olgu değildir. Geçmişte de önemli dönüşüm ve kırılma noktalarından geçen kapitalist dünya sistemi, yeni ve gelişmiş kurumlar üzerinde yeniden kurulmuştur. Bu aşamada Arrighi'ye göre incelenmesi gereken temel sorunsal, günümüz dünya-sisteminin geçmişte olduğu gibi yeniden kurulabilme olasılığının ve eğer bu ortaya çıkarsa yeniden düzenlenen sistemin neye benzeyebileceğinin tanımlanmasıdır.¹⁷⁸

Arrighi'nin Dünya Sistemleri analizine yaptığı en önemli kavramsal katkı, dünya ekonomik sisteminin döngüsel bir biçimde tekrarlandığını ifade eden “Sistemik Birikim Daireleri”ni tanımlamış olmasıdır. Sistemik Birikim Daireleri kavramı üzerinden Arrighi, Çin liderliğinde Doğu Asya bölgesinin yükselişinin, dünya ekonomik ve toplumsal yapısında meydana getireceği dönüşümü analiz etmektedir.¹⁷⁹ Sistemik Daireler kavramının asıl amacı, kapitalist dünya ekonomisini orta çağların sonundaki ilkel başlangıcından bugünkü küresel boyutuna taşıyan birbirinin ardılı sistemlerin kuruluşunu, gelişimini ve çözülüşünü tanımlamaktır.¹⁸⁰ Burada önemle vurgulanması gereken nokta, küresel sistemin geçirmiş olduğu sistemik döngülerin sermaye birikim tarihinin basit bir tekrarı olarak yorumlanmamış olmasıdır.¹⁸¹ Nitekim bu kavramı geliştirirken Arrighi'nin mevcut dünya sistemi teorilerine karşı en önemli eleştirisi, “hegemon devletlerin yükseliş ve çöküşleri sürecinin anlatımında, bu devletlerin içinde yer aldıkları “sistemin”– değişmez- bir yapıda kurgulanmış olması”na yöneliktir. Oysa tarihsel olarak hegemonyacı bir devletler sisteminin yönetilmesi, daima sistemin işleyiş tarzını köklü şekilde değiştiren bir tür dönüştürücü faaliyeti gerektirmiştir.¹⁸² Diğer bir deyişle, dünya hegemonyaları nasıl tanımlanırsa tanımlansın, değişmeyen

¹⁷⁸ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, (Çev. Recep Boztemur), 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2016, s.15

¹⁷⁹ William I. Robinson, “Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions, and the Rise of China”, *New Political Economy*, 16 (2), 2011, s.268

¹⁸⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.27

¹⁸¹ Efe Peker, “Krizi Arrighi ile Okumak”, *Praksis*, 22, 2010, s.75

¹⁸² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.53-54

bir yapının temelleri üzerinde bağımsız bir biçimde gelişen dünya sisteminde yükselip çökmemişlerdir. Aksine modern dünya sisteminin kendisi, birbiri ardına gelen hegemonyacı devletler tarafından yönetilen ve yönlendirilen ana yapılar tarafından oluşturulmuş ve onlar tarafından geliştirilmiştir.¹⁸³

Arrighi hegemonyayı tanımlarken “rıza” ve “ikna” unsurlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Buna göre “zor kullanma gücü” nün “rıza” ve “ikna”dan fazla kullanıldığı durumları “*hegemonyasız hâkimiyet*” (dominance without hegemony) olarak kavramsallaştıran Guha’nın tanımı temel alınmaktadır.¹⁸⁴ Bu noktada “hegemonya”yı *etrafında “evrensel” düzeyde çatışmaların meydana geldiği konuları belirleme yeteneği* olarak kabul eden Arrighi için hâkim bir devlet, eğer devletler sistemine arzulanan yönde önderlik edebiliyorsa ve böyle yapmakla genel çıkarı koruduğuna inanılıyorsa hegemon güç işlevini yerine getiriyor demektir.¹⁸⁵

Bu aşamada Arrighi’nin analizinde hegemon gücün oluşumuna izin veren en önemli faktör, sistem içerisindeki sermaye birikiminin göstermiş olduğu niteliklerdir. Bu nitelikler Arrighi’nin kavramsallaştırmasında “sistemik birikim daireleri” kapsamında incelenmektedir. “Sistemik birikim daireleri” kavramı, *aynı* kurum ya da kurumlar grubu tarafından geliştirilen mali genişleme aşamasını takip eden bir maddi genişleme sürecidir.¹⁸⁶ Arrighi, bu maddi genişleme süreçlerini kapitalizmin gelişmesi ve hegemonik bir devletin yükselmesi ile paralel şekilde ele almaktadır. Buna göre maddi genişleme dönemlerinde kapitalizmin gelişmesi, devletin devletlerarası sistemde hegemonik olmayı başarabildiği ölçüde gerçekleşmektedir.¹⁸⁷ Bu bakış açısı çerçevesinde modern kapitalizmin bir dünya sistemi olarak gelişiminde “başlangıç noktası” olarak on üçüncü yüzyıl ve on dördüncü yüzyılın başlarındaki ticari genişlemenin sonunda harekete geçen mali genişleme süreci alınmaktadır.¹⁸⁸ Buna göre mevcut dünya ekonomik sistemini oluşturan liberal uluslararasılık, dört tarihsel sistemik birikim dairesi şeklinde gelişmiştir.¹⁸⁹ Bunlardan ilki 15. Yüzyıldan 17. Yüzyılın başlarına kadar bir Ceneviz dairesi, ikincisi 16. Yy sonlarından yaklaşık olarak 18. Yy sonuna kadar bir Hollanda dairesi, üçüncüsü 18. Yy ikinci yarısından 20. Yy başlarına kadar bir İngiliz dairesi ve dördüncüsü 19. Yy sonlarında başlayan ve günümüzdeki mali genişleme aşamasına değin süren bir Amerikan dairesi. Bu dönemselleştirmelerin de gösterdiği gibi bu ardıl sistemik birikim daireleri

¹⁸³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.58

¹⁸⁴ Ranajit Guha, *Dominance without Hegemony, History and Power in Colonial India*, Oxford University Press, Oxford, 1998, s.7

¹⁸⁵ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.55-56

¹⁸⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.143

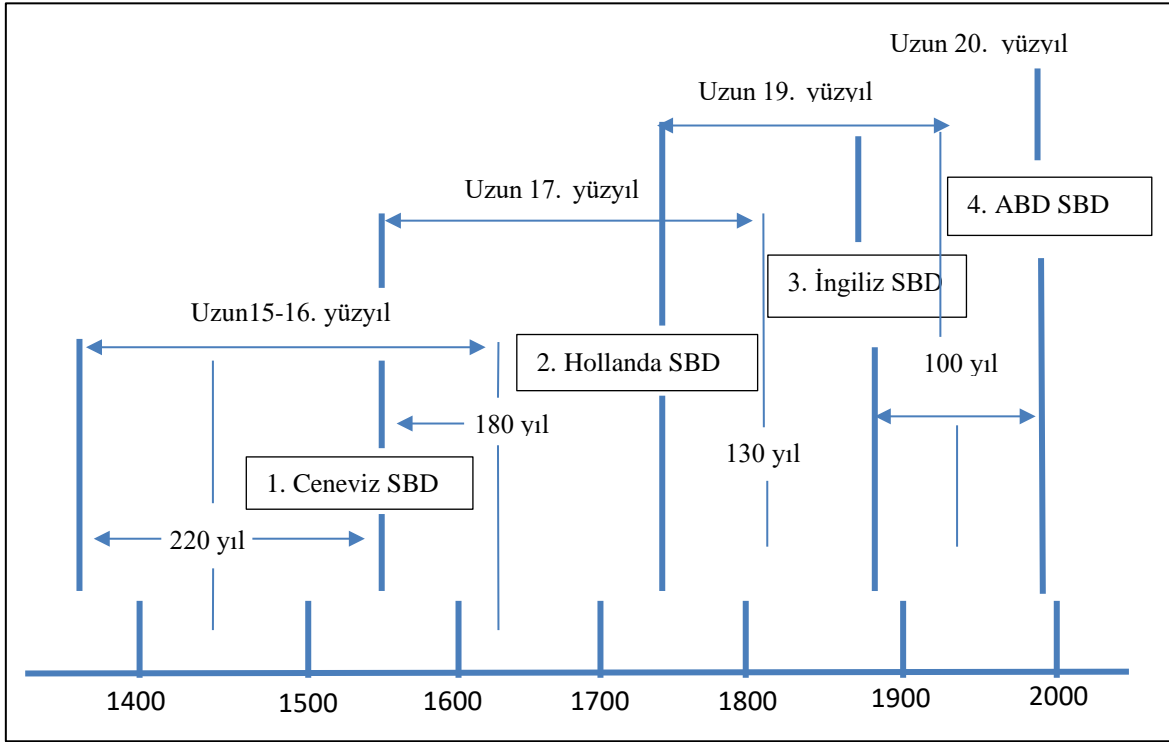
¹⁸⁷ Burak Gürel ve Erdem Yörük, “Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi”, *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 2018, s.218

¹⁸⁸ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.142

¹⁸⁹ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, 1 (4), 2004, s.73

çakışmakta ve zaman geçtikçe süre açısından kısalmalarına karşın hepsi birer yüzyıldan fazla sürmektedir.¹⁹⁰

Şekil 7: Sistemik Birikim Daireleri ve Çevrimsel Süreçleri

Kaynak: Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2016, s.532

Arrighi, bu dönemselleştirmeleri incelerken iki temel sorudan hareket etmektedir: (1) Amerikan birikim rejiminin nihai krizini hızlandırma sürecinde olan güçler nelerdir, ne kadar yakın bir zamanda bu nihai krizin ortaya çıkmasını ve uzun yirminci yüzyılın sona ermesini beklemeliyiz? (2) Uzun yirminci yüzyıl sona erince kapitalist dünya-ekonomisinin önünde hangi alternatif gelişme çizgileri olacaktır?¹⁹¹

Arrighi'ye Amerikan birikim rejiminin nihai krizini sorgulaması için motivasyon sağlayan en önemli unsur, Doğu Asya'nın sistemik sermaye birikim süreçlerinin yeni merkezi konumuna yükselmiş olmasıdır. Bunun en önemli göstergesi ise Doğu Asya'nın kapitalist dünya-ekonomisindeki katma-değer üretim süreci ve dünya nakit hiyerarşilerinde önemli gelişmeler kaydetmesidir.¹⁹² Nitekim Arrighi'ye göre sistemik sermaye birikim dairelerinin iki bileşeni vardır: mal ticareti ve finans hareketleri. Buna göre bir sistemik birikim dairesi içerisinde hegemon güç

¹⁹⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.23

¹⁹¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.323

¹⁹² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.497

olabilmenin koşulu, mal ticaretini ve finans hareketlerini kontrol edebilmektir.¹⁹³ Bu açıdan bakarak Arrighi, 21. yüzyıl ekonomik sisteminde mal ve ticaret akışı ile finansal hareketlerin merkezi konumuna gelen Doğu Asya'yı, Batı yarımküre dahil olmak üzere tüm dünyada yeni bir devlet kurma ve savaş yapma kurallarını oluşturma ile küresel sistemi yönetme potansiyeline sahip görmektedir.¹⁹⁴

Bununla birlikte Arrighi, Doğu Asya merkezli bir değerler bütünü ile yönetilecek devletler sisteminin Batı merkezli devletler sisteminden önemli ölçüde farklılaşacağını ve bu anlamda hegemonyanın farklı bir görünüm arz edeceğini vurgulamaktadır. Bu vurgunun en önemli tarafı ise Çin'in olası bir hegemon güç olma durumunda gelecekte nasıl davranacağını, Batı merkezli devletler sistemi temelinde öngörme girişimlerinin hatalı bir bakış açısını yansıttığı üzerinedir.¹⁹⁵ Nitekim Batı merkezli devletler arası sistem ile Doğu Asya merkezli devletler arası sistemi karşılaştıran Arrighi'ye göre bu iki sistemi birbirinden ayıran iki temel farklılık bulunmaktadır.

Tablo 2: Batı Merkezli Devletler Arası Sistem ile Doğu Asya Merkezli Devletler Arası Sistem Arasındaki Temel Farklılıklar

Batı Merkezli Devletler Arası Sistem	Doğu Asya Merkezli Devletler Arası Sistem
✓ Ulusal ögeler arasında sürekli devam eden askerî rekabet	✓ Ulusal ögeler arasında askerî rekabetin neredeyse hiç bulunmayışı
✓ Sistemi motive eden temel itici gücün “coğrafi genişleme” olması	✓ Sistem dışında coğrafi genişleme arayışının bulunmaması
✓ Uzun süreli barışın istisnai olması	✓ Uzun süreli barışın temel özellik olması

Kaynak: Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*, s. 319

Arrighi, iki sistem arasındaki bu farklılıkların temel sebebini sistemin aktörleri arasındaki güç dağılımı ile açıklamaktadır. Buna göre Batı merkezli devletlerarası sistemde güç, sistemin aktörleri arasında neredeyse eşit dağılmaktadır. Bu sistemde bağımsızlıklarını korumak isteyen aktörler, “güç dengesi” mekanizması ve sürekli değişen ittifaklar yolu ile varlıklarını devam ettirebilmektedirler. Ancak Doğu Asya devletlerarası sisteminde güç, tek bir merkezde –Çin'de- toplanma özelliği

¹⁹³ Bozdağlıoğlu ve Özen, a.g.e., s.73

¹⁹⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, s.524

¹⁹⁵ Arrighi, *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*, s.23

göstermekte ve sistemin aktörleri bağımsızlıklarını mevcut hiyerarşik yapıya uyum sağlayarak koruyabilmektedirler.¹⁹⁶

Tam bu noktada Arrighi, her iki devletlerarası sistemde ortaya çıkan hegemonyanın özgün niteliklerini analiz ederek Çin'in gelecekteki olası hegemonyasının neye benzeyeceği üzerine argümanlar geliştirmiştir. Arrighi, hegemonya olgusunu işlemeden önce Harvey tarafından ortaya atılan “gücün teritoryal mantığı” ile “gücün kapitalist mantığı” kavramlarına başvurmuştur. Buna göre bir devletlerarası sistemde güç arayışının temelini iki ana faktör belirlemektedir. Bunlardan birincisi “belli bir toprak parçası ile onun beşerî ve doğal kaynakları üzerindeki hâkimiyet” olarak tanımlanan gücün teritoryal mantığıdır. Bir diğeri ise iktisadi sermaye üzerindeki hâkimiyet olarak tanımlanan gücün kapitalist mantığıdır.¹⁹⁷ Harvey tarafından geliştirilen bu argümanı Ceneviz, Hollanda, Britanya ve ABD hegemonyalarının oluşum süreci üzerine uygulayan Arrighi, Britanya ve ABD hegemonyalarının teritoryal genişleme ilkesi ile güç kazandığı sonucuna varmaktadır.¹⁹⁸

Analizinin sonucunda Arrighi, Batı merkezli devletlerarası sistemin ortaya çıkardığı hegemonyanın aksine Doğu Asya merkezli sistemin teritoryal genişleme yönünde bir rekabete yol açmadığını savunmaktadır. Buna göre 18. Yüzyıldan önce Doğu Asya merkezli sistemin hegemon gücü olan Çin, teritoryal genişlemeden çok ulusal ekonomi ve devlet inşası yoluyla sistem içerisindeki konumunu güçlendirmiştir. Bu aşamada 1644 yılında kurulan Qing Hanedanlığı'nın kuzey ve kuzeybatı sınır bölgelerine doğru göstermiş olduğu yayılmanın “sonsuz” genişleme zincirinin bir halkası olmaktan çok, sınır çizme hedeflerine uygun olarak zaman ve mekânla sınırlı olan bir özellik gösterdiği vurgulanmaktadır. Qing Hanedanlığı döneminde Çin'in göstermiş olduğu bu teritoryal yayılma Batılı hegemonların aksine periferilerden kaynak elde etmekten çok bu bölgelere yatırım ile sonuçlanan bir özellik de göstermektedir.¹⁹⁹ Arrighi yapmış olduğu bu analizler sonucunda dünya sistemleri kuramına önemli katkılar sağlamış ve en önemlisi bu kuram çerçevesinde Çin hegemonyası tartışmalarına farklı bir bakış açısı sağlamıştır. Nitekim Arrighi'nin yapmış olduğu analizler, Barry K. Gills ve J. Abu-Lughod tarafından geliştirilerek hegemonyaya yönelik Avro-Atlantik merkezli kavramsallaştırmanın temel argümanlarına alternatif bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

¹⁹⁶ Giovanni Arrighi, “Historical Perspectives on States, Markets and Capitalism, East and West”, **The Asia-Pacific Journal-Japan Focus**, 2008, 6 (1), s.3-4

¹⁹⁷ David Harvey, **The New Imperialism**, Oxford University Press, United Kingdom, 2003, s.26, 33

¹⁹⁸ Arrighi, **Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, s.251, 253

¹⁹⁹ Arrighi, **Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, s.321

1.3.3. Barry K. Gills ve Hegemonik Geçişler Seti

Dünya Sistemleri analizinin temel araştırma alanı içerisinde son dönemde en fazla kabul gören teorisyenlerden bir tanesi Barry K. Gills'dir. Dünya düzenine ilişkin tüm modellerin tartışmaya açık olduğunu söyleyen Gills, dünya düzeninin değişmeye başladığı kırılma noktalarında mevcut teorilerin geçerlilik süresinin ve açıklama gücünün kaçınılmaz olarak sona ereceğini savunmaktadır.²⁰⁰ Buna göre 21. Yüzyılda dünya sisteminde meydana gelmekte olan değişim süreci de bugüne kadar geçerli olan kuramsal açıklamaların yetersiz kalması ile sonuçlanmıştır. Dünya sisteminde özellikle Asya'nın yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıkması ile şekillenen değişim süreci Arap Baharı sonrası ortaya çıkan kaos, Avro krizi, Ukrayna'da meydana gelen çatışmalar, Brexit oylaması ve ABD'de Donald Trump'ın Başkan olması ile sonuçlanan seçimler sonrasında giderek hız kazanmıştır.²⁰¹ Bu değişim sürecinin küresel sistemde ekonomik, siyasi, çevresel ve toplumsal olmak üzere bir "çoklu krizler seti" (set of multiple crises) oluşturduğu kabul edilmekte ve bu krizler çoğunlukla "dünya sistemi krizi" veya "Batı medeniyetinin hegemonya krizi" olarak adlandırılmaktadır.²⁰²

Barry Gills'in 21. Yüzyıl dünya sisteminde yaşanan değişimlere yaklaşımı ise "dünya ekonomisindeki birim mekânlarının yer değiştirmesi" süreci ile doğrudan bağlantılı olarak oluşturulan "hegemonik geçiş" kavramsallaştırması üzerinden şekillenmektedir. Nitekim 21. yüzyıl küresel sisteminde yaşanan krizlerin "hegemonik geçiş" sürecine işaret ettiğini savunan Gills, İbn Haldun'a atıf yaparak bu tür geçiş süreçlerinde eski paradigma ve düşüncelerin zayıfladığını ve yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.²⁰³ Bu aşamada Gills, A. G. Frank tarafından geliştirilen sermaye birikim süreçleri açıklamasını kabul etmekte ancak 21. Yüzyılda Asya'nın ve Çin'in yükselişini açıklayacak yeni bir bakış açısı da getirmektedir. Buna göre Gills, Wallerstein'in modern kapitalist dünya-sistemini on beşinci yüzyılın son dönemlerinde başlatan teorisine karşı çıkmakta ve kapitalist olsun olmasın mevcut sistemin özelliklerinin 1500'den önceki dünya sisteminde de aynı ölçüde geçerli olduğunu iddia etmektedir. Buna ek olarak Gills, dünya sistemi kuramının kabul ettiği, dünyadaki rolleri ve işlevleri açısından "birbirine benzer hegemonların" sistem içerisinde tek hâkim olduğu ve bu hegemon gücünü kaybettiğinde bir başkasının onun yerini aldığı "ardışık sıralanma" sürecini reddetmektedir. Burada Gills'in teorisini dayandırdığı temel

²⁰⁰ Barry K. Gills ve Heikki Patomäki, "Trumponomics and the "post-hegemonic" World", **Real-World Economics Review**, 79, 2017, s.91

²⁰¹ Gills ve Patomäki, "Trumponomics and the "post-hegemonic" World", s.91

²⁰² Barry K. Gills, "The Return of Crisis in the Era of Globalization: One Crisis, or Many?", **Globalizations**, 7 (1), 2010, s.3 Ayrıca "Çoklu Krizler Seti" tanımlaması için bkz. François Houtart, "The Multiple Crisis and Beyond", **Globalizations**, 7 (1-2), 2010, 9-15.

²⁰³ Barry K. Gills, "Globalization, Crisis and Transformation: World Systemic Crisis and the Historical Dialectics of Capital", **Globalizations**, 7 (1-2), 2010, s.284

gerçeklik, *birden fazla hegemonun hüküm sürdüğü* ve potansiyel hegemonlar arasında şiddetli rekabetin yaşandığı dönemlerin varlığıdır.²⁰⁴

Gills, her şeye egemen olan benzer hegemonların ardışık sıralanması yerine herhangi bir zamanda tüm dünya sistemini belirleyen *karşılıklı olarak bağlantılı bir hegemonyalar setinin* var olduğunu savunmaktadır. Gills buna örnek olarak Portekiz'in dünya sisteminde lider bir deniz gücü olmasının yanında Portekiz'in Habsburg, Osmanlı, Babür ve Ming İmparatorlukları gibi çok önemli bir hegemonyalar grubuyla birlikte ve onlarla karşılıklı ilişki içinde var olduğu on altıncı yüzyılı göstermektedir. Dünya ekonomisinin siyasal örgütlenmesinin en iyi şekilde birbiriyle karşılıklı bağlantı içindeki hegemon güçler arasındaki ilişkinin geniş çerçevede analiz edilerek anlaşılabilirliğini söyleyen Gills'e göre dünya tarihi, farklı üretim tarzları arasındaki geçişlere dayandırılarak değil dünya ekonomisindeki birikim mekânlarının değişmesini zorunlu kılan "*hegemonik geçişler*" dizisi olarak çözümlenebilir.²⁰⁵ Buna göre hegemonyanın ortaya çıkmasına sebep olan sermaye birikiminin sosyal yapı ile ilişkili olan siyasal, ideolojik ve ekonomik boyutlardan oluştuğu kabul edilmektedir.²⁰⁶ Bu kabulden yola çıkarak Gills, dünya tarihi incelendiğinde birikim merkezlerinin ortaya çıkardığı hegemonyaların geleneksel tek-egemenli modele benzemekten ziyade "birbirine karşılıklı olarak bağlı hegemonik güçler" in bir arada var olduğu bir özellik gösterdiğini savunmaktadır.²⁰⁷ Bu kapsamda Roma İmparatorluğu'nun eski dünyadaki tek egemen güç olduğunu savunan Batılı görüşün yürürlükteki Avro-Amerikan merkezli eğilim tarafından temelden sakatlanmış bir düşünce yapısı olduğunu söylenmektedir. Gills'e göre gerçekte bölgesel Roma İmparatorluğu, Mezopotamya'daki Partlar ve onların ardından gelen Sasani İmparatorlukları gibi diğer çok güçlü ve zengin hegemonik aktörlerle birlikte var olmuştur ve bu aktörlerin tümü Hindistan, "Orta Asya" ve Çin devletlerini/imparatorluklarını da içeren ekonomik ilişkiler ağının ayrılmaz parçaları olarak var olmuşlardır. Bu anlayışa göre dünya sistemi, tek bir gücün egemen olduğu hegemonyaların ardışık dizilişi modelindeki gibi değil bir takım hegemonya sahibi güçlerin yükseldiği ve "birlikte var olduğu" dönemlerle, birtakım hegemonya sahibi güçlerin birlikte zayıfladığı veya dünya çapında genel bir siyasal ve ekonomik krizin patlak verdiği dönemlerden oluşan bir çevrim içinde hareket etmektedir.²⁰⁸ Gills'in oluşturmuş olduğu bu kuramsal çerçevenin en önemli ayırt edici noktalarından bir tanesi, dünya sistemi içinde birlikte var olan hegemon güçlerin, ekonomik birikim süreçleri kadar hâkim ideolojileri, dini inançları ve yönetici elitlerin

²⁰⁴ Barry K. Gills ve A. G. Frank, "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700- MS 1700)", **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?**, (Ed. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills), (Çev. Esin Soğancılar), Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan (yayına hazırlayanlar), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.287

²⁰⁵ Gills ve Frank, a.g.e., s.288

²⁰⁶ Barry Gills, "The Hegemonic Transition in East Asia: A Historical Perspective", **Gramsci, Historical Materialism and International Relations** (Ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, 1993, s.189

²⁰⁷ Barry K. Gills, "Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler", **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?**, (Ed. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills), (Çev. Esin Soğancılar), Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan (yayına hazırlayanlar), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 236

²⁰⁸ Gills, "Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler", s.246

sahip olduğu değer ve normlarının da birbirinden tamamen farklı nitelikler gösterdiğini açıklamış olmasındır.²⁰⁹

Birbirinden farklı ekonomik, ideolojik ve siyasi dayanak noktaları olan hegemon güçlerin “birlikte zayıflamasına” yol açan genel bir dünya sistemi krizi, bu hegemon güçlerin yerini başka hegemon güçlere bırakmasına yol açmaktadır. Buna göre dünya sisteminin siyasal ve askerî alanlarında ortaya çıkan bir kriz, genel bir istikrarsızlık yaratır ve bu istikrarsızlık sistemin bütününde hissedilir hale gelir. Bu genel dünya krizinin çözümü, dünya sisteminde birikim mekânının ve hegemonik iktidarın değişmesi yani dünya çapında bir “hegemonik geçiş” olarak tanımlanmaktadır.²¹⁰ Nitekim Barry Gills 2008 yılında meydana gelen finans krizini, 21. Yüzyıl dünya sisteminde ortaya çıkan çoklu krizler setinin sadece bir boyutu olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle Gills, hegemonik geçişe işaret eden krizleri şu şekilde sıralamaktadır: (a) yeni bir sermaye birikim yöntemi ile ortaya çıkan ekonomik kriz (b) küresel üretim merkezlerinin yer değiştirmesini içeren sistemik kriz ve küresel yönetim yapılarında ortaya çıkan uzun vadeli değişimleri içeren hegemonik dönüşüm (c) mevcut dünya düzeninin fiziki ve düşünsel yapısının mevcut sorunlara cevap verememesi ile ortaya çıkan medeniyet krizi.²¹¹

Gills’e göre Wallerstein’in 1500 dolaylarında meydana geldiğini savunduğu *tarihsel kopuş süreci* teorisinin aslında birikim mekânının “Doğu”dan “Batı”ya kaymasını zorunlu kılan bir *hegemonik yeniden örgütlenme süreci* olarak değiştirilmesi gerekmektedir.²¹² Nitekim dünyanın şu andaki durumunun açıkça gösterdiği gibi hegemonik bir geçiş büyük ölçüde sınıfların ve devletlerin birikim hiyerarşisindeki görelî konumlarının değişmesiyle başlamakta ancak toplumsal gelişme üzerinde derin etkiler yaratmaktadır.²¹³ Bu etkiler, sermaye birikim merkezlerinin değişme süreçlerinde ortaya çıkan “politik hegemonya krizleri” ve saptanabilir “ekonomik krizler” aracılığıyla hissedilir hale gelmektedir.²¹⁴ Ortaya çıkacak olan bu krizler, ülkelerin kendi iç dinamikleri veya genel bir kriz ya da savaş dolayısıyla zaten zayıflamış durumda olduğu bir konjonktürdür. Bu tür bir kriz 1945 sonrasında Pax Americana’nın doğduğu bağlamı da oluşturmuştur.²¹⁵ Bu aşamada Gills, on dördüncü yüzyılda Doğu’dan Batı’ya kayan hegemonik ağırlık merkezinin, 20. Yüzyıl ortalarında başlayan bir süreçle yeniden Batı’dan Doğu’ya kaymakta olduğunu iddia eden Arrighi’nin argümanını kabul etmekte ve 21. Yüzyıldaki değişim ve krizlerin

²⁰⁹ Gills, “The Hegemonic Transition in East Asia: A Historical Perspective”, s.194

²¹⁰ Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.275

²¹¹ Barry K. Gills, “Going South: Capitalist Crisis, Systemic Crisis, Civilisational Crisis”, **Third World Quarterly**, 31(2), 2010, s. 169, 169-184

²¹² Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.241

²¹³ Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.260

²¹⁴ Gills ve Frank, a.g.e., s.285

²¹⁵ Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.273

bu çerçevede yorumlanması gerektiğine inanmaktadır.²¹⁶ Gills'in savunduğu temel hipotez, sermaye birikim formlarının değişiminin, hegemonik güç formunda da bir değişime yol açtığı ve bunun da dünya düzeninde radikal değişimlere neden olduğudur.²¹⁷

Dünya Sistemi teorisyenlerinden Giovanni Arrighi'nin argümanlarını kabul ederek Çin merkezli Asya siyasi sisteminde 18. Yüzyıl öncesinde ortaya çıkan hegemonya modelini inceleyen Barry K. Gills, 21. Yüzyılda ortaya çıkmakta olan Çin merkezli sermaye birikim sürecinin analiz edilmesi için önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu kuramsal bakış açısına göre 21. Yüzyıl dünya düzeninde Çin'in yeni bir güç merkezi olarak yükselişi, küresel sistemde Avro-Amerikan merkezli ekonomik, siyasi ve sosyal yapının yaşamış olduğu krizin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel sürecin göstermiş olduğu gibi dünya sisteminde meydana gelen bu tür bir kriz, sistemin tamamında meydana gelecek radikal bir kırılmaya yol açacak ve yeni hegemonların ortaya çıkması ile sonuçlanacaktır. Ancak Gills'in öne sürdüğü yeni hegemonik yapı, 21. Yüzyıla kadar hâkim olan Avro-Amerikan merkezli hegemonik yapının siyasi, sosyal ve ekonomik değerlerinden tamamen farklı bir içeriğe sahip olacak bir düzeni içermektedir. Bu nedenle Çin merkezli ortaya çıkacak ve farklı hegemonların bir arada var olmasına dayanacak yeni dünya düzeni, "Çin Tehdidi" söylemlerine yol açan Batı merkezli tarihsel yorumlar ile açıklanamamaktadır. Gills tarafından önerilen yeni bakış açısı, Janet Abu-Lughod'un geliştirmiş olduğu karşılıklı bağımlı hegemon güçlerin varlığına dayanan sistem öngörüsü ile genişletilmiştir.

1.3.4. Janet L. Abu-Lughod ve Hegemonya'da Karşılıklı Bağımlılık Olgusu

Dünya Sistemleri Teorisi'nde son dönemde en dikkat çekici teorileri ortaya atan ve bu teorinin en önemli isimlerinden birisi haline gelen Abu-Lughod'un hipotezi, bir dünya sistemine her zaman tek bir egemen tarafından hükmedilmediği bunun yerine birkaç çekirdek gücün hem rekabet hem de iş birliği aracılığıyla bir arada var olabildiği dünya sistemlerinin varlığıdır.²¹⁸

Bu hipotezi önermek için Abu-Lughod, Dünya Sistemleri analizinde var olan iki temel anlayışa bir üçüncüsünü eklemektedir. Buna göre Wallerstein, 16. Yüzyılda Batı-Avrupa merkezli oluşan *tek bir kapitalist dünya-ekonomisi sistemi* olduğunu savunmakta, Frank ve Gills ise *5000 yıldır var olan tek bir dünya-sisteminin sürekli evrimler geçirerek varlığını devam ettirdiğini* savunmaktadır. Abu-Lughod bu tartışmaya; *her biri değişen bir yapıya* ve kendi hegemonlar grubuna sahip birkaç ardışık

²¹⁶ Gills ve Frank, a.g.e., s.347

²¹⁷ Gills, a.g.e., s.249

²¹⁸ Gills, "Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler", s.243

dünya sisteminin var olduğu teziyle karşı çıkmaktadır.²¹⁹ Abu-Lughod yaptığı araştırmalar sonucunda ulaştığı dört farklı dünya-sisteminin varlığını ortaya koymuştur: (a) Antik Roma-Çin sistemi (b) 13. Yy dünya sistemi (c) 16. Yy ve sonrasındaki dönemde Avrupa hegemonyası sistemi (d) yeni ortaya çıkmakta olan 13. Yy sistemi ile Batı merkezli dünya sistemlerinin ortasında bir yer alacak olan Pasifik ülkelerinin daha önemli bir rol oynadığı ve herhangi tek bir merkezin olmadığı sistem.²²⁰

Abu-Lughod'un tezinin temel önermesi, yeni ortaya çıkmakta olan küresel sistemin "hegemonya" ve "hegemon güçler arasındaki ilişkiler" açısından 13. Yy dünya sisteminde geçerli olan yapıya benzeyeceği önermesidir. Buna göre Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bütünleşmeye yönelik önemli adımların atıldığı 1250 dolaylarında, Doğu ve Batı arasında önemli bir denge oluşmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde teknolojik ve kurumsal anlamda Batı'dan çok daha gelişmiş düzeyde olan Doğu merkezli sistemin, küresel yapı içerisinde hegemon olması Batı'ya göre daha mümkündür. Bununla birlikte merkezinde Çin İmparatorluğu'nun yer aldığı Doğu sistemi yerine Batı medeniyeti yükselmiş ve küresel sistemin hegemon gücü haline gelmiştir. Abu-Lughod, Doğu sistemi yerine Batı sisteminin hegemon güç haline gelmesine yol açan faktörlerin neler olduğuna yönelik soruların ve bu sorulara verilen cevapların çoğunlukla Avro-Atlantik merkezli tarih yazımı tarafından belirlendiğini söylemektedir. Ancak yeni oluşmakta olan dünya sisteminin daha doğru anlaşılması için Abu-Lughod, Avro-Atlantik merkezli tarih anlayışı yerine daha bütünsel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini iddia etmektedir.²²¹ Doğu ve Batı sistemleri arasındaki dengenin Batı medeniyeti lehine değişmesine yönelik Avro-Atlantik yorumun en çarpıcı örneğine göre Doğu medeniyetinin gerilemesine yol açan şey, Çin ekonomisinin durağan yapısı ve katı düzenlemelere sahip imparatorluk sisteminin varlığıdır. Oysa bu yorumun gözden kaçırdığı şey, Çin'in liderliğinde yüksek bir gelişmişlik seviyesine ulaşmış olan Doğu medeniyetinin bu refahının yine imparatorluk sistemi ve durağan Çin ekonomik yapısı ile sağlanmış olduğudur.²²²

Bu aşamada 13. Yüzyılda bir dünya sistemi olduğunu iddia eden Abu-Lughod'a göre bu "on üçüncü yüzyıl dünya sistemi" on altıncı yüzyılda "başlamış olan" dan farklı bir sistemdir. 13. Yy dünya sistemi çeşitli merkez bölgeler arasında bir arada var olma ve iş birliği ile karakterize edilmiş, birden fazla sosyal, siyasi, ekonomik ve dinî düzenin hüküm sürdüğü çok merkezli bir özellik

²¹⁹ Janet Abu-Lughod, "Süreksizlikler ve Süreklilikler: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?", **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?** (Ed. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills), (Çev. Esin Soğancılar), Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan (yayına hazırlayanlar), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.509

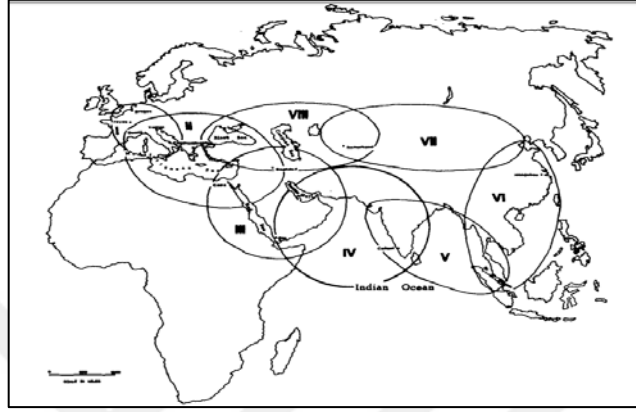
²²⁰ Donald A. Nielsen, "After World Systems Theory: Concerning Janet Abu-Lughod's 'Before European Hegemony'", **International Journal of Politics, Culture and Society**, 4 (4), 1991, s.483

²²¹ Janet Abu-Lughod, "The Shape of the World System in the Thirteenth Century", **Studies in Comparative International Development**, 22 (4), 1987, s.5-6

²²² Abu-Lughod, "The Shape of the World System in the Thirteenth Century", s.6

göstermektedir.²²³ Bu sistemde Abu-Lughod, on üçüncü yüzyıl dünya sistemini coğrafi olarak Kuzeybatı Avrupa ve Çin arasında uzanan bir sistem olarak tanımlamış, politik ve kültürel olarak ayrı üç çekirdek bölgeyi birbirine bağlayan iç içe geçmiş sekiz ticaret devresinin varlığını ortaya koymuştur (Bkz. Harita.1).

Şekil 8: 13. Yüzyıl Dünya Sisteminin Yapısı

Kaynak: Janet Abu-Lughod, “The Shape of the World System in the Thirteenth Century”, **Studies in Comparative International Development**, 22 (4), 1987

13. yüzyılda birbiri ile bağlantılı ve iç içe geçmiş farklı alt sistemlerin var olduğunu söyleyen Abu Lughod’a göre 13. Yüzyıl dünya sisteminin en önemli alt sistemini Ortadoğu’yu merkez alan Akdenizin doğusu, Orta Asya ve Hint Okyanusu’na uzanan III numaralı sistem oluşturmaktadır. Ortadoğu merkezli bu sistem, tarih boyunca emperyal yayılmanın merkezi olmuştur.²²⁴ Buna göre Ortadoğu ve Akdeniz’in doğusunu içine alarak Hint Okyanusu üzerinden Çin’e uzanan bu alt-sistemin merkezini Basra Körfezi oluşturmaktadır. Coğrafi konumunun sahip olduğu stratejik önem sebebiyle Körfez bölgesinin uzun dönemler boyunca tarihî öneme sahip olduğunu söyleyen Abu-Lughod, bu bölgenin kendi iç dinamiklerinin ve sahip olduğu düzenin tüm alt sistemler arasında ticaret yolu ile kurulan karşılıklı etkileşim için hayati bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır.²²⁵

Bu bölgelerin her birinde bir veya daha fazla sayıda hegemon var olmasına karşılık, hiçbir alt sistemin tek başına sistemin bütünü üzerinde hegemonya uygulamadığı bir mekanizmanın işlediği kabul edilmektedir. ²²⁶ Abu-Lughod’a göre doğuda üslenmiş dünya sisteminin on dördüncü yüzyıldaki çöküşüyle Batı’da merkezlenmiş dünya sisteminin on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki

²²³ Barry K. Gills, “Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History”, **Journal of World System Research**, 20 (2), 2014, s.176

²²⁴ Abu-Lughod, “The Shape of the World System in the Thirteenth Century”, s.10

²²⁵ Janet Abu-Lughod, **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, Oxford University Press, New York, 1989, s.208

²²⁶ Abu-Lughod, “Süreksizlikler ve Süreklilikler: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?”, s.515

yükselişi arasında “bu sistemleri daha önce bir arada tutan mekanizmalarda” kesinlikle “bir etkinlik kaybı” ve “organizasyon bozukluğu” yaşanmıştır. Bu değişiklikler, daha çok bir “yeniden örgütlenme” ve dolayısıyla sistemin hegemonik ağırlık merkezinin Doğu’dan Batı’ya kayması olarak görülmektedir.²²⁷

Abu-Lughod için önem taşıyan olgu, “Doğu’nun düşüşünün Batı’nın yükselişinin öncülü olduğu” konusundaki gerçekliktir.²²⁸ Hegemonik geçiş konusunda da devletlerin mutlak yükseliş ve düşüş süreçleri algısının yanıltıcı olduğunu söyleyen Abu-Lughod, bunun yerine devletlerin karmaşık, çok katmanlı bir hiyerarşideki *görelî* konumu vurgulamaktadır. Buna göre, bazı ulusların diğerleri karşısında görelî olarak güç kazanması ve zaman zaman kendilerine bağımlı olanlarla karşılıklı etkileşimlerinde kuralları koyma başarısını göstermeleri “yükseliş”, bu avantajlı konumun yitirilmesi de “düşüş” olarak nitelendirilmelidir. Buna göre dünya sistemi içerisinde, daha önce çevre konumundaki oyuncular sistemde daha güçlü konumlar işgal etmeye başladıklarında ve daha önce yoğun karşılıklı etkileşimlerin kıyısında kalan coğrafi bölgeler, odak noktaları haline geldiğinde “dünya sisteminin yeniden yapılanması” olgusundan söz edilmelidir.²²⁹

Günümüz dünya sisteminde ortaya çıkmakta olan ekonomik ve siyasal krizlerin, daha önce etkin güçler olmayan Asyalı devletlerin yükselişe geçmelerinin tek bir açıklaması vardır. Bu açıklama dünya sisteminin yeniden yapılanmakta olduğudur. Bununla birlikte Abu-Lughod’un modelinin günümüz dünya-sistemine uygulanmasında yadsınmaması gereken önemli bir ayrıntı; bölgesel hegemonyalara ilişkindir. Buna göre hegemonik gücün bölgesel biçimi, dünya-sistemi içerisindeki hegemonya biçiminden farklı olabilir. Ancak küresel hegemonyanın hiçbir zaman yalnızca tek bir gücün elinde değil aksine özellikle küresel hegemonya veya dünya hegemonyası, her zaman sınıf koalisyonları, ittifaklar ve rekabetçi olanları da içine almak üzere devletler arasındaki diğer ortaklık biçimlerinden oluşan karmaşık bir ağ sistemi aracılığıyla uygulanan ortak bir hegemonya olagelmıştır.²³⁰ Tek bir hegemon gücün uluslararası üretim ve ticarete hâkim olmaması anlamında hiyerarşik bir yapıda olmayan 13. Yüzyıl dünya sistemi, “merkez”inde tek bir coğrafi birimin bulunmadığı bir yapı göstermektedir.²³¹

Dünya sistemleri teorisyenlerinin bugün çoğunlukla kabul ettiği gibi Avro-Atlantik merkezli dünya sistemi ve bu sistem içerisinde hegemonya sahibi olan ABD etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Mevcut dünya sisteminin ve hegemon gücün etkinliğinde meydana gelen bu düşüş, yeni

²²⁷ Gills ve Frank, a.g.e., s.348

²²⁸ Gills ve Frank, a.g.e., s.348

²²⁹ Abu-Lughod, **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, s.334

²³⁰ Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.244

²³¹ Abu-Lughod, **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, s.365

bir hegemonya modelinin geçerli olacağı Asya merkezli bir dünya sisteminin kurulmasına imkân tanımaktadır. Yeni oluşmakta olan dünya sisteminin nasıl bir yapıya sahip olabileceği üzerine öngöründe bulunan Abu-Lughod'a göre Avrupa hegemonyasının yeni bir tür dünya hegemonyası ile yer değiştirmesinin çok zor görünmektedir. Ancak 13. Yüzyılda olduğu gibi farklı alt-sistemlerde hâkim birden çok hegemonun birlikte var olduğu bir dünya sisteminin oluşması çok daha olasıdır.²³² Bu yoruma göre Çin'in bölgesel hegemonyası agresif dış politikalara dayansa da küresel hegemonyanın mutlaka ittifaklara dayanması gerektiği yorumu yapılabilir.²³³

Çalışmanın bu bölümünde Uluslararası İlişkiler'de hegemonya kavramı ve hegemonyaya ilişkin kuramsal açıklamaların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan incelemeler sonucunda neo-realist ve neo-liberal kuramların hegemonyaya ilişkin yaklaşımlarının Avro-Amerikan merkezli güçlerin tarihsel tecrübelerini temel aldığı ortaya konulmuştur. 21. Yüzyılda yaşanan Asya merkezli güçlerin yükselişini açıklamakta yetersiz kalan bu yaklaşımlar, neo-Marksist Dünya Sistemleri analizi çerçevesinde yeniden yorumlanmıştır. Çalışmada Hegemonik Geçiş Teorileri başlığı altında ele alınan bu alternatif yorum, 21. Yüzyılda yeni bir dünya sisteminin oluşmaya başladığına ve bu sistemde oluşacak hegemonya anlayışının Avro-Amerikan merkezli sistemdeki hegemonya anlayışından tamamen farklı bir nitelik göstereceğine işaret etmektedir. Buna göre yeni dünya sisteminde oluşacak hegemonya, tek bir gücün tüm sisteme hâkim olduğu bir özellik göstermektense çok merkezli ve tüm hegemonik merkezlerin birbirine bağımlı olacağı bir yapı sergileyecektir.

²³² Abu-Lughod, **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, s.369, 371

²³³ Nielsen, a.g.e., s.482

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ'NDE DÜNYA DÜZENİ VE HEGEMONYA

Bugün var olan hiçbir uygarlığı daha önce kat ettiği yolları, eski değerlerini, yaşanmış deneylerini bilmeden tam anlamıyla tanımak mümkün değildir. Fakat burada söz konusu olan, bir uygarlık konusunda bilinebilen herşeyi söylemek değil, bu eski hayatların içinden bugün hâlâ etkili olmayı sürdürenleri bildirmektir.²³⁴

Birinci bölümde ele alınan ve Uluslararası İlişkiler disiplininin hegemonya kavramına ilişkin neo-realist, neo-liberal ve neo-marksist yorumları, zaman ve mekânın Avro-Amerikan merkezli bir tarih anlayışı ile sınırlandırıldığı bir nitelik göstermektedir. Uluslararası İlişkiler disiplininin ana akım yaklaşımları olmasına rağmen neo-realist, neo-liberal ve neo-marksist bakış açılarının her biri, hegemonya olgusunu yalnızca 16-20. yüzyıl arasındaki zaman dilimi içerisinde ve Batı-Avrupa coğrafyasında gerçekleşmiş olan hegemonik yükseliş ve düşüş süreçlerini temel alarak açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda öne sürülen temel tez, uluslararası sistemin sürekliliğinin sağlanması için “mutlak bir hegemon gücün var olması gerektiği” veya “düşüşe geçen geleneksel hegemonun yerini yükselmekte olan yeni gücün ‘hegemonik bir savaş’ sonucunda alması gerektiği” yönündedir.

Hedley Bull tarafından 1995’de “Amerikan sosyal bilimi” olarak tanımlanan Uluslararası İlişkiler disiplininin uluslararası sistemde Asya merkezli meydana gelen dönüşümü açıklamakta yetersiz kalması, Avrupa-merkezli kavramsallaştırmaların giderek daha fazla sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu sorgulama Batılı Uluslararası İlişkiler bilim insanlarının yeni yöntemler geliştirmeye yönelik çabalarına hız kazandırmıştır. Bu yöntem ve teoriler arasında en öne çıkanı birinci bölümde ele alınmış olan ve G. Arrighi, B.K. Gills ile J. Abu-Lughod tarafından öncülüğü yapılan “Hegemonik Geçişler Seti” teorisidir. Uluslararası İlişkiler disipliniinde yaygın şekilde kabul edildiği gibi dünya sisteminin 15. Yüzyılda başlamadığını iddia eden “Hegemonik Geçişler Seti” teorisine göre uluslararası sistemde tarihi 13. Yüzyıl ve öncesine dayanan, Çin İmparatorluğu’nun hegemon güç olduğu Asya merkezli bir dünya sistemi mevcut olmuştur. Bu yorumda benimsenen temel iddia, dünya sisteminin bölgelere göre değişen niteliklere sahip olan farklı sistemlerin bir arada var olduğu bir yapı göstermiş olduğudur. Abu-Lughod’a göre 13. Yüzyıl dünya sistemi birden fazla sosyal,

²³⁴ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 57.

siyasi, ekonomik ve dinî düzenin hüküm sürdüğü çok merkezli bir özellik göstermiştir.²³⁵ Bu çok-merkezli dünya sistemi içerisinde küresel hegemonya hiçbir zaman yalnızca tek bir gücün elinde olmamış aksine küresel hegemonya veya dünya hegemonyası her zaman sınıf koalisyonları, ittifaklar ve rekabetçi olanları da içine almak üzere devletler arasındaki diğer ortaklık biçimlerinden oluşan karmaşık bir ağ sistemi aracılığıyla uygulanan ortak bir hegemonya olagelmıştır.²³⁶

Hegemonya ve dünya düzenine ilişkin Hegemonik Geçişler Seti Teorisi'nin benimsemiş olduğu bu yorum, Avrupa'nın dışında kalan bölgelerin tarihsel deneyimlerini göz önünde bulundurması sebebiyle Uluslararası İlişkiler disiplini için önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Nitekim Çin Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen isimlerinden birisi olan Feng Zhang'a göre hegemonyaya ilişkin analizler, bölgesel kültür ve etik anlayışını kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır.²³⁷ Bu kapsamda giderek daha fazla şekilde bölgesel kültürleri göz önünde bulunduran Avrupa merkezli Uluslararası İlişkiler teorileri, son dönemde oluşmaya başlayan Konfüçyen değerlerin vurgulandığı Çin Uluslararası İlişkiler Teorileri'ne ilgi göstermekte ve hatta bu teorilerin benimsediği düşünceden etkilenmektedir. Bugün Uluslararası İlişkiler çalışmalarının odak noktasını oluşturan “Çin Tehdidi” 中国威胁 (*Zhōng guó wēi xié*) veya “Çin Rüyası” 中国梦 (*Zhōng guó mèng*) söylemlerinin dayandığı temel unsurlardan bir tanesi, Çin merkezli geliştirilen Uluslararası İlişkiler Teorileri'nin dünya düzeni ve hegemonya konusundaki bakış açısıdır.

Bu sebeple bu bölümde Avrupa merkezli Uluslararası İlişkiler disiplininin Çin'e yönelik “Yeni Hegemon Güç” yaklaşımını şekillendiren, bu yaklaşıma etki eden ve aynı zamanda bu yaklaşımların bir sonucu olarak ortaya çıkan Çin merkezli Uluslararası İlişkiler anlayışının temel varsayımları incelenmektedir. Çin dış politikasını giderek daha fazla ölçüde şekillendiren Çin Uluslararası İlişkiler yaklaşımı ve Konfüçyen değerler, 21. Yüzyıl Çin dış politikasının analiz edilmesi ve anlaşılması için önemi yadsınamaz bir yere sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Çin Uluslararası İlişkiler anlayışını ortaya çıkaran gelişmeler ele alınarak bu anlayışın temel varsayımları ortaya konmaya çalışılacaktır. Bölümün son kısmında ise Çin dış politikasının temel ilkeleri olan ve Çin Uluslararası İlişkiler yaklaşımını tarafından etkilenen bu dış politika ilkeleri analiz edilecektir.

²³⁵ Gills, “Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History”, s.176

²³⁶ Gills, “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, s.244

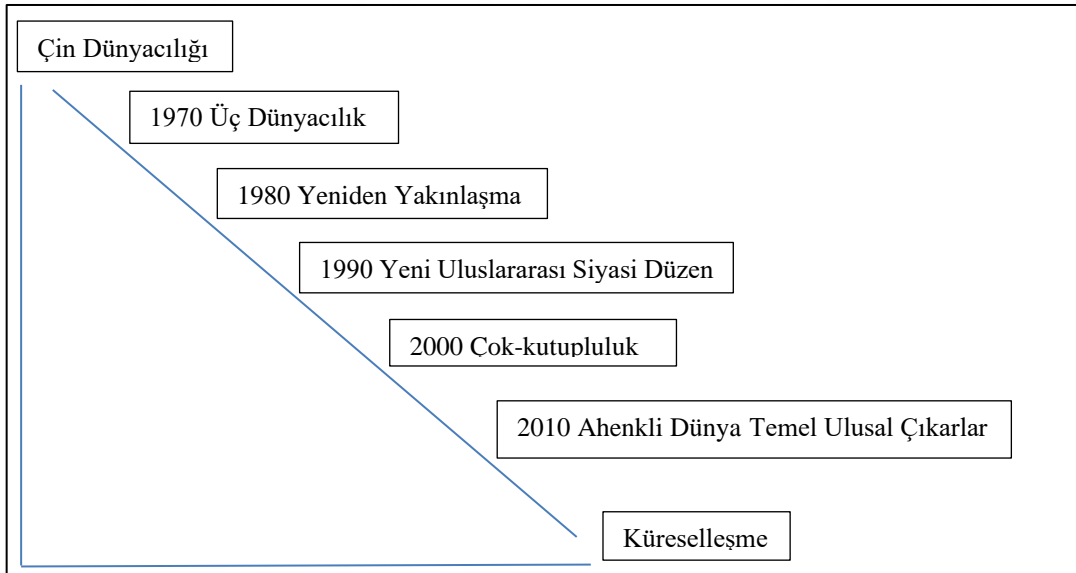
²³⁷ Zhang, **Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History**, s.4

2.1. Çin Merkezli Uluslararası İlişkiler Disiplinini Ortaya Çıkaran Gelişmeler

2.1.1. Soğuk Savaş Sonrası Çin Komünist Partisi'nin Meşruiyetinin Yeniden Sağlanması Çabaları

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulduğunda henüz yeni oluşmaya başlayan iki kutuplu uluslararası sistem içerisinde yerini almış ve Marksist-Komünist ideolojiyi benimseyerek dış ilişkilerini bu ideoloji doğrultusunda yönlendirmiştir. Bununla birlikte uzun süren bir iç savaşın sonunda toplumsal ve ekonomik olarak yıpranan Çin'de iç siyasal sistemin pekiştirilmesi, sosyal ve ekonomik yeniden yapılanmanın tamamlanması için Pekin yönetimi barışçıl bir dış çevreye ihtiyaç duymuştur.²³⁸ Bu kapsamda Çin dış politikası “egemenliğe saygı, iç işlerine karışmama, siyasi istikrarın sağlanması için barışçıl bir dış çevre” ilkelerine dayanan bir görünüme sahip olmuştur. Çin iç siyasetinde yaşanan gelişmelerle ilişkili olarak Çin dış politikası 1989 sonrasında önemli bir kırılma noktası yaşamış ve dış politikada belirlenen geleneksel ilkeler dönüşüm sürecine girmiştir. Shih Chih-yu'nun aşağıdaki gibi dönemleştirmiş olduğu Çin dış politikasının küresel siyasete ilişkin temel ilkeleri; 1990 yılından itibaren “Yeni Uluslararası Düzen”, “Çok Kutupluluk” ve “Ahenkli Dünya” gibi uluslararası sisteme daha aktif katılıma işaret eden söylemleri benimseyerek yeniden yapılandırılmıştır.

Şekil 9: Çin Dış Politikası ve Dünya Politikaları

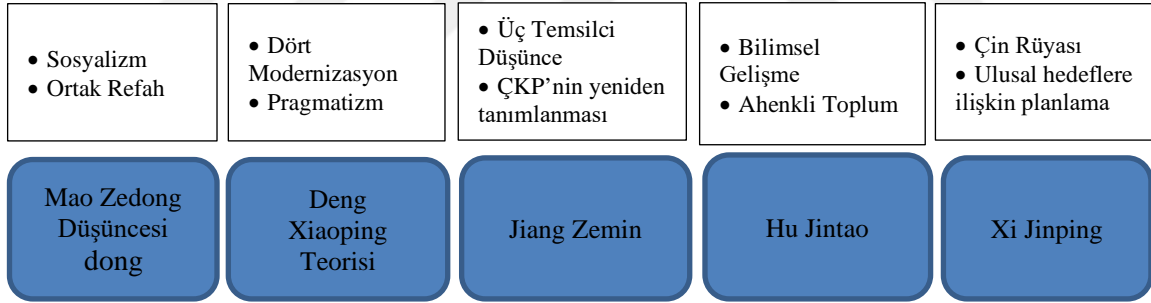

Kaynak: Shih Chih-yu and Yin Jiwuy, “Between Core National Interest and a Harmonious World: Reconciling Self-role Conceptions in Chinese Foreign Policy”, *The Chinese Journal of International Politics*, 6, 2013, s.72

²³⁸ Emine Akçadağ Alagöz, “İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin'in Orta Doğu Politikası”, *Güvenlik Stratejileri*, 15 (29), 2019, s.83

1989 yılı hem uluslararası sistemde hem de Çin'in iç siyasal sisteminde hâkim olan temel paradigmalardan değişimine işaret etmektedir. Özellikle Çin iç siyasal sisteminde 1989'da meydana gelen Tiananmen Olayları, Çin Komünist Partisi (ÇKP) yönetiminin olayları bastırmak için uyguladığı sert önlemler sebebiyle uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Aynı yıl Doğu Avrupa komünist rejimlerinde meydana gelen ayaklanmalar ve nihayet 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması Çin'de Komünist Parti'nin üç temel kriz ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Sosyalizme duyulan sadakat, komünizme duyulan inanç ve Parti'ye duyulan güvende meydana gelen bu krizlerin aşılması için Çin Komünist Partisi kitleleri sosyalist gelecek vizyonu doğrultusunda harekete geçirecek aracını kaybetmiştir. Pekin yönetimi, meşruiyetini sağlamak için kendisine bir gerekçe bulmak zorunda hissetmiş; Parti'yi yüceltmek, ulusal kimliği güçlendirmek, Soğuk Savaş ve Tiananmen Olayları sonrasında tek parti rejimini meşrulaştırmak için “resmî dış politika söylemleri” geliştirmeyi temel siyasi araç olarak benimsemiştir.²³⁹ Nitekim 1990'lı yıllardan sonra Çin Komünist Partisi'nin her jenerasyonu kendisine resmî bir söylem ve slogan belirleyerek dış politikasını bu söylemler üzerinden geliştirmeye çalışmıştır.²⁴⁰ Örneğin Jiang Zemin “Çin ulusunun büyük yeniden uyanışı” söylemini benimserken Hu Jintao “ahenkli toplum”, “ahenkli dünya”, “bilimsel gelişim konsepti”, “toplumun refahı” söylemlerini temel ilke olarak belirlemiş, Xi Jinping ise “Çin Rüyası” söylemi ile Çin Komünist Partisi'nin en iddialı dış politika hedefini ortaya koymuştur.²⁴¹

Şekil 10: Çin Komünist Partisi Liderleri Tarafından Belirlenen Söylem ve İlkeler

Kaynak: Xing Li, “Interpreting and Understanding “The Chinese Dream” in a Holistic Nexus”, *Fudan Journal of Humanities and Social Sciences*, 2015, 8, s.515 kaynağından referans ile geliştirilmiştir

Bu söylem ve ilkeler giderek artan şekilde geleneksel Çin kültürüne ve Konfüçyen değerlere atıf yapmakta, yalnız Çin dış politikasına ilişkin değil dünya düzenine ilişkin olarak da gelecek vizyonunu şekillendirme iddiasında bulunmaktadır. Çin dış politikasında resmî olarak ortaya konan tüm bu söylemler Komünist Parti yönetiminin Çin'de geleneksel değerlere özgü bir Uluslararası İlişkiler disiplini oluşturma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç aslında

²³⁹ Zheng Wang, “The Chinese Dream: Concept and Context”, *Journal of Chinese Political Science*, 19, 2014, s.5-11

²⁴⁰ Astrid H. M. Nordin, “Futures beyond ‘the West’? Autoimmunity in China’s harmonious World”, *Review of International Studies*, 42, 2016, s.162

²⁴¹ Wang, “The Chinese Dream: Concept and Context”, s.7

birbirini karşılıklı olarak etkileyen bir yapı sergilemektedir. Çin dış politika uygulamaları, Çin’de yeni bir Uluslararası İlişkiler teorisinin ve dış politika analizinin oluşumuna çok özel bir katkı sağlamaktadır. Bu katkı yalnızca Çin kültürünü merkeze alan bir Uluslararası İlişkiler teorisi yazılması süreci ile değil fakat Uluslararası İlişkiler teorilerinin medeniyetleşme sürecine (civilisational process) yeniden odaklanarak yazılmalarını sağlamak yoluyla gerçekleşmektedir.²⁴² Uluslararası İlişkiler disiplinine hâkim olan Avro-Amerikan merkezli kuramlara alternatif olarak Çin’in kendi uluslararası ilişkiler kuramını geliştirme çabalarının ardında yatan neden, Uluslararası İlişkiler profesörü Zhang Yongjin’in şu sözlerinde kendini açıkça belli etmektedir; “Güvenilir hiçbir Uluslararası İlişkiler kuramı, yalnızca Avrupa’nın dar ve sınırlı tarihsel tecrübesine dayanarak inşa edilemez. Çin’in zengin ve derin tarihi, diğer dünya düzenlerini keşfetmek için önemli bir araçtır” (Noesselt, 2012: 9).²⁴³

Çin’in dünya görüşü, daha önce uluslararası sistemin esas konusunun “savaş ve devrim” olduğu fikrinden (Mao Zedong’un Marksist-Leninist yaklaşımı) bugün temel eğilim olmaya devam eden “barış ve kalkınma” temasına dönüşmüştür.²⁴⁴ 21. yüzyılın başından itibaren Çin dış politikasının öne çıkan ana temaları; “barışçıl kalkınma”, “ahenkli dünya” ve “temel ulusal çıkarlar” söylemleri üzerinden geliştirilmiştir. Bu kavramsallaştırmaların aslı Mao döneminden bugüne kadar sürdürülen *Çin’e özgü bir gelişme yolu* arayışıdır.²⁴⁵ Bu kavramlar “Tarihin Sonu” ve “Medeniyetler Çatışması” üzerine son yıllarda Saldırgan Realizm akımının öncülüğünde yaygınlaşan “Çin yükselişi” ve “Çin tehdidi” söylemlerine karşı cevap olarak geliştirilen kavramlardır.²⁴⁶ Özellikle “Ahenkli Dünya” kavramı, Çin’in yükselişinin hegemonik bir savaşa yol açabileceği ihtimalini reddetmekte ve temel ulusal çıkarların güven altına alınmasını minimal yaşam alanı olarak sunmaktadır.²⁴⁷

2.1.2. Uluslararası Sistemde Yaşanan Paradigma Değişimi

Çin kültürel değerlerini ve geleneksel siyasi düşünce yapısını merkeze alan bağımsız bir Çin Uluslararası İlişkiler teorisinin geliştirilmesi çabaları, Çin’in kendi iç siyasi gelişimi kadar uluslararası çevrede yaşanan paradigma değişiminin de izlerini taşımaktadır. Asya’nın küresel

²⁴² Shih Chih-yu ve Yin Jiwuy, “Between Core National Interest and a Harmonious World: Reconciling Self-role Conceptions in Chinese Foreign Policy”, **The Chinese Journal of International Politics**, 6, 2013, s.61

²⁴³ Cemre Pekcan, “Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 72 (4), 2017, s.1133

²⁴⁴ Stuart Harris, Çin Dış Politikası, Çev. Aslan Yavuz Şir, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s. 64.

²⁴⁵ Joshua Cooper Ramo, “The Beijing Consensus, Notes on the New Physics of Chinese Power”, Foreign Policy Centre, London, 2004

²⁴⁶ “Tarihin Sonu” ve “Medeniyetler Çatışması” tezlerine yönelik ayrıntılı okuma için bkz: Francis Fukuyama, “The End of History?”, **The National Interest**, 16, 1989, 3-18. / Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, 72(3), 1993, 22-49.

²⁴⁷ Shih ve Yin, a.g.e., s.62

ekonomik sistem içerisinde önemli bir güç merkezi olarak ortaya çıkması, uluslararası politikada Amerika ve Avrupa'yı tarihin akışını şekillendiren bölgeler olarak kabul eden yaklaşımın yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Uluslararası İlişkiler'de 1991 Körfez Savaşı ile "Tek-kutuplu" bir yapıya büründüğü kabul edilen uluslararası sistemin "Çok-kutuplu / Çok-merkezli" bir yapıya dönüşmeye başlaması, küresel tarih anlayışı içerisinde Asya'nın yerinin yeniden belirlenmesi sorunsalını ortaya çıkarmıştır.

Bu sorunsal kapsamında devam eden en önemli tartışma, Asya'nın itici gücü olarak beliren Çin'in bölgesel ve küresel politikalarının uzun vadeli sonuçlarına odaklanmakta ve özellikle Çin'in maddi kapasitesi ve gücünün nasıl ölçüleceği değil Çin'in niyetlerinin nasıl anlaşılacağı üzerine sürdürülmektedir.²⁴⁸ *The China Dream* adını verdiği kitabında Liu, Batılı bilim insanlarının Çin hakkında sürdürmüş oldukları tartışmanın dört temel söylem üzerinde inşa edildiğini söylemektedir: (1) "Çin'in yükselişi" teorisi (2) "Çin'in çöküşü" teorisi (3) "Çin tehdidi" teorisi (4) "Çin sorumluluğu" teorisi.²⁴⁹

Çin'in uzun vadede statükocu mu yoksa revizyonist bir güç mü olacağı sorusuna yönelik geliştirilen argümanların çeşitliliği, uluslararası sistemde yaşanan paradigma değişimine de işaret etmektedir. Çin'in uzun vadede revizyonist bir ülke olarak mevcut sisteme meydan okuyacağını iddia eden çalışmaların önde gelenlerinden bir tanesi John Mearsheimer tarafından 2001'de yayınlanan *The Tragedy of Great Power Politics* adlı eserdir. Çin'in yükselişinin daha önceki geleneksel hegemonların yükselişi gibi önce bölgesel daha sonra küresel bir meydan okumaya yol açacağını söyleyen Mearsheimer, bu iddiasını özellikle son hegemonik güç olan ABD'nin yükseliş sürecine dayandırmaktadır. Walter Russel Mead tarafından da paylaşılan bu yorumda Mead, güncel gelişmeler ışığında yaptığı analizde jeopolitiğin geri dönüşüne işaret ederek Hegelci anlamıyla "tarihin alacakaranlığı"na girildiğini iddia etmektedir.²⁵⁰ Shaun Breslin tarafından "memnuniyetsiz sorumlu büyük güç"²⁵¹ olarak tanımlanan Çin, bu yorumlar temelinde Batılı dünya düzeni ve değerlere "tehdit" olarak sunulmaktadır. Tartışma kapsamında Çin'in statükocu bir güç olduğuna ilişkin iddiaların temel gerekçesi ise Çin'in evrensel değerlere bağlılığı, komşularıyla olan sınır

²⁴⁸ Wang, "The Chinese Dream: Concept and Context", s.9. ve ayrıca Sadık Ünay, "Diyalogdan Rekabete: Küresel Ekonomi Politik Sistemde Çin", *Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi, Japonya, Çin ve Güney Kore'de Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji*, (Ed. K. Ali Akkemik ve Sadık Ünay), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, s.265

²⁴⁹ David Shambaugh, *Çin Küreselleşme Yolunda, Kısmi Güç*, (Çev. Latif Boyacı), Yarn Yayınları, İstanbul, 2016, s.290

²⁵⁰ Mustafa Tüter, *Çin Gücü, Statükoya Karşı Yeni Güç Arayışları*, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2018, s.102. Ayrıca Walter Russel Mead, "The Return of Geopolitics", *Foreign Affairs*, 17.04.2014. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics> (e.t. 09.03.2019)

²⁵¹ Shaun Breslin, "China and the Global Order: Signalling Threat or Friendship?", *International Affairs*, 89 (3), 2013, s.630

anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözüme kavuşturması, uluslararası ticaret ve silahsızlanma rejimini kabul edişi ve uluslararası kurumlarla çalışmalarında göstermiş olduğu uyumdur.²⁵²

Uluslararası İlişkiler çalışmaları kapsamında giderek daha fazla benimsenmeye başlayan görüş, Çin'i "tehdit" veya "sorumlu büyük güç" dikotomisine dayalı olarak ele alan yaklaşımların gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu yönündedir. Nitekim Shih Chih-Yu bu yaklaşımların her ikisinin de aynı sorun ile karşı karşıya olduğunu söyler ve önemli olanın Çin'in "kendi rolüne ilişkin algısının" açık şekilde ortaya konması olduğunu vurgular. Bunun ise mevcut genellemelerden oldukça farklı şekilde, tek bir doğru cevabı barındırmadığını belirten Shih Chih-Yu'ya göre Çin'in kendi rolüne ilişkin algısı "karma" bir yapı sergilemektedir.²⁵³ Barry Buzan da benzer şekilde statükoculuk ve revizyonizm kategorileri arasında var olan müphemliğe veya geçişkenliğe işaret ederek Çin'i "yenilikçi revizyonist" olarak adlandırır.²⁵⁴

Uluslararası sistem içerisinde Çin'e yönelik giderek artan "tehdit" söylemi ve bu söylemler etrafında gelişen algılar, Çin Komünist Partisi yöneticileri ve Uluslararası İlişkiler bilim insanları tarafından Çin'in dünyaya bakış açısını ifade edecek söylemler belirlenmesine yönelik çalışmaların başlatılmasına sebep olmuştur. Buradan hareketle ortaya konan düşünceler, bugün Uluslararası İlişkiler'de Avro-Amerikan merkezli tarih anlayışından bağımsız bir *Çin Okulu*'nun ortaya çıkmasına yol açmıştır. *Çin Okulu* olarak adlandırılan Çin merkezli Uluslararası İlişkiler teorileri, geleneksel Konfüçyen değerlerin farklılıklara hoşgörüyü teşvik eden özelliklerini temel almakta ve İmparatorluk dönemi Çin yönetiminin dış politika uygulamalarının idealize edilmiş halini sunmaktadır.

2.2. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi'nde Konfüçyenizmin Etkisi ve Temel Varsayımlar

2.2.1. Geleneksel Olana Dönüş: Konfüçyenizm'in Yeniden Keşfi

Kendi sınırları dışındaki ülkeler tarafından ülkenin siyasi birliğini sağlayan Qin Hanedanlığı'nın adı ile anılan Çin devletinin Çince'deki karşılığı Zhōng guó (中国); Orta Krallık anlamına gelmektedir. Çin'i yeryüzünde hüküm sürmekte olan düzenin "merkezi" olarak gören Orta Krallık anlayışı 21. Yüzyıl Çin kültürü, dünyaya bakış açısı ve dış politikası üzerinde önemli etkileri olan bir düşünüş tarzını yansıtmaktadır. Çin'in özellikle 14 ile 19. Yüzyıllar arasında bölgesel ve küresel sistem üzerindeki kültürel ve ekonomik üstünlüğü sonucunda geliştirmiş olduğu dünya düzeni anlayışı, Çin'i "dünyanın merkezi" ve "uygar" bir medeniyet olarak kabul ederken Çin

²⁵² Mustafa Tüter, a.g.e., s.101

²⁵³ Shih and Yin, a.g.e., s.60

²⁵⁴ Mustafa Tüter, a.g.e., s.105.

yönetim sistemi dışarısında kalanları “barbar” olarak nitelendirmiştir.²⁵⁵ Çin’in dünya düzenine ve uluslararası sistemin nasıl işlemesi gerektiğine dair bakış açısı geleneksel Konfüçyen düşünceden önemli ölçüde etkilenmiştir. Nitekim Çin toplumunun kültür ve geleneklerinde yer eden, yaşamlarının ve düşünce tarzlarının bir parçası haline gelen felsefi öğreti ve kavramlar, aradan geçen binlerce yıla rağmen Çin toplumu üzerinde etkisini sürdürmektedir. Bu geleneksel düşünce ve ilkeler bugün de Çin’in dünyaya ve uluslararası sisteme bakışını ve diğer devletlerle ilişkilerini şekillendirmeye devam etmektedir.²⁵⁶

Konfüçyen düşüncenin Çin’de yeniden dikkate alınarak resmî söylem ve politikaları şekillendirmesi yakın geçmişte meydana gelen gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Marksist komünist ideolojinin tek düşünce yöntemi olduğu Mao döneminde Konfüçyüsçülük, modernleşmeye engel teşkil eden ve geçmişe ait bir düşünce şekli olarak kabul edilmiştir. Bugün ise Konfüçyüsçülük sadece Çinli toplumların deneyimleriyle değil genel olarak Doğu Asyalı toplumların yaşadığı deneyimlerle ilgisi olan ve kapitalist modernleşmeyi olumlu yönde etkileyen bir güç olarak kabul görmektedir. Konfüçyen düşüncenin gelişime ve uyuma izin veren bir öğreti olarak kabul edilmesine yönelik bu değişim, Çin’de olduğu kadar Batı düşünce dünyasında da etkili olmuştur. Nitekim Weber tarafından Çin’de kapitalizmin gelişmesine engel olduğu düşünülen aile büyüklerine saygı gibi Konfüçyüsçü değerler bugün kapitalist gelişmenin en azından ilk aşaması için gayet işlevsel görülerek yeniden olumlanmaktadır.²⁵⁷

Konfüçyen değerlerin yok sayılarak etkisinin azaltılmaya çalışılması Mao’dan önceki dönemde başlamış bir süreçtir. Geleneksel düşünce yapısını yok saymaya ilişkin bu tutum 19. Yüzyıl ortalarından itibaren başlamış ve 1949’da Komünist Parti’nin ülke yönetimine gelmesi ile zirveye ulaşmıştır. Batı merkezli bir ideoloji olan Marksizm’i temel kılavuz olarak gören Komünist Parti, yeni bir kültür oluşturma çabası içerisine girmiş, Konfüçyenizm Çin’in gelişimini engelleyen bir gelenek olarak görülmüş ve bertaraf edilmesi gerektiği düşünülmüştür.²⁵⁸ Özellikle Mao tarafından 1966 yılında başlatılan Kültür Devrimi ile Marksist öğreti Çin’de tamamen dogmatik bir sosyalizme yol açmış, farklılıklara toleransı öğütleyen geleneksel kültürün aksine Çin’in kendisinden farklı sistemlerden izole politikalar geliştirmesi ile sonuçlanmıştır.²⁵⁹

²⁵⁵ Fatih Oktay, **Çin, Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.39.

²⁵⁶ Pekcan, a.g.e., s. 1128

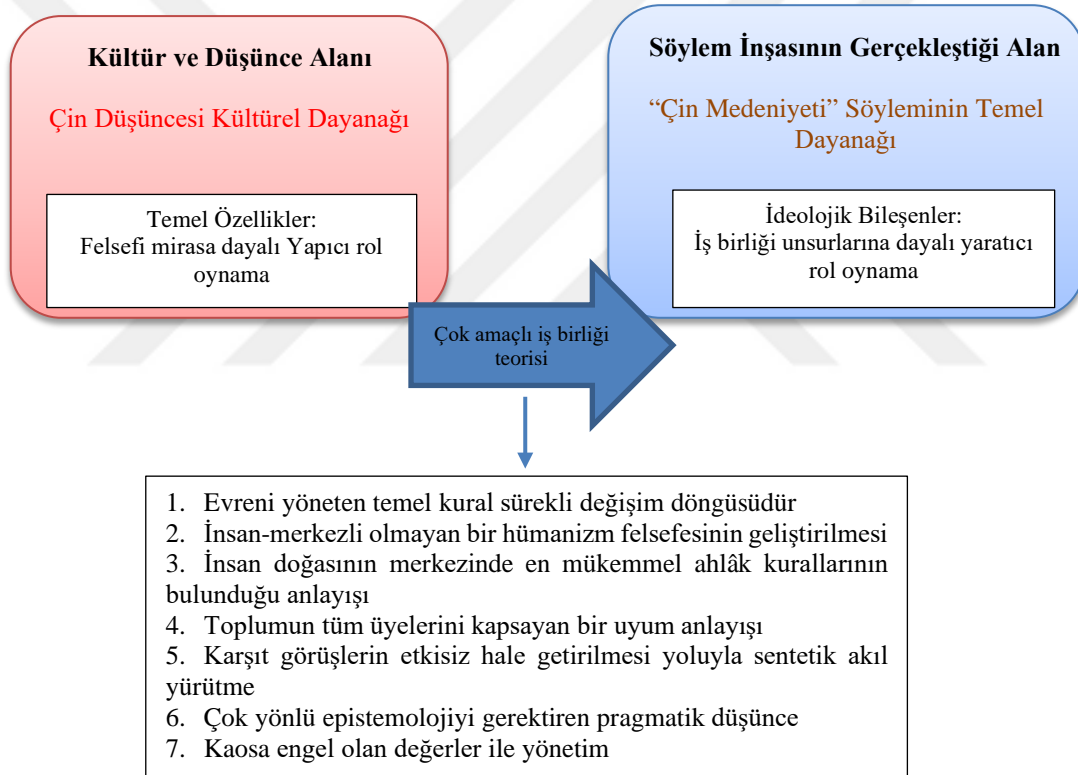
²⁵⁷ Arif Dirlik, **Postkolonyal Aura, Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi**, (Çev. Galip Doğduaslan), 2. Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s.203

²⁵⁸ Yeonsik Choi, “The Evolution of “Socialism with Chinese Characteristics”: Its Elliptical Structure of Socialist Principles and China’s Realities”, **Pacific Focus**, 26(3), 2011, s.401

²⁵⁹ Choi, .g.e., s.402

Kültür Devrimi'nin Çin'in toplumsal düzeninde ve dış ilişkilerinde yol açtığı olumsuz etki, Mao'nun ölümü sonrasında ÇKP Genel Sekreteri olan Deng Xiaoping'in 1978'de "ekonomik reform ve dışa açılım" politikasını başlatmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu tarihten sonra sürekli olarak yıllık ortalama %9-10 civarında ekonomik büyüme gösteren Çin, yaklaşık yedi yılda bir ekonomisini ikiye katlayarak ülke içinde sosyal ve ekonomik birçok dönüşümü tecrübe etmiştir.²⁶⁰ Çin'in geçirmiş olduğu bu içsel dönüşüm, dış politikasını ve dünya düzenine bakış açısını doğrudan etkilemiştir.²⁶¹ Bu kapsamda Deng Xiaoping ve sonrasında yönetime gelen ÇKP yöneticileri tarafından Çin'in kendi öz tecrübelerine vurgu yapan söylemler geliştirilmiş ve geleneksel değerler yüceltmeye başlanmıştır. Konfüçyen düşüncenin odak noktasını oluşturan ve "Çin Medeniyeti"ni başlı başına bir "söylem" haline getiren temel süreç aşağıdaki diagramda gösterilmiştir.²⁶²

Şekil 11: Çin Medeniyeti Söyleminin Gerçekleştiği Sürecin Temel Bileşenleri

Kaynak: Solé-Farràs Jesús, "A Discourse Called China and the PRC's Foreign Policy and Diplomacy", *Journal of Chinese Political Science*, 21, 2016

²⁶⁰ Oktay, a.g.e., s.9

²⁶¹ Stuart Harris, *Çin Dış Politikası*, (Çev. Aslan Yavuz Şir), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s.133

²⁶² Solé-Farràs Jesús, "A Discourse Called China and the PRC's Foreign Policy and Diplomacy", *Journal of Chinese Political Science*, 21, 2016, 281-300

2.2.2. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi'nin Temel Varsayımları

Çin yönetimi tarafından geliştirilen söylem ve dış politika ilkeleri, Uluslararası İlişkiler disiplini ile ilgilenen uzmanlar arasında Çin'in geleneksel kültürünü ve siyasi teorilerini merkeze alan düşünce biçimine karşı giderek artan bir ilginin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ilginin temel sebeplerinden birisi Avrupa merkezli Uluslararası İlişkiler düşüncesine bir alternatif geliştirme arayışı iken bir diğeri Çin'in yükselen bir güç olması sebebiyle yakın gelecekte kendi dünya algısını yansıtacak kurumsal güce sahip olacağı beklentisidir.²⁶³

Çin'in oluşturması beklenen bu kurumsal gücün en önemli bileşenlerinden birisi Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde Çin'in kendi paradigma ve kavramsallaştırmalarını merkeze alan yeni bir teorik bakış açısı geliştirilmesidir. 1970'lere kadar Çin'de Uluslararası İlişkiler çalışması olarak adlandırılabilir bir çalışma olmadığını belirten Qin'e göre bu tarihe kadar Çin'de yalnızca siyasi analiz ve yorumlar üretilmiştir. Fakat 1970'lerden sonra başlayan Uluslararası İlişkiler çalışmaları, Avrupa merkezli Uluslararası İlişkiler teorilerinden önemli ölçüde etkilenmiş ve çeşitli dönemlerde farklı teoriler popüler hale gelmiştir. Çin'de üretilen Uluslararası İlişkiler çalışmalarının benimsediği teoriler, Deng Xiaoping tarafından başlatılan dışa açılım ve reform sürecinin geçirmiş olduğu aşamalardan doğrudan etkilenmiştir. 1978-90 yılları arasında Çin, uluslararası sistemin bir üyesi olmaya başlaması ve sistemin diğer üyeleri karşısında ulusal çıkarlarını meşrulaştırma çabası içerisinde olduğu için bu dönemde Realist akımın argümanları Çinli bilim insanları ve karar vericileri en fazla etkileyen argümanlar haline gelmiştir. Açılım sürecinin etkilerinin görünür hale geldiği ve Çin'in uluslararası örgütlere aktif şekilde üye olarak tüm dünyada iş birliğine odaklandığı 1991-2001 döneminde Liberalizm akımı, Çin'deki Uluslararası İlişkiler çalışmalarının temel referans noktasını oluşturmuştur. Çinli Sosyal Bilimciler arasında liberal akımın yaygın şekilde kabul edilmeye başlanması, 1980'lerden beri ülkede uygulanan kapitalist ekonomik politikalarından bağımsız değildir. Henüz 1994'de *The Times*'da Elisabet Wright "Para, Çin'in tanrısı olarak Marksizmin yerini aldı." şeklinde bir gözlemlerde bulunmuş ve Çin giderek daha piyasa odaklı ve kendine özgü bir ekonomik gelişim yolu izlemiştir.²⁶⁴ 1990'lı yıllarla birlikte ekonomik yükselişi yalnızca ülke çapında değil bölgesel ve küresel ekonomik göstergelerde de etkili şekilde hissedilmeye başlayan Çin için Joseph Stiglitz 2002 yılında şöyle yazmıştır: "Çin liberalleştiğinde bunu öylesine yavaş ve sağlam gerçekleştirdi ki başka alanlara kaydırılan kaynakların daha etkili kullanımlar için seferber edilmesini, atıl halde bırakılmamasını temin etti."²⁶⁵ Çin'in güç kapasitesinin yanında uzun vadeli küresel niyetlerinin sorgulanmaya başlandığı 2001'den sonra ise Çin'de Yapısalcı açıklamaları

²⁶³ William A. Callahan, "Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony", *International Studies Review*, 10, 2008, s.749

²⁶⁴ E. Wright'tan aktaran Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de, 21. Yüzyılın Soykütüğü*, (Çev. İbrahim Yıldız), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s.29

²⁶⁵ Joseph Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Norton, New York, 2002, s.125-126

benimseyen görüş yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte özellikle 2008 Finans Krizi ile birlikte Çinli bilim insanları, bağımsız bir Çin düşünce okulunun geliştirilmesi gerektiği yönündeki tartışmalara odaklanmışlardır.²⁶⁶

Bu kapsamda herhangi bir politika veya bakış açısının Batı'ya mı yoksa Çin'e mi ait olduğunun veya geleneksel Çin düşüncesini mi yoksa modern Çin düşüncesini mi temsil ettiğini ayırt etmenin zorluğu kabul edilse de²⁶⁷ bugün Avro-Amerikan merkezli geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımından farklı bakış açısına sahip bir *Çin Okulu* olduğu yaygın şekilde kabul edilmektedir. “Çin Okulu” kavramını, “Çin’de Uluslararası İlişkiler disiplininin sistem yaklaşımına yönelik yeni bir bakış açısı ve Çin için dış politika teorisi geliştirilmesi çalışmaları” şeklinde kullanan Wang ve Buzan’a göre²⁶⁸ *Çin Okulu*, bazen küresel bazen de yerel gelişmeleri yansıtan karma bir yapıya sahiptir.²⁶⁹ Bu özelliği ile Avro-Amerikan merkezli Uluslararası İlişkiler okullarından İngiliz Okulu’na benzetilen Çin Okulu’nun temelde üç ayrı bakış açısı geliştirdiği kabul edilmektedir: klasik, geleneksel ve bütünleştirici.²⁷⁰ Klasik bakış açısı Çinli liderlerin uluslararası ilişkiler stratejilerini ve diplomatik düşüncelerini Marksist teorinin temel argümanları ile açıklamaktadır. Geleneksel bakış açısı, mevcut dünya düzeni ve uluslararası sistemin geleneksel Çin düşüncesi ile incelenmesine dayanmaktadır. Bütünleştirici bakış açısı ise Avro-Amerikan merkezli Uluslararası İlişkiler teorileri ile Çin düşüncesini bir araya getirmekte ve Çin’in uluslararası sistem içerisindeki tecrübelerine odaklanmaktadır.²⁷¹ Çin’de modern Uluslararası İlişkiler çalışmalarının ortaya çıkarmış olduğu akımlar, temsilcileri ve temel argümanları aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

²⁶⁶ Qin Yaqing, “Development of International Relations Theory in China”, **International Studies**, 46, 1&2, 2009, s.198

²⁶⁷ Ming Wan, “Introduction: Chinese Traditions in International Relations”, **Journal of Chinese Political Science**, 17, 2012, s.106

²⁶⁸ Wang Jiangli ve Barry Buzan, “The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons”, **The Chinese Journal of International Politics**, 2014, s.3

²⁶⁹ Wang ve Buzan, a.g.e., s.3

²⁷⁰ Qin, “Development of International Relations Theory in China”, s.196

²⁷¹ Wang ve Buzan, a.g.e., s.15

Şekil 12: Çin Merkezli Uluslararası İlişkiler Çalışmalarındaki Temel Akımlar

	Klasik-Marksist Görüş	Geleneksel-Konfüçyüsçü Görüş	Bütünleştirici-Evrensel Görüş
Temsilcileri	Wang Cungang, Cao Yongxin, Li Aihua, Guo Shuyong	Yan Xuetong, Ye Zicheng, Zhao Tingyang	Qin Yaqing, Shi Yinhong, Yu Zhengliang
Temel Argüman	Üçüncü Dünya Dayanışması, Komünist-Sosyalist ideolojinin temel argümanları doğrultusunda Güney-Güney iş birliği	Farklılıkların sentezine dayalı, tüm dünya ülkelerinin tek bir sistem içerisinde bütünleştirilmesi	Her ülkenin kendine özgü gelişim yolunu benimsediği, Asya ve Avrupa değerlerinin bir arada var olduğu ahenkli bir dünyanın yaratılması
Dış Politika Söylemi	Güney-Güney iş birliği Anti-emperyalizm	Tianxia, Haraç Sistemi	Guanxi, Ahenkli Dünya, Barışçıl Kalkınma

Qin'in çalışmasına göre Marksist düşünce Çin Uluslararası İlişkiler çalışmalarında yalnızca %6 oranında kullanılan bir paradigmadır. Özellikle 1970'lerden sonra Marksist bakış açısından giderek uzaklaşılması Çin'de daha geniş bir bakış açısına sahip teorik söylemlerin benimsendiği bir atmosfer yaratmıştır. Özellikle geleneksel yaklaşımın giderek daha fazla dikkat çektiği Çin merkezli Uluslararası İlişkiler teorisi oluşturmaya yönelik çalışmalarda Ye Zizheng, Yan Xuetong ve temsilcisi olduğu Tsinghua akımı, Çin tarihi ve geleneksel siyasi teorilerini Çin uluslararası ilişkilerine uyarlamakta, Zhao Tingyang da bu akıma katkı sağlamaktadır. Qin Yaqing ise hem Çin geleneksel düşüncesini yansıtan hem de küresel Uluslararası İlişkiler teorilerinin tartışma konularına uyum sağlayabilecek kapsayıcı bir bakış açısı geliştirilebileceğine inanan bütünleştirici akımı temsil etmektedir.²⁷² Wan ve Buzan'a göre tüm Uluslararası İlişkiler teorileri sistemin nasıl işlediğini ve sistemdeki temel itici gücü açıklayan temel mekanizmaya ilişkin açıklamalar geliştirirler. Realizm için temel mekanizma "güç politikaları" iken liberalizm için "rasyonel seçim" ve Marksist düşünce için "sınıf çatışması"dır.²⁷³ Buna karşın Çin Uluslararası İlişkiler düşüncesinin dayandığı temel açıklama, tüm medeniyetlerin interaktif ve karşılıklı diyalogları ile sürdürülen bir medeniyetler topluluğunun oluşturulmaya çalışılmasıdır.²⁷⁴ Çin merkezli Uluslararası İlişkiler çalışmalarının medeniyetler arası uyuma odaklanması, 19. Yüzyıl ve sonrasında Batı medeniyeti ile yaşanan tarihsel

²⁷² Wang ve Buzan, a.g.e., s.16-17

²⁷³ Wang ve Buzan, a.g.e., s. 13

²⁷⁴ Mingjun Lu, "The Bene-Ideal: China's Cosmopolitan Vision of World Order", *Chinese Political Science Review*, 1, 2016, s.338

tecrübelerin etkisine işaret etmektedir. 1840'dan 1980'e kadar geçen süre boyunca Çin, daima uluslararası sistem içerisindeki konumuna ilişkin sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu 140 yıllık zaman dilimi içerisinde Çin'de bu sorunun çözümüne yönelik teorik ve pratik bir çözüm geliştirilememiştir.²⁷⁵ Bununla birlikte 1978'de başlatılan reform ve dışa açılım politikaları, Çin'in küresel sistem ile bütünleşmesi için gerekli pratik adımların atılması sürecini başlatmıştır. Bu politikalar aynı zamanda küresel sistem ve bu sistem içerisinde Çin'in konumuna ilişkin sorunların teorik düzeyde ele alınması için gerekli ortamı sağlamıştır.

Çin'de sürdürülmekte olan Uluslararası İlişkiler çalışmalarının sahip olduğu dünya görüşü temel olarak bu disiplin için kullanılan karakterlere de yansımıştır. Nitekim “Uluslararası İlişkiler” kelimesi için kullanılan *guó jì guān xì* 国际关系'de “ilişki” kelimesini ifade için *guān xì* karakterinin seçilmiş olması rastlantısal değildir. Avro-Amerikan merkezli Uluslararası İlişkiler çalışmalarında bu noktaya yeteri kadar vurgu yapılmamış ve hatta fark edilmemiş olmasının sebebi, disiplinin Avrupa-merkezci bakış açısı ve Batılı kategorizasyonlara yaptığı aşırı vurgudur.²⁷⁶ *Guān xì* kavramındaki merkezî Konfüçyen eğilim, sosyal talep ve beklentiler ile uyumlu şekilde hareket etmeye olan bağlılıktır. *Guān xì* ilişki yapısı beş temel hiyerarşik sosyal ilişkinin karşılıklı yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır: (1) kural koyucu- kurallara uyan (2) baba-oğul (3) koca-eş (4) büyük kardeş-küçük kardeş (5) eski arkadaş-yeni arkadaş. *Guān xì* ilişkileri, hiyerarşik bir yapı öngörmekle birlikte buradaki hiyerarşi, bir tarafın diğeri üzerinde etki sahibi olduğu şeklinde yanlış anlaşılmamalıdır. *Guān xì*'yi bundan daha çok tanımlayan şey karşılıklı bağımlılık, müteakabiliyet ve karşılıklıdır. *Guān xì* anlayışına göre küresel yaşamın en temel özelliği istikrardan ziyade değişimdir.²⁷⁷ Bu kapsamıyla *Guān xì*, geleneksel Uluslararası İlişkiler düşüncesinde fetişleştirilen kendi-öteki, çevre-merkez, hegemon-meydan okuyan dikotomisine dayalı söylemlerin karşısına kırılabilirlik, değişkenlik ve karşılıklılığı koyan bir model sunmaktadır.²⁷⁸

2.3. Çin Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarafından Geliştirilen Dış Politika Söylemleri

2.3.1. Çin Karakterli Sosyalizm

“Çin Karakterli Sosyalizm” kavramının ilk kez resmî bir söylem olarak kullanılışı 1982 yılında düzenlenen Çin Komünist Partisi 12. Ulusal Kongresi'ne dayandırılmaktadır. İlk kullanımında “Çin

²⁷⁵ Qin, Yaqing (2018). “Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?”, **Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler**, (Çev. Ebru Thwaites Diken), 1. Basım, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2018, s.77

²⁷⁶ Emilian Kavalski, “The *Guanxi* of Relational International Affairs”, **Chinese Political Science Review**, 3, 2018, s.234

²⁷⁷ Kavalski, a.g.e., s.239-240

²⁷⁸ Kavalski, a.g.e., s.241

Karakterleri ile Sosyalizm” ‘socialism with Chinese characteristics’ (有中国特色的社会主义)²⁷⁹ olarak ifade edilen kavram, bugün Çin tarafından yürütülen ekonomik ve siyasi politikaların teorik altyapısını oluşturduğu ve Uluslararası İlişkiler literatüründe yaygın olan “Çin dünya düzeni” söylemlerine zemin oluşturduğu için oldukça önemlidir.

1978 yılında başlattığı ekonomik reform ve dışa açılım politikaları ile Çin’in uluslararası sistemin daha aktif bir üyesi olmasının yolunu açan Deng Xiaoping, ÇKP 12. Ulusal Kongresi’nin açılış töreni için yaptığı konuşmada; Çin’in ulusal karakterler ile yeniden şekillendirilmiş bir sosyalizm yolunu benimsemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tarihten sonra ÇKP Ulusal Kongrelerinin ana teması haline gelen “Çin Karakterli Sosyalizm” kavramı aslında daha önce Mao’nun söyleminde ifadesini bulan ve kökleri geçmişe dayanan bir anlayışı yansıtmaktadır.²⁸⁰ Mao Zedong’ a göre, “Çin’in ulusal formunu almadıkça ve Çin karakterleri ile uyumlu hale getirilmediği sürece Marksizm gerçekleştirilemez. Çin karakterlerinden ayrı tutulan bir Marksizm, Marksizm’in içi boş bir özetinden başka bir şey olamaz”.²⁸¹

Çin’in kendi toplumsal niteliklerine özgü sorunların yine Çin’e özgü yöntemlerle çözülmesi gerektiği düşüncesini içeren “Çin Karakterli Sosyalizm” söyleminin resmî politikalara yansımaları, reform ve açılım dönemine rastlamaktadır.²⁸² 1978’de düzenlenen Parti Kongresi’nin Üçüncü Genel Kurulu’ndan 1980’lerin sonları ve hatta 1990’ların başına kadar geçen süre, Çin karakterli sosyalizmin gelişimi ile reform ve açılma döneminin ilk aşamasını oluşturmaktadır.²⁸³ Bununla birlikte “Çin Karakterli Sosyalizm” kavramı ifade ettiği gibi *Çin gerçekliğine uygun ve özgün bir hal* almak için uzun bir süreçten geçerek olgunlaşmıştır.

Bu sürecin ilk aşaması Çin Halk Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olan 1954 Anayasası ile başlamıştır. Sosyalizm, 1954 Anayasası’nda bir hedef olarak güvence altına alınmıştır.²⁸⁴ Fakat 1954 Anayasası’nda ele alındığı şekliyle sosyalizm, daha çok Rus ideologlarının Marksizm anlayışını içeren bir anlayışı yansıtmış ve bu anayasa yetersiz görülerek 1975 Anayasası hazırlanmıştır. Bir önceki anayasa ile önemli benzerlikler gösterse de 1975 Anayasası, Sovyet devrim düşüncelerinin

²⁷⁹ Kelvin Chi-Kin Cheung, “Away from socialism, towards Chinese characteristics: Confucianism and the futures of Chinese nationalism”, **China Information**, 26 (2) s.206

²⁸⁰ Xin, Ming, **China’s New Strategic Layout**, Springer Nature Singapore Pte Ltd. ve China Social Sciences Press, Çin Halk Cumhuriyeti, 2018, s. 150

²⁸¹ Xin, a.g.e., s.162

²⁸² Yuanliang Wu, “Socialism with Chinese characteristics in a comparative vision”, **Social Sciences in China**, 29 (2), 2008, s.46

²⁸³ Weiguang Wang, “Reform and opening up are a powerful motive force for developing socialism with Chinese characteristics”, **Social Sciences in China**, 30 (1),2009, s.6

²⁸⁴ Chen Jianfu, “The Revision of the Constitution in the PRC: Conceptual Evolution of "Socialism with Chinese Characteristics”, **China Perspectives**, 24, 1999, s.67

yerine Mao'nun Rus okulu ideologları üzerindeki nihai zaferini temsil eden bir içerik kazanmıştır. 1975 Anayasası yasama, hükümet ve silahlı kuvvetler üzerinde Parti'nin doğrudan kontrolünü kurmuş, işçi sınıfının diktatörlüğünü savunmuştur. Bununla birlikte 1975 Anayasası'nda yapılan düzenlemeler, 1978'de hazırlanan yeni anayasa ile büyük ölçüde geri alınmış ve Sovyet tipi anayasal modelin restore edilmeye çalışıldığı bir sürece girilmiştir.²⁸⁵

Sovyet tipi kalkınma modeline yeniden geri dönme sürecine giren Çin için Deng Xiaoping'in 1978 Anayasası'nda yapılmasını istediği revizyonlar yeni bir başlangıcın işareti olmuştur. 1979 yılında tamamlanan bu ilk revizyon, Deng'in ekonomik gelişmeye imkân veren istikrarlı bir sosyal düzenin sağlanması yönünde yapılırken 1980'deki ikinci revizyonda özgür konuşma, önemli konularda tartışmalarda bulunma, büyük karakterli posterler yazma ve görüş beyanında bulunmayı tamamen yasaklayan 45. Madde kaldırılmıştır.²⁸⁶ 1978 Anayasası'nda başlatılan ikinci revizyon için Ekim 1981'de toplanan komite dört temel ilkeyi rehber olarak kabul etmiştir. Birincisi, anayasa yabancı ülkelerdeki anayasaların olumlu yönlerini kabul etme ve yabancı ülkelerin tecrübelerini göz önünde bulundurmakla birlikte Çin gerçekliğine hitap etmek zorundadır. İkincisi, anayasa ulusal birlik ve sosyal istikrarın güçlendirilmesine vurgu yaparak, "Dört Modernizasyon"un (tarım, sanayi, bilim ve teknoloji, ulusal savunma) hızlandırılmasına olanak sağlamalı ve yalnızca çok temel olan hükümleri içermelidir. Üçüncüsü, 1954 Anayasası revizyona rehberlik etmeli fakat gerekli iyileştirmeler mevcut toplumsal gerçekliği dikkate alarak yapılmalıdır. Dördüncüsü, "Dört Temel İlke" (four fundamental principles) revizyonda temel kılavuz olarak kullanılmalıdır. Çin'in sosyal ve ekonomik gerçekliklerine öncelik vererek hazırlanan bu değişiklikler ile yeni anayasa Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir. Deng Xiaoping'in açılım ve reform vizyonu çerçevesinde şekillendirildiği için "Dengist anayasa" olarak nitelendirilen 1982 Anayasası, Çin'i modernize etme düşüncelerini yansıtmaktadır. Nitekim yeni Anayasa'nın 18. Maddesi **yabancı yatırıma izin vermekte** ve yabancı yatırımların Çin tarafından korunmasını öngörmektedir. Madde 11, gelişme ve kalkınmaya izin vermekte ve **bireysel ekonomiyi sosyalist ekonominin bir tamamlayıcısı** olarak kabul etmektedir. 1982 Anayasası ile Sovyet tipi komünist ekonomi ve uluslararası sistemden kendisini izole eden bir yapı yerine Çin'in iç siyasal ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir sistem kabul edilmiş ve 1992'deki ÇKP 14. Parti Kongresi'nde "**sosyalist piyasa ekonomisi**" resmen kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır.²⁸⁷

Deng Xiaoping'in önderliği altında sosyalizmin ne olduğu ve nasıl inşa edileceği gibi temel meselelere odaklanılarak somut politikalar halini almaya başlayan "Çin Karakterli Sosyalizm"

²⁸⁵ Chen, "The Revision of the Constitution in the PRC: Conceptual Evolution of "Socialism with Chinese Characteristics", s.68

²⁸⁶ Chen, "The Revision of the Constitution in the PRC: Conceptual Evolution of "Socialism with Chinese Characteristics", s.68

²⁸⁷ Chen, "The Revision of the Constitution in the PRC: Conceptual Evolution of "Socialism with Chinese Characteristics", s.69

söylemi, ÇKP'nin daha sonraki yöneticileri olan Jiang Zemin ve Hu Jintao tarafından da devam ettirilen bir süreklilik içerisinde inşa edilmeye devam etmiştir.

Şekil 13: Çin Karakterli Sosyalizm Teorisi'nin Temel Bileşenleri

İşlevsel Düşünce	Hükümet Liderliği	Teorik Rehberlik	Karma Yapı	İlkesel Pozisyonlarda İnsanlar
<ul style="list-style-type: none"> • Temel Muhakame (Basic Judgement) • Üretici güçlerin özgürleşmesi ve gelişmesi (liberation and development of the productive forces) • İşlevsel Kriter (Functional Criteria) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tek Liderlik (Sole Leadership) • Karşıtlığın iki ucu arasındaki uyum (harmony between the two basic aspects of the contradiction) • Bağımsız İnovasyon (independent innovation) 	<ul style="list-style-type: none"> • Akli özgür bırakma (emancipating the mind) • İdeolojik hat (ideologic line) • Teorik inovasyon 	<ul style="list-style-type: none"> • Piyasa Ekonomisi • Alanların birbirinden ayrılması • Yapısal Dönüşüm 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamusal Katılım • Taleplerin İfade Edilebilmesi • Halkın geçim kaynaklarının göz önünde bulundurulması

Kaynak: Han Qingxiang & Zhang Jian (2013) The Inherent Logic and Developmental Tendency of the Practice of Building Socialism with Chinese Characteristics: A Structural Analytical Framework for the Questions of “Where Did China Come From?” and “Where Should China Go?”, *Social Sciences in China*, 34:2, 5-23, adlı makaleden faydalanılarak tablolatırılmıştır.

İlk kullanımında “Çin Karakterleri ile Sosyalizm” (*you zhongguo tese shehui zhuyi* 有中國特色社會主義) anlamını veren söylem, 2002’de yapılan 16. ÇKP Ulusal Kongresi’nde revize edilmiş ve resmi kullanımda “Çin Sosyalizmi” veya “Çin Karakterli Sosyalizm” anlamına gelen (*zhongguo tese shehui zhuyi* 中國特色社會主義) söylem benimsenmiştir. Bu söylem değişikliği aslında içerik olarak *Marksizmin yerele uyarlanmasından ziyade Çinleştirilmiş özgün bir siyasi sistem ve sosyal düzene* vurgu yapmaktadır.²⁸⁸ Hu Jintao’nun 2007 yılında düzenlenen 17. Parti Kongresi’nde yaptığı konuşmaya göre “Çin Karakterli Sosyalizm” kavramının dayandığı temel ilkeler ve amaç şu şekilde özetlenebilir: ÇKP liderliği ve Çin’in temel şartlarının ışığı altında, ekonomik gelişmeyi temel görev kabul ederek, Dört Temel İlke’ye bağlı kalarak reform ve açılımı korumak, üretici güçleri geliştirmek, sosyalist sistemi sağlamlaştırmak ve geliştirmek, sosyalist piyasa ekonomisini ve sosyalist demokrasiyi geliştirmek, ilerlemiş bir sosyalist kültür ve (uyumlu) sosyalist toplumu kurarak Çin’i güçlü, demokratik, müreffeh, ilerlemiş ve uyumlu bir sosyalist toplum haline getirmek.²⁸⁹

“Çin Karakterli Sosyalizm” anlayışı, sosyal gelişmenin aşamalarına göre dönemsel ilkelerin uygulanmasına öncelik veren, mutlak gerçekler ile görelî gerçekler konusunda ayırım yapan bir

²⁸⁸ Alessia Amighini ve Peitao Jia, “Equ(al)ity and Community in China after Forty Years of Economic Reform: Sinicised Marxism and “Socialism with Chinese Characteristics” in Crisis”, *Asian Studies*, 7 (23), 2019, s.273

²⁸⁹ Wu, “Socialism with Chinese characteristics in a comparative vision”, s.47

anlayıştır. Buna göre bir dönem hayati ve çok önemli olan bir ilke, sosyal gelişmişlik derecesi ve koşullar değiştiğinde önemsiz hale gelebilir.²⁹⁰ Bu kapsamda Çin'in resmî söyleminde yaşanan önemli değişimlerden birisi reform ve açılım döneminin ilk yıllarında “verimlilik” ilkesine odaklanan politikaların daha sonra “dengesiz ve yetersiz gelişim” sorununa odaklanan politikalara dönüşmesidir. Dengesiz gelişim sorunu ile ilgili olarak ÇKP, 1993 yılında “Adaletin hâkim olduğu verimlilik” “Efficiency first, fairness included” (xiao shuai youxian, jiangongping 效率優先, 兼顧公平) ilkesini, kaynak dağılımında rehber ilke olarak kabul etmiştir. Bu değişime benzer şekilde Çin ekonomisinin giderek küresel bir nitelik kazanmaya başladığı 2004-2005 yıllarından sonra Pekin yönetiminin ekonomik ve sosyal politikalarının temel odak noktası, sosyal eşitlik ve adalet kaymaya başlamıştır.²⁹¹

Çin Karakterli Sosyalizm, ne yalnız pragmatik bir ekonomik politikaya ne de dogmatik özellikler barındıran teorik bilgilere bağlıdır. “Çin Karakterli Sosyalizm” teorik, kültürel, ekonomik ve politik bileşenleri olan ve idealize edilmiş nihai hedefi Çin'i güçlü ve zengin bir ülke yapmak suretiyle ulusal refaha ulaşmak olan kapsamlı ve çok boyutlu bir çabadır.²⁹² Bu çaba, 1978 ve 1992'de olduğu kadar bugün de Xi Jinping yönetimi tarafından tutkuyla savunulmaktadır. Xi Jinping 2012'de Çin Karakterli Sosyalizm hedefini şu sözlerle savunmuştur:

“Bugün çağdaş Çin'i geliştirebilecek ve ulusumuzu yeniden canlandırıp ayağa kaldıracabilecek olan tek yol Çin Karakterli Sosyalizm'dir” (China Daily, 2012).²⁹³

Çin'in Mao ve Deng Xiaoping'den sonra yönetime gelen en güçlü lideri olarak kabul edilen Xi Jinping Ekim 2017'de gerçekleştirilen ÇKP 19. Ulusal Kongresi'nde yaptığı konuşmada Çin'in göstermiş olduğu “dengesiz ve yetersiz gelişme” ile “insanların daha iyi yaşama ihtiyaçları” arasında ortaya çıkan bir çelişki ile karşı karşıya olduklarını söylemiş ve Çin sosyalizminin yeni hedefi “sosyal refah ve bireylerin esenliği” olarak belirlenmiştir.²⁹⁴ Bu anlayışa göre toplumun karşı karşıya kaldığı çelişkiler sebebiyle Çin'in izleyeceği yol, ekonomik yeniden inşa sürecini merkeze almak zorundadır.²⁹⁵ Bu sebeple 19. Ulusal Kongre “Çin Karakterli Sosyalizm” anlayışının kavramsal gelişimi için yeni bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Bu kongre sonunda ÇKP Anayasası'na “Yeni Çağ için Çin Karakterli Sosyalizm Üzerine Xi Jinping Düşüncesi” eklenmiş ve bu düşünce

²⁹⁰ Xin, *China's New Strategic Layout*, s.152

²⁹¹ Amighini ve Jia, a.g.e., s.274

²⁹² Choi, a.g.e., s.385

²⁹³ Kean Fan Lim, “‘Socialism with Chinese characteristics’: Uneven development, variegated neoliberalization and the dialectical differentiation of state spatiality”, *Progress in Human Geography*, 38(2), 2014, s.232

²⁹⁴ Amighini ve Jia, a.g.e., s.275

²⁹⁵ Xin, *China's New Strategic Layout*, s.156

Çin Anayasası'nda "Mao Zedong Düşüncesi" 毛泽东思想 (*Máo Zédōng sī xiǎng*) ve "Deng Xiaoping Teorisi 邓小平理论 (*Dèng Xiǎo píng lǐ lùn*)'nden sonra kabul edilen üçüncü teori haline gelmiştir. Çin Anayasası'nın temel kılavuzu olarak kabul edilen ilkeler arasında "Mao Zedong Düşüncesi"nin resmî olarak kabul edilmesi 1945'deki 7. Kongre ile gerçekleşirken "Çin Karakterli Sosyalizmin inşa edilmesi üzerine Deng Xiaoping Teorisi" 1992'deki 14. Kongre'de kabul edilmiş ve bu teori 1997'deki 15. Kongre'de partinin temel kılavuzu olarak benimsenmiştir.²⁹⁶

Xi Jinping düşüncesinin ayırt edici tarafı "Çin Karakterli Sosyalizm" anlayışının artık dünyaya yeni bir "model" olarak sunulması ve bu tutumun Batı dünyasında mevcut düzene karşı alternatif bir yol olarak kabul edilmesi ve tehdit algısına yol açmasındadır. Geleneksel Konfüçyen düşüncüyü ve güçlü aile ilişkilerini, devlet-toplum arasındaki hiyerarşik bağları içeren, Çin'in kendi değerler sistemini teşvik eden ve Çin'in kendine özgü sosyal sorunlarına, Çin'in kendine özgü yöntemler geliştirmesini içeren Çin Karakterli Sosyalizm küresel yönetişime alternatif bir "Pekin Modeli" olarak sunulmaktadır.²⁹⁷ Nitekim Xi tarafından geliştirilen "Çin Rüyası" 'China Dream' (中国梦 Zhōng guó mèng) söylemi, bireysellik ve demokrasi gibi Batılı değerlerin karşısında parti ve rejimin meşruiyetini pekiştirmeyi amaçlayan bir söylemdir.²⁹⁸

İlk kez 1982'de Deng tarafından resmî olarak kullanılan "Çin Karakterli Sosyalizm" kavramı, 1991 yılında "Çin Modeli" ve 2012'de "Çin Rüyası" kavramları ile bütünleşmiştir.²⁹⁹ Kavramın göstermiş olduğu bu süreklilik ve sürekli güncellenen dinamik yapı, Çin Karakterli Sosyalizm söyleminin yalnızca teori olarak kalmayıp Çin toplumunun güncel ihtiyaçlarına göre şekillenen kalıcı bir politika olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Çin Modeli ve Pekin Mutabakatı

Çin'in ekonomik yükselişi ile birlikte oluşmaya başlayan "tehdit söylemi", aynı zamanda Çin'in istikrarlı ekonomik yükselişini mümkün kılan otoriter yönetim sistemine de vurgu yapmaktadır. Dinamik bir ekonomi ile sıkı kontrol altındaki bir yönetim sistemi arasında ölümcül bir

²⁹⁶ Michael A. Peters, "The Chinese Dream: Xi Jinping thought on Socialism with Chinese characteristics for a new era", **Educational Philosophy and Theory**, 49 (14), 2017, s.1299

²⁹⁷ Lutgard Lams, "Examining Strategic Narratives in Chinese Official Discourse under Xi Jinping", **Journal of Chinese Political Science**, 23, 2018, s.395

²⁹⁸ Silvia Menegazzi, "China's Foreign Policy and Ideational Narratives: Key Trends and Major Challenges", **Understanding China Today, An Exploration of Politics, Economics, Society and International Relations**, (Ed.) Silvio Beretta, Axel Berkofsky, Lihong Zhang, Springer, Switzerland, 2017, s.175

²⁹⁹ Alessandra C. Lavagnino, "From 'Chinese Characteristics' (Zhongguo Tese 中国特色) to 'Chinese Dream' (Zhongguo Meng 中国梦)-The Chinese Political Discourse Today", **Understanding China Today, An Exploration of Politics, Economics, Society and International Relations**, (Ed.) Silvio Beretta, Axel Berkofsky, Lihong Zhang, Springer, Switzerland, 2017, s.280-284

çatışma gören Batılı bilim insanlarının aksine Çinli liderler, bu ikisini tamamlayıcı olarak değerlendirmektedirler.³⁰⁰ Ekonomik büyüme ve refahın yalnızca demokratik bir siyasi sistem ve serbest piyasa ekonomisinde mümkün olduğunu savunan ve “Washington Konsensusu” olarak adlandırılan sistem karşısında Çin’in uyguladığı olduğu modernleşme yöntemi, Batılı modernleşme yöntemlerinin yerine geçip geçemeyeceği hakkında soruların yükselmesine sebep olmuştur.³⁰¹ Buna göre Batı dünyasında Çin tehdidi söylemlerinin yeni bir dayanağı olarak “Liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu öne süren Batı tipi modernleşme yönteminin hâkimiyetine karşı “Çin Modeli”nin gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir rakip olduğu” söylemi kabul edilmeye başlanmıştır.³⁰²

“Çin Modeli” tartışması, üç dalgada oluşmuştur. Birinci dalga Joshua Cooper Ramo tarafından 2004 yılında “*The Beijing Consensus, Notes on the New Physics of Chinese Power*” başlıklı makalenin yayınlanması ile başlamıştır. Literatürde ilk kez Ramo tarafından kullanılan Pekin Mutabakatı kavramı, 2008 mali krizinden hemen önce J. Stiglitz tarafından Batı tipi modernleşme yöntemini ifade eden “Washington Konsensusu”nun gelişmekte olan ülkeler için işe yaramadığını bu sebeple “Post-Washington Konsensus” a ihtiyaç olduğunu söylemesi ile giderek önemli hale gelmeye başlamıştır. 2008 Finans Krizi boyunca Çin büyümesinin devam etmesi, Çin’in 1998 Asya Krizi’nde olduğu gibi 2008 krizinden de asgari ölçüde etkilenmesi, Çin politikalarının Batı’ya alternatif bir model olarak sunulmasına yol açmıştır.³⁰³ Çin Modeli tartışmalarının giderek daha fazla tartışılır hale gelmeye başlamasına yol açan ikinci dalga, Çin’in 2008 Pekin Olimpiyatları’na ev sahipliği yapması için tüm halkını harekete geçirmesi ile gelmiştir. Çinli bilim insanları bu süreçte Çin yönetiminin 2008 Finans Krizi’nde pek çok Batılı ülkeden daha iyi bir performans göstermesini, “Çin Modeli” tartışmalarına katılarak onaylamaya başlamışlardır. Çinli bilim insanlarının bu tartışmaya katılmaları ile “Çin hâkimiyeti” ‘China in ascendance’ (盛世中国), “Çin yolu” ‘the China path’ (中国道路), “Çin deneyimi” ‘the China experience’ (中国经验), “Çin mucizesi” ‘the China miracle’ (中国奇迹), “Çin yükselişi” ‘the rise of China’ (中国崛起) gibi Çin politikalarını yücelten bir “mükemmellik söylemi” ‘discourse of greatness’ (盛世话语) oluşmaya başlamıştır. Tartışmanın gelişmesini hızlandıran üçüncü dalga ise Çin ekonomik reformlarının başlatılmasının 30. ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 60. yılına denk gelen 2009 yılında uygulamaya konmuştur. Pekin Üniversitesi Parti Sekreteri Wu Zipan, “özgün Çin modernleşme yolunu deklare etmekten dolayı

³⁰⁰ Arthur R. Kroeber, **Çin Ekonomisi, Herkesin Bilmesi Gerekenler**, Buzdağı Yayınevi, İstanbul, 2017, s.25

³⁰¹ Suisheng Zhao, The China Model: can it replace the Western model of modernization? **Journal of Contemporary China**, 19 (65), 2010, s.419

³⁰² Zhao, “The China Model: can it replace the Western model of modernization?”, s.420

³⁰³ Joshua Cooper Ramo, “The Beijing Consensus, Notes on the New Physics of Chinese Power”, Foreign Policy Centre, London, 2004

gururluyuz” diye yazmış ve Çin’e özgü bir modernleşme yolu olduğu resmî olarak kabul edilmiştir.³⁰⁴

Ramo tarafından ele alınan makalede ortaya konduğu şekliyle “Pekin Mutabakatı”, Batı tipi modernleşme yöntemi olarak kabul edilen “Washington Konsensusu”na alternatif bir siyasi ve ekonomik çerçeve olarak sunulmuştur. Ramo’ya göre “Pekin Mutabakatı”nın üç temel özelliği (a) yenilik ve tecrübeye odaklanma, (b) sürdürülebilir ve adil büyüme, (c) ulusal self-determinasyon ilkesine bağlılık olarak ortaya çıkmaktadır.³⁰⁵ Ramo’nun belirtmiş olduğu bu özelliklerin yanında “Pekin Mutabakatı”nın iki temel özellik ile tanımlanabileceğini söyleyen çalışmalar da mevcuttur. Bunlara göre “Çin Modeli”nin en önemli özelliklerinden birisi “aşamalı gelişme” (gradualist development) iken diğeri “otoriyeryen karar verme mekanizması”dır (authoritarian decision-making).³⁰⁶

“Pekin Mutabakatı” tartışmasında ortaya konulan Çin modeli gelişme yolu özellikle 2008 Finans Krizinden sonra Batılı politikacılar tarafından liberal ekonomi ve demokratik yönetim sistemlerine bir tehdit olarak algılanmaya başlanmış, 2008 krizi “Washington Konsensusu”nun çöküşü “Pekin Mutabakatı”nın intikam alışı gibi görülmüştür.³⁰⁷ Bununla birlikte tartışmaların genel eğilimi “Pekin Mutabakatı”nın “Washington Konsensusu”na alternatif bir yol olarak kabul edilmesi yönünde olsa da Pekin Mutabakatı’na ilişkin bir uzlaşma ve yaygın kabul olduğunu söylemek zordur.³⁰⁸

“Pekin Mutabakatı” söylemine ilişkin en önemli eleştirilerden birisi Li vd.’nin 2010 yılında yazdıkları “*Redefining Beijing Consensus: Ten Economic Principles*” başlıklı makale ile geliştirilmiştir. Li vd. yazdıkları makalede, Ramo’nun “Pekin Mutabakatı” kavramsallaştırmasının bazı sorunları olduğunu kabul etmekle birlikte bu kavramın tamamen reddedilmemesi, aksine birtakım düzeltmelerle literatüre kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada yazarlar, Pekin Konsensusu’nun 10 genel ilkesini belirlemişlerdir.³⁰⁹ Buna göre Pekin Konsensusu’nun 10 temel ilkesi: istikrarlı siyasi çevre, ekonomide merkezî planlama ile piyasanın harmonize edilmesi,

³⁰⁴ Suisheng Zhao, “Whither the China Model: revisiting the debate”, *Journal of Contemporary China*, 26 (103), 2017, s.3

³⁰⁵ Anke Berndzen, “The “Asia-Pacific Dream”: Is China Using Economic Integration Initiatives as Ideological Weapons? – On The Link Between Free Trade Agreements, Soft Power and “Universal Values”, *Journal of China and International Relations JCIR*, 5 (1), 2017, s.6

³⁰⁶ Yang Jiang, “Rethinking the Beijing Consensus: how China responds to crises”, *The Pacific Review*, 24 (3), 2011, s.340 ve ayrıca Yasheng Huang, “Debating China's Economic Growth: The Beijing Consensus or The Washington Consensus”, *Academy of Management Perspectives*, 24 (2), 2010, s.33

³⁰⁷ Edward N. Luttwak, *Çin’in Yükselişi, Stratejinin Mantığına Karşı*, (Çev. Pars Turhan Özer), Doruk Yayınevi, İstanbul, 2016, s.21

³⁰⁸ Matt Ferchen, “Whose China Model is it anyway? The contentious search for consensus”, *Review of International Political Economy*, 20 (2), 2013, s.391

³⁰⁹ Xin Li vd., “Redefining Beijing Consensus: ten economic principles”, *China Economic Journal*, 2 (3), 2010, s.297

yerli inovasyonun teşvik edilmesi, tedbirli finansal liberalleşme, daimî endüstriyel büyümenin sağlanması, kendine güven, sosyal uyum için ekonomik gelişimin garanti altına alınması, Batı'dan alınan uygulamaların yerelleştirilmesi, siyasi hakların geliştirilmesi ve ortak refah anlayışının esnek hale getirilmesi olarak sıralanabilir.³¹⁰

Ramo'nun "Pekin Mutabakatı" kavramına en önemli eleştirilerden bir diğeri 2010 yılında Kennedy'den gelmiştir. "The Myth of the Beijing Consensus" başlıklı makalesinde Kennedy, "Pekin Mutabakatı" kavramını Çin'in reform deneyiminin hatalı ve yanlış yönlendirici bir özeti olarak kabul etmektedir. Kennedy'e göre bu kavram yalnızca Çin ile ilgili ampirik verileri yanlış yorumlamakla kalmamakta aynı zamanda Çin'in diğer ülkeler ile paylaştığı benzerlik ve farklılıkları da göz ardı ederek Çin'in uluslararası politikada sahip olduğu konumu çarpıtmaktadır.³¹¹ Nitekim 2010 yılında yayınlanan bir diğer makalede Çin'in uygulamakta olduğu yöntemin (modelin) pek çok açıdan 1970 ve 1980'lerde Singapur, Hong Kong ve Güney Kore gibi ülkeler tarafından kullanılan ve hızlı modernleşmeye yol açan, ihracat temelli gelişmeyi öngören siyasi otoriteriyenizm ve neo-liberal politikaların uygulandığı tarihsel modele benzediği öne sürülmüştür. Bu açıdan Çin Modeli, Doğu Asya ekonomik büyüme modelinin 21. Yüzyılda uygulanan bir çeşididir.³¹² Buna göre Çin, sürekli ekonomik büyümesini sürdürebilmek için "otoriter devlet" ile "piyasa ekonomisi", "siyasi istikrar" ile "ekonomik büyüme" arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.³¹³ Benzer şekilde daha 2006 yılında International Herald Tribune'e yazdığı makalede aşamalı reformun (gradual reform) *big-bang* olmadığını söyleyen Wei-wei Zhang'a göre Çin, "Washington Mutabakatı"nın sunduğu şok terapileri reddetmiştir. Pekin yönetimi bunun yerine eksiklikleri olan mevcut kurumların aşamalı şekilde reforme edilmesini ve bu kurumların modernleşmeye hizmet edecek şekilde yeniden uyumlaştırılmasını kabul eden bir yöntem belirlemiştir.³¹⁴

"Pekin Mutabakatı" tartışmasında Çin modelinin özgün yapısı olarak sunulan politikaların yüzeysel ve abartılı bir yorum olduğuna yönelik eleştirilerin varlığına rağmen Çin'in yönetim yapısının, ülke ekonomisinin geçtiğimiz on yıllardaki başarısında önemli rol oynayan etkenlerden birisi olduğuna yönelik oldukça geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Bu yönetim yapısının Sovyetler Birliği kökenli Leninist yönetim anlayışı ve Çin'in binlerce yıllık bürokrasi geleneğinin etkileşimiyle biçimlenerek 1990'lardan sonra piyasa ekonomisi koşullarına uyarlanması sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.³¹⁵ Temel amacı halkı temsil etmek değil, halkını daha iyi bir geleceğe ulaştırmak üzere

³¹⁰ Li vd., "Redefining Beijing Consensus: ten economic principles", s.301-307

³¹¹ Scott Kennedy, "The Myth of the Beijing Consensus", **Journal of Contemporary China**, 19 (65), 2010, s.462

³¹² Zhao, "The China Model: can it replace the Western model of modernization?", s.423

³¹³ Zhao, "The China Model: can it replace the Western model of modernization?", s.419

³¹⁴ Wei-Wei Zhang, "The allure of the Chinese model", International **Herald Tribune**, November 1, 2006

³¹⁵ Oktay, a.g.e., s.123

ona öncülük etmek olarak tanımlanan Çin Komünist Partisi'nin tartışmasız liderliği,³¹⁶ Parti yönetiminin daha açık bir politik sistem ile mümkün olamayacak hırslı ekonomik politikaları uygulamasını mümkün kılmıştır. Bu sayede sağlanan ekonomik başarı, Parti'nin politik gücünün de tamamlayıcısı olarak rol oynamaktadır.³¹⁷

Dolayısıyla Çin Komünist Partisi'nin siyasi meşruiyeti için gerekli olan ekonomik büyüme ve açılım politikaları, "Pekin Mutabakatı"nın inşa edici araçları olarak kabul edilmektedir. Örneğin Yağcı'ya göre bu araçlarla Pekin Mutabakatı, gelişmekte olan ülkeler için yeni bir gelişme yolu olarak belirecektir.³¹⁸ Barma ve Ratner'in "bağnaz kapitalizm" (illiberal capitalism) olarak adlandırdıkları Pekin'in otoriteriyenizm ile piyasa ekonomisini harmanlayan yeni alternatif yönetim kapsamı, küresel çapta liberal-demokratik modelin en olası rakibi olarak ortaya konmaktadır.³¹⁹ Ancak Pekin, "Çin Modeli" veya "Pekin Mutabakatı" olarak adlandırılan ve kendi özgün gelişme yolunu ifade eden model ile ilgili herhangi bir evrensel iddia veya bu modeli diğer ülkelere ihraç etme gibi bir arayışa sahip değildir.³²⁰ Nitekim bugün Çin dış politikasının ayırt edici unsuru, Pekin yönetimi tarafından her ülkenin kendine özgü bir gelişim yoluna sahip olması gerektiği yönündeki söylemlerdir. Bu unsurun anlaşılması, imparatorluk dönemi Çin yönetimi ile bölge devletleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin dayandığı temel bir uygulama olan Haraç Sistemi'nin anlaşılması ile yakından ilişkilidir.

2.3.3. Haraç Sistemi (朝贡体系)

Haraç Sistemi'nin temel dayanağını 14. Yüzyıl ile 19. Yüzyıl arasında Doğu Asya'da hâkim olan ve Çin'in bölgesel hegemon olarak çevresindeki devletleri hiyerarşik bir yapı içerisinde konumlandığı siyasi tarih oluşturmaktadır. Bu hiyerarşik yapının oluşmasını sağlayan temel unsur, devletler arasındaki maddi güç kapasitesinin eşitsiz şekilde dağılımıdır. Nitekim güçler arasındaki simetri, siyasi aktörler arasında diplomatik eşitliğe yol açarken güç asimetrisi Doğu Asya'da görüldüğü gibi hiyerarşik Haraç Sistemi'ne yol açmaktadır.³²¹

³¹⁶ Oktay, a.g.e., s.125

³¹⁷ Kroeber, a.g.e., s.45

³¹⁸ Mustafa Yağcı, "A Beijing Consensus in the Making: The Rise of Chinese Initiatives in the International Political Economy and Implications for Developing Countries", **Perceptions**, 21 (2), 2016, s.31

³¹⁹ Thomas Ambrosio, "The rise of the 'China Model' and 'Beijing Consensus': evidence of authoritarian diffusion?", **Contemporary Politics**, 18 (4), 2012, s.382

³²⁰ Ambrosio, a.g.e., s.395

³²¹ Yuan-kang Wang, "Explaining the Tribute System: Power, Confucianism, and War in Medieval East Asia", **Journal of East Asian Studies**, 13, 2013, s.208

İlk kez 1941 tarihinde John K. Fairbank ve S.Y. Teng'in "*On the Ch'ing Tributary System*" başlıklı makalelerinde ortaya atmış oldukları "Haraç Sistemi" (tributary system) kavramı³²², Fairbank'ın 1968'de edite etmiş olduğu *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations* başlıklı kitapta genişletilerek uluslararası akademik çalışmalardaki yerini almıştır. ABD'deki modern Çin tarihi çalışmalarının kurucusu olan Fairbank, Haraç Sistemi kavramı ile Çin dış ilişkileri tarihinin "normatif yapısı"nı tanımlamaya çalışmıştır.³²³ "Pekin Mutabakatı" gibi Batı-üretimi bir kavram olan Haraç Sistemi, Çin kaynaklarında herhangi bir şekilde kavramsallaştırılmamıştır.³²⁴ Kavramın uluslararası literatürde yaygın şekilde kullanılmaya başlamasıyla Çince'ye cháogòng tǐxì (朝贡体系) olarak çevrilen Haraç Sistemi, Çin'in kendisini tanımlaması açısından kritik öneme sahip olan bir sisteme atıf yapmaktadır.³²⁵

Haraç Sistemi kavramı, Doğu Asya devletler sistemindeki uluslararası düzeni açıklayan temel mekanizma olarak sembolleri, anlamları ve ritüelleri içeren güçlü kültürel özellikler taşıyan bir yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre "Haraç Sistemi", bir kişinin daha geniş sosyal yapının hiyerarşik düzeni içerisinde kendi konumuna vurgu yapan Konfüçyen kültürünün bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.³²⁶ Haraç Sistemi, dünyanın merkezinde Çin'in olduğu, bölge ülkelerinin Çin imparatoruna bağlılıklarını bildirdiği hiyerarşik bir yapıyı temel almakta ve her ülkenin konumunun sistem içerisinde açıkça belirlendiği bir yapıya dayanmaktadır. Bu anlayışa göre diplomasi, çok sayıda egemen çıkar arasında bir pazarlık süreci değil, yabancı toplumlara küresel hiyerarşide kendilerine ayrılmış yerleri kabul etme fırsatının sunulduğu, dikkatle tasarlanmış törenler dizisi olarak sürdürülmektedir.³²⁷ Westphalian sistemin temeli olan egemen eşitlik ve özerlik ilkelerinin aksine Haraç Sistemi, eşitsizlik ve itaate dayanmaktadır. Çin bölgedeki üstün gücü ve büyüklüğünün bir sonucu olarak "Haraç Sistemi" aracılığı ile barışın korunması ve düzenin sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu sayede eşitlikçi fakat savaşa eğilimli olan Batı siyasal düzeninin aksine Doğu Asya uluslararası sisteminin hiyerarşik ve barışçıl olduğuna ilişkin yaygın bir inanış vardır.³²⁸

³²² Armin Selbitschka, "Early Chinese Diplomacy: Realpolitik versus the So-called Tributary System", *Asia Major*, 2015, s.61

³²³ Ji-Young Lee, "Historicizing China's Rise and International Relations of East Asia", EAI Fellows Program Working Paper Series, No. 47, 2014, s.5

³²⁴ Zhang Feng, "Rethinking the 'Tribute System': Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics", *Chinese Journal of International Politics*, 2, 2009, s.574

³²⁵ Ceren Ergenç, "Çin'in Yükselişi", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (Ed.) Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 2014, Küre Yayınları

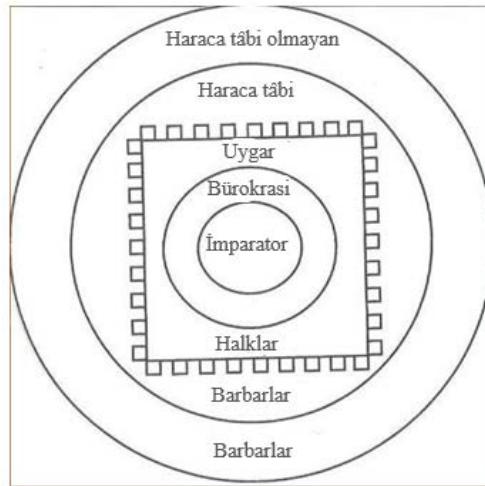
³²⁶ Lee, a.g.e., s.6

³²⁷ Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, (Çev. Sinem Sultan Gül), 3. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, s.236

³²⁸ Wang, "Explaining the Tribute System: Power, Confucianism, and War in Medieval East Asia", s.207

Batılı analistler için devletler arasındaki eşitsizlik ve hiyerarşinin temel alındığı kurallar sistemine dayanan “Haraç Sistemi” problemleri bir tartışma alanı yaratmaktadır.³²⁹ Ancak, sistemin doğasının anlaşılması sosyolojik bir bakış açısını gerektirmektedir. Buna göre Çin, erken dönem Doğu Asya siyasal sisteminde o dönemin *meşru* ve *uygun* kabul edilen sosyal ilişkileri aracılığıyla hâkimiyet kurmuştur. Bu sistem içerisinde Çin, her ne kadar komşuları üzerinde belirli bir etkiye sahipse de bu etki, onlar üzerinde “egemenlik” sahibi olduğu anlamına gelmemektedir.³³⁰ Nitekim haraca dayalı sistemdeki Çin usulü liderlik, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası durumlarda sergilediği liderlik tarzından önemli ölçüde farklılık göstermektedir.³³¹ Haraç Sistemi’nin uygulama ilkelerine göre Çin’in etki sahibi olduğu devletler buldukları coğrafi konum, tarihsel ve ekonomik ilişkilerin derecesine göre giderek azalan üç alana ayrılmaktadır: bağımlı iç bölge, bağımlı dış bölge, geçici olarak bağımlı olmayan bölge. Çin’in aşağıdaki şekilde gösterilen döngüde olduğu gibi birinci ve en içteki kısımda yer alan devletler ile bağımlılık ve koruma ilişkisi geliştirmesine rağmen ikinci kısımda yer alan devletler ile daha özerk ve bağımsız ilişkilerin gelişmesine izin verdiği bilinmektedir. Son bölgedeki devletler üzerinde ise Çin, otoritesini yaymak gibi bir beklentiye girmemiş ve bu bölge devletlerine eşit statüdeymiş gibi davranmışlardır. Örneğin, Sui ve Tang Hanedanlıkları bu üçüncü bölgede yer alan Türki, Uygur ve Tibet devletleri ile “kardeşçe” ilişkiler geliştirmiş, ancak bu devletler güçlendikten sonra onlara bağımlı devletler gibi değil “düşman” bir devlet olarak muamele etmiştir.³³²

Şekil 14: Tang Dönemi Çin, Haraç Sistemi

Kaynak: <https://slideplayer.com/slide/4324624/>

³²⁹ Bongjin Kim, “Rethinking the Traditional East Asian Regional Order the Tribute System as a set of Principles, Norms, and Practices”, *Taiwan Journal of East Asian Studies*, 14 (1), Issue 27, 2017, s.122

³³⁰ Lee, a.g.e., s.

³³¹ Qin, “Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?”, s.70

³³² Feng, a.g.e., s.554-555

14 ve 19. Yüzyıllar arasında Doğu Asya’da hâkim olan bu sistem Martin Jacques, David Kang, Liu Mingfu gibi yazarların öncülüğünü yaptıkları ve “Haraç Sistemi”nin yakın gelecekte Çin’in bölgesel-küresel ilişkileri için bir model oluşturabileceği inancını içeren bir söyleme yol açmıştır. Buna göre Çin merkezli Haraç Sistemi’nin ve Çin’in emperyal geçmişinin Çin’in gelecekteki niyetleri ile bağdaştırılabileceği düşünölmektedir.³³³ Bu sistemi bir model olarak ön plana çıkartan düşünöcenin temelinde Çin’in askerî gücü ile değil de kültürel üstünlüğü ile komşuları üzerinde hâkimiyet kurmuş olmasının Doğu Asya’da 1800’lere kadar barışçıl bir uluslararası sistemi yaratmış olduğuna yönelik inanış yatmaktadır.³³⁴

Bununla birlikte Haraç Sistemi’nin bölgesel ve küresel ilişkileri şekillendirme potansiyeli olan ve bütünsel bir sistem olarak kavramsallaştırılmasına yönelik ortaya çıkan eleştiriler de mevcuttur. Eszterhai 2018’de yayınladığı “*Searching for an Alternative Global Order: The Qing Tributary System and the Mechanism of Guanxi*” başlıklı makalesinde “Haraç Sistemi”nin mevcut çerçevesinin bir sistemin işleyişi için gerekli özelliklere sahip olup olmadığını sorgulamaktadır.³³⁵ Bu sistem üzerine yapılan çalışmaların birçoğu Çin’in tarihsel dış ilişkilerinin sistematik bir bağımlılık içerisinde işlemek yerine ticaret, askerî güç, diplomasi ve ritüeller olmak üzere çoklu ilişkiler ağı içerisinde sürdüğünü göstermektedir.³³⁶ Bu açıdan bakıldığında “Haraç Sistemi” kavramının Çin-merkezli dünya algısı (sino-centricism) ve Çin’in hâkimiyet kurma çabalarına ilişkin olarak ancak çok küçük bir açıklayıcı katkıda bulunabileceği belirtilmektedir. Nitekim Çin’in tüm devletlere bağımlı ölkeler şeklinde davrandığı algısı tarihsel gerçekliklerle uyumlu olmayan bir genellemedir.³³⁷ Küresel sistem tarihsel açıdan ele alındığında Çin merkezli Haraç Sistemi’ne benzer yöntemlerin Roma, Moğollar ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanılmış olduğu görölmektedir. Örneğin İslamın ilk yüzyılında Bizans ve Sasani etkisi altında kurumsal biçimini alan sisteme göre Osmanlı İmparatorluğu’nda merkeze uzak yerlerde fethedilen topraklar arazi vergilerinin (*haraç*) ödenmesi koşuluyla gayrimüslimlerin tasarrufuna bırakılır, bu toprakların yöneticileri iç işlerinde özerk, dış işlerinde Osmanlı İmparatoru’na bağlı olarak davranırlar ve *haraçgüzâr* devletler olarak tanımlanırlardı.³³⁸ Bununla birlikte imparatorluk dönemi Çin yönetimlerine, bağlı devletlerden yapılan ödemelerin Batı dünyasındaki gibi bir süzeren-vassal ilişkisi şeklinde algılanması Haraç Sistemi’nin yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. Buna göre Haraç Sistemi’nde bağlı devletler Çin’e belirli bir ödeme yapmakla birlikte, hiyerarşik düzen

³³³ Lee, a.g.e., s.2

³³⁴ Peter C. Perdue, “The Tenacious Tributary System”, **Journal of Contemporary China**, 24 (96), 2015, s. 1002-1003

³³⁵ Viktor Eszterhai, “Searching for an Alternative Global Order: The Qing Tributary System and the Mechanism of Guanxi”, **Fudan Journal of Humanities and Social Sciences**, 11, 2018, s.501

³³⁶ Perdue, a.g.e., s.1002

³³⁷ Feng, a.g.e., s.556

³³⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I, 1300-1600**, (Çev. Halil Berktaş), 2. Baskı, Eren Yayıncılık, 2004, s.145

içerisinde iç işlerinde olduğu kadar dış ilişkilerinde de görece bağımsız oldukları ve Çin'in maddi güç kapasitesinin yanında moral stünlüğü ile de hegemon güç olduğu bir yapı sunmaktadır.³³⁹

Pekin Mutabakatı ve Haraç Sistemi kavramları üzerinden Çin'in bölgesel ve küresel sisteme yeni bir hegemonya modeli sunabileceği görüşü, Batılı akademisyenler tarafından ortaya atılan ancak daha sonra Çin'de yankı bulan bir süreç içerisinde gelişmiştir. Bu söylemlere karşın Pekin yönetiminin benimsediği temel dış politika söylemi Barışçıl Kalkınma olmuş ve Çin, geleneksel değerlerini gerçek anlamda yansıtan düşüncelerin *uyum* ve *birarada yaşama* olduğunu öne sürmüştür.

2.3.4. Barışçıl Kalkınma (中国和平发)

1978'de başlatılan ekonomik reformlar ilk kez 1990'lı yıllarda Çin'in %10'a yaklaşan ekonomik büyüme rakamları ile uluslararası sistemde etkilerini göstermeye başlamıştır. 1993 yılında ilk kez petrol tüketimi petrol üretimini aşan, 1998 Asya krizinden etkilenmeden çıkan, 2000'li yıllara kadar ekonomik büyümesini istikrarlı şekilde sürdüren ve kapsamlı bir askerî modernizasyon programı başlatan Çin, uluslararası sistemde yakından takip edilmeye başlanmış ve bu yakın ilgi Çin'in yükselişine ilişkin tehdit söylemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu söylem özellikle egemenin hegemonyasına gelebilecek muhtemel bir meydan okumaya dair endişeler taşıyan ABD'de yükselmiştir.³⁴⁰ Bununla birlikte ekonomik büyüme ve refahın önkoşulunun serbest piyasa ekonomisi ve demokratik yönetim olduğuna inanan kıta Avrupası da zamanla Çin'in yükselişini Batılı değerler ile örtüşmeyen tehditkâr bir gelişme olarak kabul etmeye başlamışlardır.³⁴¹

Bu kapsamda özellikle Tiananmen Meydanı Olayları'nı bastırmak için Çin'in kullandığı şiddet tehdit söylemlerine kanıt olarak gösteren Batı dünyasına karşı Çin, 1990'lar boyunca ülkenin imajını yeniden inşa etme çalışmalarına başlamıştır. Barışçıl Yükseliş teorisinin ortaya çıkışı, Aralık 2002 yılında Parti Okulu Merkez Komitesi Başkanı Zheng Bijian ve Çin Reform Forumu'ndan bir delegenin ABD ziyaretine dayanmaktadır.³⁴² Zheng, ABD ziyareti sırasında Bush yönetimi ve bilim adamları ile Çin'in küresel ilişkilerdeki artan rolüne ilişkin yaptığı tartışmalarda Çin'in yükselişine ilişkin belirsiz ve farklı kutuplarda görüşlerin olduğu kanaatine varmış ve Pekin'e dönüşü sonrasında Merkez Komitesi'ne hazırladığı raporda “Çin'in barışçıl yükselişinin gelişme yolu” (the development path of China's peaceful rise) kavramını kullanmıştır. Zheng 2003 Kasım'da

³³⁹ Yongjin Zhang ve Barry Buzan, “The Tributary System as International Society in Theory and Practice”, **The Chinese Journal of International Politics**, 2012, s.25

³⁴⁰ Stuart Harris, **Çin Dış Politikası**, (Çev. Aslan Yavuz Şir), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s.70

³⁴¹ Harris, a.g.e., s.195

³⁴² Bonnie S. Glaser ve Eva S.Medeiros, “The Changing Ecology of Foreign Policy-Making in China: The Ascension and Demise of the Theory of “Peaceful Rise””, **The China Quarterly**, 190, 2007, s.293

düzenlenen Boao Forumu'nda³⁴³ Çin'in gelişme yolunun “yalnızca yükselme için mücadele etmediğini, aynı zamanda barışa bağlı kaldığını ve asla hegemonyayı hedeflemediğini” belirten bir konuşma yapmıştır.³⁴⁴

Bununla birlikte ‘yükseliş’ kelimesi hem yerel hem de uluslararası düzeyde Çin'in yeni hegemon güç olma yönündeki niyetinin bir kanıtı olarak algılanmaya başlamış ve “barışçıl yükseliş” Zhōng guó hé píng jué qǐ 中国和平崛起 kavramı 2004 yılında yeni bir terim olan “barışçıl kalkınma” Zhōng guó hé píng fā zhǎn 中国和平发展³⁴⁵ ile değiştirilmiştir.³⁴⁶ “Barışçıl Kalkınma” kavramı Çin'i “gizli tehdit” olarak sunan anlayışa karşı bir cevap olarak geliştirilmiştir.³⁴⁷ Nitekim Çinli lider ve yöneticilere göre Çin'in yükselişi, mutlaka Çin ile ABD'nin sıfır toplamı bir oyunda rekabete sürüklenecekleri anlamına gelmemektedir.³⁴⁸

Zheng'e göre “Barışçıl Kalkınma” üç temel ilkeye dayanmaktadır: sosyalist piyasa ekonomisinin teşviki yoluyla ekonomik ve siyasi reformların devam ettirilmesi, Çin'in barışçıl yükselişi için kültürel desteğin aranması, bu yükselişi destekleyecek içeriden ve dışarıdan farklı sektörlerin sahip olduğu çıkarların dengelenmesi.³⁴⁹ Bu kavramsallaştırmaya göre Buzan, “Barışçıl kalkınma” kavramının büyümekte olan bir gücün aynı anda hem maddi hem de statüye ilişkin konularda görece kazanımlarda bulunabileceği, bunu yaparken kendisi ile diğer devletler arasında büyük düşmanlıklardan kaçınabileceği bir beceri olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Buzan bu yorumunu barışçıl kalkınmanın iki yönlü bir süreç olduğu gerçeğinden hareketle geliştirmektedir. Buna göre barışçıl kalkınma sürecinde yükselmekte olan güç, uluslararası toplumun yapı ve kurallarına uyum sağlarken diğer güçler, uluslararası toplumdaki güç değişimlerini düzeltme yoluyla mevcut sistemin yapı ve kurallarında bazı değişiklikleri yerleştirmeye çalışırlar.³⁵⁰

Buzan söz konusu çalışmasında Çin'in son 30 yıldaki yükselişini, uluslararası sistem içerisinde yükselişe geçen son üç güç ile karşılaştırmakta ve Çin'in yükselişinin kesinlikle barışçıl bir özellik gösterdiği sonucuna varmaktadır. Buna göre Almanya, Japonya ve SSCB'nin yükselişleri kesinlikle

³⁴³ Boao Forumu, ilk kez 27 Şubat 2001 yılında resmi olarak toplanan ve Asya kıtası öncelikli olmak üzere küresel meselelere ilişkin tartışma, iş birliği ve koordinasyonu sağlamak üzere Asyalı siyasi liderler, iş adamları ve akademik çevrelerin bir araya geldiği kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur.

³⁴⁴ Glaser ve Medeiros, a.g.e., s.294

³⁴⁵ Luttwak, a.g.e., s.23

³⁴⁶ Harris, a.g.e., s. 70 ve ayrıca Glaser ve Medeiros, a.g.e., s.300

³⁴⁷ Gordon C. K. Cheung, International Relations Theory in Flux in View of China's 'Peaceful Rise', **The Copenhagen Journal of Asian Studies**, 26, 2008, s.5-6

³⁴⁸ Cheung, a.g.e., s.15

³⁴⁹ Cheung, a.g.e., s.5

³⁵⁰ Barry Buzan, “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?”, **The Chinese Journal of International Politics**, 3, 2010, s.5

barışçıl yükselişin imkânsızlığı hükmüne yol açmıştır. Bu üç gücün hepsi de uluslararası toplumdaki konumları için mücadele etmiş, yakın komşularını işgal etmiş ve statükoyu değiştirici hamlelerde bulunmuşlardır. İronik olarak Çin ile en benzer yükselişi yaşayan ülke ise ABD'dir. Çin gibi yükselmekte olan ABD de dönemin güç dengesi ve "yüksek politika" meselelerinden uzakta kalarak dünya ile ekonomik anlamda bütünleşmeye gitmiştir. Yine Çin gibi ABD, dünya sınıfı bir silahlı kuvvetler inşa etme hedefinden önce ekonomik gelişmeyi merkeze alan bir yol seçmiştir. Ve yine tıpkı Çin gibi ABD de küresel olaylar onu zorlayana kadar liderlik sorumluluğu altına girmekten kaçınmıştır.³⁵¹

Bu kapsamda Çin'in yükselişine ilişkin en önemli yaklaşımlardan bir tanesi de Henry Kissinger tarafından sunulmaktadır. Kissinger'a göre Çin'in 21. yüzyılda küresel sistemi etkileme kapasitesine sahip bir konuma "yükselişi" ilk kez gerçekleşen bir şey değil, tarihi kalıpların yeni baştan yaratılmasıdır. Bu kez farklı olan Çin'in hem kadim bir uygarlığın mirasçısı hem de Vestfalya modelinde çağdaş bir büyük güç olarak geri dönmesidir.³⁵² Uluslararası sistemde ve Çin'de oldukça yaygın şekilde kabul edilen bu anlayışa göre Çin, 19. Yüzyıla kadar dünya sisteminin en güçlü aktörü olmuştur. Bir tarihsel ekonomi çalışmasına göre 1820 yılında Çin, dünya ekonomisinin %35'ini oluşturuyordu ve toplam payları %20 civarında olan Batı Avrupa ülkelerinin çok önünde dünyanın en büyük ekonomisi konumunda bulunuyordu. Bu çerçeveden bakılınca Çin'in günümüzde dünyanın en büyük ekonomilerinden biri haline gelmesi tarihsel bir normal duruma geri dönüş olarak nitelenebilir.³⁵³

Çin yönetimi, 2005 ve 2011 yıllarında yayınladığı dış politika beyaz kitaplarında barışçıl kalkınmaya olan bağlılığını bildirmiştir.³⁵⁴ Fakat Mao ve Deng'den sonra yönetime gelen en güçlü lider olarak tanımlanan Xi Jinping yönetimi, beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Kimileri Xi dönemi dış politikasını "barışçıl kalkınmanın sonu" olarak adlandırırken kimi Çinli yorumcular da Xi döneminde uygulanan politikaları "yeni diplomasi" (wajiao xinzheng) olarak tanımlamaktadır. Genel bakış, bu dönemin "barışçıl yükseliş"ten uzaklaşma olduğunu dile getirirse de Jian Zhang bu dönemi "Barışçıl Kalkınma 2.0" olarak tanımlamaktadır. Bu kavram ile yazar, Çin'in ekonomik gelişmesi için hayati önemde olan istikrarlı bir dış çevreyi sürdürme politikası anlamına gelen "barışçıl gelişme"ye hâlâ bağlı olduğunu fakat bu stratejinin yönteminin artık geçmiş on yıllardakinden farklı olduğunu savunmaktadır. Buna göre Xi Jinping ile Çin, bugüne kadar

³⁵¹ Buzan, "China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible?", s.15

³⁵² Kissinger, Dünya Düzeni, s.243

³⁵³ Oktay, a.g.e., s.38

³⁵⁴ Jian Zhang, "China's new foreign policy under Xi Jinping: towards 'Peaceful Rise 2.0'?", **Global Change, Peace & Security**, 27 (1), 2015, s.8

sürdüğü “kapasiteni sakla ve zamanını bekle” politikasından kararlı şekilde uzaklaşarak daha özgüvenli ve proaktif bir yapıya geçiş yapmıştır.³⁵⁵

Xi Jinping yönetimi altındaki “Barışçıl Kalkınma 2.0” politikasının üç yeni elementi vardır. Bunlardan birincisi, Xi’nin “ulusal çıkarlar” kavramını “güvenlik çıkarları”ndan (security interests) “kalkınma çıkarları”nı (development interests) da içerecek şekilde genişletmesidir. İkinci özellik, barışçıl kalkınmanın koşullara bağlı ve karşılıklılık esası gözetilen bir hale getirilmesidir.³⁵⁶ Üçüncü özellik, Çin’in iç gelişmesine hizmet edecek istikrarlı bir dış çevrenin yaratılması ve şekillendirilmesi için daha proaktif ve koordineli bir bakış açısının benimsenmesidir.³⁵⁷ Barışçıl Kalkınma söyleminin modern dönem Çin dış politikasında sahip olduğu ağırlık, 2006 yılından itibaren Ahenkli Dünya kavramı ile desteklenmeye başlamıştır.

2.3.5. Ahenkli Dünya (和谐世界)

Çin dış politikasında küresel ilişkilerin sürdürülmesine yönelik ortaya atılan ve Batılı Uluslararası İlişkiler literatüründe en çok ilgi gören kavramlardan bir tanesi “Ahenkli Dünya” kavramıdır. Konfüçyen düşüncesinin hiyerarşiye ve bu yol ile kurulacak istikrarlı bir düzene olan inancı “Ahenkli Dünya” kavramında yansıtılmaktadır. Bu kavram aynı zamanda Avro-Amerikan merkezli Uluslararası İlişkiler düşüncesinin kaosa ve anarşiye olan inancına tamamen karşıt bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim Batılı incelemeler küresel sistemin özelliklerinin anarşik olarak algılanması gerektiğini varsayarken Çin açısından bu muhakkak geçerli bir varsayım değildir.³⁵⁸

Uyum kavramı Konfüçyen, Daoist ve Budist düşüncede merkezî bir yer işgal etmekte ve bin yıldır Çin yönetim sistemi üzerinde önem taşımaktadır. Bazı popüler Çin dergileri tarafından Çin kültürünü en iyi ifade eden karakter olarak seçilen ve “uyum” anlamına gelen hé (和) karakteri³⁵⁹ “zıtlıkların birliği” (law of the unity of opposites) ilkesini temel ilke olarak kabul eden bir kavramdır. Zıtlıkların birliği ilkesine göre çelişki; zıtlıkların birliğidir. Bu çelişkiyi oluşturan zıtlıkların her biri birbirine karşılıklı bağımlı bir yapı sergilerler.³⁶⁰ Burada çelişkiyi oluşturan zıtlıklar arasında mücadele kaçınılmazdır fakat bu zıtlıklar birbirini tamamlar ve birisi bir diğeri olmadan var olamaz. Uyum düşüncesi de çelişkinin dönüşümü (transformation of contradictions) kuralı ile çelişkinin

³⁵⁵ Zhang, “China's new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?”, s.6

³⁵⁶ Zhang, “China's new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?”, s.10

³⁵⁷ Zhang, “China's new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?”, s.11

³⁵⁸ Harris, a.g.e., s.26

³⁵⁹ Astrid H. M. Nordin, “Futures beyond ‘the West’? Autoimmunity in China’s harmonious World”, **Review of International Studies**, 42, 2016, s.162

³⁶⁰ Xu Jian, “Theoretical Reflections on Building a Harmonious World”, **China International Studies**, 2007, s.32

doğasındaki düşmanlığın azaltılması ve yok edilmesine atf yapmaktadır. Burada öngörülen mücadele, iki zıt kutubun sıfır-toplam bir oyundaki gibi ölüm – kalım yolunda ilerlememektedir. Uyum, zıtlıkları ortadan kaldırmayı değil fakat zıtlıklar arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.³⁶¹

Çin'in yönetim sistemi üzerinde önemli bir etkisi olan “uyum” kavramı, Hu Jintao tarafından ilk kez 2004-2005 yıllarında dış politikanın resmî bir unsuru olarak kabul edildikten sonra Çin Uluslararası İlişkiler çalışmaları başta olmak üzere küresel akademik araştırmalarda en çok çalışılan konular arasına girmiştir.³⁶² Hu Jintao BM'nin kuruluşunun 60. Yılı anma zirvesinde yaptığı konuşmada “ahenkli bir dünya inşa etme”nin önemine vurgu yapmıştır:

Medeniyetler arasında var olan karşılıklı şüpheleri ve yabancılaşmayı ortadan kaldırmalı, insanlığı daha uyumlu bir toplum haline getirmeli ve dünyamızı daha renkli kılmalıyız. Medeniyetlerin çeşitliliğini eşitlik ve açıklık ruhu içinde korumaya çalışmalı, uluslararası ilişkileri daha demokratik hale getirmeli ve bütün medeniyetlerin birarada yaşayabildiği ve uzlaşma içerisinde olduğu uyumlu bir dünyayı ortaklaşa inşa etmeliyiz.

Hu Jintao'nun bu konuşması üzerine 2006'da ÇKP Merkez Komitesi Dış İlişkiler Çalışma Konferansı “ahenkli bir dünya inşa edilmesinin teşvik edilmesi”ni Çin'in dış ilişkilerinde yedi öncelikten biri olarak belirlemiştir.³⁶³ Aynı yılın Aralık ayında Çin Komünist Partisi tarafından *China's Peaceful Development Road* başlıklı beyaz kitap yayınlanmış ve 2007 Ekim ayında ÇKP 17. Ulusal Kongresi'nde kavram, anayasaya girmiştir. Ahenkli Dünya'nın resmî olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren temel vurgu medeniyetler arasındaki farklılık ve çeşitliliklerin devam ettirilmesi, uyumlu fakat farklılıkların korunması anlamına gelen 和而不同 (*hé ér bù tóng*) üzerine yapılmıştır.³⁶⁴

Hu Jintao'ya göre “ahenkli bir dünyanın” dört özelliği bulunmalıdır: (1) BM'nin güçlü bir role sahip olduğu etkin bir çok taraflılık (2) ortak bir güvenlik mekanizmasının geliştirilmesi (3) karşılıklı faydaya dayalı iş birliği yoluyla herkesin refahının sağlanması (4) farklı uygarlıklar arasında diyalogun artırılması ve hoşgörü.³⁶⁵ Hu Jintao yönetiminin temel ilkesini oluşturan ‘Ahenkli Toplum’ 和谐社会 (*hé xié shè huì*) ve ‘Ahenkli Dünya’ 和谐世界 (*hé xié shì jiè*)³⁶⁶ kavramları kalıcı barış ve ortak refaha dayanmaktadır ve beş temel ilkeye sahiptir: (a) kazan-kazan stratejisi (b) barışçıl kalkınma (c) farklılıklara saygı (d) iş birliği ve koordinasyon (e) barış içinde bir arada var

³⁶¹ Jian, a.g.e., s.33

³⁶² Nordin, a.g.e., s.162

³⁶³ Jian, a.g.e., s.30

³⁶⁴ Nordin, a.g.e., s.165

³⁶⁵ Shambaugh, a.g.e., s.42

³⁶⁶ Nordin, a.g.e., s.162

olma.³⁶⁷Bu anlayışa göre uluslararası ilişkiler “sıfır toplamlı bir oyun” değil “kazan-kazan” oyunudur.³⁶⁸ Hegemonyayı ve güç politikalarını reddeden Ahenkli Dünya görüşü, ihtilaf ve çatışmaların tehdit veya güç kullanımı ile değil diyalog, uzlaşma ve danışma yolu ile çözülmesini öngörür.³⁶⁹ Nitekim Hu Jintao tarafından vurgulanan “barış ve kalkınma” ile “uyumlu dünya” kavramları; Çin’in içinde bulunduğu gelişmişlik düzeyinin ve modernizasyon hedefinin başta büyük güçler olmak üzere çatışmadan kaçınması gerekliliğine işaret etmektedir.³⁷⁰ Kısacası uyum; çelişki, çatışma veya problemin olmadığı bir dünyayı işaret eden bir ütopya değil, pek çok çelişki ile dolu olan dünyada çatışmaların en aza indirilmesi, düzenin sağlanması, ortak gelişmenin teşvik edilmesini amaçlayan bir düşüncedir.³⁷¹

Ahenkli Dünya kavramı çok geniş bir dış politika alanı üzerinde Çin’in duruş ve uygulamalarını etkileme kapasitesine sahip elementleri içerisinde barındırmaktadır. Bu elementlerden bazıları: çoktarafılığın desteklenmesi, çeşitli siyasi ve ekonomik sistemlere karşı tolerans gösteren bir dünyanın desteklenmesi, daha demokratik (yani daha az hegemonik) bir uluslararası ilişkilerin teşvik edilmesi.³⁷² Bu unsurlar açısından düşünüldüğünde dünyanın giderek çok-kutuplu bir yapıya doğru evrilmesi, hegemonya ve güç politikalarını sınırlandırarak uluslararası düzenin daha rasyonel ve adil olmasına yardım edecek böylelikle uyumlu dünyanın inşa edilmesine katkıda bulunacaktır. Uyum düşüncesi; farklılığa saygı ve rasyonalitenin izlenmesini ifade etmekte; dünyadaki farklılıkların ve rasyonalitenin organik birliğini içermektedir. Bu düşüncede dünya üzerindeki “çelişki”, farklılıklardır.³⁷³ “Çin Rüyası” kavramı ile birlikte kullanılan uyum, dünyanın içinden geçmekte olduğu spesifik tarihsel bir dönemde ulusal, bölgesel ve küresel yönetişime saygı duyan Doğu Asya siyasal elitinin değer, kimlik ve normlarını” ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁷⁴

Bununla birlikte “Uyumlu Dünya” görüşü yalnızca Doğu Asya kültürünün bir yansıması olarak değil AB tarafından geliştirilen ve Batılı değerlerin temel alındığı bir yönetim modeli olarak sunulan “küresel yönetişim” (global governance) kavramına karşı alternatif olarak sunulmaktadır. Çinli liderlere göre “Küresel Yönetişim” kavramı dünyada güç kaymasının yaşanmakta olduğu gerçeğini

³⁶⁷ Wang Youming, “Global Governance versus Harmonious World”, **China International Studies**, 24, 2010, s.81

³⁶⁸ Wang, “Global Governance versus Harmonious World”, s.82

³⁶⁹ Jian, a.g.e., s. 38

³⁷⁰ Joseph Y. S. Cheng, “Convincing the World of China’s Tradition to Pursue Universal Harmony”, **Journal of Chinese Political Science**, 17, 2012, s.166

³⁷¹ Jian, a.g.e., s.36

³⁷² Jean-Marc F. Blanchard, “Harmonious World and China’s Foreign Economic Policy: Features, Implications, and Challenges”, **Journal of Chinese Political Science**, 13(2), 2008, s.165

³⁷³ Jian, a.g.e., s.35

³⁷⁴ Nordin, a.g.e., s.163

yadsıyarak Batı'nın dünyaya liderlik etmesini sürdürmek isteyen Batı-merkezliliğin güncellenmiş bir versiyonudur. Bu bakış açısına göre Batı medeniyeti “Küresel Yönetişim” adı altında ülkelerin işlerine müdahale etmeyi olağan bir iş olarak görmektedir. Benzer şekilde AB üyesi ülkelerin liderlerine göre de Ahenkli Dünya kavramı, bir yumuşak güç stratejisi olduğu kadar bir nevi ütopyadır. Bu söylem ile Çin'in yükselişine ilişkin endişeler azaltılmak istenmekte ve ahenkli dünya kavramı ideolojik propagandanın bir şekli olarak kullanılmaktadır.³⁷⁵ Çin ile Batılı ülkelerin düşünce yapıları arasındaki farklılığı göstermesi açısından Ahenkli Dünya kavramına yaklaşımların anlaşılması oldukça önemlidir. Nitekim Çin tarafından teşvik edilen bütüncül dünya görüşü, Batıların zıtlıklara dayanan ikili dünya görüşünden oldukça farklıdır. Avro-Amerikan merkezli düşünce yapısının temelinde “çatışmanın kaçınılmaz olduğu” fikri yer almaktadır. Hâlbuki Ahenkli Dünya kavramı ve bu kavramın ait olduğu bütüncül dünya görüşünde görünüşte birbirinin zıddı olan unsurlar daima birbirlerini tamamladıkları için uyum sadece mümkün değil aynı zamanda kaçınılmazdır.³⁷⁶ Çin medeniyetinin “uyum” düşüncesine verdiği önemin ve Çinli yöneticilerin dünya düzenine bakışını belirlemesi açısından önemli olan bir diğer kavram insan ve evrenin uyumunu açıklayan Tianxia kavramıdır.

2.3.6. Tianxia (天下)

İnsan ve doğanın, ideal ve gerçeğin, ahlaki ve maddi olanın bir araya geldiği alana işaret eden Tianxia kavramı, Batı medeniyetinin düşünce yapısının karşısında alternatif bir yöntem olmak üzere bütüncül dünya görüşünün etkin hale getirilebilmesi için en uygun kavramlardan birisi olarak gösterilmektedir.³⁷⁷ Nitekim Çin'in dünya görüşü ve dış politika anlayışında giderek daha fazla etki sahibi olmaya başlayan Tianxia kavramı, Çin'in gelecek vizyonu ve dünya düzeni konusundaki politikalarına ilham vermekte ve bu politikaları belirleyen en önemli geleneksel uygulama olarak ön plana çıkmaktadır.³⁷⁸

Tianxia kavramının Uluslararası İlişkiler'de başlattığı tartışma, kavramın ilk kez 1994 yılında yayınlanan bir makalede ele alınması ile ortaya çıkmıştır. Son yüzyılın en önemli Çinli Uluslararası İlişkiler teorisyeni olarak kabul edilen ve bir dönem Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yürütmüş olan Li Shenzi tarafından “*Globalization and Chinese Culture*” başlığı ile yayınlanan bu makale, “geleneksel Çin düşüncesinin “Tianxia Zhuyi” kavramına dayandığı ve “dışlayıcı milliyetçilik anlayışının küreselleşmenin ruhuna olduğu kadar Çin geleneklerine de aykırı olduğu”

³⁷⁵ Wang Youming, “Global Governance versus Harmonious World”, **China International Studies**, 24, 2010, s.79

³⁷⁶ Qin, “Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?”, s.72

³⁷⁷ Qin, “Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?”, s.72

³⁷⁸ William A. Callahan, “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, **International Studies Review**, 10, 2008, s.749

tezini ortaya atmıştır. Shenzi'den sonra Tianxia kavramını kullanan diğer önemli çalışma, 1996 yılında Sheng Hong tarafından “*From Nationalism to Tianxia Zhuyi*” başlığı ile yayınlanmıştır.³⁷⁹ Sheng bu makalesinde “Çin’de istikrarsızlığın egemen olduğu Savaşan Devletler Dönemi’ne Tianxia Zhuyi kültürünün kurumsallaştırılmasıyla son verildiğini ve bu sistemin yeni dünya düzeni için manevi bir kaynak olabileceğini söylemiştir.³⁸⁰ Shenzi ve Hong tarafından “dışlayıcı milliyetçilik” anlayışının karşısına alternatif bir anlayış olarak sunulan Tianxia kavramı, 2006 yılında Zhao Tingyang’ın “*Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下)*” başlıklı makalesi ile ilk kez “ideal küresel yönetim” anlayışı olarak sunulmuş ve mevcut küresel sistemin yönetim anlayışının karşısında konumlandırılmıştır.

Zhao Tingyang’ın daha sonra genişleterek *The Tianxia System: A Philosophy for the World Institution* başlıklı kitabının Çin başta olmak üzere uluslararası akademik çalışmalarda gördüğü yüksek ilginin sebebi küresel problemlere Çin tarzı çözüm önerileri sunması ve özellikle kozmopolitanizm ile milliyetçilik söylemlerinin birbiri ile çelişen doğalarını geleneksel Çin anlayışının nasıl bütünleştirdiğini göstermesidir. Zhao’nun kitabında Tianxia, Batı emperyalizminden farklı meşru bir dünya düzeni olarak sunulmaktadır.³⁸¹

Tianxia (天下) kavramı iki karakterden oluşmakta ve kelime anlamı ile *coğrafi* bir tanımlamaya işaret etmektedir. Tian (天) karakteri “gökyüzü” anlamına gelirken Xia (下) “aşağı” anlamına gelmekte ve bu iki karakter Tianxia kavramında “gökyüzünün altındaki herşeyi” yani tüm yeryüzünü ifade etmektedir.³⁸² Kelime anlamı olarak Batı dillerindeki “evren” ve “yeryüzü” anlamını karşılamakla birlikte Tianxia, bu ilk anlamının yanında onu tamamlayan iki anlama daha sahiptir. Bunlardan bir tanesi “tüm insanların kalbi” veya “insanların genel iradesi”ni içeren *psikolojik* anlamıdır.³⁸³ Buna göre Tianxia sisteminin kurulması, bu sistemin kurulacağı topraklarda yaşayan insanların rızasına bağlıdır. “Tüm yeryüzü topraklarını ve bu topraklar üzerindeki insanların iradelerini kapsayan evren” anlayışını ifade eden Tianxia sisteminin yöneticisi, bir toprakta yaşayan halkın samimi ve gerçek desteğini kazanmadığı sürece ne kadar geniş topraklar fethederse etsin ülkesini tam anlamıyla Tianxia sisteminin merkezi haline getiremeyecektir. Tianxia kavramının içinde mevcut olan diğer anlam ise tüm dünyada hâkim olabilecek evrensel bir sistemin kurulmasını içeren *kurumsal* bir anlayıştır. Bu düşünce dünyayı “tek bir aile” olarak tasarlayan bir ütopyadır. Kavramsal olarak “gökyüzü altındaki toprakların imparatorluğu” olan Tianxia, bir ülke ya da millete

³⁷⁹ Yudan Chen, “Two Roads to a World Community: Comparing Stoic and Confucian Cosmopolitanism”, *Chinese Political Science Review*, 1, 2016, s.323

³⁸⁰ Chen, “Two Roads to a World Community: Comparing Stoic and Confucian Cosmopolitanism”, s.324

³⁸¹ Callahan, “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, s.750-751

³⁸² Callahan, “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, s.751

³⁸³ Tingyang Zhao, “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下)”, *Social Identities*, 12 (1), 2006, s.30

değil kurumsal bir dünyaya bir *dünya toplumuna* işaret etmektedir. Dolayısı ile Tianxia kavramı içerdiği coğrafi, psikolojik ve kurumsal-siyasi anlamları ile bir bütün içinde değerlendirildiğinde anlaşılabilir.³⁸⁴

Tianxia sisteminin öngörmüş olduğu dünya düzeni içerisinde meşruiyetin kaynağına atıf yaptığı için en öne çıkan anlam, psikolojik anlam olan “insanların kalbi” dir. Buna göre Çin yönetim kültüründeki ifadesi ile “Gökyüzünün Oğlu” olarak adlandırılan yönetici, yeryüzü imparatorluğunu yönetme hakkına sahiptir. Ancak yönetme hakkının Gökler tarafından kendisine verildiğine inanılan yönetici ancak halk tarafından desteklendiği sürece yönetme hakkına ve meşruiyete sahiptir. Nitekim Çin yönetim kültüründeki “siyasi meşruiyet” teorisi, yönetim hakkını ancak iki şart ile meşru görmektedir. Bunlardan birincisi imparatorluğun kuruluşundaki meşruiyettir: bu da halkı çok kötü bir durumdan kurtarma ve bu sayede halkın çoğunluğu tarafından memnuniyet ile karşılanmadır. İkincisi yönetim hakkının kullanılması sırasındaki meşruiyettir: Bu ise dünyayı, halkın istediği bir düzen içerisinde tutabilme becerisidir. Bu şartlara bağlı olan meşruiyet, halkın bir yöneticiyi takip etme veya etmeme yönünde özerk oldukları bir alan tanır. Ve Zhao’ya göre Çin siyaset felsefesindeki “insanların kalbi” kavramı, siyasi gerçeklere “demokrasi” kavramından daha yakındır.³⁸⁵

Yukarıdaki unsurlar bütün olarak değerlendirildiğinde Tianxia sisteminin öngördüğü “mutlak meşruiyet” dolaylı yoldan üç temel ilkeyi gerekli kılmaktadır: (1) Yönetimin siyasi meşruiyeti tüm din ve ideolojilerden bağımsızdır. Siyasi meşruiyet tüm din ve ideolojilerin önünde gelmektedir. (2) Sistemi yönetme hakkı, evrensel boyutta insanların mutluluğunu artıracak yönetim yolunu (Tao 道) bilen nitelikli tüm insanlara açıktır. (3) Sistemi yöneten kişi bir diktatör veya süpergüç olmayacak, fakat sistemin yönetim hakkını meşru kılacak güç ve hakka sahip olacaktır.³⁸⁶

Alternatif bir küresel yönetim sistemi olarak Tianxia, coğrafi veya kültürel anlamda “dışarıda” olanı ve “öteki”yi reddetmez. Zhao Tingyang tarafından “hiçbir şeyin dışarıda kalmaması” (nothing outside - 无外) şeklinde de tanımlanan Tianxia³⁸⁷ “çok” olanın “tek” olana dönüştürülmesi yoluyla “düzen”in kurulduğu bir dönüşüm sürecidir. Burada “ben” ve “öteki” eş zamanlı bir dönüşüm sürecine girerek bütün bir yapı içinde bir araya gelirler. Tianxia teorisi, “düşmanların arkadaşlara dönüştürüldüğü” ve yönetilecek topraklardaki insanları cezbetme arayışında olan bir teoridir. Teorinin merkezinde Batı kültüründe olduğu gibi birey değil devlet bulunmaktadır. Batı siyaset bilimi, siyasi hayatı üç düzeyde “birey, toplum, ulus-devlet” olarak organize ederken Çin siyasi

³⁸⁴ Zhao, “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下), s.31

³⁸⁵ Zhao, “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下), s.31

³⁸⁶ Zhao, “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下), s.33

³⁸⁷ Chen, “Two Roads to a World Community: Comparing Stoic and Confucian Cosmopolitanism”, s.326

düşüncesi bunu “Tianxia, devlet, aile” olarak tasarlamaktadır.³⁸⁸ Ortaçağ Avrupası’nda görülen feodal sistemden farklı olan ve daha çok tımar sistemi benzeri bir yönetsel sistem kuran Tianxia, sayısız bağlı siyasi üyelerin oluşturduğu bir ağ şeklinde tasarlanmıştır.³⁸⁹ Bu ağı oluşturan devletler iç yönetimlerinde özerk bir yapıya sahip iken Tianxia sisteminin yöneticisine karşı da sadakatle bağlıdırlar.³⁹⁰ Sistemde siyasi gücün sahibi olan devlet ortak güvenlik ve düzenin sağlanmasından, tüm sistemin ortak çıkarlarının korunmasından ve tüm insanların ortak mutluluğunun güvence altına alınmasından oluşan bir sorumluluk anlayışına sahiptir.³⁹¹

Buradan hareketle Tianxia kavramı, Batı kültürünün iki temel kavramı ile karşılaştırılmakta ve eleştiriler bu karşılaştırma üzerinden yapılmaktadır. Bu kavramlar kozmopolitizm ve egemen gücün üstlenmesi gereken “sorumluluk” kavramlarıdır. Tianxia kavramının “gökyüzü altındaki her şeyi kapsayan” *evren* anlayışı ile Batılı kozmopolitan düşüncenin *kozmos* anlayışının karşılaştırılmasına dayanan eleştiriye göre Tianxia, Çin’de Konfüçyenzim’in yeniden canlandırılması ile ortaya çıkan kültürel milliyetçi politikaların bir sonucudur. Bu görüşün temel iddiasına göre Çin, Tianxia sisteminde öngörülen “farklılıkların tek olana dönüştürülmesi” idealini kültürel değerler üzerinden değil de askeri güç ile gerçekleştirecek olursa tüm dünyaya barışı getirme ideali, Avrupa emperyalizminden daha az etnosentrik ve emperyalist olmayacaktır.³⁹²

Tianxia kavramının Batılı değerler ile karşılaştırılmasından doğan ikinci eleştirel yorum, “egemen gücün sorumluluğu” ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yorum, Batılı dünya görüşünde büyük güç olabilmenin temel şartının “uluslararası düzeni muhafaza etme sorumluluğunun üstlenilmesi”ne bağlı olduğu yönündeki yaygın kanıdan doğmaktadır.³⁹³ İlk kez 2005 yılında Amerika Birleşik Devletleri eski Dışişleri Bakan yardımcısı Robert Zoellick’in Çin’e “uluslararası sistemin sorumlu bir paydaşı olma” çağrısında bulunması ile başlayan tartışma, bugün hem Çin hem de uluslararası akademik çevrede üzerinde uzlaşılması en zor konulardan birisini oluşturmaktadır.³⁹⁴ Özellikle 2011 yılı öncesinde Çin’e yönelik yapılan yorum ve araştırmaların odak noktasını oluşturan “sorumluluk” kavramı, Çin’in Ortadoğu politikası kapsamında da en önemli tartışma boyutlarından birisi haline gelmiştir. Buna göre Çin, Ortadoğu’da ABD’nin bölgedeki

³⁸⁸ Callahan, “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, s.752

³⁸⁹ Tingyang Zhao, **Redefining A Philosophy for World Governance**, (Translated by: Liqing Tao), Palgrave Macmillan Publishing, Singapore, 2019, s.7.

³⁹⁰ Zhao, “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下)”, s.34

³⁹¹ Zhao, **Redefining A Philosophy for World Governance**, s.7

³⁹² Sor-hoon Tan, “Cosmopolitan Confucian cultures: suggestions for future research and practice”, **International Communication of Chinese Culture**, 2 (3), 2015, s.172

³⁹³ Harris, a.g.e., s.28

³⁹⁴ Shambaugh, a.g.e., s.39

varlığına güvenerek bölgesel barış ve istikrarı sağlanmasına çok fazla katkı sağlamamak ve bu konuda bir sorumluluk duymamakla eleştirilmektedir.³⁹⁵

Çin'in sorumluluğu ile ilgili Çin'de mevcut görüşlerden bir tanesi, bu kavramın Batı'nın ve Amerika'nın bir tuzağı olduğuna inanan şüpheli yaklaşımdır. Bu tuzak, Çin'i ait olmadığı çok çeşitli dış karışıklıkların içine çekecek ve Çin'in gelişmesini yavaşlatacaktır. Bu bakış açısı Xinhua News Agency International Herald Leader'ın sayfalarında yankı bulmuş ve buna göre “Çin'in uluslararası sorumluluğu” teorisi Batı'nın Çin'i baskı altında tutmak için kullandığı yeni bir silah ve araç olarak sunulmuştur. Daha ılımlı olan bir diğer görüş Çin'in uluslararası sistemde sorumluluk almak için yeterince hazır olmadığını savunmaktadır. Çin'in sorumluluğuna ilişkin olarak Batılı bakış açısına yakın olan görüş ise Çin'in küresel yönetişime katkıda bulunmak için konumu ve gücüyle orantılı olarak daha çok şey yapması gerektiğine inanmakta fakat bunu yaparken seçici olması gerektiğini söylemektedir.³⁹⁶

Bu tartışma kapsamında en önemli çalışmalardan birisi olarak sayılan ve Gerald Chan tarafından 2013 yılında yayınlanan “*Power and Responsibility in China's International Relations*” başlıklı çalışmada yazar, “sorumluluk” derken neyin kastedildiği ve “bir devletin nasıl sorumlu olarak nitelendirilebileceği”ne yönelik soruların cevaplanması gerektiğini söylemektedir.³⁹⁷ Çince'de “sorumluluk” anlamına gelen sözcük ze (责) ve ren (任) karakterlerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Birinci karakter olan ze (责) “görev” anlamına gelirken ikinci karakter olan ren (任) “kulfet, yüklenmek” anlamına gelmektedir. Geleneksel Çin düşüncesi ve sosyal yaşantısında görev ve sorumluluk, daha üstün olandan aşağıda olana veya büyük olandan küçük olana doğru gösterilen ve beraberinde bir “borçluluk – minnettarlık duygusu” getiren bir içeriğe sahiptir.³⁹⁸ Bu anlamda dış politikasında genel anlamda ahlaki ve sorumluluk duygusu ile davranan Çin, Batılı devletler karşısında kendisinin “ödünç verebileceği birşeye ve sorumluluk kulfetini taşıması gereken hiçbir ahlaki yükümlülüğe” sahip değildir. Daha ziyade ülkesini 1949'dan önce aşağılayıcı bir durumda bırakan Batılı devletler, Çin'e bir “borç” verme yükümlülüğü altındadırlar.³⁹⁹ Nitekim Çin, uluslararası sistemin üyeleri tarafından “sorumlu davranmaya” davet edildiğinde Çin yönetiminde görülen içgüdüsel tepki, mevcut Westphalian sistemin kurallarının hazırlanışına Çin'in katılmamış olması ile doğrudan bağlantılıdır.⁴⁰⁰ Uluslararası sistemin tarihî bir analizi yapıldığında

³⁹⁵ Ibrahim Fraihat ve Andrew Leber, “China and the Middle East after the Arab Spring: From Status-Quo Observing to Proactive Engagement”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13(1), 2019, s.8

³⁹⁶ Shambaugh, a.g.e., s.40

³⁹⁷ Gerald Chan, “Power and Responsibility in China's International Relations”, *Power and Responsibility in Chinese Foreign Policy*, (Ed.) Yongjin Zhang, Greg Austin, ANU Press, 2011, s.48.

³⁹⁸ Chan, “Power and Responsibility in China's International Relations”, s.49-50

³⁹⁹ Chan, “Power and Responsibility in China's International Relations”, s.50

⁴⁰⁰ Kissinger, Dünya Düzeni, s.248

Westphalia'dan Viyana düzenine, Versay'dan San Francisco ve Bretton Woods düzenine kadar tüm uluslararası siyasi ve ekonomik düzenler, kurulduğu dönemin normatif kabulleri tarafından sınırlandırılmakta ve şekillenmektedir.⁴⁰¹

Mevcut uluslararası sistemin kural ve normlarının oluşturulması sürecine katılmamış olan Çin, güç ve etki kapasitesinin artmasına paralel olarak bu kural ve normların yeniden şekillendirilmesi sürecini teşvik etmektedir. Bu motivasyonu ile küresel sistemde norm oluşturma kapasitesine sahip bir güç olarak ortaya çıkan Çin için en önemli kavramlardan birisi Tianxia'dır. Kavramın sahip olduğu felsefi, siyasi ve kültürel derinlik ile Çin, benimsemiş olduğu diğer dış politika ilkelerini Tianxia kavramının kapsamı içerisinde şekillendirmektedir. Barışçıl Kalkınma, Pekin Mutabakatı, Ahenkli Dünya ve Haraç Sistemi gibi kavram ve söylemlerin her birisi Tianxia'nın öngördüğü dünya düzeninin bileşenlerine işaret etmektedir. Bu kapsamda farklı dünya görüşlerinin bir arada ve uyum içerisinde var olabildiği, devletlerin güç ve kapasiteleri ile uyumlu hiyerarşik bir düzenin kabul edildiği ve sistemi yönetme gücünün hegemonya oluşturma ile sonuçlanmak zorunda olmadığı bütünsel bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Çin'in hegemonyaya ve hegemonik geçişe ilişkin kuramsal yaklaşımı ele alınmış ve Çin merkezli yaklaşımın Avro-Amerikan merkezli hegemonya anlayışından farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak üzere Çin'in hegemonya anlayışını şekillendiren Çin merkezli Uluslararası İlişkiler disiplininin dünya düzenine yaklaşımı incelenmiştir. Çin merkezli Uluslararası İlişkiler disiplininin hegemonyaya ilişkin temel argümanları geleneksel Çin yönetim anlayışı ve Konfüçyen düşünce ile etkileşimi de göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda modern dönem Çin dış politikasında hegemonya ve dünya düzenine ilişkin olarak geliştirilen beş temel ilke ve söylemin, Avro-Amerikan merkezli hegemonya kuramlarının aksine *uyum*, *hiyerarşi* ve *birlikte var olabilme* esaslarına dayandığı belirlenmiştir. Bu bölümde ele alınan beş temel dış politika söylemi, aynı zamanda Çin'e yönelik Avro-Amerikan merkezli "yeni hegemon güç" söylemlerinin dayandırıldığı alanı oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde elde edilen sonuçlar, birinci bölümde ortaya konulan Avro-Amerikan merkezli yorumların Çin'in yükselişini ve hegemonyaya yaklaşımını açıklayamadığı argümanını desteklemiştir.

⁴⁰¹ Yongjin Zhang, "China and the Struggle for Legitimacy of a Rising Power", *The Chinese Journal of International Politics*, 2015, s.305

ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

3. ÇİN-ORTADOĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Jeopolitik strateji açısından bakıldığında Ortadoğu; Asya, Afrika ve Avrupa arasında konumlanan ve bu üç kıtayı birbirine bağlayan önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bu konumuyla doğu ve batı küreleri arasındaki nakil ve ulaştırma hattının merkezi sayılan Ortadoğu, küresel politikada tarih boyunca önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu önemi dolayısıyla Ortadoğu, küresel hedefleri olan hiçbir ülkenin göz ardı edemeyeceği bir alan oluşturmaktadır. Nitekim küresel politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yeni merkezi olmaya aday olan Çin için de Ortadoğu'nun stratejik önemi aşamalı şekilde artmaktadır.⁴⁰² Çin'in Ortadoğu'da izlediği politikanın temel bileşenlerinin ve belirleyici dinamiklerinin anlaşılması, Çin dış politikasının bir bütün olarak anlaşılabilmesi ve Çin'in küresel hedeflerinin analiz edilebilmesi için önem arz etmektedir. Çin Ortadoğu Çalışmaları Topluluğu eski yöneticisi Guang Pan'a光潘 göre Çin'in Ortadoğu politikasını anlamaksızın Çin'in dış politikasını anlamak mümkün değildir. Aynı şekilde Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerini bilmeksizin Ortadoğu'yu anlamak da mümkün değildir.⁴⁰³

2014 yılında Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Çin'in dış politikasını küresel ve bölgesel sorunların çözümü ile yabancı ülkelerdeki Çin vatandaşlarının haklarının korunması gibi alanlarda Çin'in daha önemli bir rol oynamasını gerektirecek “aktif dış politika” olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁴ Pekin yönetiminin bölgesel ve küresel sorunların çözümünde daha aktif rol almaya yönelik iradesi, tarih boyunca sürekli istikrarsızlıklarla tanımlanmış olan Ortadoğu'da Çin'in bölgesel dinamikleri belirleyici bir politika izleyeceği yönündeki beklentilerin artmasına yol açmıştır. Bu beklenti ile eş zamanlı olarak Çin'in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemler, Pekin yönetiminin Ortadoğu'da izlediği politikalara giderek daha fazla odaklanmaktadırlar. Çin tarafından Ortadoğu'da “statükocu gözlemci” duruşundan “proaktif bağlılık” politikasına geçiş yapılması, Ortadoğu'da kurulması planlanan bir hegemonyanın işaretleri olarak yorumlanmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Zugui Gao, “The New Development of China-Middle East Relations since the Arab Upheaval”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 8 (4), 2014, s.67

⁴⁰³ Guang Pan, “China's Success in the Middle East”, **Middle East Quarterly**, 1997, s.35

⁴⁰⁴ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, “Foreign Minister Wang Yi Meets the Press”, 03 Mart 2018, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1135385.shtml, (e.t. 25.09.2019).

⁴⁰⁵ Fraihat ve Leber, a.g.e., s.1

Çalışmanın bu bölümünde ilk iki bölümde incelenmiş olan hegemonyaya ilişkin Avro-Amerikan ve Çin merkezli yaklaşımların Ortadoğu’da Pekin tarafından izlenen dış politika uygulamaları üzerinden ele alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla Avro-Amerikan merkezli yaklaşımların Çin’in Ortadoğu politikasını açıklayıp açıklamadığı sorusuna cevap aranırken aynı zamanda Çin merkezli hegemonya yaklaşımının Ortadoğu’daki politikalara etkisinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bölümün ilk kısmında Çin tarih anlayışında Ortadoğu’nun coğrafi ve stratejik önemi incelenmiş, ikinci kısımda ise Çin ile Ortadoğu arasındaki ilişkilerin tarihsel geçmişi siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik unsurlar üzerinden analiz edilmiştir.

3.1. Çin Ortadoğu İlişkilerinin Yapısal Analizi

Kendisini herhangi bir dinî inanış ile tanımlamayan Komünist Parti tarafından yönetilen Çin ile devletlerin ve toplumların çoğunlukla Müslüman olduğu Ortadoğu arasında genellikle çok az ortak nokta olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁶ Bu sebeple uluslararası çalışmalar analiz edildiğinde Pekin tarafından benimsenen ve tüm Ortadoğu bölgesinde uygulandığı varsayılan bütünsel bir dış politika olduğu konusunda henüz bir uzlaşma yoktur. Kimileri ABD’nin bölgede zayıflayan etkisinin Çin için ortaya çıkardığı fırsatlara odaklanırken kimileri kültürel, siyasi ve tarihî farklılıkların oluşturduğu sorunlara odaklanmaktadır.⁴⁰⁷ Bununla birlikte son yirmi yıllık süre içerisinde Çin’in Ortadoğu ile ilişkileri yalnızca fırsat veya risklerle açıklanamayacak şekilde karmaşık bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Çin’in 1993 yılında ilk kez net petrol ithalatçısı olması ile başlayan bu süreç, Pekin’in enerji arz kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacı kapsamında gelişmiş ve Çin-Ortadoğu ilişkileri 2000’li yıllardan sonra yalnızca enerji ve ticaret odaklı olmanın ötesine geçerek stratejik güvenlik unsurlarını da içeren bir niteliğe kavuşmuştur. Çin’de yaşayan 20 milyon Müslüman nüfusun varlığı ve bu nüfusun kuzeybatı ve güneybatıdaki stratejik sınır bölgelerinde ikamet ediyor olması sebebiyle Çin, Ortadoğu ve Orta Asya üzerinden kendi sınırlarına girecek radikal dinci eğilimlerin yayılması konusunda büyük bir endişe taşımaktadır. Bu kapsamda Arap Baharı sonrası gelişen olaylar ve Devlet’ül Irak ve Şam (DEAŞ) terör örgütünün ortaya çıkması ile meydana gelen gelişmeler, Pekin yönetiminin Ortadoğu ile ilişkilerini yeniden belirlemesine yol açmıştır.

Ortadoğu’daki çatışma ve siyasi istikrarsızlıklar karşısındaki ihtiyatlı tutumu sebebiyle genellikle Ortadoğu bölgesinde “isteksiz-gönülsüz yükselen güç” olarak tanımlanan Çin için⁴⁰⁸, ÇKP 18. Ulusal Kongresi bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu kongreden sonra Çin dış politikasında

⁴⁰⁶ Michael Dillon, “The Middle East and China”, **The Middle East’s Relations with Asia and Russia**, (Ed.) Hannah Carter and Anoushiravan Ehteshami, Routledge Curzon, London, 2004, s.42

⁴⁰⁷ Robert R. Bianchi, “China–Middle East Relations in Light of Obama’s Pivot to the Pacific”, **China Report**, 49 (1), 2013, s.111

⁴⁰⁸ Alexander Neill, China and the Middle East, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS, (Ed.) Toby Dodge and Emile Hokayem, s.205

uluslararası ilişkilerin stratejik açıdan planlanması ve uygulanması anlamında yeni bir dönem başlamış ve Çin'in Ortadoğu'ya olan ilgisi artarak bu bölgedeki diplomatik çabaları hız kazanmıştır. 2013'den itibaren Filistin-İsrail meselesi, Suriye krizi, İran'ın nükleer programı, DEAŞ ve diğer terör örgütlerine karşı savaş gibi Ortadoğu'nun en önemli sorunları hakkında Çin, yeni çözüm önerileri ve düşünceler ortaya koymuştur.⁴⁰⁹ Çin dış politikasında benimsenen bu yeni bakış açısı, 2016 yılında Çin yönetimi tarafından yayınlanan ve Kuzey Afrika-Ortadoğu bölgesine ilişkin temel ilkeleri içeren Çin'in Arap Politika Belgesi (中国对阿拉伯国家政策文件 - *China's Arab Policy Paper*) ile resmî olarak da ifade edilmiştir.⁴¹⁰ Çin yönetiminin Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesine yönelik spesifik politikalarını ortaya koymaktan ziyade Çin'in Arap dünyası ile ilişkilerindeki temel odak noktalarını ifade eden belgeye göre Pekin'in Ortadoğu ile ilişkilerinde temel belirleyici unsurlar; ekonomi, enerji, teröre karşı savaş, güvenlik, teknik işbirliği ve Kuşak Yol İnisiyatifi projesidir.⁴¹¹

Çin'in Arap Politika Belgesi'nde açıkça belirtilmeyen fakat Pekin'in Ortadoğu politikasını şekillendiren faktörlerden bir diğeri, bölgede etkili olan geleneksel büyük güçlerin rolü ve amaçlarıdır.⁴¹² Bu kapsamda yapılan tartışmalara göre Çin'i Ortadoğu'da diğer büyük güçlerden ayırt eden en önemli özellikler Çin'in Ortadoğu'da herhangi bir hegemonya geçişinin olmaması ve Çin'de yürürlükte olan tek parti yönetiminin demokratik ilkelerle bağdaşmaması açısından Ortadoğu ülkelerindeki siyasi sistemlere benzemesidir. Ortadoğu'da 20. Yüzyılda kurulmuş olan ve en önemli örneklerini Suudi Arabistan Krallığı, İran İslam Cumhuriyeti ve Taliban'ın oluşturduğu dinî nitelikli rejimlerin temel motivasyonu dinî kurallar doğrultusunda yönetilen bir devlet kurulması yönündeki ısrarlarıdır. Bu rejimlerin çoğu dinî yönetim biçiminin diktatörlükle uyumlu olduğu, halkın görüşlerine önem vermenin gerekli olmadığı düşüncesindedirler. Bunlara göre dinî yönetim yalnızca İslami şeraiti uygulamaya dayalı olan kendi meşruiyetine dayanmalıdır.⁴¹³ İslami rejimlerde mevcut olan ve siyasi meşruiyetin Allah tarafından verildiğini kabul eden görüş ile Çin'in geleneksel siyasi meşruiyet anlayışına temel sağlayan Tianxia kavramı arasında ilk bakışta önemli bir ortaklık bulunmaktadır. Çin'in emperyal geçmişinde imparatorların siyasi meşruiyetlerini “Gökler”den aldıkları kabul edilmekte ve bu meşruiyetin halk ile paylaşılması “Göklerin kararına karşı gelmek” olarak yorumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Çin, Ortadoğu'da daha önce hâkimiyet kuran ve siyasi meşruiyetin kökenini halkın rızası ve onayına bağlı kılan Batılı ülkelerden farklı bir değerler sistemi sunmaktadır. Ortadoğu ülkelerine tarih boyunca demokratik ve lâik yönetimi empoze etmeye çalışan Avro-Amerikan merkezli değerler karşısında Çin, bölge ülkelerinin siyasi meşruiyeti

⁴⁰⁹ Gao, a.g.e., s.69

⁴¹⁰ 中国对阿拉伯国家政策文件, *China's Arab Policy Paper*, 14.01.2016, http://www.china.org.cn/chinese/2016-01/14/content_37576812.htm, (e.t. 27.06.2019).

⁴¹¹ James M. Dorsey, “China and the Middle East: Venturing into the Maelstrom”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11 (1), 2017, s.1-2

⁴¹² George S. Masannat, “Sino-Arab Relations”, *Asian Survey*, 6 (4), 1966, s.216

⁴¹³ Ahmet el-Kâtip, *Çağdaş İslam Siyaset Sisteminde Anayasal Meşruiyet, Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti Karşılaştırmalı İncelemesi*, 1. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul, 2013, s.17

metafizik unsurlara dayandıran anlayışına daha yakın duran ve bu ülkelerin sahip oldukları değerler sistemine saygı duyan bir politika izlemektedir.

Çin'in Ortadoğu'da izlediği dış politikayı ele alan çalışmaların Çin'in bölgedeki diğer büyük güçlerden farklılıklarına ek olarak vurguladıkları diğer faktör, Pekin'in Ortadoğu'da diğer büyük güçler ile sürdürdüğü ilişkilerin niteliğidir.⁴¹⁴ Nitekim Çin'in Ortadoğu dış politikasını derinlemesine çalışan ilk akademisyenlerden birisi olan Yitzhak Shichor'a göre "Ortadoğu her zaman Çin'in çıkarlarına etki etmesi açısından, büyük güçler tarafından belirlenen dünya tarihinin genel akışının önemli bir parçası" olarak kabul edilmiştir.⁴¹⁵ Çin-Ortadoğu ilişkilerine odaklanan John Calabrese de Shichor gibi Ortadoğu'da izlenen dış politikanın Pekin'in ABD ve SSCB gibi süper güçlerle olan ilişkilerinin bir yansıması olduğunu öne sürmektedir.⁴¹⁶ Bu kapsamda örneğin Masannat'a göre 1950'li yılların sonunda Sovyetler Birliği ile yaşadığı ideolojik ve siyasi ayrılıktan sonra Çin'in Ortadoğu'daki temel politikası, Sovyet etkisinin Arap Ortadoğu'dan silinmesi üzerine kurulmuştur.⁴¹⁷ 1970 ve 1980'ler boyunca etkili olan bu faktör, Çin'in Suudi Arabistan ile ilişkilerinin geliştirilmesine olduğu kadar Afganistan'da Sovyetler Birliği karşıtı savaşçıların desteklenmesini içeren "Carter Doktrini"nin uygulanmasında Washington'a destek verilmesine de yol açmıştır.⁴¹⁸ Bu kapsamda Çin'in Ortadoğu sorunlarına müdahalesi ve bölgeye girişini açıklayan en makul gerekçe, Soğuk Savaş şartlarının gerekliliğidir.⁴¹⁹ Nitekim Sovyetler Birliği ile ABD'nin yakınlaşmaya başladığı 1970'li yıllarda Çin'in İran ile ilişkilerini güçlendirmesi de bu tür bir politikanın yansıması olarak ortaya çıkmıştır.⁴²⁰ Benzer şekilde bin Huwaidin de "Çin'in süpergüçler ile ilişkilerinin Pekin'in Körfez bölgesi politikasının anlaşılmasında anahtar ögeler" olduklarını iddia etmektedir.⁴²¹ Çin'in büyük güçlerin rolü ve etkisini göz önüne alarak geliştirmiş olduğu Ortadoğu politikası, bugün önemli ölçüde ABD'nin ve Avrupalı güçlerin bölgedeki imajı üzerinden şekillenmeye devam etmektedir. Dorsey'e göre Pekin, Ortadoğu politikasını şekillendirirken ABD'nin bölgede yaptığı yanlışları yapmaktan kaçınmaktadır.⁴²² Valori'ye göre ise Çin kendisini

⁴¹⁴ Mohamed Bin Huwaidin, **China's Relations with Arabia and the Gulf 1949-1999**, Routledge Curzon Publisher, London, 2002, s.11

⁴¹⁵ Yitzhak Shichor, **The Middle East in China's Foreign Policy 1949-1977**, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, s.1

⁴¹⁶ John Calabrese, **China's Changing Relations with the Middle East**, Pinter Publication, New York, 1991

⁴¹⁷ Masannat, a.g.e., s.222

⁴¹⁸ Naser M. al-Tamimi, **China-Saudi Arabia Relations, 1990-2012**, Routledge, 2014, s.63

⁴¹⁹ Calabrese, **China's Changing Relations with the Middle East**, s.3

⁴²⁰ Matteo Legrenzi ve Fred H. Lawson, "China's Gulf Policy: Existing Theories, New Perspectives", **Middle East Policy**, 22 (2), 2015, s.60

⁴²¹ Bin Huwaidin, **China's Relations with Arabia and the Gulf 1949-1999**, s.53

⁴²² James M. Dorsey, "China and the Middle East: Venturing into the Maelstrom", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11 (1), 2017, s.2

“ABD ve AB hegemonyası” karşısında Ortadoğu ülkeleri tarafından “gelişme ve istikrar kaynağı” olarak görülen bir ülke olarak konumlandırmaya çalışmaktadır.⁴²³

Çin’in Ortadoğu ilişkilerini ele alan çalışmaların vurgu yaptığı bir diğer önemli unsur 1993 yılından sonra Çin’in enerji ithalatına olan bağımlılık seviyesinin sürekli olarak yükselmiş olmasıdır. Enerji unsurunu Çin’in bölge ile ilişkilerinde birincil unsur olarak gören Neill’e göre artan petrol ihtiyacı Pekin’in enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmesini gerekli kılsa da Ortadoğu hâlâ Çin’in en önemli petrol kaynağıdır. Bu sebeple Çin, yakın gelecekte kaçınılmaz olarak Ortadoğu’ya daha çok dahil olacaktır. ABD’nin bölgeye olan enerji bağımlılığını sona erdirmesi üzerine Ortadoğu ülkelerinin liderleri de Çin’i yeni bir pazar olarak görmekte ve böylece ilişkilerin karşılıklı-bağımlı yapısı güçlenmektedir.⁴²⁴ Benzer şekilde Dillon da Çin’in Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde Çin’in enerji sorununun temel faktör olduğunu ileri sürmektedir.⁴²⁵ Bu bakış açısına göre özellikle Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu politikasını “enerji güvenliği arayışı ve denizasırlı bölgelerdeki pazar ve yatırım olanaklarını artırma isteği” tarafından şekillendiren Çin, artık Ortadoğu’da koruması gerekli olan kendi öz çıkarlarına sahiptir ve bu yüzden bölgede “sorumlu bir güç” gibi davranmalıdır.⁴²⁶

Bu kapsamda Çin’in Ortadoğu’da “sorumlu bir güç” gibi davranması için çağrı yapan Batılı bilim insanları ve politikacılara göre bölgedeki krizlere daha fazla *müdahale* etmek, daha fazla *sorumluluk* yüklenildiği anlamına gelmektedir. Çin’in Ortadoğu’ya daha fazla müdahale etmesi gerektiğini savunan yazarlardan Dorsey’e göre Çin’in uzun yıllardır sürdürmekte olduğu ve başka devletlerin iç işlerine müdahale etmeme, dış ülkelerde askerî varlık bulundurmama ve karşılıklı fayda sağlayan ekonomik ve ticari ilişkilere vurgu yapan politikaları artık Çin’in hayati çıkarlarını korumak için yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple Çin, Ortadoğu’da giderek daha fazla oranda ABD ile rekabetçi iş birliği içerisinde bölgesel bir oyuncu haline gelecek ve bölgenin etkin dış aktörlerinden birisi olacaktır.⁴²⁷ Bu aşamada özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Bush yönetimi tarafından oluşturulan “gönüllüler koalisyonu”na destek vermesini Çin’in Ortadoğu’ya daha fazla müdahale edeceği şeklinde yorumlayan bilim insanlarının aksine Çin’in bu tutumu kendi ulusal çıkarları ile bağlantılı olan ikincil bir güvenlik sorunu ile yakından ilgilidir. Çin’in 11 Eylül sonrasında oluşturulan ABD öncülüğündeki bu koalisyonu katılımlarının arkasında yatan sebep, bu koalisyonu katılmasına karşılık Doğu Türkistan İslam Hareketi’nin BM terör örgütleri listesinde yer alacağına

⁴²³ Giancarlo Elia Valori, ‘A Middle East Policy “Made in China”’, **Israel Journal of Foreign Affairs**, 3 (3), 2009, s.32.

⁴²⁴ Alexander Neill, China and the Middle East, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS (Ed.) Toby Dodge ve Emile Hokayem, s. 206.

⁴²⁵ Dillon “The Middle East and China”, s.55

⁴²⁶ Mordechai Chaziza, “China’s Middle East Policy: The ISIS Factor”, **Middle East Policy**, 23 (1), 2016, s.25

⁴²⁷ James M. Dorsey, “China and the Middle East: Venturing into the Maelstrom”, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11(1), 2017, s.1 ayrıca bkz. Geoffrey Kemp, **The East Moves West: India, China and Asia’s Growing Presence in the Middle East**, Brookings Institution Press, Washington DC, 2010, s.67

dair verilen sözdür. Pekin'in Ortadoğu'da çatışma ve krizlere katılmaksızın sürdürdüğü bu politika "masrafsız diplomasi" (baggage free diplomacy) olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁸ Chaziza'ya göre Çin diplomasisinin Ortadoğu'daki diğer güçlerin politikalarından ayırt eden en önemli unsur da tam olarak budur. Buna göre Çin, yıllardır Ortadoğu'da çok yönlü bir diplomasi yürütmüş ve Ortadoğu'nun tüm ülkeleri ve bölgede çatışan tüm taraflarla iyi ilişkilerini sürdürmeyi başarmıştır.⁴²⁹ Örneğin ABD, AB ve İsrail Hamas'ı bir terör örgütü olarak kabul ederken Çin, Hamas'ın Filistin otoritesindeki meşruiyetini kabul etmekte ve aynı zamanda İsrail ile ilişkilerini de sürdürmeye devam etmektedir.⁴³⁰ Çin'in en önemli Uluslararası İlişkiler profesörlerinden birisi olan Wang'a göre bu politika sonucunda Ortadoğu ülkeleri ile Çin arasında ortaya çıkan ilişkiler, Batı tarafından belirlenmiş olan "oyunun kuralları"ni bozmuştur.⁴³¹

Uluslararası sistemdeki güç dağılımının yeniden şekillenmesi ve Ortadoğu'nun Arap Baharı olayları sonrasında değişen sosyal ve siyasi yapısı, Çin'in Ortadoğu politikasını analiz ederken bütüncül bir yaklaşımı ve yapısal bir incelemeyi zorunlu hale getirmektedir. Walter Russel Mead'in ses getiren makalesinde söylediği gibi Berlin Duvarı'nın çöküşünden sonra geçen otuz yıla rağmen Ukrayna üzerindeki Rusya-AB rekabeti, Doğu Asya'da Çin ve Japonya arasında giderek artan rekabet ve Ortadoğu'da mezhep çatışmalarını kapsayan sivil savaşlar ile dünya politikası Fukuyama'nın tezinin öngördüğü tarih-sonrası bir nitelik göstermekten uzaktır.⁴³² Bu aşamada, Fukuyama'nın iddiasının aksine dünya politikası liberal-kapitalist sistemin zaferi ile değil Çin örneğinde kendi gelişim yolunu belirleyen alternatif politikalara sahip birden fazla merkezî gücün olduğu çok-kutuplu bir yapıya dönüşmekte ve Çin'in Ortadoğu politikası bu yapı içerisinde yeniden şekillenmektedir.

3.1.1. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Tarihî ve Coğrafi Faktörler

Çin'in Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını ele alan çalışmalar, Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkileri tanımlamak için öncelikle tarihî ve coğrafi unsurların etkilerine odaklanmaktadır. Bu etki, özellikle Ortadoğu'nun sahip olduğu coğrafi konumun stratejik önemi ve tarihsel süreç içerisinde büyük güçlerin nüfuz elde etmeye çalıştığı bir bölge olması sebebiyle önemli hale gelmektedir. Nitekim Ortadoğu hâlâ Batılı güçlerin hâkim konumda olduğu bir siyasi görünüme sahiptir. 1850-1950 arasında Britanya, Fransa ve İtalya Kuzey Afrika, Levant ve Körfez bölgesine

⁴²⁸ Alexander Neill, *China and the Middle East*, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS Edited by Toby Dodge and Emile Hokayem, s. 211.

⁴²⁹ Mordechai Chaziza, "China's Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War", *China Report*, 49 (1), 2013, s.163

⁴³⁰ Chaziza, "China's Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War", s.167

⁴³¹ Jinglie Wang, "China's Economic Restructuring and Extension of China's Middle East Strategy", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 8 (2), 2014, s.34

⁴³² Walter Russel Mead, *The Return of Geopolitics*, *Foreign Affairs*, May/June 2014

egemen olmuşlardır. 1956 yılında yaşanan Süveyş Krizi ile değişen bu stratejik harita, bu tarihten sonra ABD-Sovyet rekabetinin Ortadoğu dinamiklerini belirlediği bir dönüşüm yaşamıştır. 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Ortadoğu’nun stratejik haritası bir kez daha değişime uğramış ve ABD, bölgenin tek süper gücü ve hâkimi haline gelmiştir. Ancak, ABD’nin Ortadoğu’daki etkisi 11 Eylül 2001’den sonraki Irak ve Afganistan savaşlarında sorgulanmaya başlamış, 2008 Finans Krizi ABD’nin bölgedeki varlığını sorgulanır hale getirmiştir.⁴³³

Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen değişim, Çin’in bölgeye yönelik geliştireceği politikaların 19 ve 20. Yüzyılın yükselen güçlerinin izlediği politikalar ile karşılaştırılmasına yol açmaktadır. Bu karşılaştırmaların odaklandığı en önemli örnek ise Bismarck ve Hitler döneminde Avrupa’nın yükselen gücü olan ve mevcut süper güce karşı meydan okuyan Almanya örneğidir. Çin ile 19. ve 20. Yüzyıl Almanyası’nı kıyaslama yolu ile birtakım benzerlikler oluşturmaya çalışan genel kanıyı ortaya koyması açısından C. Coker tarafından yazılan *The Improbable War* kitabı önem taşımaktadır.⁴³⁴ Coker, eserde Çin’in yükselişini Bismarck ve Hitler liderliği altındaki dönemlerde mevcut düzene meydan okuyan Almanya ile kıyaslayan genel algıyı ortaya koymakta ve bu karşılaştırmaların yol açtığı hatalara vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde Çin’in küresel sistemde süper güç haline geldikten sonra Ortadoğu’ya yönelik politikasının nasıl bir görünüme kavuşacağı, Britanya ve ABD’nin süper güç oldukları dönemdeki Ortadoğu politikaları ile karşılaştırılarak tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Oysa Çin’in bugüne kadar sürdürmüş olduğu Ortadoğu politikasının geçmişteki örneklerden önemli ölçüde farklılaşması, Britanya ve ABD’ye göre Çin’in bölgeye yönelik algısının farklı dinamikler ile belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu farklılığa sebep olan unsurların başında Çin’in Ortadoğu ile antik dönemden itibaren var olan ilişkilerinin niteliği ve Çin’in jeopolitik anlayışı içerisinde Ortadoğu’nun dünya politikasında konumlandırılma şekli gelmektedir. Weillie Zhu威烈朱, Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkileri belirleyen karşılıklı anlayış ve saygı unsurlarının iki temel sebebi olduğunu söylemektedir. Bunlardan en önemlisi ise Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki derin ve zengin kültürel miras ile tarihî ilişkilerin kapsamıdır. Zhu’ya göre iki medeniyet arasındaki ilk bağlantılar antik dönemde İpek Yolu ile kurulmuş ve daha sonra her iki medeniyet de Batı emperyalizmi ve sömürüsüne maruz kalmıştır.⁴³⁵ Çin ve Ortadoğu

⁴³³ Geoffrey Kemp, *The East Moves West: India, China and Asia’s Growing Presence in the Middle East*, Brookings Institution Press, Washington DC, 2010, s.17-18

⁴³⁴ Christopher Coker, *The Improbable War, China, The United States&The Logic of Great Power Conflict*, Hurst&Company Publisher, London, 2015

⁴³⁵ Zhu Weillie, “On the Strategic Relationship between China and Islamic Countries in the Middle East”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 2010, 4 (3), s.2

ülkelerinin sahip olduğu bu ortak tarihsel tecrübe, ilişkilerin gelişmesi sürecinde atıf yapılan en önemli unsuru oluşturmaktadır.⁴³⁶

Bu kapsamda Çin ile Ortadoğu arasındaki ilişkileri belirleyen tarihî ve coğrafi faktörler iki ana başlıkta incelenmektedir. Bunlardan ilki Ortadoğu'nun Çin tarihinde ve küresel politikaya bakışında coğrafi olarak nasıl konumlandırıldığı, ikincisi ise Ortadoğu'nun coğrafi konumun yol açtığı stratejik ve jeopolitik unsurların Çin'in "ulusal çıkar" kavramsallaştırmasına nasıl etki ettiği.

3.1.1.1. Çin Tarih Anlayışında "Ortadoğu" Bölgesinin Sınırları ve Çin'in Bölge ile İlk Temasları

Bugün "Ortadoğu" ve daha geniş anlamda "Ortadoğu ve Kuzey Afrika" bölgesini içine alan coğrafyanın kavramsallaştırılması Batılı güçlerin hâkim olduğu dünya düzeninin izlerini taşımaktadır. Bugün "Ortadoğu" olarak adlandırılan ve uluslararası sistemde kabul gören kavramsallaştırma, 19. Yüzyılda Britanya'nın güvenlik çıkarlarının gerektirdiği politikalara dayanmaktadır.⁴³⁷ Sömürge imparatorluğunun stratejik çıkarları için önemi anlaşıldıktan sonra Britanyalı politikacılar tarafından kullanılan ve 20. Yüzyılda kullanımı giderek yaygınlaşan "Ortadoğu" terimi, coğrafi ve kültürel bir kapsamdan ziyade siyasi içerikli bir kavramsallaştırmadır.⁴³⁸

Uluslararası sistem içerisinde hâkim konuma gelmiş bütün büyük güçlerin olduğu gibi Çin'in de uluslararası sistem içerisinde hâkim güç olduğu zamanlara ait olan kendi coğrafi kavramsallaştırması ve terminolojisi bulunmaktadır. Çin İmparatorluğu'nun çevresindeki ülkeler üzerinde kontrol sahibi olduğu dönemlerin düşünce yapısını yansıtan ve bugün hâlâ etkisini koruyan anlayışa göre Çin, kendisinin merkezde olduğu dört halka ile çevrilmiştir. Birinci halkada Çin'in kontrol ettiği veya egemenlik iddiasında bulunduğu bölge yer almaktadır. İkinci halkada Çin'in kontrol ettiği bölgenin sınırlarında yer alan ülkeler ve Çin'e yakın olan coğrafi bölgeler yer almaktadır. Üçüncü halkada Çin'in tüm Asya-Pasifik bölgesindeki (Güney Asya, Orta Asya, Okyanusya, Kuzeydoğu Asya, Güneydoğu Asya) komşuları yer almaktadır. Ortadoğu, yerkürenin geri kalan diğer bölgelerinin de (Avrupa, Afrika ve Amerika kıtası) yer aldığı dördüncü halkada konumlandırılmaktadır.⁴³⁹ Nitekim Çin'in tarihî kaynaklarında Ortadoğu bölgesi, kendi başına

⁴³⁶ Jinglie Wang, "Reflection on the Relations between China and the Middle East", **China-Middle East Relations: Review and Analysis**, Volume 1, (Ed. in-Chief) Yang Guang, (Translators Liu Maomin ve Michelle Wan), Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press, China, 2013, s.1

⁴³⁷ Pınar Bilgin, "Whose 'Middle East'? Geopolitical Inventions and Practices of Security", **International Relations**, 18 (1), 2004, s.19

⁴³⁸ Bayram Sinkaya, "Introduction to Middle East Politics: Leading Factors, Actors And Dynamics", ORSAM Resource, No.1, 2016, s.2

⁴³⁹ Andrew Scobell, "Why the Middle East matters to China", **China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, (Ed.) Anoushiravan Ehteshami ve Niv Horesh, Routledge, New York, 2018, s.10

bağımsız bir coğrafi bölge olarak değil bu bölgeyi Çin'e bağlayan komşu bölgeler ile ilişki içerisinde ele alınmaktadır. Çin'in resmî belgelerinde bugün de Ortadoğu için kullanılan terim “Batı Asya” 西 亚 *xī yà* dır ve bu terim “Orta Asya” 中 亚 *zhōng yà* ile bağlantılı şekilde kullanılmaktadır.⁴⁴⁰ Bununla birlikte Ortadoğu'nun artan önemi sebebiyle Çinli liderler bu bölgeyi sadece Batı Asya ve Kuzey Afrika'yı içerecek şekilde değil fakat Orta Asya ve Güney Asya'nın da bir kısmını içine alacak şekilde Geniş Ortadoğu 大 中 东 *dà zhōng dōng* olarak nitelemektedirler.⁴⁴¹

Bu tanımlamaların da işaret ettiği gibi Çinli liderler Ortadoğu'yu genellikle ulusal güç ve refahlarını yükseltecek küresel stratejilerinin “geniş kapsamı” içerisinde görmektedirler. Onlara göre Ortadoğu, Çin'in Müslüman nüfusu ile kültürel ve dinî bağları olan Orta Asya sınırı ve ötesini içine alan daha geniş coğrafyanın bir *parçasıdır*. Bu bakış açısına göre Orta Asya “arka bahçe” iken, Ortadoğu “komşunun komşusu” konumundadır.⁴⁴² Bununla birlikte Çin ile Ortadoğu arasında doğrudan paylaşılan ortak sınırların bulunmaması, Çin ile Ortadoğu'nun ortak tarihsel geçmişe sahip olmadıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim Çin merkezli Uluslararası İlişkiler düşüncesinin etkili bir ismi olan Wang Jinglie 王 京 烈 nin de belirttiği gibi “Çin, Batı Asya ve Kuzey Afrika bölgeleri dünya medeniyetlerinin doğduğu dört bölgeden üçüne ev sahipliği yapmaktadır: Sarı Nehir vadisi, Mezopotamya ve Nil Nehri havzası. Dolayısıyla bu bölgelerde kurulan medeniyetler arasında 2000 yıldan öncesine uzanan karşılıklı tarihsel etkileşimler yaşanmıştır”.⁴⁴³

Çin ile Ortadoğu arasındaki ilişkilerin tarihinin iki bin yıldan daha öncesine, M.S. 6. Yüzyıllara- Çin'in Han Hanedanlığı dönemine dayandığı hem Batılı hem de Çinli bilim insanları tarafından yaygın şekilde kabul edilmektedir.⁴⁴⁴ Tarihin bu erken dönemlerinde ortaya çıkan ilk temaslar, Çin'in Xian bölgesinden başlayan ve Orta Asya üzerinden İran ve Levant bölgesine ulaşarak İstanbul'da sonlanan tarihî ticaret güzergâhı olan İpek Yolu ile başlamıştır.⁴⁴⁵ Yalnızca ticari ürünlerin değişimi değil fakat kültür, din, folklor ve düşüncelerin de etkileşimini sağlayan İpek Yolu üzerinden kurulan bağlantılar Emevi ve Abbasi İslam devletleri zamanında en üst seviyesine

⁴⁴⁰ Yitzhak Sichor, “Vision, revision and supervision: The politics of China's OBOR and AIIB and their implications for the Middle East”, **China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, (Ed.) Anoushiravan Ehteshami ve Niv Horesh, Routledge, New York, 2018, s.47

⁴⁴¹ Scobell, a.g.e., s.19

⁴⁴² Bianchi, a.g.e., s.103

⁴⁴³ Jinglie Wang, “Review and Thoughts over the Relationship between China and the Middle East”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 4 (1), 2010, s.17

⁴⁴⁴ Dillon “The Middle East and China”, s.43 ayrıca bkz. Xiaodong Zhang, “China's Interests in the Middle East: Present and Future”, **Middle East Policy**, 6 (3), 1999, s.150

⁴⁴⁵ Muhamad S. Olimat, **China and the Middle East Since World War II: A Bilateral Approach**, Lexington Books, United Kingdom, 2014, s. 1.

ulaşmıştır.⁴⁴⁶ 6, 7 ve 8. Yüzyıllarda Müslüman orduların Çin'in egemenlik alanı içerisinde olan Orta Asya-Türkistan bölgesine yaptıkları askerî seferler ile İslam ve Çin medeniyeti arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. 751 Talas Savaşı ile sona eren Çin ve İslam orduları arasındaki savaşlar sonucunda Çin'in geleneksel egemenlik alanı içerisinde kalan Orta Asya ve Türkistan bölgeleri İslam medeniyeti etki alanına girmiştir.⁴⁴⁷ İslam orduları ile Çin arasındaki savaşların sona ermesinden sonra Çin ile Ortadoğu arasında kurulan en önemli bağlantı, 15. Yüzyılda Orta Asyalı Müslüman bir amiral olan Zheng He 鄭和 komutasındaki Çin donanmasının İran, Mekke ve bugünkü Tanzanya'ya kadar ulaşması ile kurulmuştur.⁴⁴⁸ 1407 ve 1433 yılları arasında düzenlediği yedi sefer ile Zheng He 鄭和, 200 adet yelkenli ve 20.000'den fazla mürettebatı ile o dönemde Asya, Ortadoğu ve Afrika'ya düzenlenen en büyük deniz seferini gerçekleştirmiş ve ulaştığı ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurarak Çin'in etki alanını genişletmiştir.⁴⁴⁹ Ne var ki Zheng He 鄭和'nin bu seferlerde Çin'in büyüklüğünü ilan etme ve diplomatik ilişkiler kurmanın ötesinde toprağa ilişkin herhangi bir talebi olmamıştır. Bunu yaparak Zheng He 鄭和, Çin'in dünyaya bakış açısını belirleyen Tianxia anlayışı kapsamında "Gökyüzü Altındaki Herşey" in metafizik sınırlarını genişletmiş, Çin'in yumuşak gücünü göstererek Çinli tacirler için elverişli koşullar yaratmıştır.⁴⁵⁰ Deniz seferlerine devam etseydi muhtemelen tarihin bilinen en büyük emperyal gücü olacağı kabul edilen Çin, 15. Yüzyıldan itibaren ulusal önceliklerini yeniden belirlemiş, iç sorunlara odaklanarak deniz keşiflerini durdurmuş ve izolasyonist politikayı benimsemiştir.⁴⁵¹

15. yüzyıl ile birlikte ticaret güzergâhları değişmiş, Avrupa kıtası küresel sistemin yeni merkezi ve itici gücü olmaya başlamış, Çin ise hızlı bir gerileme sürecine girmiştir. 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, Çin halkının ve Çin topraklarının 19. Yüzyılda Batılı güçler tarafından maruz bırakıldığı sömürü dönemini "aşağılanma ve utanç yüzyılı" olarak hatırlamakta ve modern dönemdeki dış ilişkilerini bu dönemin bıraktığı izler üzerine kurmaktadır. Bu anlamda Ortadoğu'nun tarih boyunca büyük güçlerin rekabet alanı olması ve sömürüye maruz kalması, Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki karşılıklı anlayışın temel zeminini oluşturmaktadır. Ortadoğu, Çin için giderek daha fazla anlam kazanmakta ve stratejik güvenlik hesaplamalarında öncelik sahibi bir bölge haline gelmektedir. Nitekim Çin Ortadoğu Çalışmaları Birliği Genel Sekreteri ve Başkan Yardımcısı Dongfang Xiao 东方晓 nun Ortadoğu tanımı da buna işaret etmektedir:

⁴⁴⁶ Gordon Houlden ve Nouredin M. Zaamout, **A New Great Power Engages with the Middle East: China's Middle East Balancing Approach**, China Institute, University of Alberta, Ocak 2019, s.2

⁴⁴⁷ Olimat, a.g.e., s.1-2

⁴⁴⁸ Kemp, a.g.e., s.64

⁴⁴⁹ Olimat, **China and the Middle East Since World War II: A Bilateral Approach**, s.3

⁴⁵⁰ Henry Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, (Çev. Nalan Işık Çeper), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015, s.30

⁴⁵¹ Kemp, a.g.e., s.64

Ortadoğu, sınırları keskin şekilde belirlenmiş bir coğrafi konumla bağlantısının olmaması, ekonomi ve siyasi anlamda içsel bir güce sahip olmaması ve yaygın şekilde kabul edilen bir bölge içerisinde yer almamasına rağmen yine de bu bölgeyi tanımlayan belli başlı tarihsel gerçeklikler ışığında bölgeyi tanımlayabiliriz: İlk olarak; İslam, bu bölgede yerleşik olan halkın ortak inancıdır. Ve İslami faktörler bu bölgedeki devletlerin sosyal bütünleşmesi, ulusal kimliği ve ulusal yeniden yapılanması üzerinde çok ciddi etkilere sahiptir. İkinci olarak, bölgede yerleşik halk genellikle Arap, Fars ve Türk kökenli halktan oluşmaktadır. Ve bu üç halk da İslam tarihinde belirli dönemlerde çok önemli roller oynamıştır. Üçüncü olarak; bölge Avrasya'nın tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak sahip olduğu stratejik konumunun merkezinde bulunmaktadır. Dördüncü olarak, bölge sadece dünyanın temel enerji arz bölgesi olmakla kalmayıp aynı zamanda enerji nakil hatlarının da stratejik merkezidir.⁴⁵²

Bu tanımın da açıkça gösterdiği gibi modern Çin jeopolitik yaklaşımında Ortadoğu, sahip olduğu stratejik konum, enerji kaynakları ve İslam dininin belirleyici özelliği ile tanımlanmaktadır. Ortadoğu'nun bu tanımı bölgenin Çin için jeo-ekonomik ve jeo-stratejik açıdan önemli bir bölge haline gelmesine yol açmaktadır.

3.1.1.2. Ortadoğu'nun Coğrafi Konumu ve Çin için Taşıdığı Jeo-politik Önem

Ortadoğu, Çin'in küresel güvenlik hesaplamalarında kendi başına bağımsız bir coğrafya olmaktan ziyade Orta Asya ve Avrasya bölgesinin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte hem küresel politikada hem de Asya ve Ortadoğu'da meydana gelen bölgesel gelişmeler, Ortadoğu'nun Çin dış politikasındaki konumunun giderek önem kazanması ile sonuçlanmıştır. Küresel ve bölgesel politikada meydana gelen son gelişmeler kapsamında 21. Yüzyılda Ortadoğu Çin için dört temel güvenlik faktörü ile ilişkilendirilmektedir:⁴⁵³

- Büyük güçler arasındaki temel etki alanı rekabetinin yaşandığı bölge olması
- Zengin enerji kaynaklarına sahip olması
- Çin'in ulusal çıkarlarının etki alanı içerisinde olması
- Dünyanın jeostratejik kavşak noktasını oluşturması

Bu faktörler arasında Çin'in bölgeye yönelik politikalarını şekillendiren en önemli jeopolitik unsurlardan bir tanesi Ortadoğu'da etkin olan köktendinci ideolojinin Orta Asya üzerinden Çin'in Müslüman Uygur nüfusunun yaşadığı kuzeybatı sınır eyaleti Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yayılması endişesidir. Çin'in iç politikasında önemli ölçüde tehdit algıladığı bir bölge olan Sincan'ın Kuşak Yol İnisiyatif projesindeki merkezî konumu sonrasında Orta Asya ile ulaşım ağlarının genişlemesi ve etkileşiminin artması, Çin'i Ortadoğu'daki radikal hareketleri daha fazla kontrol etmeye yöneltmektedir. Bu güvenlik algılaması ile doğrudan bağlantılı olan bir diğer jeopolitik unsur

⁴⁵² Dongfang Xiao, "Chinese Strategic Option: Approach to the Greater Middle East Initiative Through the Hinterland", **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, Editor in-Chief: Yang Guang, (Translators: Liu Maomin and Michelle Wan), Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press, China, 2013, s. 98

⁴⁵³ Scobell, a.g.e., s.11

ise Ortadoğu'nun büyük güçlerin kontrol sağlamak için rekabet ettiği bir bölge olmasıdır. Nitekim Çin'in bölgedeki etkisi artmakta olsa da Ortadoğu ABD, Rusya ve AB gibi aktörlerin etkili olduğu ve bölgedeki gelişmeleri kontrol etmek için rekabet içerisinde oldukları bir bölge konumundadır. Bu kapsamda Çin, Ortadoğu'daki radikal hareketlerin kontrol altına alınması sürecinde ABD ve Rusya gibi etkili aktörlerin desteğine ihtiyaç duyarken diğer yandan da bölgede sınırlı bir etki alanı oluşturarak küresel politikadaki yerini kanıtlamak istemektedir. Şanghay Uluslararası Çalışmalar Birliği Batı Asya ve Afrika Çalışmaları Enstitüsü yöneticisi Li Weijian 李伟建'a göre de Ortadoğu, Çin'in büyük güçlerle ilişkilerini düzenleyebileceği önemli bir bölgedir.⁴⁵⁴

3.1.1.2.1. Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve İslami Köktencilik'in Yayılması

Çin Anayasası'nda resmî olarak tanınan 56 farklı etnisiteye sahip olan Çin'in beş ayrı özerk bölgesi bulunmaktadır. Bu özerk bölgeler içerisinde en geniş alana ve en yüksek nüfusa sahip özerk bölgelerden birisi Sincan Uygur Özerk Bölgesi 新疆维吾尔自治区; *Xīn jiāng Wéi wú ěr zì zhì qū* dir. Sincan'ın çok-etnili ve çok-dilli sosyo-kültürel yapısına ek olarak bölgenin sekiz farklı devlet ile sınırının bulunması Sincan'ı Çin için stratejik bir konuma yerleştirmektedir.⁴⁵⁵ Tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde bugün Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinen bölgenin sahip olduğu stratejik önem, tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar çeşitli faktörler sebebiyle bölgesel ve uluslararası anlamda süreklilik göstermiştir. Bölgenin sahip olduğu stratejik önem 15. Yüzyıla kadar İpek Yolu üzerindeki konumu, 16-19. Yüzyıllar arasında sahip olduğu verimli topraklar ve 20. Yüzyılda Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki güvenlik koridorunun en önemli bileşenini oluşturması gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte 21. Yüzyılda sınırlar arası ulaşım ve iletişim zorluklarının ortadan kalkması, jeopolitik konumu sebebiyle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni siyasal açıdan daha geçirgen ve dolayısıyla güvenlik tehditlerine açık hale getirmiştir. Özellikle Afganistan ve Pakistan gibi radikal hareketlere ev sahipliği yapan ülkelerle sınır komşusu olması, Çin Halk Cumhuriyeti için bölgenin stratejik önemini “güvenlik” ile eş anlamlı hale getirmiştir.

1991'de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Çin'in komşusu olarak ortaya çıkan yeni Orta Asya devletlerinin Ortadoğu ile tarihî, dinî, etnik ve kültürel bağlarının olması, Orta Asya-Ortadoğu bölgeleri arasındaki etkileşimi artırmıştır. Bu anlamda Çin'in sahip olduğu Müslüman nüfusun, Orta Asya devletleri ile ortak sınırı paylaşan Sincan'da yoğunlaşmış olması Ortadoğu ve Orta Asya'da etkili olan siyasi ve dinî ideolojilerin doğrudan Çin'deki Müslümanları etkileyeceği anlamına gelmektedir.⁴⁵⁶ Buradan hareketle Çin'in Ortadoğu'da yürüttüğü politikanın önemli ayaklarından

⁴⁵⁴ Li Weijian, “Relations of China and the United States with the Middle East in the Changing Era”, **China-Middle East Relations: Review and Analysis**, Volume 1, (Editor in-Chief) Yang Guang, (Translators: Liu Maomin ve Michelle Wan), Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press, China, 2013, s.35

⁴⁵⁵ Michael Dillon, **Xinjiang-China's Muslim Far Northwest**, Routledge Curzon Publications, New York, 2004, s.3

⁴⁵⁶ Xiaodong Zhang, “China's Interests in the Middle East: Present and Future”, **Middle East Policy**, 6 (3), 1999, s.154

birisi de teröre karşı savaş ve radikal hareketlerin engellenmesine yöneliktir. Bununla birlikte Çin, ABD gibi uluslararası terörün engellenmesi amacı ya da söyleminden ziyade Çin'in kendi sınırları içerisindeki ayrılıkçı, köktendinci ve terörist hareketlerin Ortadoğu ile bağlantısını engellemeye yönelik bir politika izlemektedir. Nitekim El-Kaide terör örgütünün Sincan'da 2009 yılında Uygur Türkleri ile Han Çinlileri arasında meydana gelen olaylar ve ayaklanmalar sırasında öldürülen Uygur Müslümanlarının intikamını alma yemini etmesi ve Pekin yönetimini hedef göstermesinden sonra Çin, daha fazla güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁵⁷ Bu tarihten sonra 2011'de Ortadoğu'da meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan olaylar sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlık ve kaosun DEAŞ'ın etkisini artırmasına yol açması Çin'in köktendinci yaklaşımları engellemek için aktif politika geliştirmesine yol açmıştır. Çin'in Ortadoğu özel temsilcisi Wu Sike 吴思科2014'de en az 100 Çin vatandaşının Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden DEAŞ'a katılarak burada Çin'e karşı savaşmak için savaş yeteneği kazanma amacı güttüğünü söylemiştir.⁴⁵⁸

Çin hükümeti, el-Kaide ve DEAŞ terör örgütlerinden algıladığı tehdit kapsamında Aralık 2015'de ülkenin ilk anti-terörizm yasasını çıkararak ilk defa Çin ordusunun ülke dışındaki terör-karşıtı misyonlara katılmasına izin veren bir kararı kabul etmiştir. Bununla birlikte Pekin bugüne kadar denizaşırı bölgelerde terörizm karşıtı operasyonlara karşı ne bir eğilim göstermiş ne de askerî kapasitesini kullanmıştır. Bu yasa esasen, Çin ordusunun DEAŞ'a karşı düzenlenecek eylemlere katılmasını meşru hale getirmek için düzenlenmiştir.⁴⁵⁹ Çin'in DEAŞ ile savaşması veya en azından DEAŞ'a karşı ABD önderliğindeki çok taraflı eylemlere destek vermesini meşrulaştıran en önemli sebep, 2014 yılında DEAŞ lideri Ebubekir El-Bağdadi'nin DEAŞ'ın beş yıllık hedefini açıkladığı planında tüm dünyada Müslümanların haklarını ellerinden alan hükümetlerden intikam alacaklarını ve Çin'in intikam alınacak ülkeler arasında birinci sırada bulunduğunu söylemesidir.⁴⁶⁰ El-Bağdadi ayrıca Çin'in Uygurlara karşı politikasını eleştirmiş ve Uygurları Çin'e karşı savaşmaya davet etmiştir. Pekin yönetiminin Ortadoğu merkezli radikal terör örgütlerinden algıladığı tehdit, Ortadoğu politikasını şekillendiren önemli bir belirleyici olmanın ötesinde Çin'in Ortadoğu'da diğer büyük güçler ile ilişkilerini de şekillendirici bir rol oynamaktadır.

⁴⁵⁷ Zhiqun Zhu, "China's New Diplomacy in the Middle East and Its Implication for the United States", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 3 (4), 2009, s.44

⁴⁵⁸ Chris Luo, "Purported photos of 'Chinese Islamic State fighter' emerge online", **South China Morning Post**, 3 Eylül 2014, <https://www.scmp.com/news/china-insider/article/1584369/chinese-islamic-state-fighter-captured-iraq-iraqi-military-claims> (e.t. 03.05.2019).

⁴⁵⁹ Chaziza, "China's Middle East Policy: The ISIS Factor", s.26

⁴⁶⁰ Gary Sands, "China and the ISIS Threat", **The Diplomat**, September 26, 2014. <https://thediplomat.com/2014/09/china-and-the-isis-threat/>, (e.t. 27.06.2019).

3.1.1.2.2. Büyük Güçler ile Rekabet Alanı Oluşturması

Ortadoğu çok uzun zamandan beri büyük güçler arasındaki en önemli rekabet alanlarından birisi olmuştur. 19. Yy ve 20. Yy başlarında Britanya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan rekabet, Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında yaşanmıştır.⁴⁶¹ Özellikle 1956 yılında yaşanan Süveyş Krizi ile kıta Avrupası güçlerinin ve Britanya'nın Ortadoğu'daki etkinliği azalırken bu tarihten sonra ABD-SSCB rekabetinin Ortadoğu dinamiklerini belirlediği bir dönüşüm yaşanmıştır.⁴⁶² Gerçekten ilk kez 1956 Süveyş Krizi ile birlikte Rusya, Mısır'a askerî ve ekonomik yardımlar sağlayarak bu ülke üzerinde önemli bir etki sahibi olmuş ve Mısır'da kara ve hava üsleri kurarak Ortadoğu politikasında söz sahibi olan bir güç haline gelmiştir.⁴⁶³ Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında Ortadoğu'da yaşanan rekabet Avrupa ve Doğu Asya'da olduğu kadar yoğun yaşanmamış olsa da Ortadoğu'ya hâkim olma, dönemin genel düşünce yapısını yansıtan “sıfır-toplamli oyun” kapsamında stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemin iki kutuplu siyasi yapısı içerisinde Çin'in Ortadoğu politikası başlıca, SSCB ile etki alanı rekabeti tarafından belirlenmiştir. Çin-Sovyet rekabeti özellikle Mısır üzerinde açığa çıkmış olsa da bu rekabet Çin'in diğer Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine de yansımıştır.⁴⁶⁴ Özellikle Muammer Kaddafi liderliğindeki Libya ile ilişkiler ve Arap-İsrail çatışması kapsamında bölgeye yapılan silah satışları, Soğuk Savaş döneminde Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerini şekillendiren temel dinamikler olmuştur.⁴⁶⁵

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Ortadoğu'nun stratejik haritası bir kez daha değişime uğramış ve ABD, bölgenin tek süper gücü ve hâkimi haline gelmiştir. Ancak, ABD'nin Ortadoğu'daki etkisi 11 Eylül 2001'den sonraki Irak ve Afganistan savaşlarında sorgulanmaya başlamış, 2008 Finans Krizi ABD'nin bölgedeki etkisinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır.⁴⁶⁶ McLaughlin, Ortadoğu'daki büyük güç rekabetinin niteliklerini değişime uğratan temel olarak üç gelişme olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi 11 Eylül 2001 saldırısı üzerine ABD'nin başlatmış olduğu Irak müdahalesidir. McLaughlin'e göre Irak müdahalesi bölge ülkelerinin kutuplaşmasına yol açmış ve bölgede etkisi olan temel dış güçler arasındaki ilişkileri daha karmaşık hale getirmiştir. İkinci gelişme, Ortadoğu'da İslami köktenci hareketin giderek daha etkili hale gelmeye başlamasıdır. Bu ikinci gelişme, Ortadoğu'da etkin olan büyük dış güçlerin İslami köktenci hareket ile ne şekilde mücadele edilmesi gerektiği konusunda ayrılımlarına yol açmıştır.

⁴⁶¹ Scobell, a.g.e., s.11

⁴⁶² Kemp, a.g.e., s.17-18

⁴⁶³ Saman Zulfqar, “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, *Perceptions*, 2018, 23 (1), s.127

⁴⁶⁴ Dillon, “The Middle East and China”, s.44-45

⁴⁶⁵ John McLaughlin, “The Great Powers in the New Middle East”, *Rocky Harbors: Taking Stock of the Middle East in 2015*, Center for Strategic International Studies CSIS, 2015, s.19-20

⁴⁶⁶ Kemp, a.g.e., s.17-18

Ortadoğu'daki büyük güç politikalarını değiştiren üçüncü ve son gelişme ise Arap Baharı olarak adlandırılan ve Ortadoğu'nun sosyal ve siyasi görünümünü değiştiren olaylardır. Buna göre Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da yalnızca siyasi rejimler, kişi ve kurumlar değişmekle kalmamış bu rejim, kişi ve kurumlardan beslenen büyük güçlerin bölgeyi etkileme araçları da etkinliğini kaybetmiştir.⁴⁶⁷

McLaughlin'e göre Ortadoğu geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi şimdi de yakın gelecekte ortaya çıkacak olan yeni güç dengesinin belirleneceği bir laboratuvar konumundadır ve "Büyük Oyun" un (*Great Game*) ilk turunun oynandığı alandır.⁴⁶⁸ Bu sebeple son yıllarda Ortadoğu'da meydana gelen ve küresel sistemdeki güç dağılımının değişmekte olduğuna işaret eden gelişmeler kapsamında Çin'in Ortadoğu politikası, Pekin yönetiminin küresel hedefleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Nitekim Wang Jinglie'ye göre Ortadoğu bölgesi Çin için gücünü göstermek, büyük güçlerle güç oyunu oynamak ve yükseliş sürecinde büyük güçlerle olan ilişkilerini yeniden düzenlemek için önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Buna göre Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler Batılı ülkelerin belirlemiş olduğu "oyunun kurallarını" bozmuştur ve uluslararası ilişkilerde "Çin modeli" olarak adlandırılan ahenkli bir dünyanın inşa edilmesi sürecini başlatmıştır.⁴⁶⁹ Pekin yönetiminin Ortadoğu bölgesine yönelik olarak geliştirdiği politika, bölgede etkili olan Büyük Güçler ile karmaşık karşılıklı bağımlı bir nitelik göstermekte ve küresel güç dağılımındaki değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir.

3.1.2. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Siyasi Faktörler

Çin'in Ortadoğu'daki ilişkilerinin başlangıcı olarak 1955 Bandung Konferansı'na atıf yapılmakla birlikte Mao Zedong 毛泽东 ve yakın çevresi, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Ortadoğu'nun stratejik öneminin farkına varmışlardır. Shichor'a göre II. Dünya Savaşı devam ederken Mao Zedong, Ortadoğu'yu Pekin'in karşısında yer alan düşman kuvvetlerin kontrol etmesinin Çin'deki komünist hareketin ve bağımsızlık mücadelesinin geleceğini olumsuz yönde etkileyeceğini söylemiştir.⁴⁷⁰ Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturmuş olduğu "iki dünya teorisi" ni savaş sonrasında "orta bölgeler" (intermediate zones, 中间地带 *zhōng jiān dì dài*)⁴⁷¹ kavramsallaştırmasını oluşturarak değiştiren Mao'ya göre Ortadoğu, küresel politikanın rekabet

⁴⁶⁷ McLaughlin, a.g.e., s.21

⁴⁶⁸ McLaughlin, a.g.e., s.27

⁴⁶⁹ Wang, "Reflection on the Relations between China and the Middle East", s.41

⁴⁷⁰ Shichor, *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977*, s.9

⁴⁷¹ Yitzhak Shichor, "Turkey and China in the Post-Cold War World: Great Expectations", *Middle Powers and the Rise of China*, (Editors) Bruce Gilley and Andrew O'neill, Georgetown University Press, Washinton D.C., 2014, s.192

noktalarını oluşturan bu orta bölgede yer almakta ve Çin'in bağımsızlığının korunması için istikrarın gerekli olduğu hayati bir alanı oluşturmaktadır.⁴⁷²

Mao Zedong tarafından şekillendirilen bu teori kapsamında Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da ilk bağlantılarını kurmaya başlayan Çin, 1960'lı yıllarda bölgedeki bağımsızlık mücadelelerini ve komünist hareketleri destekleyerek bölgeye silah satışı ve ideoloji ihracı dışında bir yakınlık göstermemiştir. Çin'in 1971'de BM üyesi olması ve Deng Xiaoping'in 1978 sonrasında dışa açılım hareketini başlatması ile Ortadoğu'da diplomatik misyonların açılmasının ve bölge ile serbest ticaret yapılmasının önü açılmıştır. 1979 İran İslam Devrimi'ne denk gelen dönemde Çin, Ortadoğu ile ilişkilerinde ideolojik tutkularından vazgeçmiş ve Ortadoğu politikasını bu zemin üzerinde tasarlayarak bugüne kadar pragmatist yaklaşımını korumuştur. Bu kapsamda Ortadoğu politikası söz konusu olduğunda Pekin'i yönlendiren temel ilkeler; devletlerin iç işlerine müdahil olmamak, bölgede hegemon güç olmaktan kaçınmak ve böylelikle maliyetli sorumluluklardan uzak durmak şeklinde özetlenmektedir.⁴⁷³

1970'li yıllarda ABD ile yakınlaşma ve iç politikaya dönülmesi sonrasında ihmal edilen Ortadoğu, 1990'larla birlikte dış politikanın yeniden önemli bir unsuru olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. 1989 Tiananmen Olayları sonrasında Çin'e karşı yaptırımlar uygulayan Batılı ülkelere karşı Çin, Ortadoğu bölgesi başta olmak üzere dünyadaki tüm gelişmekte olan ülkeler ile ilişkilerini geliştirerek bu yaptırımları aşmaya çalışmıştır. Bu dönem ayrıca Çin'in enerji ihtiyacının arttığı döneme denk gelmiştir.⁴⁷⁴ Bu kapsamda Çin, iç politikadaki önceliklerine göre Ortadoğu'nun Çin dış politikasındaki konumunu yeniden düzenlemiştir. Nitekim Çin'in dünya düzenine ilişkin algısı, kendi iç siyasal düzenine ilişkin algısının bir neticesi olarak belirlenmekte ve bu yüzden Çin'in kendine ilişkin imajını yansıtmaktadır.⁴⁷⁵ Bu yaklaşıma göre Çin'in Ortadoğu dış politikası genellikle ekonomik büyüme, siyasi sistemin sürekliliğini sağlama, dış müdahalelere karşı egemenliğini koruma gibi genel ulusal çıkarlar tarafından belirlenmektedir. Bu ulusal çıkarların Ortadoğu ile ilişkilere yansması ise Ortadoğu'daki temel amaçlar olarak ortaya çıkmaktadır: ekonomik bağların

⁴⁷² Olimat, a.g.e., s.4

⁴⁷³ Alexander Neill, China and the Middle East, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS Edited by Toby Dodge and Emile Hokayem, s. 208.

⁴⁷⁴ Scobell, a.g.e., s.12

⁴⁷⁵ Samuel Kim, S. Kim, **China, the United Nations, and World Order**, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1979, s.49; and S. Kim, "Mao Zedong and China's Changing World View," in China in the Global Community, ed. C. Hsiung and S. S. Kim (New York: Praeger, 1980), 16-39. **Aktaran** Sandra Gillespie, "Diplomacy on A South-South Dimension: The Legacy of Mao's Three-Worlds Theory and The Evolution of Sino-African Relations", Intercultural Communication and Diplomacy, s.109

güçlendirilmesi, enerji güvenliğini sağlama çabalarının desteklenmesi, tüm Ortadoğu ülkeleri ile dostça ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel istikrarın teşvik edilmesi.⁴⁷⁶

Bununla birlikte 2000’li yılların başından itibaren Ortadoğu’da geliştirdiği ilişkilerin niteliği Çin’in bölgesel değişimlere karşı daha karmaşık, esnek ve pragmatik bir yaklaşım benimsemeye doğru yavaş bir değişime gidebileceğine işaret etmektedir. Scobell’e göre Çin, bölgedeki tüm ülkelerle iyi ilişkilere sahip dış güç olma yönündeki ayrıcalıklı statüsünü korumak istemektedir. Bu kapsamda Çin, 2000’li yıllardan sonra belirli sorunlarda aktif müdahale etme bazı sorunlarda ise mevcut hâkim gücün politikalarına destek verme şeklinde bir politika izlemekte ve Scobell bu politikayı “seçici büyük güç aktivizmi” (selective great power activism) olarak adlandırmaktadır.⁴⁷⁷

Çin’in Ortadoğu’ya ilişkin bugünkü politikasını anlamak için Pekin tarafından 1949 yılından bugüne kadar belirlenen iç siyasal öncelikler ve bu öncelikler ile uyumlu dış politika hedeflerini anlamak gereklidir. Bu kapsamda Çin’in Ortadoğu politikası, Pekin’in ulusal önceliklerine göre beş alt dönemde sınıflandırılabilir.

Tablo 3: Çin’in Ortadoğu Politikasında Yönlendirici İlkeler (1949-2018)

Dönem	Yönlendirici İlke	Bölgedeki En Güçlü Partner	Pekin’in Söylem veya Eylem Düzeyinde Katılım Sağladığı Bölgesel Kriz
1949-1978	İdeoloji	Mısır	1956 Süveyş Krizi, 1958 Irak General Kasım Darbesi, 1967 Arap-İsrail Savaşı, Filistin-İsrail Krizi
1978-1989	Ekonomik açılım	Mısır	Sovyetler Birliği’nin Afganistan İşgali, İran-İrak Savaşı
1989-1999	Enerji	İran	1989 Kuveyt Krizi
2000-2011	Teröre Karşı Savaş	İran, Suudi Arabistan	2003 Irak müdahalesi
2011 ve sonrası	Çok taraflılığın teşvik edilmesi	İran, Suudi Arabistan, Çin-Arap Forumu	2011 Suriye İç Savaşı 2015 en İç Savaşı

3.1.2.1. İdeolojik Bağlantılar 1949-1978

Çin, 1949 yılında iç savaşın galibi olarak çıkan Komünist Parti’nin önderliğinde kurulduğunda iç siyasal düzenin kurulmasını temel öncelik olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Komünist Parti

⁴⁷⁶ Mordechai Chaziza, “China’s Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications”, **Middle East Review of International Affairs**, 19 (2), 2015, s.18

⁴⁷⁷ Scobell, a.g.e., s.12

yönetimi ülkede siyasal sistemin pekiştirilmesi ve ekonomik yeniden kalkınmanın sağlanması için dış politikada “barışçıl bir dış çevre” oluşturulmasını temel dış politika hedefi olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte Çin’in kurulduğu tarih olan 1949 yılı, küresel sistemde iki kutuplu düzenin şekillendiği, ABD ile SSCB öncülüğünde iki ideolojik kampın etki alanı mücadelesinin yaşandığı yılların başlangıcına rastlamıştır. Komünist Parti tarafından Marksist-Leninist ideolojinin benimsendiği Çin’de parti yöneticileri, süper güçler ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınarak ideoloji temelli bir dış politika benimsemiş ve ilişkilerini bu doğrultuda geliştirmişlerdir. Soğuk Savaş’ın en şiddetli olduğu dönemi içeren 1950-1962 yılları arasında Ortadoğu, ABD ve Sovyetler Birliği’nin kendi ideolojilerini yayarak kontrol altına almak istedikleri bölgelerin başında gelmiştir. Özellikle 1952’de Cemal Abdül-Nasır’ın Mısır’da askerî darbe ile yönetime el koyması, Mısır merkezli olmak üzere Ortadoğu’da Arap milliyetçiliğini yaymaya çalışması ve ABD’ye karşı bir denge unsuru olarak Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği’ne dönmüş olması bölgenin stratejik bir önem kazanmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği’nin bölgede nüfuz kazanmasına engel olmak için ABD, Ortadoğu’da bir anlaşmalar ağı kurarak Sovyetler Birliği’ni kuşatma politikası izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye ve Yunanistan 1952 yılında Kuzey Atlantik Paktı Örgütü’ne tam üye olmuşlar, 1954 yılında Türkiye ile Pakistan karşılıklı iş birliği anlaşması imzalamışlar ve 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere Bağdat Paktı’nı oluşturmuşlardır.

Tüm bu anlaşmalar ağı ile ABD, Ortadoğu’da İngiltere’nin yerini alarak bölgenin hâkim gücü haline gelmiştir.⁴⁷⁸ Bağdat Paktı’nın kurulmasını şiddetli şekilde eleştiren Çin, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve Ortadoğu’nun Bağdat Paktı ile sömürge yönetimlerinin etkisi altına gireceğine inanmıştır.⁴⁷⁹ Bu dönemde meydana gelen krizleri bölgesel problemler olarak görmekten ziyade ulusal çıkarlarına etki edebilecek Asya-Afrika konsepti çerçevesinde değerlendiren Çin, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiş fakat büyük güçler ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır.⁴⁸⁰ Nitekim Çin’in kurucu lideri ve bu dönemin temel politik aktörlerinden birisi olan Mao’ya göre Ortadoğu, küresel ilişkileri kontrol etmek için hayati bölgeler olan “Orta Bölge” içerisinde yer almaktadır. Ortadoğu’da yer alan devletlerin bu dönemde Çin’i resmî olarak tanımamış olmaları ve 1950 yılında Arap Ligi’nin Tayvan’ı Çin halkının meşru temsilcisi olarak tanımaya yönelik oylamasına rağmen Pekin yönetimi bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. “Orta Bölge” kavramsallaştırması kapsamında Ortadoğu’yu Çin’in ulusal çıkarları için vazgeçilmez gören Pekin yönetimi, 1952 Mısır Hür Subaylar Hareketi ve Cemal Abdül-Nasır’ın yönetime geçmesi, 1953 İran petrol sanayisinin millileştirilmesi, 1955 Bağdat Paktı’nın oluşumu, 1956 Süveyş

⁴⁷⁸ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.308

⁴⁷⁹ Olimat, a.g.e., s.64

⁴⁸⁰ Olimat, a.g.e., s.140

Krizi, 1958 Lübnan Krizi ve 1958 Irak General Kasım Darbesi gibi olaylar karşısında bölge ülkelerini desteklemeye devam etmiştir.⁴⁸¹

Çin'in Ortadoğu ile ilk doğrudan teması 1955'de Endonezya'da düzenlenen Bandung Konferansı ile gerçekleşmiştir. Bu konferansta Çin'i temsil eden Başbakan Zhou Enlai 周恩来, katılımcılar ile doğrudan ilişkiler geliştirerek 1955-1974 yılları arasındaki Ortadoğu-Afrika dış politikasının da temel mimarı olmuştur.⁴⁸² Bu dönemde henüz BM üyesi olmayan ve uluslararası sistemde sınırlı sayıda devlet tarafından resmî olarak tanınan Çin, Bandung Konferansı'nda diplomatik, kültürel ve ticari ilişkilerini genişletmek için doğrudan temaslar kurmuş, bu konferans sonrasında Üçüncü Dünya'ya yönelik dış politikasına ağırlık vermiştir. Ortadoğu politikası da bu kapsamda belirlenen Çin, özellikle Üçüncü Dünya'daki ulusal bağımsızlık hareketlerine verdiği destek ile bölge ülkelerinin sempatisini kazanmıştır. Neill'in de belirttiği şekilde 1980'li yılların başına kadar Çin'in Ortadoğu'daki temasları anti-empyralist devrimci hareketin bölgeye ihracı çabaları ile motive edilmiştir.⁴⁸³ Bandung Konferansı sonrasında Mısır, Suriye ve Yemen Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanımışlardır. Bu dönemde Çin'in destek verdiği sol eğilimli ulusal bağımsızlık örgütlerinin başlıcaları; Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi, İşgal altındaki Arap Körfezi Halk Kurtuluş Cephesi, Dhofar Kurtuluş Cephesi, Aden Ulusal Kurtuluş Cephesi, Irak Komünist Partisi olarak sıralanmaktadır.⁴⁸⁴

Çin Ortadoğu'daki ulusal bağımsızlık hareketlerine sadece moral destek vermekle kalmamış aynı zamanda bu hareketleri materyal anlamda desteklemiştir. Nisan 1955 Asya-Afrika Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Mısır Dinî İlişkiler Bakanı Bakuri Çin'i ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Çinli liderler, Mısır ve diğer Arap ülkelerinin İsrail işgali karşısında verdikleri mücadeleyi Çin yönetiminin desteklediğini söylemişlerdir. Bu süreçte Mısır, savunma kapasitesi için acil olarak ihtiyaç duyduğu silahları satın almak üzere Çek Cumhuriyeti ile anlaşma imzalamış ve böylelikle Kahire ilk defa SSCB menşeli silah ve askerî donanıma sahip olmuştur. Mısır'ın bu anlaşmayı imzalaması Mısır-Çin ilişkilerini yakınlaştırmış ve her iki ülkeyi diplomatik ilişkileri kurma konusunda teşvik etmiştir. Ekim 1956'da Süveyş Bunalımı olarak bilinen kriz esnasında Britanya, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırdıklarında Çin yönetimi, bu eylemi güçlü şekilde kınamış ve

⁴⁸¹ Pan, "China's Success in the Middle East", s.35

⁴⁸² Lirong Ma, "China's Cultural and Public Diplomacy to Countries in the Middle East", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 4 (2), 2010, s.38

⁴⁸³ Yoram Evron, "China-Japan Interaction in the Middle East: a battleground of Japan's remilitarization", **The Pacific Review**, 2016, s.4-5

⁴⁸⁴ Olmat, a.g.e., s.5

Mısır'ın ulusal egemenliğini korumak için verdiği çabayı desteklemiştir. 10 Ekim 1956'da Zhou Enlai Başkan Nasır'ı aramış ve Çin hükümeti adına 20 milyon İsviçre frankı teklif etmiştir.⁴⁸⁵

1956 Süveyş Bunalımı'ndan sonra Ortadoğu'da meydana gelen ve Çin'in bölgesel politikalarına etki eden bir diğer önemli gelişme 14 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen darbe ile Kral Faysal'ın devrilmesidir. Bu olayın ertesi günü Lübnan ve Ürdün'e askerî birliklerini gönderen ABD ve İngiltere'ye karşı Çin, Ortadoğu ülkelerine yapılan askerî müdahaleyi şiddetle kınamıştır. ABD saldırısına karşı Arap ülkelerinin verdiği mücadeleyi desteklemek üzere Çin ordusu 23 Ağustos'ta Kinmen ve Matsu'yu bombalamaya başlamış ve bunun üzerine ABD, Akdeniz'deki uçak gemisini Tayvan Boğazı'na transfer etmek zorunda kalmıştır. Haziran 1967'de İsrail; Mısır, Suriye ve Ürdün'e karşı Altı Gün savaşını başlatmış, bunun ertesi günü Çin yönetimi İsrail'i ve ABD'nin desteğini kınamıştır. Çin ayrıca Mısır, Suriye ve Filistin Özgürlük Hareketi'ne acil durum yardımı sağlamıştır.⁴⁸⁶ Görüldüğü üzere bu dönemde iki süper güç arasındaki nüfuz mücadelesinin gerçekleştiği temel bölgelerden birisi haline gelen Ortadoğu'da Çin, Batılı emperyalist müdahale olarak gördüğü 1953'te İran'da CIA tarafından gerçekleştirilen darbe, 1955 Bağdat Paketi'nin oluşumu, 1956 Süveyş Krizi, 1957 Ürdün ve 1958 Lübnan Krizleri gibi tüm olaylar karşısında bölgesel güçlere destek sağlamıştır.⁴⁸⁷ Bunun en önemli örneklerinden birisini 1958 yılında Irak'ta meydana gelen General Kasım Darbesi oluşturmuştur.

Çin, Irak'ta 1958 yılında meydana gelen ve Iraklı komünist güçlerin etkisi altında gerçekleştirilen General Kasım darbesini memnuniyetle karşılamış ve Başkan Zhou Enlai, General Kasım'a 17 Temmuz 1958'de gönderdiği telgrafta Irak hükümetine ve halkına, emperyalist saldırılar karşısında bağımsızlığını koruması için her türlü desteği vereceğini söylemiştir.⁴⁸⁸ Bununla birlikte General Kasım'ın iç politikada komünistlere karşı bir tutum sergilemeye başlaması ve Kuveyt'in bağımsızlığına karşı geliştirdiği politikalarından sonra Çin-İrak ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Kuveyt, 1961 yılında Britanya yönetiminin protektorasını sonlandırarak bağımsız bir emirlik olmasını sağlayan anlaşmayı imzaladıktan sonra Irak, Kuveyt'in kendi topraklarının bir parçası olduğunu iddia etmiş ve Kuveyt'in bağımsızlığını tanımadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Çin, 30 Haziran 1961'de Kuveyt'in bağımsızlığını tanıyan ilk komünist devlet olmuş ve resmî diplomatik ilişkilerini başlatmıştır. Diğer yandan Çin'in bölge ile temasının en önemli unsurlarından birisini oluşturan Filistin-İsrail çatışmaları kapsamında Çin, 1965 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanıyan

⁴⁸⁵ Guozhong Zhao, "Military Exchanges Between China and the Middle East", **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, (Editor in-Chief: Yang Guang), (Translators: Liu Maomin and Michelle Wan), Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press, China, 2013, s.51

⁴⁸⁶ Zhao, "Military Exchanges Between China and the Middle East", a.g.e., s.52

⁴⁸⁷ Olimat, a.g.e., s.6

⁴⁸⁸ Olimat, a.g.e., s.64

Arap olmayan ilk devlet olmuş, Filistin Kurtuluş Örgütü 1965 yılında Çin’de bir ofis açmış ve Çin FKÖ’nün statüsünü 1984’de büyükelçilik düzeyinde tanıma göstererek yükseltmiştir.⁴⁸⁹

1966 yılında Mao tarafından Çin’de Kültür Devrimi’nin başlatılması ile Çin, iç politikaya yönelmiş ve küresel sistemdeki diplomatik duruşunu izolasyon politikasına doğru çevirmiştir. Bu dönem boyunca bütün dünyaya, Sovyet bloğuna, Batılı güçlere ve hatta kendi tarihi ile kültürüne karşı ayrımsız bir öfke gösteren Çin yönetimi, dış temsilciliklerdeki elçilerin hepsini ve elçilik personelinin yaklaşık üçte ikisini kırsalda yeniden eğitime tâbi tutmak üzere geri çağırmıştır. Bu dönem boyunca yalnızca Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ile olumlu ilişkilere sahip olan Çin, tek bir ülkedeki- Mısır’daki büyükelçisinin görevde kalmasına izin vermiştir.⁴⁹⁰ Buna rağmen 25 Ekim 1971 tarihinde Çin’in BM’ye üyeliğini öngören BM Genel Kurulu’nun 2758 sayılı kararın oylanması sırasında Arap devletlerinden 11 tanesi Çin’in üyeliği için olumlu oy kullanmış, 4 tanesi çekimser kalmış (Bahreyn, Ürdün, Lübnan ve Katar) ve yalnızca Suudi Arabistan olumsuz oy vermiştir. Çin’in BM üyeliğinin oylanması sırasında Ortadoğu ülkelerinin verdiği oyların etkisi ve 1974 yılından itibaren Kültür Devrimi’nin etkisini kaybetmeye başlaması Çin’in bölgeye yeniden ilgi göstermesinin önünü açmıştır. 1973 yılında Suudi Arabistan öncülüğünde uygulanan Petrol Ambargosu kararına destek veren Çin, 1973 Arap-İsrail Savaşı süresince Batılı devletler ve ABD’nin İsrail’e göstermiş olduğu destek karşısında Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Petrol Ambargosu kararından sonra Çin, Ortadoğu ülkelerinin Batılı büyük güçlerin bölgedeki etkisini azaltma ve bu ülkelerden bağımsız bir dış politika izleme konusundaki çabalarını fark etmiştir. Bölge ülkelerinin 1973 Petrol Krizi sırasında Batı Bloğu ülkeleri ile ilişkilerinin bozulması, 1970 sonlarında Afganistan’da meydana gelen kriz, 1979 İran İslam Devrimi, 1980 İran-İrak Savaşı gibi gelişmeler, Ortadoğu ülkelerinin Çin ile diplomatik ilişkilerini kurmaları için hızlandırıcı ve teşvik edici gelişmeler olmuştur.⁴⁹¹ Bu sebeple Çin’in Ortadoğu’daki dış politikası için anlamlı sayılabilecek ilk dönüşüm 1978 ve sonrasındaki dönemde yaşanmıştır.

3.1.2.2. Ortadoğu’da İhmal Yılları 1978-89

1978-1989 döneminde Çin-Ortadoğu ilişkilerinin temel dinamikleri, Çin’in iç siyasi sisteminde ve çift kutuplu uluslararası sistemin doğasında meydana gelen değişimler tarafından belirlenmiştir. Bu değişimlerin bir sonucu olarak 1971 yılında ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, 1972 yılında ise ABD Başkanı Richard Nixon Pekin’i ziyaret etmiştir. ABD ile Çin arasındaki ilişkilerde yansımaları bulan ve küresel politik sistem içerisinde devletlerin “çıkar” ve “tehdit” algılarını dönüştüren en önemli gelişme, 1975 yılında Helsinki Konferansı’nda Helsinki Sonuç Belgesi’nin

⁴⁸⁹ Olimat, a.g.e., s.66, 176

⁴⁹⁰ Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, s.247

⁴⁹¹ Olimat, a.g.e., s.34-35

imzalanmasıyla bloklar arasında ve uluslararası ilişkilerde “Yumuşama (Detant)” döneminin başlamış olmasıdır.⁴⁹² 1975 sonrasında Çin-ABD ilişkileri de Yumuşama Dönemi’nin genel atmosferi kapsamında yeniden şekillenmiştir. Uluslararası sistemde meydana gelen bu değişimlere ek olarak Çin’de 1966 yılında başlayan ve Çin’in küresel sistemden kendisini izole etmesine yol açan Kültür Devrimi 1974 yılı itibari ile etkisini kaybetmeye başlamıştır. Mao Zedong’un 1976’da ölmesi üzerine Kültür Devrimi’nin mimarı olan yöneticiler, Çin Komünist Partisi yönetimindeki belirleyici güçlerini kaybetmişlerdir. Hem Kültür Devrimi’nin sona ermesi hem de 1978 yılında reform yanlısı Deng Xiaoping 邓小平’in Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri olması ile Çin’in dış politikası en önemli dönüşümlerinden birisini yaşamıştır.

Deng Xiaoping’in 1978 yılında başlatmış olduğu “reform ve dışa açılım” 改革开放; *gǎi gé kāi fāng* politikalarının bir gereği olarak Çin, daha önceki yıllarda benimsemiş olduğu farklı siyasi sistem ve ideolojiye sahip ülkeler ile arasına “sınır koyma” politikasından uzaklaşmıştır. Bu dönemde Çin dış politikasında ekonomik büyüme arayışı, anti-emperyalist değerlerin yerini almış⁴⁹³ ve Çin, tüm ülkeler ile Barış İçinde Birarada Yaşamının Beş İlkesi kapsamında karşılıklı ilişkilerin kurulmasını teşvik etmiştir.⁴⁹⁴ Bu kapsamda Çin’in Ortadoğu ile ilişkileri Sovyetler Birliği’ne karşı Çin-ABD yakınlaşmasını teşvik eden stratejik bir çerçevede belirlenmiştir. Özellikle Nixon’un 1972 Pekin ziyareti sonrasında ABD ve Çin, Ortadoğu’da Sovyet etkisini azaltmak konusunda ortak çıkara sahip oldukları için bu tarihten sonra Çin’in Ortadoğu ile ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği-Çin ayrılığının devam etmesi ve Çin’in kuzeyinde Sovyetler Birliği askerlerinin bölgeye konuşlandırılması devam ederken Çin’in batısında Afganistan’da Marksist bir darbe gerçekleşmesi ve Afganistan’ın açık biçimde Sovyet etkisine girmesi Çin-ABD ilişkileri için Ortadoğu’da ortak politika geliştirilmesini önemli hale getirmiştir. Nitekim 5 Aralık 1978’de Afganistan’da darbe sonrası kurulan yeni hükümet ile Sovyetler Birliği “Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Anlaşması” imzalamış, 19 Şubat 1979’da ABD’nin Afganistan büyükelçisi öldürülmüştür.⁴⁹⁵ Bu olaylar karşısında Çin, 1971-1989 döneminde Körfez Bölgesi ve Arap Yarımadası’nda Sovyet etkisini sınırlamak için başlıca üç temel prensip doğrultusunda dış politika geliştirmiştir:⁴⁹⁶

- ABD ile de facto anlaşma
- Körfez Bölgesi ve Arap Yarımadası ülkeleri ile siyasi ilişkileri sürdürme

⁴⁹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih [1789-2010]**, Der Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2010, s.1087

⁴⁹³ Yoram Evron, “China-Japan Interaction in the Middle East: a battleground of Japan’s remilitarization”, **The Pacific Review**, 2016, s.4-5

⁴⁹⁴ Kuangyi Yao, “Development of Sino-Arab Relations and the Evolution of China’s Middle East Policy in the New Era”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 1 (1), 2007, s.4

⁴⁹⁵ Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, s.426

⁴⁹⁶ Bin Huwaidin, a.g.e., s.108

- Bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkileri geliştirme

Bu stratejik çerçeve içerisinde Kültür Devrimi ile duraklayan Çin-Ortadoğu ilişkileri, 1980'li yıllar boyunca ekonomik açılımın temel hedef olduğu bir yapı içerisinde yeniden kurulmuştur. Ekonomik reform ve dışı açılım hedeflerinin hâkim olduğu bu dönemde Çin'in Ortadoğu politikasına yön veren temel ilkeler, bölge ülkelerinin iç işlerine karışmama ve siyasi çatışmaların tarafı olmama ilkeleri olmuştur. Bu ilkelerin gözlenebildiği en önemli bölgesel gelişme ise 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen İran-İrak Savaşı'dır. Bu savaş sırasında Pekin, savaşın her iki tarafa da önemli miktarlarda silah satışı gerçekleştirmiş⁴⁹⁷ fakat aynı zamanda İran ve Irak arasındaki siyasi anlaşmazlık karşısında tarafsız tutumunu korumuştur.⁴⁹⁸ İran-İrak Savaşı'nda Çin, yalnızca çatışmanın tarafı olmaktan kaçınmakla kalmamış, İslam Devrimi sonrasında ilişkilerinin sınırlandığı İran ile yeniden müttefik haline gelmiştir. Savaş süresince izlediği diplomasi ve bölgeye gerçekleştirmiş olduğu silah satışları İran'ın yeniden Çin'e yaklaşması sürecini hızlandırmıştır.⁴⁹⁹

1971 yılında ABD Başkanı'nın Çin ziyareti ile başlayan ABD-Çin yakınlaşması, 1971 yılında Çin'in Birleşmiş Milletler üyesi olarak küresel ticarete daha fazla katılmasının önündeki engellerin kalkmış olması, 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması, Afganistan'da yaşanan kriz ve İran-İrak Savaşı 1980-1990 dönemi Çin-Ortadoğu ilişkilerini şekillendiren en önemli bölgesel ve küresel gelişmeler olmuştur.

3.1.2.3. Stratejik İlişkiler 1989-1999

1989 yılının başlarında Sovyet Bloğu'nun Doğu Avrupa bölgesinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar, Kasım ayında Berlin Duvarı'nın yıkılmasına ve nihayetinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açmıştır. Bu yıllarda Çin, iç siyasi ve ekonomik koşullarında gözlemlenebilen bir iyileşme yaşamış ve kurulduğu tarih olan 1949 yılından bugüne kadar dünya ile olan ilişkilerinde en iyi dönemini geçirdiği bir sürece girmiştir.⁵⁰⁰ Fakat 1989 yılı ortalarında Çin'de meydana gelen ve Tiananmen Olayları olarak bilinen ayaklanmalar, Çin için hem iç politikada hem de dış politikada önemli bir kırılma noktasının yaşanmasına sebep olmuştur. 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda başlayan öğrenci gösterilerine karşı Komünist Parti yönetiminin çok sert önlemler alması ve gösterilerin pek çok sivilin hayatını kaybetmesi ile sonuçlanması, Çin'in Batılı ülkeler başta olmak üzere uluslararası sistemin aktörleri tarafından çok ciddi yaptırımlarla izole edilmesine yol açmış ve

⁴⁹⁷ Alexander Neill, China and the Middle East, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS, (Ed. Toby Dodge ve Emile Hokayem), s.208

⁴⁹⁸ Dillon, "The Middle East and China", s.50

⁴⁹⁹ Scott Harold ve Alireza Nader, "China and Iran: Economic, Political and Military Relations", **China and Iran**, Rand Corporation, 2012, s.3

⁵⁰⁰ Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, s.495

Pekin'in imajı olumsuz şekilde etkilenmiştir. Batılı ülkeler tarafından izole edilen Çin, Ortadoğu bölgesi başta olmak üzere dünyadaki tüm gelişmekte olan ülkeler ile ilişkilerini geliştirerek kendisine karşı uygulanan yaptırımları aşmaya çalışmıştır. Bu dönem ayrıca Çin'in enerji ihtiyacının arttığı döneme denk gelmiştir.⁵⁰¹ 1978 yılında Deng Xiaoping tarafından başlatılan ekonomik reform ve dışa açılım politikasının etkisiyle 1980'li yıllar boyunca sürekli ve hızlı şekilde ekonomik büyüme performansı gösteren Çin, 1993 yılında ilk kez petrol tüketim miktarı üretim miktarını aşarak net petrol ithalatçısı bir ülke konumuna gelmiştir.

Küresel enerji piyasalarında önemli bir tüketici konumuna gelmesi ve ekonomik piyasalarda etkisinin artması ile Çin, 1990'lı yıllarda ekonomik büyümesini sürdürülebilir hale getirmek için dış politikasını da bu hedef kapsamında yeniden uyarlayarak küresel meselelerde varlığını daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Nitekim Saddam Hüseyin 1990 Ağustos'ta Kuveyt'i işgal ettiğinde Çin işgali kınamış, Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu süreçte Çin, BM Güvenlik Konseyi'ne sunulacak çözüm önerisinin taslağının hazırlanmasında aktif rol oynamış, Irak'a askerî malzeme satışı dahil olmak üzere bu ülke ile olan tüm ticaretini durdurma kararına katılmıştır. Bununla birlikte Çin, bölgedeki ABD müdahalesinin sonuçları konusunda oldukça sert tepki göstermiş ve olası bir Batılı askerî müdahaleye karşı çıkmıştır. Kuveyt krizinin zirveye ulaştığı 1990 Kasım ayında Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen 钱其琛 Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Irak'ı ziyaret ederek bu ülke liderleri ile Körfez bölgesinin durumu hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.⁵⁰² Çin, Kuveyt Krizi'nin çözülmesi için verilen bölgesel çabaları desteklemenin yanında Kasım 1989'da Kuveyt'i ziyaret eden ülke başkanı Yang Shangkun 杨尚昆'un doğrudan teklifi ile krizde arabulucu rolünde bulunmayı önermiştir. Buna rağmen ülkelere yönelik güç kullanma politikasına ilkesel olarak karşı olan Çin, 1990 Kasım ayında Kuveyt'ten çekilmediği takdirde Irak'a güç kullanımını öngören BM 678 sayılı kararının onaylanması sırasında çekimser kalmıştır. Çin'in Irak ile İran-Irak savaşı boyunca gelişen ilişkilerine ve Çin'in uluslararası sistemde güç kullanımına karşı çıkan ilkesel tutumuna rağmen 678 sayılı kararın oylanmasında neden çekimser kaldığını en iyi açıklayan tez; Kuveyt Krizi'nin 1989 Tiananmen Olayları sonrasında kötüleşen Çin-Batı ilişkilerini düzeltmek için bir fırsat olarak görüldüğünü öne süren tezdur.⁵⁰³ Nitekim Çin'in BM daimî temsilcisi Li Daoyu 李道豫 krizin barışçıl şekilde çözümü için çağrıda bulunmasına ve ABD'nin Irak'a müdahalesine karşı muhalif bir tutum göstermiş olmasına rağmen işgale engel olmak için aktif bir diplomasi izlememiştir. 1991 Şubat ayında ABD ordusunun müdahalesi sona erdiğinde Çin, savaşın bitimini memnuniyetle karşılamış ve Irak ile ilişkilerini aşamalı ve tedbirli bir şekilde yeniden inşa etmiştir.⁵⁰⁴ Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Batılı

⁵⁰¹ Scobell, "Why the Middle East matters to China", s.12

⁵⁰² Dillon, "The Middle East and China", s.49

⁵⁰³ Olimat, a.g.e., s.70

⁵⁰⁴ Dillon, "The Middle East and China", s.50

ülkeler ve ABD tarafından 1990'lı yıllar boyunca ciddi ekonomik yaptırımlara maruz bırakılan Irak ile Çin 1990'lar boyunca ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.⁵⁰⁵

1991 Körfez Krizi boyunca Çin'in tutumu ABD müdahalesine karşı Irak'ın yanında yer almak şeklinde belirlenmişse de Körfez Krizi ile Çin'in Ortadoğu'da ciddi bir prestij kaybına uğradığı kabul edilmektedir. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'e ve 1991 yılında ABD'nin Irak'a yönelik müdahalelerini "bölgesel ve küresel hegemonizmler arasındaki bir mücadele" olarak gören Çinli liderler, ulusal ve küresel çıkarları arasında bir denge kurma arayışında olmuştur. Nitekim hem bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olan Irak'ı kaybetmek istemeyen Çin aynı zamanda kendisine yönelik uluslararası yaptırımları aşmak için ABD ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Irak'ta olası bir yenilginin ABD'nin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatacağına inanan Çin, Körfez Krizi'ni kendisi için bir fırsat olarak görmüştür.⁵⁰⁶ Ancak Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesine yönelik BM kararlarına destek verdiği ve ABD'nin Irak'a müdahalesini engellemek için yeterli çabayı göstermediği için Arap devletleri nezdinde Çin'in bağımsız bir dış politika izlediğine yönelik imaj sarsılmıştır. Benzer şekilde Irak'ta güç kullanımına izin veren BM kararı karşısında çekimser kalması ve üçüncü devletler aracılığı ile bölgeye silah satışı gerçekleştirmeye devam etmesi sebebiyle uluslararası sistemde Çin'in küresel statüsü ile uyumlu bir dış politika izlemediği ve yeterince sorumluluk almadığı iddia edilmiştir.⁵⁰⁷ Bu anlamda Körfez Krizi ile birlikte Ortadoğu'da bölgesel ve küresel çıkarları birbiri ile çelişen Çin, bu krizden sonra bölgedeki siyasi ve ekonomik gelişmelere daha aktif şekilde katılma yönünde bir irade geliştirmiştir.

1990'lı yıllardan sonra Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik iradesi Arap-İsrail sorunu üzerinde kendisini göstermiştir. 1991'den itibaren Çin, Arap-İsrail sorununa ilişkin konferanslara daha fazla katılım sağlamaya başlamıştır. Bu kapsamda Moskova'da düzenlenen Ortadoğu Barış Konferansı'nın üçüncü aşamasına, Kazablanka ve Amman'daki ekonomik iş birliği konferansına ve Musqat'da düzenlenen su kaynaklarına ilişkin konferanslara katılmıştır. Pekin aynı zamanda Oslo görüşmelerini, İsrail-Filistin ve İsrail-Ürdün barış süreçlerini desteklemiş ve İsrail'in yanında bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını savunmuştur. Çin, arabuluculuğu teşvik etme konusunda oldukça küçük bir rol oynasa da bölgesel barış ve istikrarın sağlanması Çin dış politikasının en önemli hedefleri arasında olmuştur.⁵⁰⁸ Nitekim Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren Çin'in İsrail-Filistin sorununun çözüm sürecine ilişkin politikası "Arap ülkelerle dostça ilişkileri sürdürürken İsrail ile ilişkileri ihmal etmemek" olarak ifade edilebilecek olan "dengeli diplomasi" şeklinde sürdürülmüştür. Bunun en önemli örneği, Filistin'in bağımsız ve egemen bir devlet olmasını

⁵⁰⁵ Olinat, a.g.e., s.37

⁵⁰⁶ Harlan W. Jencks, "Chinese Evaluations of 'Desert Storm': Implications for PRC Security", *The Journal of East Asian Affairs*, 6 (2), 1992, s.447, 454.

⁵⁰⁷ Lilian Craig Harris, "The Gulf Crisis and China's Middle East Dilemma", *The Pacific Review*, 4 (2), 1991, s.116-118

⁵⁰⁸ Chaziza, "China's Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War", s.162

desteklerken aynı zamanda İsrail'in güvenlik ve meşruiyet endişelerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemesidir. Bu kapsamda Chaziza'ya göre Ortadoğu'da çatışan tüm taraflar ile iyi ilişkiler geliştirerek bu ilişkiler arasındaki dengeyi korumayı başaran Çin, Ortadoğu'da çok yönlü bir diplomasi yürütmüştür.⁵⁰⁹

1991 Körfez Savaşı'nı ABD'nin küresel sistemde süpergüç konumuna yükselmesinin başlangıcı olarak kabul eden yaklaşımlara karşı Çinli liderlerin hiçbiri Soğuk Savaş döneminin bitişini Amerika'nın tek süper güç olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmemiştir. Qian Qichen 钱其琛 1991'deki bir konuşmasında:

Böylesi tek kutuplu bir dünyanın var olmasının olanaksız olduğuna inanıyoruz. Bazıları Körfez Savaşı ve Soğuk Savaş'tan sonra ABD'nin her şeyi yapabileceğine inanmakta. Bunun doğru olduğunu düşünmüyorum. İslam dünyasında 1 milyardan fazla insan yaşamakta. Çin'in nüfusu 1.1 milyar. Güney Asya'nın nüfusu 1 milyarın üzerinde. Çin'in nüfusu ABD, Sovyetler Birliği, Avrupa ve Japonya'nın toplamından fazla. Yani hâlâ çeşitliliği olan bir dünya var.” demiştir.⁵¹⁰

Ortadoğu başta olmak üzere tüm bölgesel alt sistemler ve küresel sistemin yapısında çok-kutupluluğu teşvik etme yönünde giderek daha aktif bir politika izleyen Çin için 2000 yılından sonraki dönem Ortadoğu ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

3.1.2.4. Artan Etki 2000-2011

1990'lı yılların sonuna doğru Çin, Asya ekonomisinde bölgesel ekonomik üretimin merkezi olarak ön plana çıkmış ve küresel ekonomide önemli bir aktör olarak kabul edilmeye başlanmıştır. 1997-1998 yıllarında Asya'da yaşanan ve bölge ülkelerinin çoğunluğunu olumsuz şekilde etkileyen finansal krizden etkilenmeden çıkması, Çin'in artık ekonomide bağımsız olarak kendi çözümlerini ortaya koyan ve krizdeki diğer ekonomilere acil yardım desteği sağlayabilecek bir ülke konumuna gelmesine yol açmıştır. Çin'in küresel ekonomideki bu yeni statüsü 2001 yılında, Çin'i Dünya Ticaret Örgütü üyesi yapan müzakerelerin tamamlanması ve 2008 Olimpiyatları'nın Pekin'in ev sahipliğinde gerçekleşmesi için yapılan başarılı başvuruya pekişmiştir.⁵¹¹

2000'li yıllarla birlikte Çin, Ortadoğu ile siyasi ve ekonomik bağlarını artırmış ve ikili ilişki ağını genişletmiştir. Bu dönemde bölge devletlerine daha fazla üst-düzey ziyaret gerçekleştirmiş, 2004 yılında Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu kurulmuş ve bölge ülkeleri ile çeşitli askerî bağlantılar oluşturulmuştur. İkili ilişkilere ek olarak Ortadoğu'da uluslararası sorun niteliği taşıyan krizlere Çin, geçmiş dönemlere göre daha aktif şekilde müdahil olmuştur. Bu kapsamda örneğin

⁵⁰⁹ Chaziza, “China's Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War”, s.163

⁵¹⁰ Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, s.557

⁵¹¹ Kissinger, **Çin; Düünden Bugüne Yeni Çin**, s.574-575

BMGK üyeliği aracılığı ile İran'ın nükleer faaliyetleri ve Suriye İç Savaşı ile ilgili uzlaşma görüşmelerine katılım sağlamış, ayrıca İsrail- Filistin barış sürecinde giderek daha etkili bir aktör haline gelmeye başlamıştır.⁵¹²

2000 yılı sonrasında Çin'in bölgeye ilişkin politikasını şekillendiren en önemli gelişmelerden bir tanesi ABD'nin 2003 yılında Irak'ta başlattığı savaştır. BMGK daimî üyesi olarak Çin, 2003 yılında Irak'a güç kullanımını öngören 1441 sayılı BM Kararı'nı kabul etmiş ve olumlu yönde oy kullanmıştır. Bu dönemde Çin'in Ortadoğu'daki konumunu ve 2003 Irak müdahalesindeki tutumunu belirleyici faktörlerin başında ABD yönetiminin "Bush Doktrini" çerçevesinde geliştirmiş olduğu stratejiler gelmektedir. Bu doktrin karşısında aşamalı olarak üç farklı şekilde karşılık veren Çin, bölgesel ve küresel dinamiklerin gelişimine göre dış politikasını uyarlamıştır. Bush Doktrini'nin ilan edilmesi ile Çin, ABD tarafından güvenlik öncelikli geliştirilen, İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer eksenli" olarak ilan eden politikaların dışında kalma ve ABD ile karşı karşıya gelmekten kaçınma yönünde bir strateji belirlemiştir. Fakat 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi sonrasında Pekin yönetimi, uluslararası terör tehdidi karşısında ABD ile iş birliği yapma yönünde bir karar almış ve teröre karşı savaşta ortak hareket etme yönünde irade beyanında bulunmuştur. Teröre karşı savaşta iş birliğinin öngörülmüş olmasına rağmen Çin, ABD'nin Irak'a müdahale etme ve askerî güç kullanma politikasına karşı stratejik bir alternatif geliştirmiştir. Bu kapsamda Çin, ABD'nin uluslararası sistemdeki hegemonyasını korumaya yönelik politikasına karşı yeni bölgesel ve ulus-üstü kurumların oluşturulmasını teşvik ederek çok-kutupluluğu destekleyen bir politika geliştirmiştir.⁵¹³ Çin'in ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınma ve stratejik olarak hegemonya karşısında çok-kutupluluğun hâkim olduğu bir düzeni teşvik etme yönündeki en önemli aşamalardan biri de Ortadoğu'daki ilişkilerin kurumsal örgütler ile desteklenmesidir.

21. yüzyılda ilişkilerin genişlemesini sağlayan en önemli adımlardan bir tanesi 2004 yılında Çin-Arap Ülkeleri İşbirliği Forumu' nun 中阿合作论坛 (zhōng ā hé zuò lùn tán) kurulması olmuştur.⁵¹⁴ Çin'in bölge ile çok-terafli ilişkilerinin en önemli ayağını oluşturan Çin-Arap İşbirliği Forumu, Hu Jintao'nun Arap Ligi'nin Kahire'de bulunan merkezine yaptığı bir ziyaret sonucunda Çin ile Arap Ligi üyesi ülkeler arasında resmî olarak kurulmuştur. Çin-Arap İşbirliği Forumu, Çin ile Arap devletleri arasında siyaset, ticaret, ekonomi, kültür, teknoloji, dış ilişkiler ve değişim programları aracılığıyla barış ve kalkınmanın pekiştirilmesi gibi çeşitli alanlarda iş birliğini artırmayı

⁵¹² Evron, "China-Japan Interaction in the Middle East: a battleground of Japan's remilitarization", s.5

⁵¹³ Peter Van Ness, "China's Response to the Bush Doctrine", *World Policy Journal*, 21 (4), 2004/2005, s.40-41

⁵¹⁴ Gao, "The New Development of China-Middle East Relations since the Arab Upheaval", s.65

hedeflemektedir.⁵¹⁵ Buna göre Çin-Arap ülkeleri ilişkilerine yön veren temel ilkeler Hu Jintao tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Karşılıklı saygıya dayanan siyasi ilişkilerin kurulması
- Ortak kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek üzere ekonomik ve ticari ilişkilerin artırılması
- Kültürel değişimler yoluyla karşılıklı öğrenim ve kazanım sağlanması
- Uluslararası meselelerde iş birliği yaparak dünya barışına ve ortak kalkınmaya katkı sağlanması

İlk toplantısını 2004 yılında Kahire’de Arap Birliği Genel Merkezi’nde gerçekleştiren forumun ikinci toplantısı 2006’da Pekin, üçüncü toplantısı 2008’de Manama’da ve 8. toplantısı Temmuz 2018’de Pekin’de düzenlenmiştir.⁵¹⁶ Çin-Arap İşbirliği Forumu, Çin’in bakanlar düzeyinde bölgesel devletler ile gerçekleştirdiği kurumsallaşmış en geniş katılımlı forum olması nedeniyle Çin’in bölge siyasetinde önem taşımaktadır.⁵¹⁷ Toplantılar sırasında imzalanan Birinci Eylem Planı kapsamında siyasi, ekonomik ve sosyal-kültürel alanlarda iş birliği kararı alan Çin ve Arap Devletleri, İkinci Eylem Planı ile bu iş birliğini çevrenin korunması konusunda genişletmişlerdir.

2010 yılı sonlarında Ortadoğu’da gelişen olaylar, bölgenin zaten var olan karmaşık gerilim ve çatışmalarını daha da derinleştirmiş ve çeşitli etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu olaylar sonrasında bölge ülkeleri çevreyi yeniden analiz ederek, iç ve dış politikalarını yeni duruma uyarlamak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda Çin, Ortadoğu’da değişen bir durumla karşı karşıya kalmış ve Ortadoğu ile ilişkilerinde yeni sürece uyum sağlama gerekliliği hissetmiştir.⁵¹⁸ Bu gelişmeler arasında bölgesel dinamikler üzerinde olduğu kadar Çin’in Ortadoğu politikasında da en fazla etkiye sahip olan gelişme, 2011’de Tunus’ta başlayarak bölge ülkelerine yayılan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan kitlesel sivil toplum gösterileri olmuştur.

⁵¹⁵ BRICS Policy Center, “The China-Arab States Cooperation Forum (CASCF)”, file:///C:/Users/HP/Downloads/CASCF5.pdf, 9 Mayıs 2018, s. 1. (e.t.19.05.2019).

⁵¹⁶ Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, “The 8th Ministerial Meeting of the China-Arab States Cooperation Forum (CASCF) Held in Beijing”, 10 Temmuz 2018, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/activities_663312/t1576621.shtml, (e.t. 02.12.2019).

⁵¹⁷ Eyüp Ersoy, “Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 8 (31), 2012, s.45

⁵¹⁸ Gao, “The New Development of China-Middle East Relations since the Arab Upheaval”, s.64

3.1.2.5. Arap Baharı ve Sonrası

Nassim Nicholas Taleb, “The Black Swans: the Impact of the Highly Improbable” adlı eserinde “herhangi bir zamanda ortaya çıkan ve bir sistem veya devletin denge durumunu tehdit eden öngörülemez olaylar”ı Siyah Kuğular (Black Swans) olarak tanımlamaktadır. Buna göre Siyah Kuğular, “düzenli beklentiler âleminin” var olduğu dış dünyada büyük yıkıcı şoklara yol açma, belirsizliğe yol açan sorunlarla baş etme gücü olmayan ekonomik ve siyasi modelleri çökertme kapasitesine sahiptirler. Taleb’in bu tanımlaması doğrultusunda Sevilla, 2011 yılında Tunus’ta başlayarak Ortadoğu’nun birçok ülkesine yayılan ve daha sonra “Arap Baharı” olarak nitelendirilen olayları Siyah Kuğular kategorisine yerleştirmektedir. Nitekim pek çok petrol tüketicisi ülke için Arap Baharı, sistemde radikal dönüşüm etkisi yaratan olaylara yol açan, öngörülemez ve yıkıcı etkilerini hafifletmeye yönelik planların yetersiz kaldığı bir etki yaratmıştır.⁵¹⁹ Arap Baharı’nın meydana geldiği bölge ülkeleri kadar ABD, AB ve Rusya gibi Çin de Arap Baharı kapsamında meydana gelen olayları öngörememiş ve hazırlıksız yakalanmıştır. Bununla birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde meydana gelen bu beklenmeyen olaylarla karşı karşıya kaldığında Çin, itidalli ve soğukkanlı bir tutum belirlemiş ve gelişmeleri gözlemlemiştir. “Diğer devletlerin iç işlerine karışmama” ilkesine bağlılığını sürdürmüş ve taraflar arasındaki barış görüşmelerini teşvik etmiştir.⁵²⁰ Bu kapsamda Çin’in Arap Baharı olaylarına karşı öncelikli politikası, bölgedeki ulusal çıkarlarını ve Çin vatandaşlarını korumak yönünde gelişmiştir.

Arap Baharı olayları boyunca Çin’in karar verme sürecini etkileyen faktörler; Çin’in siyasi ve ticari çıkarlarına, Çin vatandaşlarının güvenliğine olası bir tehdit ile bölgedeki istikrarsızlığın potansiyel tehlikelerine ilişkin daha geniş kaygılar olmuştur.⁵²¹ Örneğin Arap Baharı’nın etkili olduğu ülkelerden birisi olan Libya’da resmî makamların açıklamalarına göre 38.000 Çin vatandaşı ve 18.8 milyar dolara ulaşan yatırımlara sahip olan Çin, Kuzey Afrika’daki ticari çıkarlarını ve vatandaşlarını korumak için müdahalede bulunmuş ve bu ülkedeki Çin vatandaşlarını tahliye etmiştir.⁵²² “Bölgedeki ticari anlaşmaları, ekonomik yatırımları ve enerji bağlantılarının tehlikeye girmemesi”, Çin’in Arap Baharı olaylarına karşı geliştirmiş olduğu politikanın temel motive edici unsurları olsa da Ortadoğu’daki otoriter yönetimlerin halk gösterileri ile devrilmeye başlaması, Arap Baharı’nı Çin için ulusal güvenlik ve iç istikrar ile ilgili bir sorun haline getirmiştir. Nitekim Arap Baharı, Ortadoğu’nun geleceğiyle ilgili kararlarda rol oynamak, bölgedeki çatışmalara müdahil

⁵¹⁹ Henelito A. Sevilla, “The ‘Arab Spring’ and South China Sea Tensions: Analyzing China’s Drive to Energy Security”, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 12 (3), 2013, s.95

⁵²⁰ Kuangyi Yao, “The Upheaval in the Middle East and China’s Middle East Policy”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 6 (3), 2012, s.15

⁵²¹ Jonathan Pollack, “China, Unease from Afar”, *Arab Awakening*, (Ed.) Kenneth M. Pollack ve Daniel L. Byman, Brookings Institution Press, 2011, s.299

⁵²² Jonas Parello-Plesner and Raffaello Pantucci, “China’s Janus-Faced Response to the Arab Revolutions”, European Council on Foreign Relations, https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR34_CHINA_ARAB_REVOLUTIONS_AW.pdf, s.1.

olmak ve güvenlik alanında sahaya inmek konusunda çekimser olan Çin yönetimini baskılayan bir süreç olmuştur.⁵²³ Bu konuda özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan ve bağımsız olmak isteyen Uygur azınlık üzerinde ayrılıkçı talepleri kuvvetlendirici bir etkiye yol açmasından endişe eden Çin, Arap Baharı olaylarına karşı tutumunu giderek sertleştirmiştir.⁵²⁴ Dahası DEAŞ'ın ortaya çıkması ve Suriye'deki iç savaş gibi gelişmeler, Çin'i bölgeye daha fazla önem vermeye zorlamıştır. Ortadoğu'da meydana gelen bu son gelişme ve dinamikler, Çin'in yalnızca bölgedeki enerji ilişkileri, çalışan vatandaşların hakları ve ulaştırma hatları gibi ekonomik çıkarlarını tehdit etmekle kalmamış aynı zamanda ÇKP yönetiminin meşruiyeti için de önemli bir tehdit oluşturmuştur. Pekin, Ortadoğu'daki olayların Han Çinlileri arasında demokrasi talebine yol açması, özerk bölgelerde yaşayan halkların -özellikle Uygurların daha fazla özerklik ve dinî özgürlük talep etmelerine yol açabilmesinden endişe etmiştir.⁵²⁵

Bu kapsamda Arap Baharı sonrasında Çin için Ortadoğu'da riskler ve fırsatlar ortaya çıkmıştır. Riskler; (a) otoriter eğilimli yönetimlerle yapılmış olan ittifakların düşmesi, (b) siyasi İslam ve yabancı savaşçıların bölgede artan etkisi, (c) ekonomik riskler, (d) ABD'nin değişen rolü.⁵²⁶ Arap Baharı ile Çin için Ortadoğu'da ortaya çıkan fırsatlar ise (a) ABD'nin değişen rolü, (b) ekonomik fırsatlar olarak sınıflandırılmaktadır.⁵²⁷ Gelişen olaylar karşısında Çin, bu risk ve fırsatları göz önünde bulundurarak Ortadoğu politikasını revize etmiştir. Ortadoğu politikasının revize edilmesinde dikkate alınan unsurlardan birincisine göre; bölgenin istikrarının korunması, bölgesel ve uluslararası çıkarlar kadar Çin'in kendi çıkarları ile de uyumlu ve gereklidir. Yerel halkın değişim talebi ve halkın kendi çıkarlarını koruma çabası saygı ile karşılanmalıdır fakat Çin, şiddet tehdidine ve dış askerî müdahaleye karşıdır. İkinci olarak "devletlerin iç işlerine karışmama" ilkesinde ısrarcı olmak, modern uluslararası ilişkilerin temel ilkesi olduğu kadar Çin için de en önemli diplomatik ilke olmayı sürdürmektedir. Üçüncü olarak Çin, olaylar karşısında farklılık yaratmak üzere aktif bir tutum sergilemiş ve sorumlu bir imaj yaratmıştır: Bu kapsamda Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de "barış görüşmelerinin hızlandırılması" gibi konularda Çin aktif şekilde yer almıştır.⁵²⁸ Örneğin, Tunus, Mısır ve Libya'da yeni rejimler kurulduğunda Çin, bu rejimlere ihtiyaç duydukları yardımı sağlamıştır. Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına yönelik karar Güvenlik Konseyi'nde görüşüldüğü zaman Çin, Arap Ligi ve Afrika Birliği'nin bu konuya dâhil olmalarını istemiş, sivil

⁵²³ Çağdaş Üngör, "Çin ve Ortadoğu: Geleceğin Küresel Gücü Bölgeye Nasıl Bakıyor?", **Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası**, (Ed.) Tarık Oğuzlu, Ceyhun Çiçekçi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, s.83

⁵²⁴ Alexander Neill, China and the Middle East, Adelphi Series, Volume 54, 2014 - Issue 447-448: Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS Edited by Toby Dodge and Emile Hokayem, s.205

⁵²⁵ Scobell, a.g.e., s.9-10

⁵²⁶ Michael Singh, "Chinese Policy in the Middle East in the Wake of the Arab Spring", **Toward Well-Oiled Relations? China's Presence in the Middle East Following the Arab Spring**, (Ed.) Niv Horesh, Palgrave Macmillan, New York, 2016, s.168-169

⁵²⁷ Singh, "Chinese Policy in the Middle East in the Wake of the Arab Spring", s.169-171

⁵²⁸ Yao, "The Upheaval in the Middle East and China's Middle East Policy", s.16

halkın güvenliğine odaklanmış ve çekimser kalarak oy kullanmamıştır. 4 Şubat 2012’de Suriye’de çözüm için görüşme yapıldığı zaman, Çin ve Rusya askerî müdahaleye karşı muhalif yönde oy kullanmışlar ve veto etmişlerdir. Bu çözüm veto nedeniyle konseyden geçemeyince Çin, altı maddelik bir siyasi çözüm önerisi sunmuş, Çin hükümetinden özel bir temsilci görevlendirilmiş ve Arap ülkeleri ve Suriye’ye resmî ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Çin, Suriye meselesinde tüm taraflara Arap Ligi’nin arabuluculuğunda iş birliği yapmaları çağrısında bulunmuştur.⁵²⁹ Dahası Pekin, Arap Baharı gelişmeleri sonrasında bu ülkelere insani yardım sağlayan ilk ülkeler arasında yer almış; Mısır, Tunus ve Suriye’ye toplamda 5 milyon dolar ve 30 milyon Yuan değerinde yardım yapmıştır. Dördüncü olarak Çin, insan odaklı bir diplomasi izlemiştir. Arap Baharı olayları patlak verdiğinde Çin yönetimi, Mısır ve Libya’dan 2000 ve 35,860 Çin vatandaşını kurtarmak için hava ve deniz kuvvetlerini göndererek vatandaşlarını kurtarmıştır. Bu operasyonlar ÇHC kurulduktan sonraki en büyük kurtarma operasyonları olmuştur.⁵³⁰

Arap Baharı olayları ile birlikte Çin’in Ortadoğu politikası için önemli bir dönüm noktasına işaret eden gelişmelerden birisi de Yemen İç Savaşı olmuştur. Libya ve Suriye ile birlikte olmak üzere Yemen İç Savaşı, yalnızca iç siyasetteki bölünmeler ve ekonomik çöküş gibi sebeplerden kaynaklanmamış aynı zamanda bölgesel ve küresel dış güçlerin bir etkinlik alanı oluşturmaya çalıştığı bir nitelik göstermiştir.⁵³¹ Yemen İç Savaşı, Suudi Arabistan tarafından desteklenen Yemen hükümeti ve İran tarafından desteklenen Houthi isyancılar arasındaki bir “vekalet savaşı” olarak görülmektedir. Hem İran hem de Suudi Arabistan, Çin’in bölgedeki en önemli ekonomik partnerleri ve ikisi de Çin enerji güvenliği için önemli bir petrol kaynağı konumundadır. Bu sebeple Pekin’in resmî duruşu, herhangi bir tarafı düşman haline getirmeden her iki tarafı da dengelemek yönünde olmuştur. Bu kapsamda Yemen İç Savaşı’nın Çin için ortaya çıkardığı ikilemlerden birisi de Pekin’in bölgede birbiri ile rekabet eden İran ve Suudi Arabistan arasındaki tarafsız tutumunu devam ettirme konusunda ortaya çıkmıştır. Yemen Krizi patlak vermeden önce Ortadoğu’ya geniş bir resmî gezi yapması planlanan Xi Jinping, bu gezi kapsamında ilk olarak Mısır ve Suudi Arabistan’a gitmeyi planlamıştır. Fakat Yemen Krizi patlak verdikten sonra Xi Jinping Ortadoğu seyahat planını değiştirmiş ve ilk ziyaretini Suudi Arabistan’a yapmaktan vazgeçmiştir. Xi Jinping’in seyahat planında yapılan bu değişikliğin temel sebebi, Çin’in Yemen’deki Suudi müdahalesini desteklediği izlenimini engellemek ve böyle bir izlenim sonrasında İran ile ilişkilerinin bozulmasını önlemektir. Bu kapsamda Ortadoğu’daki temel problem, Çin’in mutlaka bir tarafı seçmeye zorlanması ancak, Çin’in taraf seçmek istememesidir. Dolayısıyla, gelecekte Çin’in en zor dengeleme eylemi, bölgesel

⁵²⁹ Yao, “The Upheaval in the Middle East and China’s Middle East Policy”, s.17

⁵³⁰ Yao, “The Upheaval in the Middle East and China’s Middle East Policy”, s.18

⁵³¹ Guy Burton, “Chinese Conflict Management in Libya, Syria and Yemen after the Arab Uprisings”, *Asian Journal of Middle Eastern And Islamic Studies*, 2019, 13(1), s.18

ve mezhepsel rekabet içerisindeki Riyad ve Tahran ile iyi ilişkileri sürdürmeye çalışması konusunda olacaktır.⁵³²

Yemen Krizi'nin başlangıcında Pekin, Houthi isyancılara karşı Suudi ordusunun eylemi karşısında tarafsız kalmış, ateşkes çağrısında bulunmuş ve uluslararası toplumu sorunu diplomasi yoluyla çözmeye davet etmiştir. Pekin bir yandan Yemen'de Suudi önderliğindeki müdahaleyi kınamayı reddetmekte ve Houthi savaşçılara silah satışı yasaklayan 2216 numaralı BM kararını desteklemektedir. Yemen iç savaşında Pekin tarafından gerçekleştirilen en önemli eylem, Çin donanmasının Yemen'in güney limanı Aden'den 600 Çinli ve 225 yabancı ülke vatandaşını kurtarması için görevlendirilmiş olmasıdır. Bu operasyon tarihte ilk kez Çin donanmasının yabancı vatandaşları kurtarmak için ve ikinci kez Çinli vatandaşları bir kriz bölgesinden kurtarmak için gönderildiği bir operasyon olmuştur.⁵³³

Diğer yandan Pekin, Yemen'de çatışan taraflara ateşkes çağrısı yapmakta ve BM Güvenlik Konseyi'ni krizin siyasi yollarla çözümü için yapıcı rol oynamasını desteklemektedir. Çinli resmi görevliler Suudi diplomatlara siyasi çözümü önerse de Suudi müdahalesini doğrudan eleştirmemektedirler.⁵³⁴ Pekin'in Yemen Krizi'ndeki politikasının temel belirleyici unsurunun Suudi Arabistan ile geliştirmek istediği stratejik ilişkiler olduğu yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır. Buna göre Suudi Arabistan, Çin'in Ortadoğu'daki Sünni Arap Dünyası ile ilişkilerinde hayati öneme sahiptir. Bu sebeple Pekin, Suudi Krallığı'nın Yemen'deki stratejik çıkarlarını kabul etmekte ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini bozacak bir adım atmaktan kaçınmaktadır.⁵³⁵

Pekin yönetiminin 1978'den itibaren dış politikasını şekillendiren temel ilke, ülke içerisinde reform ve gelişimi sürdürebilmek için uluslararası çevrede istikrarın korunması olmuştur. Bu kapsamda özellikle Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren Çin'in Ortadoğu politikası, enerji güvenliğini sağlama, bölgedeki deniz aşırı pazar ve yatırım fırsatlarından faydalanma üzerine kurulmuştur. Arap Baharı ile ortaya çıkan süreçte Çin, kriz yönetimi ile birlikte iş birliği ve uzlaşma politikalarını uygulamaya çalışmış, bu politikayı izlerken de ABD, Avrupa ve Rusya ile olan ilişkilerini göz önünde bulundurmıştır. Pekin, ABD'nin bölgedeki varlığının Washington'ın stratejik çıkarları için olduğu kadar bölgenin istikrarı için de gerekli olduğunu kabul etmekte, bu yüzden bölge

⁵³² Mordechai Chaziza (2015). "China's Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications", *Middle East Review of International Affairs*, 19(2), s.20.

⁵³³ Chaziza, "China's Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications", s.21

⁵³⁴ Chaziza, "China's Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications", s.19

⁵³⁵ I-wei Jennifer Chang (2018). "China and Yemen's Forgotten War", s.1, United States Institute of Peace, 1-4. <https://www.usip.org/sites/default/files/2018-01/pb241-china-and-yemens-forgotten-war.pdf>, (e.t. 04.07.2019)

politikalarında Çin, ABD ile karşı karşıya gelecek eylemlerden kaçınmaktadır.⁵³⁶ Arap Baharı sonrasında bölgedeki pazar ve kaynaklara erişim amacıyla eski ve yeni rejimlerle ilişkilerini sürdürmek isteyen Pekin için Ortadoğu’da bozulan istikrar, Çin’in bölgede izlediği dış politikayı önemli ölçüde etkilemiş ve Çin-Ortadoğu ilişkilerinin yeni bir döneme girmesine zemin hazırlamıştır.

3.1.3. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Ekonomik Faktörler

Çin’in Ortadoğu ülkeleri ile yürütmekte olduğu siyasi ilişkilerin “masrafsız diplomasi” (baggage free diplomacy)’den bölgesel sorunların çözümüne daha aktif olarak katıldığı bir diplomasiye dönüşmesinin temel açıklayıcı sebeplerinden birisi, Çin’in Ortadoğu Bölgesi ile geliştirmiş olduğu ekonomik ve ticari ilişkilerdir. Bu kapsamda yapılan çalışma ve analizler çoğunlukla Çin’in Ortadoğu Bölgesi’nden yaptığı enerji ithalatına odaklanmış olsa da son yıllarda yaygın şekilde kabul gören bakış açısı, Çin-Ortadoğu ekonomik ilişkilerinin enerji elde etme hedefinden daha fazla alanı kapsadığı yönündedir. Nitekim Zou ve Ahmed’e göre Çin’in Ortadoğu ile hızla gelişen ekonomik bağlantılarını açıklayan faktörler arasında en dikkat çekenlerden bir tanesi; Ortadoğu ekonomisinde söz sahibi olmanın Çin için küresel ekonomik meselelerde etki sahibi olmayı sağlayacağı yönündeki açıklamadır. Buna göre Çin-Ortadoğu ekonomik ilişkileri dolaylı olarak Çin’in büyük güçlerle olan ilişkileri ve uluslararası sistemdeki rolü kapsamında belirlenmektedir.⁵³⁷ Nitekim Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin artması beraberinde Pekin yönetimi ile bölgesel ve küresel güçlerin siyasi nitelikli ilişkilerinin dönüşümünü de kaçınılmaz hale getirmektedir. Çin’in bölgeye yönelik izlemiş olduğu politikanın “siyasi krizlere karışmama” yönündeki geleneksel eğilimi devam etmesine rağmen bölge ile artan ticari ilişkileri, siyasi müdahaleyi *fait accompli* haline getirmiştir.⁵³⁸ Gerçekten de Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi 王毅, 2014 yılında “Çin’in Ortadoğu’daki siyasi rolü artacaktır, bu politikadan geriye dönüş söz konusu değildir” demiş ve Çin’in bölgede artan etkisi ve varlığının geri dönüşü olmadığına işaret etmiştir.⁵³⁹

Bununla birlikte Çin’in ve Ortadoğu ülkelerinin küresel ekonomik sistemde sahip oldukları konum ve ekonomilerinin dayandığı yapısal özellikler, Pekin’in Ortadoğu’da yeni hegemon/sömürgeci bir güç olmaya yönelik politikalar izlediği yönündeki söylemlerin temel

⁵³⁶ Mordechai Chaziza, “The Arab Spring: Implications for Chinese Policy”, **Middle East Review of International Affairs**, 17 (2), 2013, s.74

⁵³⁷ Zhiqiang Zou ve Gafar Karar Ahmed, “China and the Middle East Economic Governance in New Era”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 10 (3), 2016, s.78

⁵³⁸ Nicholas Lyall, “China in the Middle East: Past, Present, and Future”, **The Diplomat**, February 16, 2019, <https://thediplomat.com/2019/02/china-in-the-middle-east-past-present-and-future/>, (e.t. 25.05.2019)

⁵³⁹ Embassy of the PRC in the Commonwealth of Dominica, “Wang Yi: China's Political Role in the Middle East Will only Be Enhanced”, (2014.01.09). <http://dm.chineseembassy.org/eng/zgxw/t1116498.htm>, (e.t. 09.06.2019).

sebebini oluşturmaktadır. Örneğin, OECD'nin 2018 tarihli raporuna göre küresel ticaret içerisinde Çin'in payı 1990'da yalnızca %1,7 iken bu oran 2017'de %11,6'ya yükselmiştir. Bununla birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nin 1990'daki payı %3.5 iken 2017'de bu oran çok fazla değişmeden %4.8'de kalmıştır.⁵⁴⁰ Küresel ticaret içerisindeki payı oldukça düşük olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ülkelerinin ekonomik yapıları birbirinden farklılık arz ettiği için bu bölge ekonomileri başlıca üç grup altında sınıflandırılmaktadır: Körfez İşbirliği Örgütü üyesi 6 ülke (Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) ve Libya'yı içine alan petrol ihracatçısı ülkeler; Cezayir, İran, Irak, Suriye ve Yemen'i içine alan gelişmekte olan petrol ülkeleri; Mısır, Tunus, Fas, Ürdün ve Lübnan'ı içine alan petrol ithalatçısı ülkeler.⁵⁴¹ Ekonomilerinin dayandığı temel ürünün petrol olup olmamasına göre yapılan bu sınıflandırmaya rağmen bölge ülkelerinin hemen hepsi benzer yapısal bozukluklara sahiptir. Bu bozukluklar arasında en önde gelenleri; istihdam ve ekonomik faaliyetlerin kamu sektörüne aşırı derecede bağımlı olması, az gelişmiş altyapı, girişimcilik düzeyinin düşük olması, bölgedeki pek çok ülke için geçerli olan yiyecek ve petrol ihracatına aşırı bağımlı ekonomi, zayıf yapısal dönüşümler ve ithalatta çeşitlilik düzeyinin düşük olmasıdır.⁵⁴²

Tüm bu yapısal eksikliklere rağmen 2011 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan sosyal istikrarsızlık ve siyasi dönüşüm krizlerinin etkisi ile görülen ekonomik gerileme dönemine kadar Ortadoğu ve Kuzey Afrika ekonomisinde son yıllarda önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm bölge ülkelerinin nihai mal, hizmet ve finans sektörlerindeki etkileşiminin Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinden uzaklaşarak Asya ekonomilerine yaklaşması ile gerçekleşmiştir. Nitekim 2018'de yayınlanan OECD raporuna göre Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin toplam dış ticareti arasında Asya'nın payı 1999'da %40 oranından 2017'de yaklaşık %55 oranına yükselmiştir. Bölgenin dış ticaretinde Kuzey Amerika ve Avrupa'nın payı ise 1999'da %35 iken 2017'de bu oran %20'ye düşmüştür.⁵⁴³

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi ülkelerinin Asya ile ticaretindeki yükseliş, Çin'in bölgedeki ekonomik yatırımlarına dayanmaktadır. Bu sebeple Çin'in bölge ile olan ekonomik ilişkilerini *karşılıklı ticari ilişkiler, doğrudan yabancı yatırım oranları ve enerji ilişkileri* üzerinden ele alarak

⁵⁴⁰ OECD, "Trends in trade and investment policies in the MENA region", MENA-OECD Working Group on Investment and Trade Background Note, 2018, S.9-10. <http://www.oecd.org/mena/competitiveness/WGTI2018-Trends-Trade-Investment-Policies-MENA-Nasser-Saidi.pdf> (e.t. 27.05.2018) MENA bölgesi: Cezayir, Bahreyn, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, BAE ve Yemen.

⁵⁴¹ SKOLKOVO, FDI Flows in the MENA Region: Features and Impacts, SKOLKOVO Business School - **Ernst & Young Institute for Emerging Market Studies (IEMS)**, Vol. 13, 01 January 2013, s.5

⁵⁴² OECD, "Recent FDI Trends in the MENA Region", MENA-OECD Investment Programme, Draft Background Note, 9-11 December 2014, Cairo, Egypt, s.4

⁵⁴³ OECD, "Trends in trade and investment policies in the MENA region", MENA-OECD Working Group on Investment and Trade Background Note, 2018, S.19. <http://www.oecd.org/mena/competitiveness/WGTI2018-Trends-Trade-Investment-Policies-MENA-Nasser-Saidi.pdf> (e.t. 27.05.2018)

detaylı şekilde incelemek mevcut siyasi ilişkilerin karmaşık karşılıklı bağımlı yapısını ortaya çıkarması açısından önem taşımaktadır.

3.1.3.1. Karşılıklı Ticari İlişkiler

Ortadoğu, Çin'in ticari ilişkilerinin hızlı şekilde artış gösterdiği bölgelerden birisidir. Çin resmî istatistiklerine göre 2005 ile 2009 arasında Çin-Ortadoğu karşılıklı ticareti %87 artarak 100 milyar dolar olmuş ve Çin, Ortadoğu'nun ihracat yaptığı birinci sıradaki ülke olan ABD'yi geçerek ilk sıraya yükselmiştir. Bu tarihten sonra Çin-Ortadoğu ticareti artmaya devam etmiş ve karşılıklı ticaret 2012'de ikiye katlanarak 222 milyar dolara⁵⁴⁴ ve 2014'de 368 milyar dolara ulaşmıştır.⁵⁴⁵ Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticaretin hızlı şekilde yükselişinde etkili olan yapısal faktörlerden birisi Çin ekonomisi ile Ortadoğu ülkelerinin ekonomileri arasında görülen yüksek düzeyli “ekonomik tamamlayıcılık”dır.⁵⁴⁶

Çin'in Ortadoğu ticaretinin odak noktasını Körfez Bölgesi oluşturmaktadır. 1996 yılı gibi erken bir tarihte, siyasi ve ekonomik danışma mekanizmasını kuran Çin ile Körfez İşbirliği Konseyi, 2004 yılında Ekonomi, Ticaret, Yatırım ve Teknoloji İşbirliği Çerçeve Anlaşması'nı imzalamıştır.⁵⁴⁷ 2017 yılında Çin'in bölgede önde gelen ticaret partnerleri sırasıyla Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve İsrail'dir. Bunun yanında Suriye ekonomisi giderek Çin-bağımlı bir nitelik kazanmaktadır. 2017'de Suriye, ithalatının %25'ini Çin'den gerçekleştirmiştir. Ortadoğu bölgesinde Çin'in güçlü ekonomik ilişkilere sahip olduğu bir diğer ülke Mısır'dır. Çin-Mısır Süveyş Ekonomi ve Ticaret Özel Bölgesi (The China-Egypt Suez Economic and Trade Cooperation Zone) 2007'de kurulmuş ve 2015'de operasyonel hale gelmiştir.⁵⁴⁸ Çin ile Ortadoğu arasındaki ticareti teşvik eden en önemli kurumsal araçlardan bir tanesi Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu'dur. Temmuz 2018'de düzenlenen Çin-Arap Devletleri İş Birliği Forumu'nda Pekin, Arap devletleri ile olan iş birliğini “stratejik partnerlik” seviyesine yükseltmiş ve Xi Jinping, Arap bölgesine 23 milyar dolarlık bir yardım ve kredi paketi açıklamıştır. 2016 yılında yayınlanan Arap Politikası Kitabı'na göre bu belgenin temel hedefi, Çin ile Arap devletleri arasında “üretim kapasitesi iş birliği yapmak” olarak açıklanmıştır. Bu kapsamda bölgeye yapılacak kapasite artırımı yatırımları, “istihdam uyumlu” (employment oriented) olmalıdır. Yani, Çin bölgeye iş gücü transferi sağlamak yerine bölgenin kendi

⁵⁴⁴ Abbās Varj Kâzemi ve Xiangming Chen, “China and the Middle East: More Than Oil”, **The European Financial Review**, 2014, s.41

⁵⁴⁵ Houlden ve Zaaout, a.g.e., s.6

⁵⁴⁶ Zou ve Ahmed, a.g.e., s.77

⁵⁴⁷ Xuming Qian ve Jonathan Fultons, “China-Gulf Economic Relationship under the “Belt and Road” Initiative”, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11(3), 2017, s.16

⁵⁴⁸ Nicholas Lyall, “Can China Remake Its Image in the Middle East?”, **The Diplomat**, March 04 2019, <https://thediplomat.com/2019/03/can-china-remake-its-image-in-the-middle-east/>, (e.t. 25.05.219)

istihdam potansiyelini artırmak istemektedir.⁵⁴⁹ Bu kapsamda Çinli şirketler 2018 yılında Arap ülkelerinde 35,6 milyar dolarlık yeni proje yatırımları gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁰

Bununla birlikte Çin ile Ortadoğu arasındaki karşılıklı ticaretin en dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi ithalat-ihracat rakamları arasındaki dengesizliktir. Tablo 3'deki rakamlar incelendiğinde 2017 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin toplam ithalatının %12.25'ini Çin ile gerçekleştirdikleri fakat bu bölgeden Çin'e yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payının %2,62'de kaldığı görülmektedir.

Tablo 4: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ticari Partnerleri (2017)

Ülke	İthalat (milyon dolar) / %	Ülke	İhracat (milyon dolar) / %
Çin	34,627 / % 12.25	ABD	24,243 / % 10.46
ABD	20,797 / % 7.36	İtalya	11,186 / % 4.83
Almanya	17,388 / % 6.15	Fransa	11,180 / % 4.83
İtalya	16,708 / % 5.91	Birleşik Krallık	8,372 / % 3.61
BAE	15,530 / % 5.50	Çin	6,066 / % 2.62

Kaynak: World Bank WITS, "Middle East & North Africa Trade at a Glance: Most Recent Values", <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/MEA/textview> (e.t. 07.06.2019).

Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki karşılıklı ticaretin niteliğini gösteren bir diğer ölçüt ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin Çin'in toplam ithalat ve ihracat değerleri içerisindeki payıdır. 2017 yılına ait olan ve Tablo 4'de gösterilen değerlere göre Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi, Çin'in toplam ithalatı arasında %6.23'lük bir paya sahipken bölgenin Çin'in toplam ihracatı içerisindeki payı %5.50'dir. Bu rakamlar ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin Çin'in küresel ticareti içerisindeki payı Asya-Pasifik, Avrupa, Orta Asya ve Amerika'dan sonra gelmekte, bu durum da Çin'in bölgede ekonomik sömürgeye dayalı bir politika izlediği yönündeki yorumları zayıflatmaktadır. Nitekim Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, ithalat yaptıkları ülkeler arasında Çin'i giderek daha fazla tercih etmelerine rağmen Pekin yönetimi karşılıklı ekonomik ilişkilerini çoğunlukla Asya&Pasifik ve Avrupa ülkeleri ile yapmış olduğu ticarete dayandırmaktadır.

⁵⁴⁹ Nicholas Lyall, "Can China Remake Its Image in the Middle East?"

⁵⁵⁰ http://petra.gov.jo/Include/InnerPage.jsp?ID=15969&lang=en&name=en_news

Tablo 5: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Çin İthalat-İhracat Partnerleri Arasındaki Payı

Bölge	İthalat / %	İhracat / %
Doğu Asya&Pasifik	833,876 / %45.23	857,707 / %37.90
Avrupa&Orta Asya	345,250 / %18.73	467,132 / %20.64
Kuzey Amerika	174,864 / %9.48	461,835 / %20.40
Latin Amerika&Karayipler	127,274 / %6.90	130,039 / %5.75
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	114,865 / %6.23	124,580 / %5.50
Güney Asya	19,385 / %1.05	107,360 / %4.74
Sahra altı Afrika	71,333 / %3.87	68,306 / %3.02

Kaynak: World Bank WITS, China Exports By Country and Region 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/LTST/TradeFlow/Export/Partner/all/> (e.t. 07.06.2019).

Karşılıklı ticaretin yanında Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin bir diğer belirleyici unsuru, Çin'den Ortadoğu'ya gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım miktarlarıdır.

3.1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY)

2008 küresel finans krizinden önce diğer bölgelere oranla DYY çekme açısından oldukça avantajlı olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, 2008 krizi ve ardından gelen 2011 Arap Baharı olayları ile hem ekonomik olarak hem de DYY çekme açısından ciddi bir gerileme yaşamıştır.⁵⁵¹ Bununla birlikte *Foreign Policy* dergisinde Mayıs 2019 tarihinde yayınlanan makaleye göre Çin'in dünya çapında gerçekleştirmiş olduğu yatırımlar 2018 yılında 100 milyar dolarlık bir düşüş göstermiştir. American Enterprise Institute's China Global Investment Tracker'dan alınan verilere göre yapılan bu analizde Çin'in dünya çapında tüm bölgelerde düşüş gösteren yatırımları yalnızca bir tek bölgede-Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde düşüş göstermemiştir.⁵⁵²

Uluslararası örgütlerce benimsenen küresel DYY çekim endeksine göre bir ülkenin DYY çekim gücünü belirleyen temel faktörler; makroekonomik istikrar, kurumsal çevre, pazar potansiyeli ve piyasaya erişim olanakları, beşeri ve doğal kaynaklar, lojistik performansı, telekomünikasyon ve bilişim teknolojileri altyapısı, inovasyon gücü, finansman kapasite endeksi gibi faktörlerdir.⁵⁵³ Bu faktörler açısından bakıldığında Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin DYY çekmesini sağlayan

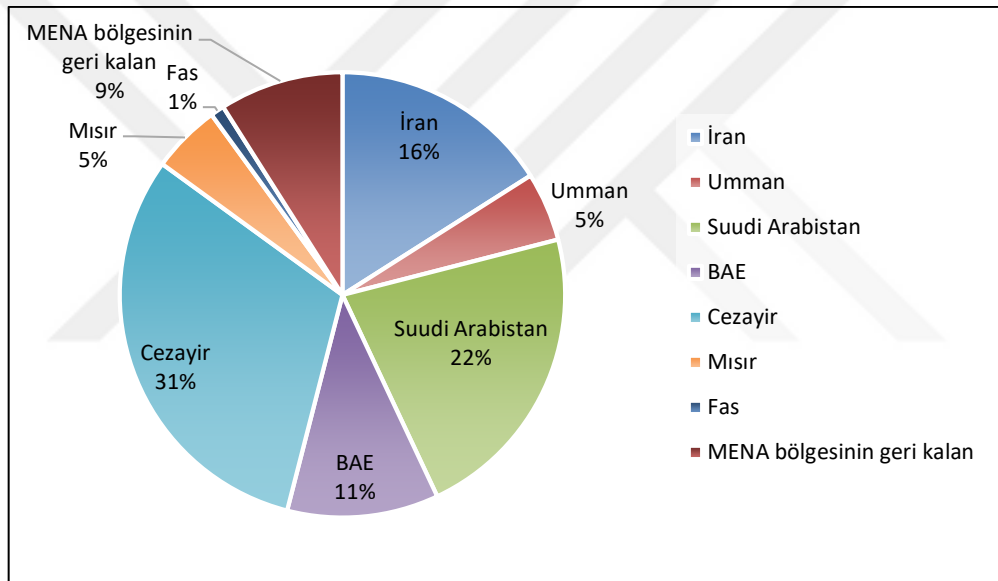
⁵⁵¹ OECD, MENA-OECD Competitiveness Programme, Background Note FDI in fragile and conflict affected economies in the Middle East and North Africa: trends and policies, 4-5 December 2018 Islamic Development Bank, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia, S.14

⁵⁵² Afshin Molavi, "China's Global Investments Are Declining Everywhere Except for One Region", *Foreign Policy*, May 16 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/05/16/chinas-global-investments-are-declining-everywhere-except-for-one-region/#>, (e.t. 25.05.2019).

⁵⁵³ Dhaman Investment Attractiveness Index (DIAI), "Investment Climate in Arab Countries", The Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation, Kuwait, 2018, s.25.

temel unsurlar; doğal kaynaklar, pazar potansiyeli ve uluslararası piyasalara erişimde sahip olduğu stratejik konumdur. Nitekim sahip olduğu bu unsurlar sebebiyle küresel DYY akışı içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine 2000 yılında toplamda 5,6 milyon dolarlık yatırım yapılmış ve bölge küresel DYY toplamının yalnızca %2,2.'sini çekebilmiştir. Fakat küresel ticaretin yapısında meydana gelen değişimlerin bir sonucu olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi 2008 yılında 95 milyar dolarlık miktar ile toplam DYY'ların % 14,4'ünü çekmeyi başarmıştır. 1990 ile 2000 arasında altı kat artan DYY girişi, 2000-2010 arasında on iki kat artış göstermiştir.⁵⁵⁴ Bununla birlikte 2018 yılında küresel çapta en fazla DYY gerçekleştiren ikinci ülke olan Çin'in⁵⁵⁵ tüm DYY yatırımları içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin payı 2008 Finans Krizi'nden önce dahi %2 dolaylarında kalmıştır.⁵⁵⁶

Grafik 2: Çin'den Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Ülkelerine Yapılan Kümülatif DYY Akışı (2003-2006)

Kaynak: World Bank, "MENA's Investment Links with China and India", S.57.

Çin'in yabancı ülkelerdeki toplam DYY stokları 1.809 trilyon dolara ulaşmış ve bunun 30 milyar doları Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yapılmıştır. Çin Ticaret Bakanlığı'na göre 2017

⁵⁵⁴ SKOLKOVO, FDI Flows in the MENA Region: Features and Impacts, SKOLKOVO Business School - Ernst & Young Institute for Emerging Market Studies (IEMS), Vol. 13-01, January 2013, s.7.

⁵⁵⁵ OECD, FDI in Figures, April 2019, s.4. <http://www.oecd.org/investment/FDI-in-Figures-April-2019.pdf>, (e.t. 26.05.2019)- Rapora göre 2018 yılında küresel çapta en fazla DYY gerçekleştiren üç ülke Japonya (143 milyar dolar), Çin (96 milyar dolar) ve Fransa (93 milyar dolar) olmuştur.

⁵⁵⁶ World Bank, "MENA's Investment Links with China and India", s.57. http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/MENA_China_India_Sept08-4.pdf, (e.t. 05.06.2019).

yılında Çin'in DYY miktarı 158 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bu rakamın yaklaşık 1.8 milyar doları ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yapılmıştır.⁵⁵⁷

Çin, 1990'lardan itibaren küresel yatırımları çeken bir ülke olmasına rağmen ancak 2001'den itibaren "Dışa Açılım Stratejisi" 走出去战略 *zōu chū qù zhàn lüè* politikası ile ulusal firmalarını yurtdışında yatırım yapmaya teşvik ederek küresel bir yatırımcı haline gelmeye başlamıştır.⁵⁵⁸ Bu tarihten sonraki ilk dört yıl içerisinde Çin'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ülkelerine DYY oranlarını gösteren Grafik 1'e göre Çin'in bölgede en fazla DYY gerçekleştirdiği ülkeler Cezayir, Suudi Arabistan, İran, BAE, Mısır ve Umman olmuştur.

Çin'in Arap ülkelerinde yaptığı yatırımlara ilişkin ulaşılan son veriler 2012-2016 yıllarını kapsamaktadır.⁵⁵⁹ Tablo 5'de görüldüğü üzere Arap ülkeleri arasında en fazla yatırım Mısır'a yapılırken Sudan hariç diğer ülkelerde Çin, en fazla yatırım yapan ilk 5 ülke arasında yer almıştır.

Tablo 6: Çin Tarafından Arap Ülkelerinde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Ülke	FDI (milyon dolar)	Yürütülen Proje Sayısı	Faaliyette olan Şirket Sayısı	Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler arasında Sıralaması
Ürdün				
BAE	3317	34	27	4 (Hindistan, ABD, İngiltere)
Bahreyn	586	5	5	5 (BAE, İngiltere, Hindistan, Bermuda)
Tunus				
Cezayir	3509	6	6	1 (Çin, Singapur, İspanya)
Sudan	8	1	1	10 (Mısır, BAE, Bahreyn)
Suriye				
Irak				
Umman				
Kuveyt	685	6	5	3 (Fransa, BAE, Çin)
Lübnan				
Libya				
Mısır	22664	20	15	1 (Çin, BAE, Yunanistan)
Fas	2811	11	10	2 (Fransa, Çin, BAE)
Yemen	134	1	1	4 (Katar, Hindistan, Umman, Çin)

Kaynak: Union of Arab Chambers, "The Investment Map in the Arab Region for 2017: Challenges and Promising Opportunities", September 2017

⁵⁵⁷ Global Reinsurance, "Where MENA fits into Chinese investment plans", 26 Feb 2019, <https://www.globalreinsurance.com/dubai-world-insurance-congress/where-mena-fits-into-chinese-investment-plans/1429639.article> (e.t. 05.06.2019).

⁵⁵⁸ World Bank, "MENA's Investment Links with China and India", S.54. http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/MENA_China_India_Sept08-4.pdf, (e.t. 05.06.2019).

⁵⁵⁹ Union of Arab Chambers, "The Investment Map in the Arab Region for 2017: Challenges and Promising Opportunities", September 2017

Karşılıklı ticaret ve doğrudan yabancı yatırım miktarlarının haricinde Çin ile Ortadoğu arasındaki ekonomik ilişkileri belirleyen bir diğer unsur enerji ticareti ve enerji sektöründeki iş birliğidir.

3.1.3.3. Enerji İş Birliği

1960'lı yıllarda Ortadoğu politikasının temelini “ulusal kurtuluş hareketlerine destek vermek” üzerine kuran Çin, 1980'ler boyunca bölge ile ilişkilerini Suudi Arabistan, İran, Irak ve hatta İsrail'e yaptığı silah satışları aracılığıyla şekillendirmiştir. Pekin'in Ortadoğu politikasının enerji odaklı belirlenişi ancak 1993'te Çin'in net petrol ithalatçısı bir ülke haline gelmesi sonrasında rastlamaktadır. İlk kez bu tarihte petrol tüketimi petrol üretimini aşan Çin, 2001 yılında yayınladığı 10. Beş Yıllık Planı'nda Çinli şirketler için “Dışa Açılım Stratejisi”ni kabul etmiştir.⁵⁶⁰ Dışa Açılım Stratejisi ile özellikle enerji alanında okyanus ötesi bölgelere açılım kararı alınmış ve üç önemli petrol şirketi (CNPC, Sinopec Grup, CNOOC) Ortadoğu'da petrol arama, çıkarma, rafineri ve boru hattı inşası gibi faaliyetlerde bulunmaları için teşvik edilmiştir.⁵⁶¹ Pekin'in 1990'lardan sonra Ortadoğu politikasının temelini “enerji arzının güvenliğini sağlama” hedefinin oluşturması, pek çok politikacı ve akademisyen tarafından enerji arz güvenliğinin Çin için ekonomik yükselişin önkoşulu olduğuna vurgu yapılmasına yol açmıştır. Ancak, dünyadaki diğer güçlerin aksine Çin için enerji arzının güven altına alınması yalnızca ekonomik gelişimin sürdürülebilir olmasını değil aynı zamanda halkın refahının artmasını, ordunun hızlı modernizasyonunu ve en önemlisi rejimin devamını sağlaması gibi işlevlere sahip olması açısından önem taşımaktadır.⁵⁶²

Bu kapsamda Çin için hem ulusal ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması hem de uluslararası bir güce dönüşmenin ön koşulu olan enerji güvenliği, Pekin'in enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmesini ve dış politikasının bu öncelik doğrultusunda belirlenmesini gerekli kılmaktadır. 1990 sonrası Ortadoğu politikasını bu öncelikleri göz önünde bulundurarak belirleyen Çin, 2014 yılında toplam enerji ithalatının %51'ini Ortadoğu'dan gerçekleştirmiş ve 2015 yılında dünyanın en fazla enerji ithal eden ülkesi konumuna yükselmiştir.⁵⁶³ Dünyadaki toplam petrol rezervlerinin yaklaşık %72'sine sahip olan Ortadoğu bölgesinin petrol üreten ülkeleri ile 2018 yılında dünyadaki

⁵⁶⁰ Thomas Vendryes, “The “going out” strategy: economic moves with political consequences”, Facing the Risks of the “Going Out Strategy”, European Council on Foreign Relations, 2012, s.5

⁵⁶¹ Manochehr Dorraj ve James E. English, “China's Strategy for Energy Acquisition in the Middle East: Potential for conflict and Cooperation with the United States”, *Asian Politics&Policy*, 4 (2), 2012, s.175

⁵⁶² R. Kutay Karaca, “Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)”, *Uluslararası İlişkiler*, 9 (33), 2012, s.93

⁵⁶³ The Economist, “The great well of China”, June 18 2015, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2015/06/18/the-great-well-of-china>

toplam enerji tüketiminin % 23.6'sını⁵⁶⁴ tek başına gerçekleştiren Çin arasında kurulan enerji ilişkileri, Pekin'in küresel enerji piyasalarında ABD'nin yerini alarak yeni hegemon güç olmaya çalıştığı yönünde bir söyleme yol açmıştır. Fakat Çinli politikacı ve bilim insanları, ABD ve Çin'in enerji politikalarını birbirinden ayırt etmekte ve bu politikaları farklı iki teori altında karşı karşıya getirmektedirler.

Bu konuda özellikle Shu tarafından ortaya atılan teze göre ABD'nin petrol güvenlik yaklaşımı Hegemonik İstikrar Teorisi altında "mutlak güvenlik anlayışı" olarak tanımlanabilirken Çin'in petrol güvenlik yaklaşımı "Ahenkli Dünya Teorisi" altında "görelî güvenlik yaklaşımı" olarak ifade edilebilir. Bu sebeple, Çin ile ABD arasındaki mevcut ve gelecekte yaşanacak stratejik rekabet ve Ortadoğu ile diğer enerji zengini bölgelerde yaşanabilecek olası çatışmalar; her iki tarafın benimsemiş olduğu bu farklı petrol-güvenliği yaklaşımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.⁵⁶⁵ Esasen Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığını önemli ölçüde azaltmış olan ABD için Çin ile çatışma unsuru oluşturacak faktör enerji bağlantılarından ziyade Pekin yönetiminin bölgenin stratejik ve jeopolitik geleceği üzerinde etkili hale gelme olasılığıdır. Bu kapsamda Ortadoğu'dan gerçekleştirmiş olduğu enerji alımının %43'ünü Hürmüz Boğazı üzerinden ithal eden Çin⁵⁶⁶, Hürmüz Boğazı, Bab el-Mandeb Boğazı ve Süveyş Kanalları üzerindeki askerî varlığını artırmış, Körfez ülkeleri, Mısır, İsrail ve İran'da uğrama limanları inşa etmiş ve son olarak 2017'de İran ile Hürmüz Boğazı'nda ortak deniz tatbikatı gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁷ Özellikle Irak ve Afganistan savaşları ile bölgesel istikrarsızlığa sebep olan ve İran üzerinde uyguladığı yaptırımlarla Tahran'ı izole eden ABD karşısında Çin, bölgede sömürge geçmişinin olmaması, devlet egemenliğine şiddet yolu ile müdahaleye karşı çıkması ve yayılmacılık eğilimi göstermemesi gibi sebeplerle Ortadoğu enerji piyasalarına oldukça hızlı bir giriş yapmıştır.⁵⁶⁸

Ortadoğu'dan küresel piyasalara yapılan ham petrol ihracatı içerisinde Çin'in yükselen payını göstermesi açısından aşağıdaki tablo önemli göstergelere sahiptir.

⁵⁶⁴ BP, Statistical Review of World Energy 2019, s.8. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (e.t. 13.0.2019).

⁵⁶⁵ Xianlin Shu, "The United States' Strategy Towards the Middle East Oil and China's Energy Security", **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, (Editor in-Chief) Yang Guang, (Translators: Liu Maomin ve Michelle Wan), Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press, China, 2013, s.38

⁵⁶⁶ Jeremy Bender ve Armin Rosen, This Pentagon map shows what's really driving China's military and diplomatic strategy, **Business Insider**, May 13 2015, <https://www.businessinsider.com/this-map-shows-chinas-global-energy-ties-2015-5> (e.t. 13.0.2019).

⁵⁶⁷ Daniel Kliman ve Abigail Grace, "China Smells Opportunity in the Middle East's Crisis", **Foreign Policy**, June 14, 2018. <https://foreignpolicy.com/2018/06/14/china-smells-opportunity-in-the-middle-east-crisis/> (e.t. 10.07.2019).

⁵⁶⁸ Dorraj ve English, a.g.e., s.175

Tablo 7: Ortadoğu'dan Diğer Bölgelere Yapılan Ham Petrol Ticaretinde Ülkelerin Payları (milyon ton – 2018)

	ABD	Avrupa	Çin	Hindistan	Japonya
Irak	25.8	48.7	45.0	47.7	2.7
Kuveyt	3.9	5.8	23.2	11.4	11.7
Suudi Arabistan	43.3	41.3	56.7	39.3	57.4
Birleşik Arap Emirlikleri	0.3	0.7	12.2	16.0	37.3
Diğer Ortadoğu	-	27.6	66.0	32.4	21.9

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy 2019, s.28. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (e.t. 13.0.2019).

Tablodaki verilere göre Çin, Ortadoğu'nun önemli petrol üreticisi ülkelerinden yapılan ihracatın yöneldiği en önemli pazar ülke konumundadır. Ortadoğu'dan gerçekleştirdiği petrol ithalatının ikiye katlanması beklenen Çin için bu rakamların giderek yükseleceği ve Ortadoğu-Çin arasındaki ilişkilerde enerji boyutunun temel odak noktası olmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. Örneğin Çin'in önemli enerji anlaşmalarına sahip olduğu ülkelerden birisi olan Irak ile ilişkilerinde enerji boyutu, Pekin yönetiminin Irak'ta izlediği dış politikanın temel belirleyicisi olmuştur. ABD'nin 2003 yılında Irak'ta başlatmış olduğu savaş, Çin'in Irak ile daha önce yapmış olduğu petrol ve enerji anlaşmalarını geçersiz hale getirmiştir. Çin, ABD'nin Irak'ta bulunmasına her zaman karşı çıkmış ve savaş sonrasında diğer büyük güçler gibi ülkenin yeniden toparlanması için önemli destekte bulunmuştur. Savaş sonrasında Çin, Irak'ın Çin'e olan borçlarının büyük bir kısmını oluşturan 25 milyon dolarlık borcunu sildiğini duyurmuş ve 2004 Haziran'da Irak Geçici Hükümeti'nin kurulmasından yalnız iki hafta sonra Bağdat'daki Çin büyükelçiliğini yeniden açmıştır. Irak'ta düzenlenecek seçimler için ülkeye materyal destek sunmuş, Iraklı öğrencilerin Çin'de okuması için burslar sağlamış ve Çin Dış İlişkiler Üniversitesi'nde (China Foreign Affairs University) Iraklı diplomatlara eğitim vermiştir.⁵⁶⁹ Fakat Çinli analist Yufeng Mao'nun da belirttiği gibi Çin'in Irak'a yönelik bu cömertliğinin tek sebebi "tamamen iyi niyet" ile açıklanamaz. Bundan daha çok Çin, savaş sonrası Irak'ta büyük altyapı projeleri ve enerji anlaşmaları sağlamaya çalıştığı için bu şekilde bir politika izlemektedir.⁵⁷⁰

Pekin'in Ortadoğu'daki enerji ilişkileri ve genel dış politikasını şekillendiren önemli faktörlerden birisi olarak Calabrese, 1973 Ekim ayından sonra OPEC'in kurulma kararına vurgu yapmaktadır. 1973 petrol ambargosu, dikkatini sadece Körfez ülkelerine yoğunlaştıran Çin dış politikasının Arap Dünyası ile ilişkilerini de dönüşüme uğratmıştır. Suudi Arabistan ve İran'a silah

⁵⁶⁹ Zhu, "China's New Diplomacy in the Middle East and Its Implication for the United States", s.42

⁵⁷⁰ Yufeng Mao, "Beijing's Two-pronged Iraq Policy", *China Brief*, 5 (12), the Jamestown Foundation, Washington, D.C., May 24, 2005, <https://jamestown.org/program/beijings-two-pronged-iraq-policy/> (e.t. 29.04.2019)

satışı, 2003 yılından sonra Irak petrol sektöründen kazanılan pay, Çin'in bölgede daha aktif şekilde kalmasına yol açmaktadır. Tüm gözlemciler, Çin'in 21. Yüzyılda hızla yükselen ithal hidrokarbon talebinin petrol ihraç eden ülkeler ile ilişkilerinin gelişmesinde temel sebep olduğunu kabul etmektedir.⁵⁷¹

Bununla birlikte Çin'in enerji kullanımında Ortadoğu kaynaklarına olan bağımlılığı, bölgenin istikrarını Pekin için yalnızca bir dış politika hedefi değil aynı zamanda ulusal çıkar haline getirmektedir. 2011 ve sonrasında meydana gelen Arap Baharı ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, Asya'nın belli başlı büyük devletlerinin politika karar vericilerini, enerji ithalinde Ortadoğu'ya olan bağımlılıkları ve bu kapsamda ortaya çıkan enerji güvenliği düzenlemeleri konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Bu sorunsal özellikle net enerji ithalatçısı haline gelen Çin, Japonya, Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Filipinler gibi ülkeleri daha derinden ilgilendirmiştir. Arap Baharı sonrası uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının yükselmesi, Asya ülkelerini başta Doğu ve Güney Çin Denizi olmak üzere kendi ülkelerine daha yakın ve enerji zengini alanlardaki iddiaları konusunda daha saldırgan hale getirmiştir.⁵⁷² Bu kapsamda Ortadoğu'dan yapmış olduğu petrol ithalatını çeşitlendirme konusunda önemli adımlar atmış olan Çin, aynı zamanda bölge ile ilişkilerini ekonomik kaygıların ötesine taşımıştır. Ekonomik ve siyasi ilişkilerini desteklemek üzere Çin'in Ortadoğu'da en fazla odaklandığı diğer politikalar ise kültürel ilişkilere yönelmiştir.

3.1.4. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Kültürel Faktörler

Çin'in ekonomik yükselişi ile birlikte küresel çapta hegemonya oluşturmaya çalıştığına yönelik siyasi tartışma ve akademik çalışmalar genellikle Çin'in ekonomik ve askerî kapasitesi ile siyasi stratejilerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte, büyük güç statüsünün ve hegemonyanın en önemli bileşenlerinden birisinin kültür, siyasi ideoloji ve diplomasi gibi “yumuşak güç” unsurları olduğu yaygın şekilde kabul edilmektedir.⁵⁷³ “Yumuşak güç” kavramsallaştırması Joseph Nye'in 1990 yılında yayınladığı çalışması ile literatüre girmiş olsa da Nye'a göre yumuşak gücün kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir.⁵⁷⁴

Çin gibi 5000 yıllık bir medeniyete sahip ve bölgesel hegemonya tecrübesi olan bir devlet için yumuşak güç unsurlarının siyasi ve kültürel etki alanı oluşturmak üzere kullanılması oldukça eski

⁵⁷¹ Matteo Legrenzi ve Fred H. Lawson, “China's Gulf Policy: Existing Theories, New Perspectives”, **Middle East Policy**, 23 (2), 2015, s.62

⁵⁷² Henelito A. Sevilla, “The ‘Arab Spring’ and South China Sea Tensions: Analyzing China's Drive to Energy Security”, **Alternatives Turkish Journal of International Relations**, 12 (3), 2013, s.94

⁵⁷³ Bates Gill ve Yanzhong Huang, “Sources and limits of Chinese ‘soft power’”, **Survival**, 48 (2), 2006, s.17

⁵⁷⁴ Joseph S. Nye, “China and soft power”, **South African Journal of International Affairs**, 19 (2), 2012, s.151 Ayrıca bkz. Joseph S. Nye, Jr, “Soft Power”, **Foreign Policy**, No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), 153-171

dönemlere kadar geri götürülebilir. Nitekim Yang'a göre yumuşak güç kavramı, 2000 yıldan daha uzun bir zamandan beri Çin askerî stratejik düşüncesinin asli bileşenlerinden birisi olmuştur.⁵⁷⁵ Yumuşak güç kavramsallaştırmasının antik dönem Çin İmparatorluğu'nun etik değerler ve kültür merkezli diplomasisinde var olduğunu söyleyen Klimeš'e göre erken dönem Çin siyasetinde "uluslararası politik güç, kültürel ve ahlaki değerlerden kaynaklanan üstünlük" ile mümkün görülmektedir. Bu geleneksel görüşün modern dönem Çin diplomasisinde devam ettiğini gösteren düzenlemelerden bir tanesi 2012 yılında gerçekleştirilen ÇKP 18. Kongresi sonuç raporunda yer almıştır. Bu düzenlemeye göre Çinli liderlerin medeniyet anlayışında "ekonomi bir uygarlığın bedenini temsil ederken politika iskeleti, kültür ise ruhu" 在一个社会中，经济是血肉，政治是骨骼，文化是灵魂 (zài yí gè shèhuìzhōng, jīngjì shì xuèròu, zhèngzhì shì gǔgé, wénhuà shì línghún) temsil etmektedir.⁵⁷⁶

Fakat son dönemde yumuşak güç kavramsallaştırması ile ele alınan çalışmalarda ortaya çıkan en önemli problem, "sert gücün" haricinde kalan tüm davranış, politika ve stratejilerin "yumuşak güç" olarak adlandırılmasıdır. Hâlbuki Nye'a göre bir ülkenin yumuşak gücü üç temel kaynağa dayanmaktadır: kültür, siyasi değerler ve dış politika.⁵⁷⁷ Bu kapsamda Çin yumuşak gücü özelinde gözlemlenen en güzel örneklerden bir tanesi 2007 yılında yaşanmıştır. Çin'in Pekin Olimpiyatları için hazırlandığı bu dönemde Steven Spielberg, Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'ya açık bir mektup yazmıştır. Spielberg bu mektup ile Sudan üzerindeki etkisini kullanarak Darfur'da BM Barış Koruma Operasyonu'nun konuşlanmasına izin verilmesi için Hu Jintao'ya açık bir çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine Pekin, Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun'u 翟隽 Darfur'a göndermiş ve diplomasinin yıllarca çözemediği bir sorunu bir bireyin nasıl çözebileceğini göstermesi açısından başarılı bir yumuşak güç örneği göstermiştir.⁵⁷⁸

Bu aşamada Çin'in yumuşak güç politikalarına ilişkin yapılan araştırmalara göre özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde artan Çin etkisi, daha geniş coğrafi alanlarda Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika'da etkisini göstermektedir.⁵⁷⁹ Çin'in denizaşırı bölgelerde uygulamış olduğu kültürel diplomasi ve yumuşak güç politikalarının değerlendirilmesi için bu kısımda Pekin yönetimi tarafından dünyanın pek çok bölgesinde Çin dili ve kültürünü yaygın hale getirmek üzere kurulan Konfüçyüs Enstitüleri ele alınacaktır.

⁵⁷⁵ Rui Yang, "Soft power and higher education: an examination of China's Confucius Institutes", **Globalisation, Societies and Education**, 8(2), 2010, s.236

⁵⁷⁶ Ondřej Klimeš, "China's Cultural Soft Power: The Central Concept in the Early Xi Jinping Era (2012–2017)", *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4 / Orientalia Pragensia*, 2017, s. 131.

⁵⁷⁷ Nye, "China and soft power", s.153

⁵⁷⁸ Nye, "China and soft power", s.152

⁵⁷⁹ Bates Gill ve Yanzhong Huang, "Sources and limits of Chinese 'soft power'", **Survival**, 48 (2), 2006, s.24

3.1.4.1. Konfüçyüs Enstitüleri (孔子学院)

Uluslararası akademik çevrelerce Çin'in yumuşak gücüne ilişkin yapılan çalışmalar, son yıllarda çoğunlukla Konfüçyüs Enstitüleri'ne odaklanmaktadır.⁵⁸⁰ İlk kez 2004⁵⁸¹ yılında Kore'de açılan Konfüçyüs Enstitüleri'nin sayısının dünya çapında hızla artarak 2014 yılında 400'ü geçmiş olması, Konfüçyüs Enstitüleri'nin siyasi amaçları kadar "Çin yumuşak gücünü yansıtmayı amaçladıkları" konusunda da önemli bir tartışmanın başlamasına yol açmıştır.⁵⁸² Bu kapsamda yapılan çalışmalar, Konfüçyüs Enstitüleri'nin diğer büyük devletlerin dil öğretimi aracılığıyla kültürel etkilerini yayma faaliyetlerine benzer şekilde Çin'in kendi dilini öğretmek yoluyla bir etkinlik alanı oluşturmaya çalıştığını kabul etmektedir. Nitekim British Council, Goethe Institut ve Maison Française gibi Konfüçyüs Enstitüleri de dil öğretiminin ötesinde siyasi bir amaca sahiptirler. Bu amaç "dış dünyada daha iyi bir Çin imajı oluşturmak" şeklinde özetlenmektedir.⁵⁸³ Ancak, Konfüçyüs Enstitüleri ile ilgili "hegemonik niyetler" e ilişkin endişe yaratan unsurlardan bir tanesi enstitülerin Asya, Afrika, Avrupa, Amerika ve Okyanusya kıtaları dahilinde ulaştığı sayıdır.⁵⁸⁴

Konfüçyüs Enstitüleri, Çin hükümeti tarafından kabul edilen "12. Ulusal Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı" kapsamında belirlenen Küresel Kültürel Diplomasi "Going Global Cultural Diplomacy" (*wenhua zou chuqu waijiao*) politika doğrultusunda Çin'in kültürel etkinliğinin yaygınlaştırılması için önemli mekanizmalar olarak kabul edilmiştir.⁵⁸⁵ Nitekim Çin Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan *Report of the Language Situation in China* belgesine göre 2005 yılında dünya çapında yabancı dil olarak Çince öğrenen 30 milyon insan varken bu sayı 2012 yılında 50 milyona yükselmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁰ Jun Xiang ve Wei-hao Huang, "What Determines China's Allocation of Confucius Institute: Educational, Political, or Economic Interest?", <https://aacs.cuny.cuny.edu/2015conference/Papers/Huang%20Wei-Hao.pdf>, s.1, (e.t.19.05.2019).

⁵⁸¹ Therese L. Lueck vd., "China's Soft Power: A New York Times Introduction of the Confucius Institute", **Howard Journal of Communications**, 25 (3), 2014, s.325

⁵⁸² Su Yan Pan, "Confucius Institute project: China's cultural diplomacy and soft power projection", **Asian Education and Development Studies**, 2 (1), 2013, s.22

⁵⁸³ Gill ve Huang, a.g.e., s.18

⁵⁸⁴ D'Hooghe Ingrid, "The Rise of China's Public Diplomacy", Clingendael Diplomacy Papers, Netherlands Institute of International Relations, 2007, s.29 https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070700_cdsp_paper_hooghe.pdf (e.t. 12.05.2019).

⁵⁸⁵ Alan H. Yang ve H.H. Michael Hsiao, "Confucius Institutes and the Question of China's Soft Power Diplomacy", **China Brief**, 12 (13), 2012, s.11

⁵⁸⁶ Danping Wang ve Bob Adamson, "War and Peace: Perceptions of Confucius Institutes in China and USA", **The Asia-Pacific Education Researcher**, 24(1), 2015, s.225

Tablo 8: Küresel Çapta Faaliyet Gösteren Kültürel Diplomasi Kuruluşları

Kuruluş	Sponsor	Yönetim ve yasal pozisyon	Kuruluş Tarihi	Dünya Çapında Faaliyet Gösteren Kuruluş Sayısı	Ev Sahipliği Yapan Ülke Sayısı
Alliance Française	Özel Kuruluş		1883	1040	136
Cervantes Institute	İspanya Hükümeti	Kamu kuruluşu	1991	71	37
Goethe Institute	Almanya Dışişleri Ofisi		1951	136	92
British Council	Birleşik Krallık Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Ofisi		1934	255'den fazla	131
Confucius Institute	Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı	Çin ve ev sahibi ülke arasında ortaklık	2004	322	96
Societa Dante Allighieri	Bağımsız	Kâr amacı gütmeyen kuruluş	1889	256	79
Institute Camoes	Portekiz Dışişleri Bakanlığı	Kamu kuruluşu	1929	294	72
The Pushkin State Russian Language Institute	Moskova Devlet Üniversitesi	Öğretim ve araştırma merkezi	1966	-	-

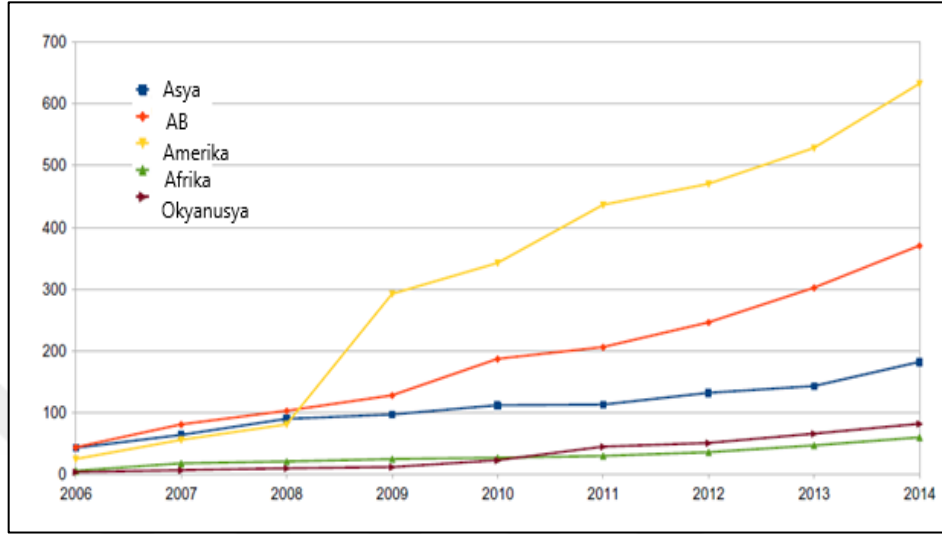
Kaynak: Randolph Kluver, “The Sage as Strategy: Nodes, Networks, and the Quest for Geopolitical Power in the Confucius Institute”, **Communication, Culture & Critique**, 7, 2014, S.194.

Tablodan görüldüğü gibi Konfüçyüs Enstitüleri ilk kez 2004 yılında açılmış olmasına rağmen kısa zamanda çok daha eski ve köklü kurumlardan daha fazla sayıya ulaşmıştır. Bununla birlikte Konfüçyüs Enstitüleri’ne ilişkin yaygın endişenin bir diğer sebebi de yine tablodan görülebileceği gibi bu enstitülerin Çin hükümeti ile olan ilişkisidir. 1987’de kurulan HANBAN (Çince’nin yabancı dil olarak öğretilmesinden sorumlu Çin Ulusal Ofisi), Çin Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir kuruluştur. Bununla birlikte HANBAN’ın karar verici birimlerinden birisi olan Uluslararası Çin Dili Konseyi on iki farklı devlet bakanlığı ve komisyondan gelen üyelerden oluşmaktadır. Buna ek olarak Konfüçyüs Enstitüleri’nin açılacağı ev sahibi ülkelerdeki partner üniversitelerin seçilmesinde Çin büyükelçilikleri ve konsoloslukları da önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilişkiler sebebiyle, Konfüçyüs Enstitüleri’nin açılması sürecinde Çin hükümeti önemli bir etki sahibidir.⁵⁸⁷ Bu aşamada Konfüçyüs Enstitüleri’nin Çin’in jeopolitik etkisinin artırılması için kullanılan Çin kültürel sermayesinin sembolik merkezleri olduğunu savunan Kluver’e göre Çin hakkında olumsuz algının yaygın olduğu

⁵⁸⁷ Xiang ve Huang, ag.e., s.4

ülkelerde daha fazla Konfüçyüs Enstitüsü açılırken, Çin hakkında olumlu görüş ve algı besleyen nüfusa sahip ülkelerde daha az enstitü açılmaktadır.⁵⁸⁸

Grafik 3: Konfüçyüs Enstitüleri'nin Dünya Çapında Artan Sayısı (2006-2014)

Kaynak: Ying Zhou & Sabrina Luk, “Establishing Confucius Institutes: a tool for promoting China’s soft power?”, **Journal of Contemporary China**, 2016, 25(100), s.634

Grafikten görüldüğü üzere Konfüçyüs Enstitüleri'nin sayısı, Çin'e yönelik kamuoyu algısının olumlu olduğu Afrika'da daha az iken Kuzey Amerika ve AB ülkelerinde daha yüksektir. Konfüçyüs Enstitüleri'nin açılacağı ülkelerin seçimi ve açılacak enstitü sayılarının belirlenmesine yönelik temel motivasyonun ne olduğunu araştıran bir diğer çalışma da Xiang ve Huang tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada enstitülerin açılmasını belirleyen faktörler, Large-N deneyi (cross-sectional and time series analysis) ile ele alınmış ve bulgulara göre enstitülerin açılmasında eğitimsel, siyasi ve ekonomik çıkarların hepsinin bir arada gözetildiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre enstitünün açılacağı ülke yüksek bir nüfusa sahipse o ülkede diğer ülkelere göre daha fazla enstitü açılmaktadır. İkinci sonuca göre ev sahibi ülke, BM Genel Kurulu'nda Çin ile benzer tercihlere ve oylamalara sahipse o ülkede Konfüçyüs Enstitüsü açılması olasılığı diğerlerine göre daha düşüktür. Sonucu çıktıya göre ise Çin ile daha fazla ticaret yapan ülkelerde daha fazla enstitü açılması eğilimi yüksektir.⁵⁸⁹

Bu aşamada Konfüçyüs Enstitüleri'nin açılmasında Çin'e yönelik olumsuz düşüncelere sahip nüfusun çoğunlukta olduğu veya Çin ile ticaret potansiyeli yüksek olan bölgelerin seçilmesi,

⁵⁸⁸ Randolph Kluver, “The Sage as Strategy: Nodes, Networks, and the Quest for Geopolitical Power in the Confucius Institute”, **Communication, Culture & Critique**, 7, 2014, s.204

⁵⁸⁹ Xiang ve Huang, a.g.e., s.1-2

Konfüçyüs Enstitüleri'nin Çin dış politikasında meydana gelen değişimi yansıttıklarına işaret etmektedir. Nitekim Yuan vd.'nin yaptıkları çalışmaya göre Konfüçyüs Enstitüleri'nin yoğunlukla açıldığı yerler Çin dış politika gündeminin bir sonucu olarak belirlenmektedir.⁵⁹⁰ Buna göre Çin, 1990'lı yıllardan sonra daha fazla vurgu yaptığı "çok-merkezlilik" söylemleri ve buna yönelik dış politikasını Konfüçyüs Enstitüleri aracılığıyla Asya, Çin ve Konfüçyenizm'e ilgiyi artırarak desteklemeye çalışmaktadır. Bu noktada Batı dünyasında var olan en önemli eleştirilerden bir tanesi Konfüçyüs Enstitüleri'nin kültürel amaçlarının ötesinde "siyasi amaçlara" sahip olduğu ve Çin süper gücünün yayılmasında "Truva Atı Etkisi" yaratabileceğine yönelik yorumlardır.⁵⁹¹

Bununla birlikte Yuan vd.'nin yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre Konfüçyüs Enstitüleri'nin Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde veya Çin'in pozitif imajının oluşturulmasında sürekli pozitif etki göstermediği ortaya konmuştur. Bu sebeple yazarlar enstitülerin, Çin'in küresel çıkarlarına hizmet etmekten ziyade enstitülerin Çin'in dış ilişkilerdeki stratejisinin bir parçası olduğu ve hem olumlu hem olumsuz etkilere sahip olduğunu söylemektedirler.⁵⁹² Nitekim benzer bir başka çalışma da Konfüçyüs Enstitüleri'nin Çin'in cazibesini artırmaya ilişkin yumuşak güç uygulamasından ziyade stratejik araçların baskıcı şekilde kullanımı ile işlediğini ortaya koymaktadır.⁵⁹³

Konfüçyüs Enstitüleri, Çin'in diğer bölgelerde olduğu kadar Ortadoğu'da da etkin şekilde kullandığı dış politika araçlarıdır. Enstitüler aracılığı ile Çin, uyumlu dış ilişkiler inşa etmek, sosyo-kültürel anlayışı güçlendirmek, Çin kültürünü küresel hale getirmek ve dış ülkelerle iş birliğini teşvik etmek istemektedir.⁵⁹⁴ Çin, Ortadoğu'daki ilk Konfüçyüs Enstitüsü'nü Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi'nde Kasım 2006'da açmıştır. Daha sonra Tahran Üniversitesi'nde 2007 Ekim ayında ve Tel Aviv Üniversitesi'nde 2007 Kasım ayında Konfüçyüs Enstitüleri açılmıştır.⁵⁹⁵ Bu enstitülerden sonra Ürdün Talal Abu-Ghazaleh (TAG) kurumu ile Shenyang Üniversitesi iş birliğinde Umman TAG Konfüçyüs Enstitüsü 2008 Eylül'de açılmıştır.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Zhenjie Yuan vd. "Confucius Institutes and the limitations of China's global cultural network", **China Information**, 30 (3), 2016, s. 350-351

⁵⁹¹ James F. Paradise, "China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power", **Asian Survey**, 49 (4), 2009, s.647 Ayrıca Falk Hartig, "Confucius Institutes and the Rise of China", **Journal of Chinese Political Science**, 17, 2012, s.68

⁵⁹² Yuan vd., a.g.e., s.350-351

⁵⁹³ Joe Tin-yau Lo ve Suyan Pan, "Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes", Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes, **Compare: A Journal of Comparative and International Education**, 46 (4), 2016, s.526

⁵⁹⁴ Lo ve Pan, "Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes", Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes, **Compare: A Journal of Comparative and International Education**, 46 (4), 2016, s.512

⁵⁹⁵ Zhu, "China's New Diplomacy in the Middle East and Its Implication for the United States", s 45-46

⁵⁹⁶ Zhu, "China's New Diplomacy in the Middle East and Its Implication for the United States", s.46

Tablo 9: Geniş Ortadoğu Bölgesi'nde Konfüçyüs Enstitüleri

Ülke	Konfüçyüs Enstitüsü'nün İş Birliği İçerisinde Olduğu Kurum	Adet	Kuruluş Yılı
Bahreyn	Bahreyn Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	1	2014
Afganistan	Kabil Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	1	2008
Pakistan	İslamabad Konfüçyüs Enstitüsü Karaçi Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü Faysalabad Ziraat Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü Pencab Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	4	2007 2013 - -
Lübnan	St. Joseph Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	1	2006
İran	Tahran Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	1	2009
İsrail	Tel Aviv Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü Kudüs Hebrew Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	2	2007 2014
Ürdün	Amman Talal Abu-Ghazaleh Organization TAG Konfüçyüs Ens. Ürdün Philadelphia Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	2	2009 2012
Birleşik Arap Emirlikleri	Zayed Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü Dubai Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	2	2010 2011
Mısır	Kahire Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü Süveyş Kanal Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	2	2008 2008
Tunus	Kartaca Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü	1	2018
Toplam		17	

Kaynak: HANBAN, Confucius Institutes and Classrooms, http://english.hanban.org/node_10971.htm (e.t.22.05.2019)

Tablodan görülebileceği üzere Geniş Ortadoğu Bölgesi içerisinde en fazla Konfüçyüs Enstitüsü Çin ile stratejik ve ekonomik iş birliği oldukça yüksek olan Pakistan'da bulunmaktadır. Buna rağmen Çin'in siyasi ve ekonomik olarak bölgedeki en önemli partnerlerinden birisi olan İran'da yalnızca bir tane olan Konfüçyüs Enstitüsü, Suudi Arabistan'da açılmamıştır. Bununla birlikte Haziran 2019'da HANBAN yönetiminden Ma Jianfei ile Kral Suud Üniversitesi Başkanı Badran El-Ömer arasında Kral Suud Üniversitesi'nde Çin dili bölümü ve Konfüçyüs Enstitüsü açılması yönünde bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁹⁷ Konfüçyüs Enstitüleri'nin sayılarının Ortadoğu bölgesinde Avrupa ve Amerika'ya göre çok daha az olması yukarıda atıf yapılan Yuan vd.'nin çalışmalarını kanıtlayacak şekilde bu bölgede Çin'e yönelik kamuoyu algısının "olumlu" yönde olmasının bir sonucu olarak yorumlanabilmektedir. Aynı zamanda Konfüçyüs Enstitüleri'nin Ortadoğu'daki sayısının az olması, Pekin'in yumuşak güç faaliyetleriyle Ortadoğu'da hegemon güce meydan okuma veya yeni hegemon olma yönünde politikalar izlediğine yönelik Batı dünyasında var olan tehdit algısını da çürütmektedir. Bu kapsamda Pekin yönetimi, Ortadoğu'da yumuşak güç politikalarından ziyade otoriter yönetimlerin liderleri ile büyük çaplı projeler geliştirmek yolu ile devlet imajını oluşturmaya

⁵⁹⁷ Chen Xi, "Confucius Institute eyed at Saudi college", **Global Times**, 06.10.2019, <http://www.globaltimes.cn/content/1153790.shtml> (e.t. 04.07.2019).

çalışmaktadır. Özellikle uluslararası müdahale ve büyük ulaştırma projeleri, Ortadoğu’da Çin imajını belirleyen ve “hegemonik politikalar” söylemini besleyen temel unsurları oluşturmaktadır.

3.1.5. Çin Ortadoğu İlişkilerinde Stratejik Faktörler

3.1.5.1. BM Barışı Koruma Operasyonları Ortadoğu Misyonları ve Çin’in Katılımı

Çin’in mevcut uluslararası düzene “tehdit oluşturduğu” veya “uyum gösterdiği” söylemi, Pekin’in kurulduğu yıllardan itibaren temel dış politika ilkesi olarak benimsediği “egemenliğe saygı, iç işlerine karışmama ve müdahale karşıtlığı” ilkeleri üzerinden geliştirilmektedir. Bu ilkelerin dayandığı temel politika ise Pekin’in uluslararası kriz bölgelerinde uygulanması planlanan yaptırım ve müdahalelere katılmaması ile BM Barışı Koruma Operasyonları’na karşı izlediği olumsuz tutumdur. BM destekli yaptırım ve askerî müdahalelere katılmaması, Batılı politikacılar tarafından Pekin yönetiminin mevcut düzene uyum sağlamak yerine “alternatif bir düzen arayışı” içerisinde olduğu söylemlerine yol açmaktadır. Ancak, Çin’in BM Barışı Koruma Operasyonları’na karşı sürdürmüş olduğu çekimser politika için ileri sürdüğü en önemli gerekçe “ tarafların rızasının sağlanması” gerekliliğidir. BM Barışı Koruma Operasyonları’nın uygulanmasını ele alan Capstone Doktrini’ne göre de Barışı Koruma Operasyonları, “ tarafların rızası”nın sağlanmasını operasyonların gerçekleşmesinin ön koşulu olarak kabul etmektedir. Fakat Çin tarafından benimsenen “ rıza” anlayışı ile Capstone Doktrini ile kabul edilen “ rıza” unsuru arasında çelişki yaratan durum, Capstone Doktrini’nin yerel unsurların rızasının sağlanamadığı durumlarda da Barışı Koruma Operasyonları kapsamında son çare olarak “güce başvurabileceğinin” öngörülmüş olmasıdır (UNPKO, 2008, s. 34). Bu ilke, Çin’in dış politikasında izlediği “egemenliğe saygı ve müdahale karşıtlığı” ilkelerine aykırı düşmekte ve Pekin’in BM Barışı Koruma Operasyonları’na karşı muhalif tutumunu açıklamaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Çin yönetimi, BM Barışı Koruma Operasyonları’na karşı önemli bir politika değişikliğine gitmiş ve Pekin, operasyonlara en fazla finansal katkı sağlayan ikinci ülke konumuna gelmiştir.

Çin’in geleneksel dış politika ilkelerine bağlı kalacağı ve uluslararası sisteme uyum sağlamayacağına dair yaygın ön kabule rağmen Pekin’in BM Barışı Koruma Operasyonları’na aktif şekilde katılma yönünde politika geliştirmesi, tarihsel süreç bütünsel bir bakış açısıyla incelendiğinde anlam kazanmaktadır. Çin’in BM Barışı Koruma Operasyonları’na yaklaşımı açısından bakıldığında 1981 yılının önemli bir dönüm noktasına işaret ettiği görülmektedir. 1950-1980 döneminde BM Barışı Koruma Operasyonlarına karşı düşmanca tutumu benimseyen Pekin yönetimi, bu operasyonların büyük güçlerin emperyalist müdahaleleri olduğuna yönelik bir ideolojik yaklaşıma sahip olmuştur. Ancak 1981 yılında ilk kez değişen bu tutum, giderek iş birliği ve aktif katılıma doğru dönüşmüştür. Birleşmiş Milletlerin üyesi olarak kabul edildiği 1971 yılından tam on yıl sonra Çin ilk kez 1981 yılı Aralık ayında görüşülen ve BM Kıbrıs Barışı Koruma Gücü’nün (UNFICYP)

yetki ve görev süresinin uzatılmasına yönelik 498 numaralı kararında olumlu oy kullanmıştır. Bu oyu ile Çin yönetimi 18 Aralık 1981 tarihinden sonra BM Barışı Koruma Operasyonlarına karşı tutumunu ideolojik sebeplerle karşı çıkma politikasından iş birliği politikasına yöneltmiştir.⁵⁹⁸ 1988 yılında BM Barışı Koruma Operasyonları Özel Komisyonu üyesi olmasıyla birlikte Pekin'in politikaları önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Nitekim 1989-1998 yıllarında Pekin, geleneksel bakış açısı ile küresel sistem içindeki değişen konumu arasında bir denge oluşturmaya çalışmış ve BM operasyonlarına karşı daha esnek politikalar izlemiştir. 1989 yılında ilk kez Namibya'daki BM Geçiş dönemi Destek Grubu (United Nations Transition Assistance Group-UNTAG) birliklerine sivil gözlemciler göndermek yolu ile BM Barışı Koruma Operasyonu'na katılım sağlayan Çin, 1997 Guatemala ve 1999'da Makedonya'daki barışı koruma faaliyetlerini veto etmiştir. Bu vetoların temel sebebi ise her iki ülkenin de Tayvan'ı resmî olarak tanıyan olmalarından kaynaklanmıştır. 1999-2003 dönemi Çin'in BM Barışı Koruma Operasyonları'na karşı desteğinin ve katılımının önemli ölçüde arttığı ancak henüz askerî birliklerin gönderilmediği yıllar olmuştur. 2004'den günümüze kadar gelen dönemde ise Çin, BM Barışı Koruma Operasyonları'na en fazla askerî birlik gönderen BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi ve en fazla finansal katkı sağlayan ikinci ülkesi konumuna gelmiştir.⁵⁹⁹ Bu kapsamda 1970'li yılların BM Barışı Koruma Operasyonları'na karşı derin bir muhalefet ile şekillendiği, 1980 ve 1990'lı yıllarda operasyonlara reaktif katılımın sağlandığı ve 2000'li yıllardan sonra operasyonlara karşı tutumun aktif katılım yönünde değişim gösterdiği görülmektedir.⁶⁰⁰

Şu ana kadar Çin'in uluslararası sistem içerisinde geliştirmiş olduğu güvenlik ilişkileri “geleneksel büyük bir güce özgü” ittifaklar kurma, ülke dışında üsler edinme, yurtdışına asker gönderme, yabancı ülkelere donanma üsleri kurma, zor kullanma ve çatışmalara doğrudan katılma şeklinde gelişmemiştir. Çin son yirmi yıldır askerî yeteneklerini geliştirmiş olmakla birlikte kendi topraklarında ve kıyılarında ya da diğer bölgelerde uluslararası barış misyonlarındaki askerî güçlerini sınırlı tutmuştur.⁶⁰¹ Gerçekten Çin'in *devlet egemenliği, güç kullanımı ve müdahale karşıtlığı, iç işlere öncelik verme* gibi normatif ilkeleri, Pekin yönetiminin aktif bir barış koruma destekçisi olmasını engellemiştir.⁶⁰² Bununla birlikte son yıllarda Çin'in BM Barışı Koruma Operasyonları'na karşı politikalarında önemli bir dönüşüm yaşanmakta bu da uluslararası çevrelerde ciddi bir “kafa karışıklığı” yaratmaktadır. İlk kez 1988 yılında BM Barışı Koruma Operasyonları Özel Komisyonu'nu kabul etmiş olmasına rağmen Çin'in BM misyonlarına aktif katılımı son beş yıl

⁵⁹⁸ Yongjin Zhang, “China and UN Peacekeeping: from Condemnation to Participation”, **International Peacekeeping**, 3(3), 1996, s.1-3.

⁵⁹⁹ Christoph Zürcher, “30 Years of Chinese Peacekeeping”, Centre for International Policy Studies (CIPS), University of Ottawa, <https://www.cips-cepi.ca/wp-content/uploads/2019/01/30YearsOfChinesePeacekeeping-FINAL-Jan23-1.pdf>, s.16 (e.t. 11.11.2019).

⁶⁰⁰ Yin He, “China Rising and Its Changing Policy on UN Peacekeeping”, **United Nations Peace Operations in a Changing Global Order**, (Eds. Cedric de Coning ve Mateja Peter), Palgrave MacMillan, Switzerland, 2018, s.271

⁶⁰¹ Shambaugh, a.g.e., s.293

⁶⁰² Yin He, “China's Changing Policy on UN Peacekeeping Operations”, Institute for Security and Development Policy, Sweden, 2007, s.9

içerisinde hissedilmeye başlanmıştır.⁶⁰³ Nitekim son beş yıl içerisinde Çin, BM Barışı Koruma Operasyonları'nı yürüten misyonlara beşerî ve finansal katkısını önemli ölçüde artırmıştır. 2013 yılında Barışı Koruma Operasyonları'na yapılan toplam finansal katkının yaklaşık %3'ü Çin'e aitken bu oran 2018 yılında %10,25'e yükselmiştir. Bu finansal destek ile Çin, BM Barışı Koruma Operasyonları'na ABD'den sonra en fazla katkı sağlayan ülke konumuna yükselmiştir.⁶⁰⁴ Xi Jinping 2015'te New York'ta düzenlenen Barışı Koruma Liderler Zirvesi'nde -takip eden beş yıl içerisinde yapılmak üzere- barışı koruma operasyonları için 1 milyar dolarlık bir taahhütte bulunmuştur. Finansal desteğinin yanında Çin ayrıca 8,000 askerini BM Barışı Koruma Operasyonları'nda daimî personel olarak görevlendirmek üzere eğitmiştir. Bu stratejik manevraları sebebiyle BM Genel Sekreteri António Guterres, Çin için "güvenilir arabulucu" ve "köprü-inşa edici" söylemlerini kullanmıştır.⁶⁰⁵

Tablo 10: Çin'in Katılım Sağladığı BM Barışı Koruma Operasyonları (1990- 2019)

BM Barışı Koruma Operasyonu	Ülke	Katıldığı Yıllar
UNTSO	İsrail – Kudüs	Nisan 1990 – devam ediyor
UNIKOM	Irak-Kuveyt	Nisan 1991- Ekim 2003
MINURSO	Batı Sahara	Eylül 1991- devam ediyor
UNTAC	Kamboçya	Aralık 1991- Eylül 1993
ONUMOZ	Mozambik	Haziran 1993- Aralık 1994
UNMIL	Liberya	Ekim 2003- Şubat 2018
UNAMA	Afganistan	Mayıs 1998- Ocak 2000
UNAMSIL	Sierra Leone	Ağustos 1998- Aralık 2005
UNMISSET	Doğu Timor	Ocak 2000- Temmuz 2006
UNMEE	Etiyopya ve Eritre	Ekim 2000- Ağustos 2008
UNMIBH	Bosna-Hersek	Ocak 2001- Ocak 2002
MONUC	Kongo	Nisan 2001 – devam ediyor
UNMIL	Liberya	Ekim 2003 – Mart 2018
UNAMA	Afganistan	Ocak 2004 – Mayıs 2005
UNOCI	Fildişi Sahili	Mart 2004 – Haziran 2017
UNMIK	Kosova	Nisan 2004- Aralık 2008
MINUSTAH	Haiti	Mayıs 2004 – Ekim 2017
ONUB	Brundi	Haziran 2004-Eylül 2006
UNMISS	Sudan	Nisan 2005 – devam ediyor
UNIFIL	Lübnan	Mart 2006 – devam ediyor
UNMIT	Timor-Leste	Ekim 2006 – Kasım 2012
UNIOSIL	Sierra Leone	Şubat 2007 – Şubat 2008
UNAMID	Darfur, Sudan	Kasım 2007 – devam ediyor
MINUSMA	Mali	Ekim 2013 – devam ediyor
UNFICYP	Kıbrıs	Şubat 2011 – devam ediyor

Kaynak: Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN, <http://www.china-un.org/eng/zt/wh/t534321.htm> (e.t. 21.02.2019)

⁶⁰³ Zhao "Military Exchanges Between China and the Middle East", s.57

⁶⁰⁴ Department of the Secretary of State, "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China", Annual Report to Congress, USA, 2018

⁶⁰⁵ Logan Pauley, (2018). "China Takes the Lead in UN Peacekeeping", The Diplomat, 17 April, 2018. <https://thediplomat.com/2018/04/china-takes-the-lead-in-un-peacekeeping/> (e.t. 16.07.2018)

Tabloda verilen ve Çin Savunma Bakanlığı raporlarına dayanan bilgilere göre Çin, 1990 yılından bugüne kadar toplamda yirmi beş BM Barışı Koruma Operasyonu'na yaklaşık 36.000 personel ile destek sağlamıştır.⁶⁰⁶ BM Barışı Koruma Operasyonları'na yönelik değişmekte olan politikası kapsamında Pekin yönetimi, Ortadoğu'daki krizlere yönelik uluslararası müdahaleler içerisinde daha aktif şekilde yer almaya başlamıştır. Geleneksel olarak Çinli liderler Ortadoğu'yu "büyük güçlerin mezarlığı" olarak görmekte ve bu bölgenin çatışmalarına dâhil olmaktan kaçınmaktadırlar. Bununla birlikte Arap Baharı ile birlikte Çin'in Ortadoğu'daki bu politikası çeşitli jeopolitik sorun alanları oluşturmuş ve Çin'i geleneksel tutumundan yavaş yavaş vazgeçmeye zorlamıştır.⁶⁰⁷ Bu kapsamda Çin'in Ortadoğu'da katılım sağladığı Barışı Koruma Operasyonları aşağıdaki gibidir:⁶⁰⁸

- Filistin ve İsrail sınır bölgeleri (UNTSO): BMGK tarafından Haziran 1948'de 50 sayılı karar ile oluşturulan ve Filistin bölgesine UNTSO birliklerinin gönderilmesine karar verilen misyonun idari merkezi İsrail'de bulunmaktadır. Çin bu misyona ilk askerî gözlemcilerini 1990 yılında göndermiş olmakla birlikte 2007 sonunda bu misyonda görev yapan toplam 153 askerî gözlemciden yalnızca beş tanesi Çin yönetimi tarafından gönderilen personeldir.

- Güney Lübnan (UNIFIL): İsrail'in Lübnan'a saldırısı sonrasında 19 Mart 1978'de BMGK tarafından kabul edilen 425 sayılı karar, İsrail'in Lübnan'daki askerî birliklerini geri çekmesi çağrısında bulunmuş ve taraflar arasındaki ateşkese önderlik etmek için Güney Lübnan'da UNIFIL oluşturulmasına karar verilmiştir. 21 Kasım 2005'de Çin bu misyona bir mühendis taburu sevk etme kararı alarak katılım sağlamıştır. Temmuz 2006'da İsrail-Lübnan arasındaki çatışmalar patlak verdiğinde Çin, mühendis birliğini 275 kişiye çıkarma kararı almış ve Şubat 2009'da Çin'in bu birlikteki toplam görevlendirdiği personel sayısı 335 kişiye ulaşmıştır. Çin UNIFIL misyonuna bir alan hastanesi ile de destek vermektedir. UNIFIL'deki görevi dolayısıyla Çin yönetimi ilk personel kaybını 25 Temmuz 2016'da İsrail hava kuvvetlerinin Lübnan güneyine yaptıkları saldırıda yaşamış ve Çinli Yarbay Du Zhaoyu hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan iki ay sonra Çin hükümeti, UNIFIL'deki askerî birliklerinin sayısının 1000'e çıkarma kararı vermiş ve Lübnan'a 5 milyon dolarlık bir yardım paketi sunulacağını ilan etmiştir.⁶⁰⁹ Şu anda bu misyonda görev yapan Çinli personel sayısı 410'a ulaşmış durumdadır.

⁶⁰⁶ MOD, (Ministry of National Defence), "China Grows Presence of UN Peacekeeping Missions Abroad", http://eng.mod.gov.cn/news/2018-02/28/content_4809003.htm, 28.02.2018. (e.t. 20.02.2019).

⁶⁰⁷ Chaziza, "China's Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications", s.19

⁶⁰⁸ Zhao, "Military Exchanges Between China and the Middle East", s.57

⁶⁰⁹ Kemp, a.g.e., s.5-6

• Batı Sahara (UN-MINURSO): 29 Nisan 1991’de BMGK 690 sayılı kararını kabul etmiş ve UN-MINURSO kurulmasını kararlaştırmıştır. 2007 sonunda bu misyonda bulunan 183 askeri gözlemciden 13’ü, 27 askerden 1 tanesi Çinlidir.

Çin yönetimi, BM Barışı Koruma Operasyonları kapsamında giderek daha etkin rol oynayan bir aktör haline gelmiştir. Nitekim son yıllarda Çin tarafından BM Barışı Koruma Operasyonları bütçesine ve görevli personele sağlanan katkılar, Pekin yönetiminin değişen vizyonuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Çin yönetimi, Ortadoğu’da sürdürülmekte olan üç BM Barışı Koruma Operasyonu’na yalnızca gözlemci ve teknik personel düzeyinde katılım sağlamaktadır. Afrika’daki kriz bölgelerinden Sudan ve Darfur’da yürütülen operasyonlara askerî personel ile katılım sağlayan Çin için Ortadoğu’daki krizler karşısında geleneksel tutumunu koruduğu görülmektedir. Bu politika açısından bakıldığında Çin, Afrika veya Asya bölgesindeki krizlerde daha aktif rol alırken, Ortadoğu’da mevcut hegemon güç olan ABD’nin istikrar sağlayıcı pozisyonunu desteklemektedir.

3.1.5.2. Kuşak Yol İnisiyatifi ve Ortadoğu

Küresel sistem içerisinde çatışma çözümüne ve bölgesel barışa daha fazla katkı sağlama iradesi gösteren Pekin yönetimi, Ortadoğu’da süregelen istikrarsızlığın ekonomik gelişme ve refahın artırılması ile önlenebileceğine dair bir kanaat beslemektedir. Bu yaygın kanaat, Çin’in geliştirmekte olan stratejik bölgelere daha çok yardımda bulunmasına dair Çin halkından gelen talep ile de desteklenmektedir. Çin’in geliştirmekte olan ülkelerde daha aktif bir dış politika izlemesine yönelik talep ve beklentiler, Çin toplumunda son dönemde yükselen milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan “ulusal gücün artırılması” talebi ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla güç ve itibar sahibi olmaya dönük dış politikanın hem kamuoyunun talebini karşılamak hem de ulusal çıkarları korumak adına önem arz ettiği görülmektedir.⁶¹⁰ Nitekim Pekin Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Departmanı’ndan Wang Jisi’ye göre “Çin ve ABD arasında algılanmakta olan güç dengesi değişimi, pekçok Çinli’nin “daha fazla şeyi yapabilen bir Çin” –*more can-do PRC*- beklentisine girmelerine yol açmaktadır. Bu beklenti Çin’in Güney Asya, Orta Asya, Ortadoğu ve Hazar Denizi bölgelerine yapacağı ekonomik destek programları ile yeni bir Avrasya “süper bölgesi” yaratarak burada hâkim olması beklentisini de içermektedir.⁶¹¹ Bu kapsamda Pekin tarafından ilk kez 2013 yılında ilan edilen Kuşak Yol İnisiyatifi Çin’in hem bölgesel hem küresel düzeyde geliştirmiş olduğu ilişkiler için dönüm noktası oluşturmuştur. Şangay İşbirliği Örgütü’nün zirve toplantısına katılmak üzere 2013 yılında Kazakistan’a yapmış olduğu ziyarette Xi Jinping, Çin’in batısı ile Avrasya kıtasını birbirine bağlayacak “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı” (Silk Road Economic Belt) inşa edilmesini teşvik edeceğini söylemiştir. Bundan bir ay sonra Güneydoğu Asya’da gerçekleşen Asyalı liderler

⁶¹⁰ Akçadağ Alagöz, a.g.e., s.82

⁶¹¹ Michael C. Hudson, “Geopolitical shifts: Asia rising, America declining in the Middle East?”, *Contemporary Arab Affairs*, 6 (3), 2013, s.460

zirvesinde hem Xi hem de Başbakan Li Keqiang “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu” (Twenty First Century Maritime Silk Road)’nun inşa edilmesini teşvik ettiklerini dile getirmişlerdir.⁶¹²

Kuşak Yol İnisiyatifi (KYİ), Çinli yöneticiler tarafından “komşuluk diplomasisi” 周边外交 (zhōu biān wài jiāo) bağlamında ele alınırken Batılı gözlemciler bu inisiyatifi Çin’in “çevre diplomasisi” (periphery diplomacy) kapsamında değerlendirmektedirler. Projeye ilişkin Çin’in resmî söylemine örnek vermek gerekirse 2013 yılı Ekim ayı sonlarında düzenlenen komşuluk-diplomasisi konulu toplantıya başkanlık eden Xi Jinping, bu toplantıda yaptığı konuşmada iyi komşuluk politikasına bundan sonra çok daha fazla odaklanılacağı mesajını vermiş ve “komşularıyla bağlantıyı artırmak ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’nı inşa etmek için birlikte çalışmaları gerektiğini” söylemiştir.⁶¹³ Diğer yandan projeye ilişkin Batılı yaklaşıma örnek olarak Callahan’ın ve Blanchard’ın yorumları Batı dünyasında yaygın olan kabulü yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. KYİ’yi Çin’in “yeni periferi diplomasisi” kapsamında değerlendiren Callahan, Çin’in yeni periferi diplomasisinin sadece karşılıklı kazan-kazan iş birliğine dayalı olmaktan daha fazla bir anlama geldiğini söylemekte ve bu diplomasinin Çin’in küresel yönetişime ilişkin kendi vizyonunu yayma girişimi olduğunu iddia etmektedir.⁶¹⁴ Blanchard ve Flint ise KYİ’yi Birinci Dünya Savaşı öncesi güç dengesini değiştiren büyük bir jeopolitik proje olan Berlin-Bağdat Demiryolu projesine benzetmektedirler.⁶¹⁵

Bu kapsamda Kuşak Yol İnisiyatifi’ne ilişkin olarak ortaya çıkan en önemli sorulardan bir tanesi de Asya, Avrupa ve Afrika arasında kara ve deniz bağlantısını amaçlayan bu vizyonun mevcut küresel düzene karşı geliştirilmiş bir alternatif düzen arayışını mı yansıttığı yoksa mevcut düzen tarafından kurulmuş olan yapıyı desteklemeyi mi amaçladığına ilişkin sorudur. Bu soruya bir cevap olması açısından Çin hükümetinin projeye bakışını yansıtan ve Mart 2015’de yayınlanan “Vizyonlar ve Eylemler” (Vision and Actions) adlı belgede bu projenin Çin’in küresel meselelere yönelik sahip olduğu geniş ve bütüncül düşünce yapısını yansıttığı ve projenin “yapısal reformcu veya yenilikçi” (constructive reformer or innovator) bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir. Bu belgede proje için ayrıca “kapitalist küreselleşme yapısına” bir alternatif değil fakat bu yapının yeniden-üretimine (reproduction) katkı sağlayacak bir proje olduğu kabul edilmektedir.⁶¹⁶ Bu tartışma kapsamında Çin söylemlerini destekleyen Batılı bilim insanlarından Rolland’a göre KYİ farklılıklara saygı duyan,

⁶¹² Tim Summers, “Rocking the boat? China’s ‘belt and road’ and global order”, **China’s Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, (Ed.) Anoushiravan Ehteshami ve Niv Horesh, Routledge, New York, 2018, s.25

⁶¹³ Summers, a.g.e., s.25

⁶¹⁴ William A Callahan, “China’s ‘Asia Dream’: The Belt Road Initiative and the new regional order”, **Asian Journal of Comparative Politics**, 1 (3), 2016, s.226

⁶¹⁵ Jean-Marc F. Blanchard ve Colin Flint, “The Geopolitics of China’s Maritime Silk Road Initiative”, **Geopolitics**, 22 (2), 2017, s.234

⁶¹⁶ Summers, a.g.e., s.24

farklı medeniyetlerin birbiri ile uyum içerisinde yaşadığı bir dünya vizyonuna sahip olan Çin istisnacılığı ile motive edilmekte ve bu özelliğiyle Amerikan hegemonyasına karşı farklı bir model sunmaktadır.⁶¹⁷ Liu ve Dunford ise KYİ'yi “neo-liberal küreselleşme”den farklı bir model olan “kapsayıcı küreselleşme” (inclusive globalization) olarak tanımlamaktadır.⁶¹⁸

Batı dünyasında Kuşak Yol İnisiyatifi'ni Avrupa ve ABD merkezli kalkınma modellerine alternatif olarak sunan ve Pekin'in yeni hegemon güç olma yönündeki iddialı politikalarının bir bileşeni olduğuna yönelik yaygın kanaata yol açan temel sebep, bu tür büyük ulaştırma projelerinin küresel jeopolitik görünümü değiştirme kapasitesine sahip olmasıdır. Kuşak Yol İnisiyatifi siyasi, ekonomik, jeostratejik ve stratejik unsurları olan çok boyutlu bir proje olarak kabul edilmektedir. Buna göre Kuşak Yol İnisiyatifi, iç siyasi sistemde Çin Komünist Partisi'nin meşruiyetini sağlamayı ve “Çin Rüyası” nı gerçekleştirmeyi hedeflediği için *siyasi*, Çin'in batı bölgelerinin gelişimini ve küresel üretim zincirinde Çin'in merkezî konumunu güçlendirmeyi hedeflediği için *ekonomik*, Çin'i Avrasya bölgesinde etkili bir büyük güç olarak konumlandırmayı hedeflediği için *jeostratejik*, karşılıklı bağımlılık sürecini hızlandırmak ve Çin'in yumuşak gücünü pekiştirmek gibi işlevleri olduğu için de *stratejik* bir proje olarak değerlendirilmektedir.⁶¹⁹ Batı dünyasında altyapı projelerini de içeren ulaştırma hatlarının gelişimi, uzun zamandan beri siyasi ve ekonomik gerçekliklerin yansımaları olduğu kadar küresel siyasi ve ekonomik değişimlerin de ayrılmaz parçası olarak kabul edilmektedir. Nitekim Mackinder'in klasik jeopolitik bakış açısına katkısı da demiryolu hatlarının ve yeni rotaların dönüştürücü etkisi üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda Çin'in Kuşak Yol İnisiyatifi, küresel jeopolitik görünümü dönüştürücü etkileri olan ve altyapı yatırımlarına odaklanan çağdaş bir bağlantı projesi olarak kabul edilmektedir.⁶²⁰

Xi Jinping, KYİ'nin mevcut uluslararası düzene alternatif yaratma amacındaki bir jeopolitik araç olmaktan ziyade mevcut sistemi tamamlayıcı, statükocu ve üç temel konuda sınırları olan bir proje olduğunu söylemektedir. Bu sınırlar; “diğer ülkelerin iç işlerine karışmama”, “etki alanını genişletme arayışında olmama”, “hegemonya veya hâkimiyet kurma çabasında olmama”.⁶²¹ Çin devlet başkanı KYİ'nin jeopolitik bir amacı olmadığını dile getirmiş olmasına rağmen projenin finansmanı için kurulan kurumlar ve ülkelere yapılan altyapı yatırımları KYİ'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden toparlanmasına yardımcı olmak için başlatılan Marshall

⁶¹⁷ Nadège Rolland, “China's “Belt and Road Initiative”: Underwhelming or Game-Changer?”, **The Washington Quarterly**, 40 (1), 2017, s.135

⁶¹⁸ Weidong Liu ve Michael Dunford, “Inclusive globalization: unpacking China's Belt and Road Initiative”, **Area Development and Policy**, 1 (3), 2016, s.336

⁶¹⁹ Anoushiravan Ehteshami, “Gold at the end of the Rainbow? The BRI and the Middle East”, **Global Policy**, 9 (3), 2018, s.387

⁶²⁰ Blanchard ve Flint, a.g.e., s.223

⁶²¹ Enrico Cau, “Geopolitical Implications of the Belt and Road Initiative: The Backbone for a New World Order?”, **Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal**, 4 (1), 2018, s.49

Yardımları'na ve bunun stratejik amaçlarına benzetilmesine yol açmıştır.⁶²² Fakat 2015 yılında Dışişleri Bakanı Wang Yi'nin ifadesi ile "KYİ, Marshall Planı gibi Soğuk Savaş düşüncesine dayalı bir jeopolitik plan değildir. Ayrıca KYİ, karşılıksız yardımlardan ziyade "kâr temelli iş birliğini" amaçlamaktadır. Bu yanlarıyla KYİ ve Marshall yardımları birbirinden tamamen farklı iki projedir."⁶²³

Kuşak ve Yol İnsiyatifi içerisine dahil olacak olan projelerin detaylı bir listesine ilişkin resmî bir yayın bulunmamakla birlikte KYİ yüksek hızlı tren yolları, otopanlar, hava ve deniz limanları, enerji nakil hatları, petrol ve doğal gaz boru hatları ve telekomünikasyon ağları gibi büyük altyapı yatırımları içermektedir. Bu kapsamda ayrıca Özel Ekonomik Bölgeler (Special Economic Zones) ve sanayi parkları ile bu alanlarda büyük imalat merkezleri kurulması planlanmaktadır. KYİ projesinin nakliye, inşaat, turizm, ticaret, bilişim teknolojileri, alternatif enerji ve biyoteknoloji gibi pekçok alanda yatırım yapılması sürecini hızlandırması beklenmektedir. Çin ayrıca yalnızca fiziki altyapıya değil fiziki olmayan altyapı (soft infrastructure) yatırımlarına da odaklanmakta, 20.000'den fazla kişiye bu kapsamda eğitim desteği vermeyi planlamaktadır.⁶²⁴ KYİ kapsamında planlanan geniş çaplı yatırımların finanse edilmesi için Asya Altyapı Yatırım Bankası (the Asian Infrastructure Investment Bank-AIIB), Yeni Kalkınma Bankası (the New Development Bank-NDB) kurulmuş, Çin Kalkınma Bankası (China Development Bank- CDB) reforme edilmiş ve *ad hoc* İpek Yolu Fonu (Silk Road Fund-SRF) oluşturulmuştur.⁶²⁵

KYİ'nin Marshall Planı'na benzeyen, stratejik ve jeopolitik amaçlar barındıran bir proje olduğu yönündeki tartışma içerisinde en önemli çalışmalardan birisi Shen ve Chan'ın 2018 yılında yayınladıkları makaledir. Bu çalışmada Shen ve Chan, KYİ kapsamında kurulan örgütler ve yapılması planlanan yatırımlar ile Marshall Planı kapsamında yapılan yardımları karşılaştırarak Marshall Planı ve KYİ'nin dünya düzenine etkileri bakımından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Ortaya koydukları sonuca göre her iki proje, dünya düzeninde ortaya çıkan hatalı işleyişi makro düzeyde politik-ekonomik yatırımlar yapmak suretiyle düzenleme amacı gütmeleri açısından benzerlik taşısa da ortaya çıkacak sonuçlar oldukça farklı olacaktır. Dolayısıyla Marshall Planı ve KYİ'nin ortaya çıkmasına sebep olan ekonomik ve tarihî şartlar arasında benzerlikler kurmak mümkün olmakla birlikte liberal yorumcular bu tarihî şartları "piyasada ortaya çıkan aksaklıklar" (market failure) ve "eşitsizlikler" (disequilibrium) olarak nitelendirirken, realist

⁶²² Simon Shen ve Wilson Chan, "A comparative study of the Belt and Road Initiative and the Marshall plan", Palgrave Communications, 4 (32), 2018, s.1.

⁶²³ Cau, a.g.e, s.48

⁶²⁴ Blanchard ve Flint, a.g.e., s.227

⁶²⁵ Cau, a.g.e., s.41

yorumcular “küresel güç boşluğu” (global power vacuum) ve “hegemonik fırsatlar” (hegemonic opportunities) olarak nitelendirmektedir.⁶²⁶

Şekil 15: Kuşak Yol İnisyatifi Kara ve Deniz İpek Yolu

Kaynak: Eric Baculinao (2017). “Belt and Road Initiative: China Plans \$1 Trillion New 'Silk Road'”, <https://www.nbcnews.com/news/china/belt-road-initiative-china-plans-1-trillion-new-silk-road-n757756>

60’den fazla ülkeyi içine alan KYİ, dünya nüfusunun yaklaşık %70’ini kapsayan bir bölgede ve 6 trilyon dolarlık maliyete sahip bir projedir.⁶²⁷ Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarındaki ülkeleri kapsayan KYİ’nin en önemli stratejik noktalarından birisi de Ortadoğu ile Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki liman ve durakları olacaktır. KYİ ile temel olarak Avrasya kıtası ile Hint-Pasifik deniz bölgesinin ulaştırma altyapısının geliştirilerek birbirine bağlanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda KYİ, ABD ve Avrupa’nın liderliğinde gelişen ve Atlantik odaklı olma özelliği gösteren küresel mal değiş tokuşunu Çin’in uzun vadede Pasifik Okyanusu’na kaydırarak küresel ekonomiyi kendi liderliğinde yeniden şekillendirme çabası olarak yorumlanabilmektedir.⁶²⁸ KYİ kapsamında Ortadoğu, projenin Batı kavşağında konumlanmaktadır. Bu kavşak üzerinde özellikle Mısır’da bulunan Süveyş Kanalı, KYİ kapsamında planlanan deniz ticaret rotası üzerinde kritik bir noktayı oluşturmaktadır. Çin’in Avrupa’ya ihracatının %60’ından fazlasının bu güzergâhtan geçmesi beklenirken, KYİ kapsamındaki diğer odak noktası ülkeler Ürdün, Suriye ve İsrail’dir. Ortadoğu’nun KYİ kapsamında sahip olduğu merkezi konumu göstermek üzere Kasım 2013’de Pekin’de düzenlenen ÇKP 18. Merkezî Komitesi’nin 3. Genel Kurulu’nda Ortadoğu “komşu” (neighbor)

⁶²⁶ Shen ve Chan, a.g.e., s.1-2

⁶²⁷ Cau, a.g.e., s.40 Kuşak Yol İnisyatifi için uzun vadede gerekli olacak sermaye ihtiyacının 2 ile 8 tilyon dolar arasında olduğunu söyleyen başka bir makale için bkz. Anu Sharma, “An Analysis of ‘Belt and Road’ Initiative and the Middle East”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 2019, s. 2

⁶²⁸ Çağdaş Üngör, “Çin ve Ortadoğu: Geleceğin Küresel Gücü Bölgeye Nasıl Bakıyor?”, **Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası**, (Ed.) Tarık Oğuzlu ve Ceyhan Çiçekçi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, s.85

bölge olarak tanımlanmış ve Pekin'in en büyük önemi verdiği *öncelikli jeo-stratejik alan* “top-priority geostrategic zone” kapsamına girmiştir.⁶²⁹

KYİ'nin ilan edildiği 2013 yılı ve bunu takip eden ilk yıllarda proje kapsamında tamamlanması planlanan Avrasya kara bağlantısı İran ve Türkiye'yi içermesine rağmen Arap Ortadoğu Bölgesi'ne ilişkin herhangi bir projeden söz edilmemiştir. Ancak, son yıllarda açıklanan projeler kapsamında başta Körfez ülkeleri olmak üzere bu bölge KYİ içerisine dâhil olarak “Sanayi Parkları ve Liman Bağlantı Noktaları” olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'da geniş sanayi bölgeleri inşa edilmesi ve Umman'da Duqm, Abu Dabi'de Khalifa ve Suudi Arabistan'ın Kızıl Deniz bağlantı noktasında Jazan limanlarının inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶³⁰ Küresel petrol rezervlerinin %48'ine ve doğalgaz rezervlerinin %40'ına sahip olan Körfez Bölgesi, Basra Körfezi'nin Batı kıyılarından Hürmüz Boğazı aracılığıyla ve Umman Körfezi'nden Arap Denizi'ne uzanan 1040 kilometrelik bir deniz yolunu barındırmakta ve bu deniz yolu üzerinden küresel petrol ticaretinin %50'sinin gerçekleştirildiği ulaştırma hatlarına sahip konumda bulunmaktadır. Bu sebeple Körfez Bölgesi'nin refah ve istikrarı yalnız bölge için değil Çin-Ortadoğu ilişkileri ve KYİ'nin güvenliği için de hayati önem taşımaktadır. Körfez ülkelerinin istikrar ve refahı için önemli olduğu düşünülen ulaştırma ve nakil hatları, KYİ kapsamında Çinli şirketler tarafından üstlenilmiştir. Bu aşamada Körfez ülkeleri arasında yüksek hızlı tren hattı inşası Kuveyt-Suudi Arabistan-Bahreyn Demiryolu, Bahreyn-Doha Demiryolu, Suudi Arabistan-Abu Dabi-Al Ain Demiryolu ile Muskat-Sohar hatları olmak üzere başlatılmıştır.⁶³¹

⁶²⁹ Nicholas Lyall, “China in the Middle East: Past, Present, and Future”, **The Diplomat**, February 16, 2019, <https://thediplomat.com/2019/02/china-in-the-middle-east-past-present-and-future/>, (e.t. 25.05.2019).

⁶³⁰ Talmiz Ahmad, “China's Belt and Road Initiative embraces the Middle East”, **Arab News**, April 19, 2019. <https://www.arabnews.com/node/1484966>, (e.t. 29.08.2019).

⁶³¹ Liu Li ve Wang Zesheng (2017). “Belt and Road Initiative in the Gulf Region: Progress and Challenges”, **China Institute of International Relations**, http://www.ciis.org.cn/english/2017-11/09/content_40063037.htm, (e.t. 29.08.2019).

Tablo 11: Çin'in KYİ Kapsamında 14 Ortadoğu Ülkesi ile İlişkileri

Ülke	AIB Üyeliği	KYİ kapsamında Mutabakat Antlaşması	Çin ile Kurulan Resmi Ortaklık Düzeyi	KYİ Kapsamında Yürütülen Temel Proje
Bahreyn				Ticaret ve yatırım
Birleşik Arap Emirlikleri	✓	✓	Stratejik Ortaklık (2018)	Ticari ve finansal yatırımlar
Cibuti			Stratejik Güvenlik ve Savunma Ortaklığı (2014)	Serbest Ticaret Bölgesi
Irak	✓	✓	Stratejik Ortaklık (2015)	Ticaret ve altyapı yatırımları
İran	✓	✓	Kapsamlı Stratejik Ortaklık (2016)	Petrol rafinerileri ile demiryolu projeleri
İsrail	✓			Red-Med Demiryolu Projesi
Katar	✓		Stratejik Ortaklık (2014)	Ticari ve finansal yatırımlar
Kuveyt	✓	✓	Stratejik Ortaklık (2018)	İpek Şehri – Silk City
Lübnan				
Mısır	✓	✓	Kapsamlı Stratejik Ortaklık (2016)	Çin-Mısır Süveyş Ekonomik ve Ticari İş Birliği Bölgesi
Suudi Arabistan	✓	✓	Kapsamlı Stratejik Ortaklık (2016)	Ticari İş Birliği ve enerji sektöründe yatırımlar
Suriye				
Umman	✓	✓	Stratejik Ortaklık	Duqm Sanayi Bölgesi
Ürdün	✓		Stratejik Ortaklık (2015)	Çin-Ürdün Üniversitesi

Kaynak: Maha S. Kamel (2018). “China’s Belt and Road Initiative: Implications for the Middle East”, Cambridge Review of International Affairs, 31(1), 76-95, s. 82.

Bu hayati bölge, Çin'in ekonomik büyümesi ve küresel ekonominin istikrarı için gerekli olan enerji kaynaklarını barındırmaktadır. Bu sebeple Çin yönetimi Ortadoğu coğrafyasını Orta Asya üzerinden Pasifik Okyanusu'na Akdeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanan binlerce kilometrelik bir ekonomik koridorun bir parçası olarak yeniden kurgulamaktadır.⁶³² Çin'in Ortadoğu özel temsilcisi Gong Xiaosheng Ortadoğu'nun KYİ'nin hayata geçirilmesinde önemli bir bölge olduğuna vurgu yaparak⁶³³ KYİ'nin aynı zamanda Ortadoğu'daki çatışmaların çözümlenmesinde önemli bir katkı sağlayacağını dile getirmiştir.⁶³⁴ Şangay Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi'nden fahri profesör

⁶³² Üngör, a.g.e., s.94

⁶³³ John Calabrese, “China’s ‘One Belt, One Road’ (OBOR) Initiative, Envisioning Iran’s role”, **China’s Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, (Ed.) Anoushiravan Ehteshami ve Niv Horesh, Routledge, New York, 2018, s.181.

⁶³⁴ China Daily, “Chinese envoy says Belt and Road Initiative to promote Middle East peace process”, 15.04.2017, http://www.chinadaily.com.cn/beltandroadinitiative/2017-04/15/content_28942770.htm, (e.t. 05.07.2019).

ünvanı alan ve Çin'in eski Türkiye Büyükelçisi olan Yao'ya göre Çin'in yeni dönemde dış ilişkilerini motive edici unsur "uluslararası üretim kapasitesi iş birliği"nin sağlanmasıdır. Bu kapsamda Çin tarafından başlatılan KYİ de Ortadoğu'nun Çin'in uluslararası üretim kapasitesini artırması için en avantajlı bölgelerden birisi olmasına olanak sağlamaktadır.⁶³⁵ Pekin, KYİ kapsamında bölgeye yapmış olduğu yatırımlar aracılığı ile bölgede istihdamı ve refahı artırmak ve bu sayede istikrarsızlıkların çözümüne katkı sağlamak amacı içerisindedir. Ancak KYİ ilan edilmeden iki yıl önce 2011 yılında Ortadoğu'da başlayan sivil ayaklanmalar, bölgede mezhepçilik ve istikrarsızlığa yol açmış ve Çin'in bölgedeki en önemli iki müttefiki olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerilimin yükselmesi ile sonuçlanmıştır. DEAŞ'ın ortaya çıkmasıyla hız kazanan bu istikrarsızlık Çin'in bölgedeki çıkarlarını risk altına sokmakla birlikte çelişkili şekilde Çin'in bölgeye daha derin şekilde girmesinin itici gücünü de oluşturmuştur. Calebrese'ye göre Arap Baharı ile ortaya çıkan istikrarsızlıklar, KYİ'nin bölgeye refah ve kalkınma yolu ile barış getireceği söylemleri üzerinden bir meşruiyet gerekçesi oluşturulmasına da yol açmıştır.⁶³⁶

Kuşak Yol İnisiyatifi, Pekin yönetiminin küresel hegemonya oluşturmaya çalıştığı söylemlerinin önemli bir bileşenini oluştursa da Çin tarafından bugüne kadar yapılan yatırım ve kurulan ortaklıklar Kuşak Yol İnisiyatifi'nde temel kaygının ortak fayda ve kalkınma olduğuna işaret etmektedir. Çin'in resmî açıklamalarında "kâr temelli iş birliği" olarak da adlandırılan bu proje ile Çin, ulusal çıkarları için önem taşıyan stratejik bölgelere yatırım yaparak Avro-Amerikan merkezli güçlerin izlediği "çevre ülkelerden anayurda kaynak aktarımı"na dayanan politikadan farklı bir model izlediğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Çin'in Ortadoğu'da izlediği dış politika tarihsel süreci göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Öncelikle Çin tarihi ve yönetim anlayışında Ortadoğu'nun kapsadığı sınırlar ve bölgenin stratejik önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'nun Çin için taşıdığı önemin ele alınmasından sonra Pekin yönetiminin bölgeye yönelik politikaları beş alt dönemde incelenmiştir. Bu incelemeler ile çalışmanın ilk iki bölümünde ele alınan hegemonya teori ve söylemlerinin uygulamadaki politikalar ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Avro-Amerikan ve Çin merkezli yaklaşımlar, Ortadoğu'da Pekin tarafından izlenen dış politika uygulamaları üzerinden incelenmiştir. Bu incelemeler ile Avro-Amerikan merkezli yaklaşımların Çin'in Ortadoğu politikasını açıklayıp açıklamadığı sorusuna cevap aranırken aynı zamanda Çin merkezli hegemonya yaklaşımının Ortadoğu'daki politikalara etkisinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bölümün ilk kısmında Çin tarih anlayışında Ortadoğu'nun coğrafi ve stratejik önemi incelenmiş, ikinci kısımda ise Çin ile Ortadoğu arasındaki ilişkilerin tarihsel geçmişi siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik unsurlar üzerinden analiz edilmiştir.

⁶³⁵ Kuangyi Yao, "Opportunities and Challenges of China-Middle East Countries' Production Capacity Cooperation", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 2016, 10 (2), s.2

⁶³⁶ Calabrese, "China's 'One Belt, One Road' (OBOR) Initiative, Envisioning Iran's role", s.181

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİN'İN ORTADOĞU POLİTİKASINDA “YENİ HEGEMON” SÖYLEMİNE YOL AÇAN FAKTÖRLERİN BÖLGESEL LİDER ROLÜ ÜSTLENEN AKTÖRLER ÜZERİNDEN ANALİZİ

Çin tarafından Ortadoğu’da izlenen dış politikanın 2006 sonrasında meydana gelen bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisi ile değişime ve güncel dinamikler doğrultusunda yeniden uyarlanmaya zorlandığı kabul edilmektedir. 2001 Afganistan ve 2003 Irak Savaşları, 2008 Finans Krizi sonrasında Avrupa ekonomilerinde yaşanan durgunluk, 2009’da Obama yönetiminin Ortadoğu’daki varlığını azaltarak Asya/Pasifik Bölgesi’ne ağırlık veren dış politika vizyonu ve 2011 Arap Baharı gibi gelişmeler, Ortadoğu’da var olan istikrarsızlıkları şiddetlendirerek bölgesel rekabet ve çatışmaların yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bölgesel ve küresel politika dinamiklerinde meydana gelen bu gelişmeler, bölgede hâkim olan geleneksel büyük güçlerin bölgesel ittifak yapılarının yeniden uyarlanmasını zorunlu hale getirmiştir.⁶³⁷ Bu kapsamda Irak, Suriye ve Yemen’de meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar aracılığıyla Ortadoğu’da bölgesel güç olma yönündeki politikalarına yeniden şekil veren iki ülke Körfez Bölgesi’nin en önemli ülkeleri olarak kabul edilen İran ve Suudi Arabistan olmuştur. İran ve Suudi Arabistan arasındaki değişen dinamikler ve bu iki ülkenin birbiri ile çatışan çıkarları, Ortadoğu’da meydana gelmekte olan değişimin anlaşılması için temel unsuru oluşturmaktadır. Nitekim her iki devlet de bölgesel hâkimiyet sağlamak ve nüfuzunu artırmak için birbirlerine karşı stratejik bir dengeleme politikası izlemektedirler.⁶³⁸

Çin, Körfez Bölgesi ve daha geniş olarak Ortadoğu’da Suudi Arabistan ve İran’ı bölgesel etkisini artırmak için stratejik ortaklık kurması gereken büyük güçler olarak görmektedir. Körfez ülkeleri sahip oldukları jeo-stratejik konum, zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, hızlı ve sürekli yükselen ekonomileri, tüketim potansiyeli yüksek tüketicileri gibi sebeplerle Çin için önem taşımaktadırlar.⁶³⁹ Bu sebeple Pekin’in bölgesel hesaplamalarında her iki ülke ile uyum içerisinde ilişkiler kurmak ve iki ülkenin siyasi istikrarını sürdürmesini sağlamak en önemli dış politika

⁶³⁷ Geoffrey F. Gresh, “Pivoting East? Sino-Saudi Relations Amid Regional Crises”, *Gulf Affairs*, 2016, s. 15. https://www.oxgaps.org/files/analysis_gresh.pdf

⁶³⁸ Iain MacGillivray (2018): “Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf”, *Global Change, Peace & Security*, s.1.

⁶³⁹ Golam Mostafa, “China’s Relations with Arab Gulf States”, A. Al-Masri and K. Curran (eds.), *Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future, Advances in Science, Technology & Innovation, Proceedings of the 1st American University in the Emirates International Research Conference, Dubai, Springer Nature Switzerland AG 2019*, s.63-64.

hedefleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte İran ve Suudi Arabistan'ın ABD ile karmaşık ilişkileri ve buna ek olarak her iki ülkenin kendileri arasındaki ihtilafli ilişkileri Çin'in dikkatli davranmaya zorlanmasına ve çelişkili durumlar içinde kalmasına yol açmaktadır.⁶⁴⁰ Pekin'in izlediği diplomatik duruşu çıkmaza sokan ve uluslararası sistemde "Çin tehdidi ve hegemonya" söylemlerine yol açan en önemli bölgesel dinamiklerden bir tanesi İran ve Suudi Arabistan'ın dâhil olduğu Körfez Bölgesi ülkelerinin geleneksel dış politika tercihleridir. Körfez monarşilerinin geleneksel olarak güvenliklerini sağlamak için uluslararası sistemdeki büyük güçlerden birisine güvenme yolunu seçtiklerini söyleyen Badie'ye göre Ortadoğu'da etkisini artıran büyük güç statüsüne yükselmiş bir Çin'in varlığı, Körfez monarşileri için dış politikada ABD'ye karşı yeni bir alternatif oluşturmaktadır.⁶⁴¹ I. Körfez Savaşı'ndan itibaren ABD'yi birinci müttefikleri olarak belirleyen Körfez bölgesi monarşilerinin bu tercihlerinin temel sebebi, enerji kaynaklarına ulaşımı karşılığında ABD'nin bölgenin ekonomik, güvenlik ve siyasi istikrarını sağlamasıdır. Bununla birlikte bu geleneksel siyasi atmosferin dinamikleri, bölgedeki ABD hegemonyasının etkisini kaybetmeye başlaması ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini yeniden dengeleme politikası ile değişmeye başlamıştır.⁶⁴² ABD'nin Asya/Pasifik merkezli bir stratejiyi benimsemesinin yanında Körfez ülkeleri de ABD'ye olan bağımlılıklarının dengelenmesi ve enerji ihtiyacı sebebiyle kendilerine istrarlı bir pazar oluşturabilecek Çin ile ittifak kurmaları gerektiği yönünde bir dış politika değişikliğini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Nitekim Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal, 2004 Aralık ayında yaptığı konuşmada bölgesel güvenliğin ABD'ye bağımlı olmaması gerektiğine vurgu yaparak dört temel bileşeni olan bölgesel bir güvenlik çerçevesine ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Buna göre (a) Üyeleri arasında ekonomik, siyasi ve askerî bütünleşmenin sağlandığı güçlü ve dinamik bir Körfez İşbirliği Örgütü (b) Yemen'in kapsama alanı içine alınması (c) İstikrarlı ve birleşik bir Irak (d) İran'ın kapsama alanı içine alınması gibi unsurlar, Körfez Bölgesi'nde kurulacak yeni güvenlik şemsiyesinin dayandığı temel düzeni oluşturmalıdır.⁶⁴³ Suudi Bakanın bu formülasyonu, orta vadede Ortadoğu ve Körfez Bölgesi'nin Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel ve ideolojik rekabet ile bölünmüş yapısını koruyacağına işaret etmektedir.⁶⁴⁴

Bununla birlikte, Pekin'in Ortadoğu güvenlik ve istikrarını sağlamak üzere ABD'nin oynadığı rolü oynayabilecek iradeye ve ABD'yi ikame edecek kapasitede güce sahip olup olmadığı en önemli tartışma unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Duan'a göre kendi güvenliğini

⁶⁴⁰ Jiuzhou Duan, "The Strategic Position of the GCC Countries: The View from China", *Asian Perspectives*, 3, 2018, s.20

⁶⁴¹ Dina Badie, "Upping the Ante: Chinese Encroachment, US Entrenchment, and Gulf Security", *Strategic Studies Quarterly*, 2013, s.41.

⁶⁴² Iain MacGillivray, "Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf", *Global Change, Peace & Security*, 2018, s.7.

⁶⁴³ James A. Russel, "Saudi Arabia in the 21st Century: A New Security Dilemma", *Middle East Policy*, 12 (3), 2005, s. 65.

⁶⁴⁴ MacGillivray, a.g.e., s.6

sağlayabilecek yeterli askerî güce sahip olmayan Suudi Arabistan, kendisine ABD'nin sağladığı gibi bir güvenlik garantisi sağlayamayacak olan Çin ile ilişkilerini ilerletmekten kaçınacaktır. Diğer yandan İran'a karşı önemli bir izolasyon politikası izleyen ABD için İran ile yakınlaşan her ülke ABD'nin Ortadoğu stratejisi için bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple Doğu Asya'da zaten ABD ile anlaşmazlık unsurları olan Çin, Ortadoğu'da ABD ile yeni bir ihtilaf oluşturmak istemeyecektir.⁶⁴⁵ Duan'ın yaptığı bu yorumun da işaret ettiği gibi Pekin'in Ortadoğu'da yürütmüş olduğu diplomasi hem Suudi Arabistan ve İran'ın dış politika ve güvenlik önceliklerine hem de Çin'in ABD ile karşılıklı ilişkilerini sürdürmek istediği dengeye göre belirlenecektir. Bu çok boyutlu karmaşık karşılıklı bağımlı yapı içerisinde Çin, son yıllarda Suudi Arabistan ve İran'ı Ortadoğu politikasının merkezine alacak şekilde bir dış politika izlemekte ve iki ülke ile de karşılıklı ilişkilerini küresel çapta oluşturmak istediği ülke imajına göre belirlemektedir. Bu aşamada ortaya çıkan görüntü Çin'in Ortadoğu'da bölgenin geleneksel hegemon gücü ABD ile karşı karşıya gelmekten kaçındığı ve bölgede Pekin'in en önemli müttefiki İran'ın Suudi Arabistan karşısında ağırlığını kaybettiği bir yeniden konumlanmanın gerçekleştiği bir yapı sergilemektedir.

Körfez ülkeleri arasında Suudi Arabistan, en büyük ekonomiye sahip olması, G20 ülkeleri içerisinde yer alması ve OPEC içerisindeki etkili konumu sebebiyle Çin için ayrıca önem taşımaktadır. Suudi Arabistan içinse Çin, sürekli ekonomik büyümesi sebebiyle istikrarlı bir enerji tüketicisi olması, iç işlerine karşı anti-müdahaleci ve tarafsız tutumu, bölgesel ilişkilerde güvenilir bir partner olması gibi sebeplerle önem taşımaktadır.⁶⁴⁶ Diğer yandan ABD'nin Irak'tan çekilmesi sonrasında bölgede etkinliğini artırmaya çalışan İran ve Şii müttefiklerine karşı Suudi Arabistan, Çin'in desteğini alarak bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Nitekim MacGillivray de Çin ve Suudi Arabistan arasındaki stratejik ilişki geliştikçe Çin'in İran ile geleneksel ilişkisinden uzaklaşacağını iddia etmektedir. Yazar bu iddianın da ötesinde Çin-Suudi Arabistan-İran arasındaki stratejik ilişkilerin bölgesel güvenliği şekillendirme kapasitesine sahip olduğunu ve hatta Ortadoğu'daki ABD gücünün konumlanmasını değiştireceğini varsaymaktadır.⁶⁴⁷ MacGillivray'in bu iddiasını destekleyebilecek bir gelişme İran nükleer sorunu üzerindeki görüşmeler devam ederken 2010 yılında yaşanmıştır. Çin ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin giderek pekiştiğini gören ABD, İran'a yönelik yaptırımlara onay vermesi için Suudi Arabistan'ın Çin'i ikna etmesi talebinde

⁶⁴⁵ Duan, a.g.e., s.21

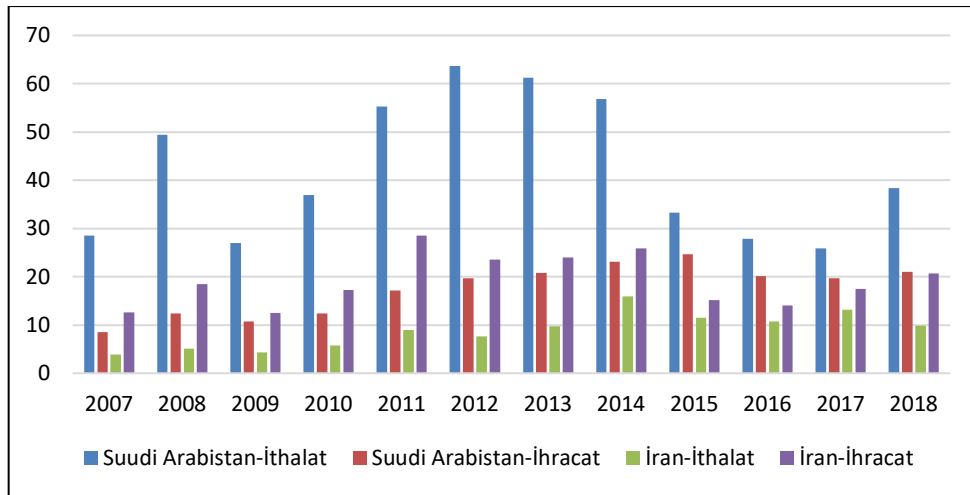
⁶⁴⁶ Golam Mostafa, "China's Relations with Arab Gulf States", (Ed.) A. Al-Masri and K. Curran, **Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future**, Advances in Science, Technology & Innovation, Proceedings of the 1st American University in the Emirates International Research Conference, Dubai, Springer Nature Switzerland AG 2019, s.63-64

⁶⁴⁷ MacGillivray, a.g.e., s.2

bulunmuştur. Bu talep, Hillary Clinton'ın 2010 yılında Suudi Arabistan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmesi ile hayata geçirilmiştir.⁶⁴⁸

İran ve Suudi Arabistan ile Çin arasındaki ilişkilerin karşılaştırılmasında önemli faktörlerden birisi olan ekonomik ilişkilere bakıldığında Pekin'in Ortadoğu politikasının Riyad eksenine kaymaya başladığı görülmektedir. Aşağıdaki grafikte Pekin'in Suudi Arabistan ve İran ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat-ihracat oranları gösterilmektedir. 2006 yılından sonraki verilerin alınmasının sebebi, Çin'in ilk kez 2006 yılında Pekin'in İran nükleer kapasite geliştirme programı karşısında BM yaptırımlarının uygulanması yönünde oy kullanmış olmasıdır. Grafikteki veriler incelendiğinde 2007'den başlayarak Suudi Arabistan'ın Çin'den yapmış olduğu ithalat ve Çin'e yapmış olduğu ihracatın İran'a kıyasla çok daha fazla olduğu ve sürekli artış eğilimi gösteren bir seyir izlediği görülmektedir. 2006 yılına kadar Çin, İran'ı her zaman bölgesel ve uluslararası çapta destekleme eğiliminde olmuştur. Bölgesel anlamda İran'a Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'de Hindistan ve Pakistan ile birlikte gözlemci statüsü verilirken uluslararası anlamda Çin, İran'ın nükleer programına ilişkin sorunun BM kapsamında değil Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) kapsamında uzlaşma yoluyla çözümlenmesi gerektiğinde ısrarcı olmuştur.⁶⁴⁹ Ancak, 2006 yılında ilk kez IAEA'da yapılan bir oturumda İran nükleer sorununun BM'ye sevk edilmesine olumlu oy vermiş ve sonrasında 2006-2010 arasında BMGK'de İran'a yaptırım öngören dört kararı onaylamıştır.⁶⁵⁰

Grafik 4: Suudi Arabistan ve İran'ın Çin ile İthalat ve İhracat Dengesinin Karşılaştırılması

Kaynak: IMF, DOTS 2019

⁶⁴⁸ Chris Zambelis, "Shifting Sands in the Gulf: The Iran Calculus in China-Saudi Arabia Relations", *China Brief*, 10 (10), May 13, 2010, s.5

⁶⁴⁹ Fuzuo Wu, "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", *Asian Perspective*, 39, 2015, s.53

⁶⁵⁰ John Garver, "China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", *China Report*, 49 (1), 2013, s. 80-81.

Çin'in enerji ithalatına olan yüksek bağımlılığına rağmen İran nükleer sorununa yönelik diplomatik duruşunu değiştirmesini ABD'nin Pekin üzerinde uyguladığı baskılar ve Çin'in uluslararası toplumdaki imajının zedelendiğini farketmesi olarak yorumlayan Wu'ya göre bu tutumun bir diğer sebebi Çin'in Suudi Arabistan ile giderek kuvvetlenen enerji ilişkileridir. Bu yoruma göre Çin'in toplam petrol ithalatının %20'sini sağlayan Suudi Arabistan başka hiçbir ülke ile ikame edilemeyecek bir ağırlığa sahiptir.⁶⁵¹

Tablo 12: İran ve Suudi Arabistan'ın Çin'den Yapmış Olduğu Toplam Silah İthalatı 1988-2018 - (milyon dolar)

	1981-1990	1991-2000	2001-2010	2011-2018
İran	2105	1407	625	110
Suudi Arabistan	450	0	66	125

Kaynak: SIPRI, Çin'den Silah İthalatı Yapan Ülkeler, http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php, (e.t. 30.08.2019)

Karşılıklı mal ve hizmet ticareti ile enerji iş birliğinin yanında Pekin'in İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin önemli bir bileşenini oluşturan silah transferi ve askerî donanım alışverişine bakıldığında Çin'in karşılıklı ilişkileri askerî alandan uzaklaştırdığı görülmektedir. Nitekim SIPRI verilerine göre 1981-2018 yıllarında İran'ın toplam silah ithalatında Rusya ağırlık kazanırken Suudi Arabistan'ın silah ithalatında hâlâ ABD'nin birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki tabloda verilen rakamlara göre İran'ın Çin'den yapmış olduğu silah ithalatı önemli oranda düşüş eğilimi gösterirken Suudi Arabistan'ın Pekin kaynaklı silah ithalatının yükseldiği ve hatta İran'ın alımlarını aştığı ortaya çıkmaktadır.

Bu jeopolitik genel görünüm içerisinde Pekin'in Ortadoğu politikasının ve bu politikaya yönelik olarak ortaya çıkan “yeni hegemon güç” söylemlerinin analiz edilebilmesi için Suudi Arabistan ve İran'a yönelik Pekin'in izlediği diplomasinin anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda bu bölümde Çin'in İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin tarihsel gelişim süreci, ilişkilerin ekonomik ve askerî boyutları ile karşılıklı ilişkilerde değişime yol açan unsurlar incelenecektir.

⁶⁵¹ Wu, “China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran”, s.62

4.1. ÇİN'İN ORTADOĞU POLİTİKASINDA İRAN'IN ROLÜ

4.1.1. Çin- İran İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

4.1.1.1. İran ile Siyasal İlişkiler

Çin ve İran arasındaki ilişkileri küresel politika açısından önemli kılan faktörlerden birisi her iki devletin toplumsal hafıza ve siyasi tarihlerinin antik dönemden bugüne kadar uzanan köklü birer medeniyete ve güçlü imparatorluklara dayanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihsel faktörün yanında hem Çin hem de İran'ın konumlanmış oldukları coğrafyalarda stratejik bölgeler arasında bağlantı sağlıyor olmaları iki ülke arasındaki ilişkileri jeopolitik açıdan önemli hale getirmektedir. Çin Doğu, Güney ve Orta Asya arasında bağlantı kuran bir ülke iken İran, Ortadoğu'nun en büyük ikinci ülkesi, Sovyet sonrası kurulan üç ülke ile komşu ve Afganistan, Pakistan ve Irak ile ortak sınırları olan bir ülkedir.⁶⁵²

Çin ve İran arasındaki ilk temaslar 1000 yıldan daha geriye uzanmakta ve iki ülke arasında küresel politik duruş açısından birçok ortak nokta bulunmaktadır.⁶⁵³ Her iki devlet de modern zamanlara geçiş sürecinde hanedanlık yönetiminden anayasal devlete geçişin sıkıntılarını yaşamış, emperyal güçlerin ülkelerine müdahaleleri ile baş etmiş ve iç çalkantılarla karşı karşıya kalmışlardır.⁶⁵⁴ Resmî tarih anlatılarını “Batılı güçler tarafından mağdur edilerek geri bırakıldıkları” söylemine dayandıran Pekin ve Tahran, Batı'nın hâkim olduğu mevcut uluslararası düzenin adil ve sağlıklı olmadığı yönünde ortak bir kanaat beslemektedirler.⁶⁵⁵ Buna rağmen Çin-İran ilişkilerine yönelik mevcut literatür, beklenenin aksine oldukça kısıtlıdır. Çin-İran ilişkilerine yönelik dinamiklerin derinlemesine analiz edildiği kısıtlı sayıda çalışma bulunmakla birlikte çoğu uzman Çin-İran ilişkilerini Çin'in genel Ortadoğu politikasının bir bileşeni şeklinde ele almaktadır.⁶⁵⁶ Ancak, Çin ve İran'ın birbirlerine karşı izlemiş oldukları diplomasi her iki ülkenin de katı ideolojik çerçeveden pragmatizme yöneldiğini göstermesi açısından önemli birer örnek olay teşkil etmektedir. Bu kapsamda Çin ve İran'ın mevcut küresel düzeni değiştirmek üzere ittifak yapan iki önemli ülke olduğu düşünülmesine rağmen İran'ın nükleer program geliştirmesine yönelik

⁶⁵² Rashida Hameed, “Sino-Iran Relations Current Developments and Future Scenario”, **Policy Perspectives**, 7 (1), 2010, s.135

⁶⁵³ Zhao Hong, “China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power”, **Journal of Contemporary China**, 23 (87), 2014, s.411

⁶⁵⁴ Hameed, a.g.e., s.136

⁶⁵⁵ Zhao Hong, “China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power”, **Journal of Contemporary China**, 23 (87), 2014, s.411

⁶⁵⁶ Carrie Liu Currier ve Manochehr Dorraj, “In Arms We Trust: the Economic and Strategic Factors Motivating China-Iran Relations”, **Journal of Chinese Political Science**, 15, 2010, s.50

görüşmelerde Çin'in geleneksel tutumunu değiştirerek Tahran'a yaptırım uygulanmasına onay vermesi iki ülke arasındaki dinamiklerin yeniden analiz edilmesini gerektirmektedir.

Çin ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan tam 22 yıl sonra 1971'de İran'ın Çin Halk Cumhuriyeti yönetimini "Çin'in tek meşru hükümeti" olarak tanıdığı zaman kurulmuştur.⁶⁵⁷ İki ülke arasındaki resmî diplomatik ilişkilerin bu tarihte başlamasının temel sebebi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan Soğuk Savaş dinamikleridir. Bu dönemin başında Çin Sovyetler Birliği ile İran ise ABD ile ittifak içerisinde olduğu için Çin ve İran arasında doğrudan diplomatik bağlar kurulmamıştır. Fakat 1951 yılında İran'ın milliyetçi lideri Muhammed Musaddık Britanya petrol şirketini millileştirdiğinde Çin, ABD'nin İran'ın iç işlerine karışmasını açıkça eleştirmiş ve İran'daki sosyalist güçlere ideolojik ve siyasi destek sağlamıştır. 1960'ların ortalarından itibaren Çin-Sovyet ilişkilerinin değişen dinamikleri Çin-İran ilişkilerine de yansımış ve Çin, Şah rejimine karşı çıkarken İran'daki Sovyet-yanlısı sosyalist güçlere de destek sağlamayı kesmiştir. Bununla birlikte 1970'li yılların ortasında Çin'deki Kültür Devrimi'nin sona ermesi ve Çin-ABD ilişkilerinin yumuşaması ile Pekin yönetimi İran'daki Şah rejimini desteklemeye karar vermiştir. Aynı zamanda bu dönem içinde İran'da Çin yanlısı aydın ve siyasetçilerin ortaya çıkmış olması İran'ın Çin'e karşı tutumunu değiştirmiştir. Nihayet ABD Başkanı Nixon'ın Pekin'i ziyaretinden iki gün sonra 17 Ağustos 1971'de Çin ve İran diplomatik ilişkilerini başlatmıştır.⁶⁵⁸

Böylelikle Pekin ve Tahran arasındaki resmî ilişkilerin başlaması, iki ülke arasındaki dinamiklerden ziyade Çin-Sovyetler Birliği-ABD-İran arasındaki karmaşık stratejik hesaplamalara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Çin ile İran arasında diplomatik ilişkilerin başladığı 1971'den sonra karşılıklı temaslar artmış fakat 1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin meydana gelmesi ile Çin-İran ilişkileri kısa bir süre de olsa tersine dönmüştür.⁶⁵⁹ 1979 Devrimi sonrasında Şiilik saygılı ve muhafazakâr bir din olmaktan çıkıp köktenci bir ideoloji haline gelecek kadar çok değişim geçirecek büyük ölçüde siyasallaşmış bir öğretiye dönüşmüştür.⁶⁶⁰ Devrim sonrasında İran'da yeni bir anayasa kabul edilmiş ve Tahran'ın uluslararası politikadaki duruşu köklü bir değişime uğramıştır. İslam Cumhuriyeti Anayasası 24 Ekim 1979'da yapılan referandum ile kabul edilmiş ve 3 Aralık'ta yürürlüğe girerek 1906 Anayasası'nın yerini almıştır. 28 Temmuz 1989'da değişiklikler yapılan İran Anayasası "otokratik, teokratik ve demokratik" unsurları bir arada bulunduran "hibrid" bir anayasa olarak adlandırılmaktadır.⁶⁶¹ İran'da meydana gelen bu değişim sonrasında Pekin yönetimi İran'ın

⁶⁵⁷ Zhao, "China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power", s.408

⁶⁵⁸ Hameed, a.g.e., s.136

⁶⁵⁹ Rashida Hameed (2010). "Sino-Iran Relations Current Developments and Future Scenario", **Policy Perspectives**, 7(1), s. 137.

⁶⁶⁰ Gilbert Achcar, **Kaynayan Ortadoğu**, (Çev.) Rida Şimşekel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s.7

⁶⁶¹ Umbreen Javaid vd. "Role of Ideology in Foreign Policy: A Case Study of Iran", **Journal of Political Studies**, 23 (1), 2016, s.42

yeni rejimini tanımış ve barış içinde bir arada var olma prensibi ile hareket etmiş olsa da İran'daki yeni yönetim "ne Doğu ne Batı" sloganı kapsamında Çin'den uzaklaşmış ve Pekin'in bir önceki Şah rejimine verdiği desteği eleştirmiştir. Bu dönemde ABD ile ilişkilerini geliştirme sürecinde olan Çin de İran'daki yeni yönetime fazla destek vermenin ABD ile ilişkilerine zarar vereceğini düşünerek geri çekilmiştir.⁶⁶²

Bununla birlikte 1970'li yılların sonunda bölgesel ve küresel sistemde meydana gelen değişimler Çin ile İran'ın yeniden yakınlaşmaları sürecini hızlandırmış, Tahran ile Pekin arasında bugün mevcut olan stratejik temelli ilişkilerin başlamasına yol açmıştır. Çin ve İran arasındaki yakın dönem ilişkilerin gelişim süreci incelenirken başlıca iki dönem altında sınıflandırma yapılmaktadır. Buna göre birinci dönemi 1979-2006 arasında ilişkilerin görece istikrarlı olduğu ve iki ülkenin stratejik iş birliği içerisinde oldukları dönem oluşturmaktadır. Pekin ve Tahran arasındaki ilişkilerin ikinci dönemini ise 2006'dan günümüze kadar gelen dönem oluşturmaktadır. İkinci dönem İran'da Ahmedinejad'ın yönetime gelmesi ile İran'ın nükleer programının giderek büyüyen bir sorun haline geldiği ve bu kapsamda Çin'in İran'ın yanındaki konumunu yeniden şekillendirdiği dönemdir. Bu konuda oldukça detaylı inceleme yapan Harold, iki ülke arasındaki ilişkileri bu iki dönemi kendi içerisinde beş alt döneme ayırarak incelemektedir: 1979-1992, 1992-1997, 1997-2005, 2005-2010 ve 2010'dan günümüze.⁶⁶³

Çin ve İran arasındaki ilişkileri tanımlayıcı niteliklerin belirlendiği en önemli dönem 1979-1997 arasındaki dönemdir. Nitekim 1949 yılında Komünizm yanlısı güçlerin iç savaşı kazanması sonucu kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile 1979 İslam Devrimi sonrası İran, Batı yanlısı diktatörlere karşı gerçekleşen bir devrim ile kurulmuş ve otoriter yönetimler tarafından yönetilen bir yapıya sahip iki devlet olarak uluslararası sisteme katılmışlardır. Kuruluş ideolojilerinde ortak olan Batı karşıtı tutum sebebiyle Çin ve İran, uluslararası topluma ilişkin olarak benzer görüş ve bakış açılarına sahip olmuşlardır. Örneğin hem Çin hem de 1979 sonrası İran, Sovyetler Birliği'nin gücü ve niyetleri konusunda endişeler taşımakta ve ABD'nin uluslararası topluma liderlik etmesine karşı durmaktadır.⁶⁶⁴ Dolayısı ile her ne kadar iki ülke de bu dönemde kuruluş ideolojilerinin etkisinde olsalar da Çin ve İran'ı bağlayan şey ideoloji değil fakat stratejik ve ekonomik hesaplamalar olmuştur. Bu aşamada en önemli stratejik çıkarları ise 1990'ların başında dünyanın çok-kutuplu bir yapıya evrilmesi konusunda olmuştur. Nitekim Çin'e göre SSCB'nin dağılması bölgesel ve küresel barışı tehlikeye sokacak olan tek kutuplu ve dengesiz bir uluslararası sistemin oluşmasına yol açmıştır.⁶⁶⁵ Bu dönemde özellikle İran dış politikası devrimci ideolojiye sıkı şekilde bağlı olsa da

⁶⁶² Hameed, a.g.e., s.137

⁶⁶³ Scott W. Harold, "Opportunistic Cooperation under Constraints: Non-Proliferation, Energy, Trade, and the Evolution of Chinese Policy towards Iran", *The Chinese Journal of International Politics*, 2015, s.62

⁶⁶⁴ Harold, a.g.e., s. 63

⁶⁶⁵ Zhao, "China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power", a.g.e., s.411

değişen jeopolitik şartlar sonucunda İran, güvenlik ve beka sorunları söz konusu olduğu için pragmatik bir yol tercih etmiş ve Pekin ile iş birliğini hızlandırmıştır. ⁶⁶⁶

Bu kapsamda Tahran ve Pekin arasındaki ilişkilerin 1980’li yıllardan başlayarak hız kazanmasına yol açan gelişmelerin başında 1980 İran-İrak Savaşı ve Çin’de Deng Xiaoping’in yönetime gelmesi ile 1978’de başlatılan piyasa reformları, dışa açılım kararı ve döviz ihtiyacı olmuştur. 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı süresince hem ABD hem de SSCB Irak’ı desteklediği için İran, Çin’i kendisine destek olacak alternatif güç olarak görmüş ve Çin, İran’a gerçekleştirilecek silah satışı ile elde edeceği ekonomik kazanç tarafından motive edilmiştir. ⁶⁶⁷ 1980’li yıllar hem Çin hem de İran’ın iç siyasette yeniden yapılanma ve gücün yeniden pekiştirilmeye çalışıldığı zorlu yıllar olmuştur. İran hem iç siyasete odaklanırken hem de Irak ile savaşa girmiş Çin ise uluslararası konumunu güçlendirme ve ekonomik kalkınma hamlesini başlatmıştır. ⁶⁶⁸ Bu sebeple ekonomik açıdan bakıldığında bu dönemde Çin ve İran için karşılıklı ilişkilerin kurulması oldukça rasyonel görülmüştür. Çin, İran’a silah satışı yaparak bu dönemde zor ulaştığı döviz elde edebilir, ABD yaptırımlarına maruz kalan İran ise Çin dış politikasındaki koşulsuzluk ilkesi ve anti-müdahaleci tutumdan faydalanarak silahlara ulaşmanın alternatif yolunu edinebilirdi. Bu kısa vadeli finansal kazanımlara ek olarak, Çin ve İran arasında güçlü ilişkiler kurulmasına yol açan uzun vadeli etkilere sahip bölgesel dinamiklere bakıldığında ise 1980’lerde Çin ve İran’ın ABD ve SSCB’ye karşı dengeleme politikası kapsamında birbirlerine yaklaşmakta ortak çıkarı sahip oldukları görülmektedir. Çin uluslararası çevrede kendisini Üçüncü Dünya savunucusu bir konuma yerleştirdiği ve çokkutupluluktan yana olan hegemonya karşıtı bir ülke olduğu için BMGK’deki konumu sebebiyle de İran için oldukça cazip bir müttefik olarak görülmüştür. ⁶⁶⁹

1980’lerin ortalarında ilişkilerin yeniden iyileşmesi ile başlayan ve Soğuk Savaş’ın sonuna kadar bu şekilde süren ilişkiler, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması ile önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Özellikle 1989 Tiananmen Olayları sonrasında ağır uluslararası yaptırımlara maruz kalan Çin, sistemden izole edilmeye çalışılmış ve bunun sonucunda Pekin yönetimi uluslararası arenada iş birliği yapabileceği bir müttefik arayışına girmiştir. ⁶⁷⁰ Buna ek olarak 1990’dan sonra Çin’de ortaya çıkan ekonomik büyümeye bağlı enerji ithalatına artan bağımlılık ve İran’da Irak ile girdiği savaşın sonucunda görülen ekonomik kötüye gidiş ilişkilerin sürdürülmesi için motive edici

⁶⁶⁶ Javaid vd. a.g.e., s.41

⁶⁶⁷ Hameed, a.g.e., s.137

⁶⁶⁸ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.49

⁶⁶⁹ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.50

⁶⁷⁰ Scott Harold and Alireza Nader, “China and Iran: Economic, Political and Military Relations”, **China and Iran**, RAND Corporation Publishing, 2012, s.4

unsurlar olmuştur.⁶⁷¹ Bu dönem ayrıca ekonomide ortaya çıkan istikrarsızlığın rejime zarar verecek potansiyeli taşıması ve 1989'da ruhani lider Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi gibi unsurlar, İran dış politikasının ideolojiden uzaklaşarak pragmatizme yöneliminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁶⁷² Nitekim İran dış politikasında ideolojiye karşı pragmatist görüşün ağırlık kazanmasına ek olarak 1997-2005 döneminde İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin uluslararası meselelere bakış açısının etkisi ve ABD'nin Afganistan ve Irak'taki savaşlara odaklanması sebebiyle ABD-İran arasında tansiyon düşmüş bu da Çin'in İran ile ilişkilerini geliştirmesini hızlandırmıştır. Bu dönem ayrıca Çin'in "dışa açılım" politikasını ve "barışçıl yükseliş" söylemini benimsediği yıllar olmuş, bu kapsamda İran enerji sektöründe önemli yatırımlar yapılmıştır.⁶⁷³ Bu süreci hızlandıran en önemli faktörler arasında Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve 2002'de İran'ın gizli uranyum zenginleştirme programının keşfedilerek Batılı firmaların İran enerji piyasasından çekilmeleri de bulunmaktadır.⁶⁷⁴

Çin ile İran arasındaki ilişkiler 2005-2009 döneminde meydana gelen gelişmeler sonunda önemli bir kırılma yaşayarak yeni bir evreye girmiştir. Bu gelişmelerden birincisi İran'ın uluslararası sistemdeki konumunu Batı ve İsrail karşıtı bir tutumla şekillendiren Mahmud Ahmedinejad'ın 2005 seçimleri ile İran yönetimine gelmesidir. Bir diğer gelişme ise ABD'nin ve uluslararası toplumun diğer üyelerinin İran'ın uranyum zenginleştirme programına ilişkin endişe ve şüphelerinin artmış olmasıdır.⁶⁷⁵ Bu dönemde Ahmedinejad yönetimindeki İran ile Hu Jintao yönetimindeki Çin, ABD'nin bölgesel ve küresel etkisinin azaltılması ve ABD çıkarlarının daha az etkili olduğu bir sistem kurulmasını istedikleri için doğal müttefikler olarak değerlendirilmişlerdir. Hatta Garver'e göre Pekin, İran ile ABD arasındaki ilişkilerin gerilmesinden avantaj sağlamaya çalışmıştır. Bu teze göre Çin, ABD'nin odak noktasını Kuzey Kore gibi kendi etki alanı olan bir bölgedense Ortadoğu'da tutmak için "İran kartı"ny oynamaktadır.⁶⁷⁶ Bu dönem içerisinde İran'ın ABD ve Batı dünyası ile kötüleşen ilişkileri karşısında Çin-İran ilişkileri geliştikçe, Batılı ülkeler tarafından İran'dan aldığı enerji kaynakları karşılığında İran'ın nükleer programına göz yummakla eleştirilen Çin sorumlu bir güç gibi davranmamakla suçlanmıştır.⁶⁷⁷ ABD ve Batı karşısında giderek daha sert bir tutum benimseyen Ahmedinejad yönetimi ise İran dış politikasında Ekber Haşimi Rafsanjani (1989-1997) ve Seyid Muhammed Hatemi (1997-2005) dönemlerinden itibaren uygulanarak İran'ın Doğu'nun

⁶⁷¹ Harold, a.g.e., s.63

⁶⁷² Javaid vd., a.g.e., s.43

⁶⁷³ Harold, a.g.e., s.64-65

⁶⁷⁴ Harold ve Nader, a.g.e., s.4

⁶⁷⁵ Harold, a.g.e., s.65

⁶⁷⁶ John W. Garver, *China&Iran*, 2006, s. 161. Alıntı yapan: Carrie Liu Currier and Manochehr Dorraj (2010). "In Arms We Trust: the Economic and Strategic Factors Motivating China-Iran Relations", **Journal of Chinese Political Science**, 15, s. 61.

⁶⁷⁷ Zhao, "China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power", s.409

yükselen güçleri ile ilişkilerinin geliştirilmesini amaçlayan “Doğuya Bakış” politikasını resmî olarak kabul etmiştir. Ahmedinejad döneminde İran’ın Batı dünyası ile ilişkileri sürekli olarak gerilemekle kalmamış aynı zamanda “Doğuya Bakış” perspektifi Batı odaklı politikaya alternatif olarak sunulmuştur. Bu politikanın temel savunucuları tarafından Doğu’ya Bakış perspektifi, İran dış politikasında Batıya karşı bir çeşit denge yaratma hedefi kapsamında savunulmuştur.⁶⁷⁸

Çin ile İran arasındaki ilişkiler, 2005 yılından başlayarak daha çok ABD-İran gerginliği üzerinden ve stratejik hesaplamalar ile şekillenmiş ve “Batı’ya karşı ittifak” özelliği göstermiştir. Ancak, 2010’dan sonra İran’ın nükleer program geliştirme politikasına verilen desteğin Pekin’in küresel imajına zarar verdiği düşünülmüş ve Tahran-Pekin ilişkileri yeni bir dönemece girmiştir. Pekin İran’a verdiği destek sebebiyle bozulan ABD ile ilişkilerinin kendisini hem Ortadoğu’da hem de uluslararası politikada zora sokacağına karar vererek İran’a yönelik “çift-yönlü diplomasi” (*double track diplomacy*) izlemeye karar vermiştir. Bu kapsamda Çin, İran’a yönelik ABD yaptırımlarına karşı çıkmaya devam ederken diğer yandan İran’ın nükleer silah edinimi ve Hürmüz Boğazı’nı kapatma politikalarına karşı güçlü bir retorik duruş göstermiştir. Çin Başbakanı Wen Jiabao 温家宝 2012’deki Ortadoğu ziyareti sırasında Çin’in İran nükleer programını geliştirmesine karşı olduğunu söylemiş ve Hürmüz Boğazı’nı kapatmaması konusunda Tahran’ı uyarmıştır.⁶⁷⁹ Bu tarihten sonra Çin’in İran’a yönelik politikasının Çin’in kârını maksimize etmeyi amaçladığı fakat Washington ile ilişkilerinin bozulması endişesi tarafından kısıtlandığı “etkileşimsel (transactional)” bir özellik gösterdiği kabul edilmektedir. Bu ilişkiyi Djallil “belirsiz ve muğlak”⁶⁸⁰ olarak nitelendirirken Harold, “sınırlılıklar içinde faydacı iş birliği (opportunistic cooperation within constraints)⁶⁸¹ şeklinde tanımlamış ve Swaine Çin’in İran’da “bıçaksırtı yürüyüşü” (tightrope walk)⁶⁸² yapmak zorunda kaldığını savunmuştur. Garver’e göre de son dönemde gerginliğin giderek yükseldiği Çin-İran ilişkilerinde Pekin temel olarak Tahran ile yapacağı iş birliği karşısında ABD ile iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmaktadır.⁶⁸³

⁶⁷⁸ Mohsen Shariatinia ve Hamidreza Azizi, “Iran and the Belt and Road Initiative: Amid Hope and Fear”, **Journal of Contemporary China**, 2019, s.8

⁶⁷⁹ Zhao, “China’s Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power”, s.420

⁶⁸⁰ Lounnas Djallil, “China and the Iranian Nuclear Crisis: Between Ambiguities and Interests”, **European Journal of East Asian Studies**, (10) 2, 2011, s.227

⁶⁸¹ Harold, a.g.e., s.59

⁶⁸² Michael D. Swaine, “Beijing’s Tightrope Walk on Iran”, **China Leadership Monitor**, No. 33, s.1

⁶⁸³ Garver, “China-İran Relations: Cautious Friendship with America’s Nemesis”, s.69

Tablo 13: Pekin'in "Basra Körfezi İkilemi"ni Yaratan Bölgedeki Gelişmelere Yönelik Politikaları

Tarih	ABD Politikası	Çin Politikası
1980	İran tarafından ABD'li diplomatların rehin alınmasına karşı kınama çağrısında bulunma	Diplomatik dokunulmazlık ilkesinin ihlal edilmesini kınama fakat bununla birlikte ABD tarafından askerî güç kullanma girişiminin kınanması
1982-1988	İran'ın Irak ile sürdürmüş olduğu savaşı sonlandırmaya zorlamak için Tahran üzerinde BM destekli yaptırım uygulanması çağrısında bulunma	BM destekli yaptırım çağrısını reddetme ve savaş boyunca İran'a silah transferi sağlayan ülke konumunda olma
1982-1997	İran'a güdümlü nükleer füze satılmasını engelleme	ABD'nin bu talebini kabul etmiş olmasına rağmen İran'a kapasite geliştirme için gerekli transferin yapılmasını üçüncü ülkeler aracılığıyla gerçekleştirme
1987-1988	"Tanker Savaşı" boyunca tarafsız petrol trafiğinin sağlanması için çoktarafli eylemlerde bulunma	Bu eylemlerin reddedilmesi ve eylemde bulunmaktan kaçınma
1996-2011	İran enerji sektörüne yönelik geniş çaplı yabancı yatırımların engellenmesi çabaları	Bu çabaların reddedilmesi ve İran enerji sektöründe geniş çaplı yatırımların üstlenilmesi fakat bu politikanın ağırdan alınması

Kaynak: Garver, "China–Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", *China Report*, 49(1), 2013, s.71

Pekin ve Tahran arasındaki ilişkilerin değişmekte olan doğası, Pekin'in 2013 yılında ilan ettiği ve Ortadoğu'nun kritik bir öneme sahip olduğu Kuşak Yol İnisiyatifi projesine de yansımıştır. İlk bakışta KYİ'nin İran'ın jeopolitik ve jeoekonomik konumunu güçlendirici bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Nitekim geniş bir çerçeveden bakıldığında KYİ ve Çin'in yükselişi, küresel sistemin çok kutuplu hale gelmesi anlamına gelmektedir. İran, ABD liderliği altındaki liberal uluslararası düzenin değişmesini isteyen bir ülke olduğu için küresel arenada gücün yeniden dağılımını sağlayacak herhangi bir gelişme "fırsat" olarak kabul edilmektedir. Dahası, İran'ın bulunduğu jeo-politik konum bu ülkeyi tek bir coğrafyaya dâhil etmeyi zorlaştıran çok boyutlu bir bölgedir. İran, bir kısmı Ortadoğu bir kısmı Kafkasya'da olan ve Orta ve Güney Asya'yı birbirine bağlayan bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu bölgeler arasında Güney Asya ve Ortadoğu, dünyanın en fakir bölgeleri olarak kabul edilmektedir. Ancak Çin, son yıllarda ve özellikle KYİ kapsamında İran'ın komşusu olan bu fakir bölgelere en çok yatırım yapan ülkelerden birisi olduğu için İran stratejik açıdan önem kazanmaktadır.⁶⁸⁴ Bununla birlikte KYİ'nin planlandığı şekilde uygulanması ile Çin, İran'ın geleneksel olarak etkili olduğu pazarlarda etki kazanmaya başlayacak ve böylece bu pazarlarda İran'ın çıkarlarına rakip olacaktır.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ Shariatinia ve Azizi, a.g.e., s.4

⁶⁸⁵ Shariatinia ve Azizi, a.g.e., s.7

KYİ ile İran için ortaya çıkabilecek bu fırsat ve tehditler sebebiyle İran kamuoyu ve aydınları arasında Pekin ile yapılacak iş birliğine ilişkin olarak iki farklı ve birbiri ile çelişen görüş bulunmaktadır. Bu iki farklı görüş “tehdit-merkezli” ve “fırsat-merkezli” olarak sınıflandırılabilir. Geleneksel olarak İran siyasetinde *reformcular* olarak adlandırılan ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan birinci sınıfa göre Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi uzun vadede İran’ın kaynaklarının sömürülmesine ve ülkede zaten dayanıksız olan demokrasi temelini sarsılmasına yol açacaktır. Batı karşıtı olan ve ABD baskısına direnmek için en iyi potansiyel müttefikin Çin ve Rusya’nın olduğunu düşünen *muhafazakârlara* göre ise İran’ın hegemonya karşıtı dış politikası için Çin ile iş birliği en uygun olasılıktır.⁶⁸⁶

Pekin her ne kadar İran’a karşı yeni bir konum alma sürecine girdiyse de İran ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi, Çin’in Ortadoğu’daki çıkarları için hayati olarak görülmektedir. Jeostratejik açıdan bakıldığında Orta Asya ve Ortadoğu’yu birbirine bağlayan geniş bir ülke, eğitilmiş bir kamuoyu, bölgesel hedefleri olan hırslı bir siyasi liderlik, Pekin tarafından kritik öneme sahip bir bölgede İran’ın önemli bir güç olarak görülmesinin sebepleridir. Dahası İran ile iyi ilişkiler, Çin için Washington, Riyad ve Kudüs ile ilişkilerin dengelenmesinde anahtar rol oynamaktadır.⁶⁸⁷ Nitekim ABD’nin Tayvan ve Japonya’nın savunmasına destek vermesi ile Irak ve Afganistan’daki rejimleri değiştirmek üzere bu ülkeleri işgal etmesi gibi sebeplerle hem İran hem de Çin çevrenin hissine kapılmaktadırlar.⁶⁸⁸

Mevcut dönemde Çin ile İran arasındaki ilişkilerde en açık olan gerçeklik Batılı ülkeler tarafından uygulanan yaptırım rejiminin İran’ı Çin’e daha bağımlı hale getirdiğidir.⁶⁸⁹ Bu kapsamda İran ile ilişkilerinde hem bölgesel hem de küresel ekonomik ve stratejik çok boyutlu çıkarları dengelemeye çalışan Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2016 Ocak ayında İran’a bir devlet ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Ruhani ve Hamaney ile görüşen Xi, Çin-İran ilişkilerinde yeni bir dönemi açarak “Kapsamlı Stratejik Ortaklık” 全面战略伙伴关系 *quanmian zhanlüe huoban guanxi* döneminin başladığını duyurmuştur. Bu söylem, Çin’in Ortadoğu’da öncelik verdiği Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerle kurduğu ilişkiler için kullandığı bir söylemdir.⁶⁹⁰

Pekin ve Tahran arasındaki iş birliği genel olarak Çin’in enerji kaynaklarına olan ihtiyacı ve İran’ın zengin enerji kaynaklarına sahip olması tarafından belirlenmektedir. Ancak iki ülke

⁶⁸⁶ Shariatinia ve Azizi, a.g.e., s.8

⁶⁸⁷ Swaine, a.g.e., s.2

⁶⁸⁸ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.59

⁶⁸⁹ John Calabrese, “Intersections: China and the US in the Middle East”, **Middle East Institute**, June 18 2019, <https://www.mei.edu/publications/intersections-china-and-us-middle-east> (e.t. 16.08.2019)

⁶⁹⁰ Joel Wuthnow, “Posing Problems without an Alliance: China-Iran Relations after the Nuclear Deal”, **Institute for National Strategic Studies**, INSS, National Defense University, February 2016, No.290, s.3

arasındaki iş birliğinin enerjiye dayalı olmayan silah satışları ve savunma iş birliği gibi ekonomik bağlantılar ve ABD'ye karşı jeostratejik dengelemede ortak çıkarın paylaşılması gibi boyutları bulunmaktadır. Uluslararası sistemden izole edilmiş ve ABD ile çatışma içerisindeki bir İran, Çin'in Ortadoğu'daki etki alanını yayması için fırsat oluştururken aynı zamanda bu çatışma hali ABD'nin Ortadoğu'da askerî varlığını sürdürmesini zorunlu kılacak ve böylece Asya-Pasifik eksenindeki ABD varlığına imkân vermeyecektir.⁶⁹¹

Çin ile İran arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyen önemli unsurlardan bir tanesi, bölgesel ve küresel siyasi dinamiklerdeki değişimden doğrudan etkilenen ekonomik ilişkilidir.

4.1.1.2. İran ile Ekonomik İlişkiler

Çin ve İran arasındaki ilişkilerin en önemli boyutlarından bir tanesini enerji ticaretini de içine alan karşılıklı ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. Tahran'ın geliştirmekte olduğu uranyum zenginleştirme programına karşı ABD öncülüğünde uygulanan uluslararası yaptırımlar, Çin ile İran arasındaki ekonomik ilişkileri hızlandıran en önemli faktör durumundadır. Nitekim İran pazarına ve enerji piyasasına girmesi çeşitli kısıtlamalara tabi tutulan Batılı şirketlerin yokluğu, Çin için İran pazarında çeşitli fırsatlar yaratmıştır. Bu kapsamda gelişen ilişkiler sonucunda Çin, İran enerji sektöründeki en büyük yabancı yatırımcı ve İran'ın en büyük ticari partneri olarak birinci sırada yer almaktadır. Çin ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler başlıca *dış ticaret*, *enerji ticareti* ve *altyapı yatırımlarından* oluşmaktadır.

Dış Ticaret:

Çin, İran'ın petrol ürünleri haricindeki ürünlerinin ihraç edildiği en büyük pazar konumundadır. Son 8 yıldır İran'ın dış ticaretinin yaklaşık %30'u Çin ile yapılmıştır.⁶⁹² 2011 Mayıs ayında İran'ın sanayi ve madencilik sektörlerinde toplamda 20 milyar dolarlık anlaşma imzalayan Çin, Tahran ile karşılıklı ticaretini 100 milyar dolara çıkarma konusunda anlaşmıştır.⁶⁹³ BM verilerine göre 2017 yılında karşılıklı ticaret hacmi 37,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş⁶⁹⁴ ve Çin, aynı yıl İran'ın ihracat (%8,6) ve ithalat (%25,4) partnerleri arasında birinci sırada yer almıştır.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Harold ve Nader, a.g.e., s.1

⁶⁹² Shariatinia ve Azizi, a.g.e., s.5

⁶⁹³ Harold ve Nader, a.g.e., s.10

⁶⁹⁴ <https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=156&partner=364&type=C&commodity=TOTAL&year=2017&flow=2> (e.t. 23.08.2019)

⁶⁹⁵ WTO, Trade Profiles 2019, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles19_e.pdf (e.t. 23.08.2019)

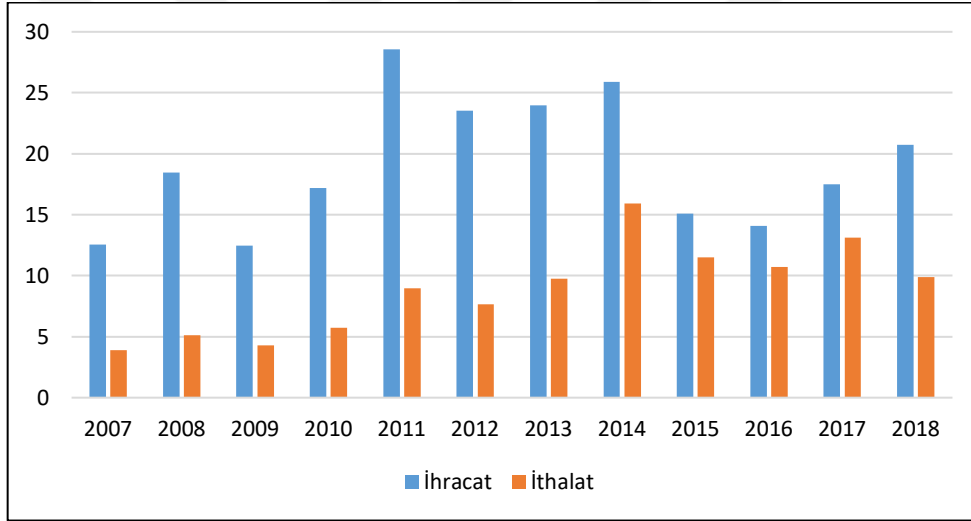
Tablo 14: İran İthalat ve İhracat Partnerleri Arasında Çin'in Konumu- 2017

İhracat		İthalat	
Ülke	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	Ülke	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)
Çin	31	Çin	37
Hindistan	19	Güney Kore	8.1
Güney Kore	13	Hindistan	5.2

Kaynak: <https://oec.world/en/profile/country/irn/> (e.t.23.08.2019)

Çin Ticaret Bakanı Sözcüsü Gao Feng, Ocak 2019'da yaptığı basın toplantısında Çin ile İran'ın önemli ticari partnerler olduğunu söylemiş ve iki ülke arasındaki karşılıklı toplam ticaretin 2018 Ocak-Kasım döneminde 33,39 milyar dolara ulaştığını belirtmiştir.⁶⁹⁶

Grafik 5: İran-Çin İthalat İhracat Dengesi (milyon dolar)

Kaynak: IMF, Direction of Trade Statistics (DOTS), Islamic Republic of Iran, https://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B_85&slid=1515619375491, (e.t. 23.08.2019).

Yukarıdaki grafikten de açıkça görülebildiği gibi İran ile Çin arasında gerçekleşen karşılıklı ticarete, İran'dan Çin'e yapılan ihracat istikrarsız bir seyir izlerken, İran'ın Çin'den gerçekleştirdiği ithalat giderek yükselmektedir.

⁶⁹⁶ Ministry of Commerce, PRC, Regular Press Conference of the Ministry of Commerce, January 10, 2019, <http://english.mofcom.gov.cn/article/newsrelease/press/201901/20190102828895.shtml>, (e.t. 23.08.2019).

Enerji ticareti:

İran, dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin %9,4'üne ve doğalgaz rezervlerinin %18'ine sahiptir. Bu oran ile dünyada en fazla doğalgaz rezervine sahip olan İran, küresel petrol üretiminde beşinci sıradadır. Bu sebeple İran, Çin'in enerji diplomasisi kapsamında uzun vadede istikrarlı ilişkilerini korumak istediği ülkelerden birisidir.⁶⁹⁷ Diğer yandan devlet gelirlerinin büyük çoğunluğunu enerji ihracatından elde eden İran, maruz kaldığı uluslararası yaptırımlar karşısında enerji ithalatı yapacağı ve uzun vadede istikrarlı olarak gördüğü Çin pazarını kaybetmek istememektedir. Çin'in İran enerji sektörüne girişi ve Pekin-Tahran enerji ilişkileri, ABD öncülüğünde Batılı ülkelere uygulanan politikaların bir sonucu olarak gelişmiştir.

1980-88 İran-İrak savaşı sonrası maruz kaldığı ekonomik sorunlarla birlikte 1990'ların başından itibaren Tahran, bölgesel bütünleşme arayışı içerisinde olmuş ve 1995 yılında ABD petrol şirketi Conoco'ya petrol alanlarını geliştirmesi teklifinde bulunmuştur. Bununla birlikte Kongre'nin baskısı ile ABD Başkanı Bill Clinton 1996 yılında ulusal güvenlik sebepleri ile İran'ın petrol kaynaklarının geliştirilmesini yasaklayan İran-Libya Yaptırımları Yasası ILSA (Iran-Libya Sanctions Act)'ya imza atmıştır. ILSA'ya göre İran enerji sektörüne 20 milyon dolardan fazla yatırım yapacak şirketlerin yaptırıma maruz bırakılması öngörülmüştür. Bu yasa ile İran'da Gazprom, Total ve Petronas'ın yatırım yapması için fırsat doğmuştur.⁶⁹⁸ Bu gelişme sonrasında İran'ın geniş keşfedilmemiş petrol ve gaz alanlarında arama ve işleme faaliyetlerinde bulunmak üzere ilk yabancı yatırımlar önde gelen Batılı enerji şirketleri Total, ENI, Norsk, Hydro, Statoil and Shell tarafından 1999'da başlamış ve bu firmalar 1999-2002 arasında İran enerji sektörüne yaklaşık 10 milyar dolarlık yatırım yapmışlardır. Ancak, 2000'li yıllarla birlikte İran'ın uranyum zenginleştirme programı ve nükleer kapasitesini artırdığı yönünde uluslararası sistemde giderek artan şüpheler ile yatırım rejiminin uygulanmaya başlaması, önde gelen Batılı enerji şirketlerinin İran piyasasından çekilmesine yol açmıştır. Bu ortamda Çin, İran enerji sektörüne girmiş ve ilk Çinli yatırım 2004'de yapılmıştır. Çin'in yaptığı yatırım 2006-2007'de en üst seviyesine ulaşmış ve iki yıldaki toplam yatırım miktarı 18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.⁶⁹⁹ Söz konusu gelişmeler sonucunda Çin tarafından İran enerji sektörüne yapılan en büyük yatırımlardan birisi, Japonya'nın en büyük petrol şirketi INPEX'in ABD baskıları sebebiyle İran'ın Azadegan petrol alanlarında sahip olduğu hisselerinden 2006 ve 2010 yıllarında vazgeçmesi üzerine gerçekleşmiştir. Çin, 2009 Eylül'de İran ile bir anlaşma imzalayarak Azadegan petrol bölgesinde %70 oranında hisse sahibi olmuştur. Yine 2009 yılında CNPC, Fransız Total SA'nın Güney Pars doğalgaz alanının 11. Faz'ının geliştirilmesi

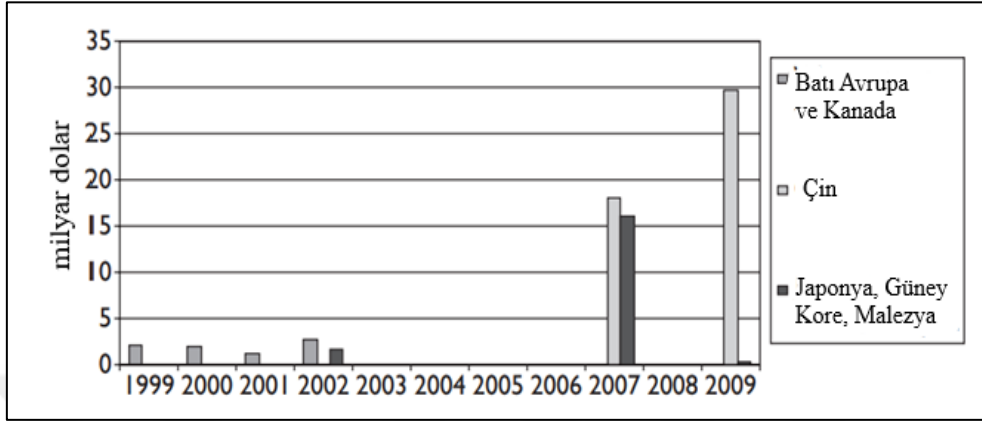
⁶⁹⁷ Wu, "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", s.51

⁶⁹⁸ Sanam Vakil, "Iran: Balancing east against west", *Washington Quarterly*, 29 (4), 2006, s.52

⁶⁹⁹ Garver, "China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", s.79

sürecinden ayrılması üzerine Çin, İran Ulusal Petrol Şirketi NIOC ile 4,7 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır.⁷⁰⁰

Grafik 6: İran Enerji Sektörüne Yapılan Yabancı Yatırım

Kaynak: John Garver (2013). “China–Iran Relations: Cautious Friendship with America’s Nemesis”, *China Report*, 49(1), s. 80.

Grafikte görüldüğü üzere 2000’li yıllara kadar Batı Avrupa’nın hâkim olduğu İran enerji sektöründe 2006’dan sonra Çin devlet şirketlerinin yatırımları ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte Batılı ülkeler tarafından İran üzerinde uygulanan yaptırım kararları karşısında Pekin hem Batı hem de İran ile ilişkilerini dengeleyecek diplomatik adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 2002 yılında ABD Başkanı George W. Bush, İran’ı “Şeytan Üçgeni” ülkeleri arasında kabul ettiğini açıklamasına rağmen aynı yılın Nisan ayında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin İran’a beş günlük bir resmî ziyaret gerçekleştirmiştir.⁷⁰¹ Pekin tarafından İran’ın Batı karşısında desteklenmesini açıklayan faktörlerden bir tanesi yaptırım rejiminin enerji piyasalarında yol açacağı etki ve dolaylı olarak Çin ekonomisinde yol açacağı istikrarsızlıktır. Nitekim IMF’nin tahminine göre İran petrol ihracatı üzerinde uygulanacak olan yaptırımlar İran’ı petrol üretimini durdurmaya zorlarsa uluslararası petrol fiyatları %20-30 civarında yükseliş gösterecektir. Uluslararası petrol fiyatlarındaki böyle bir yükseliş ise Çin’in makroekonomik göstergeleri üzerinde çok ciddi etkilere sahip olacaktır.⁷⁰²

2004 yılında Çinli petrol şirketi Zhuhai Zhenrong Corp. İran’dan 110 milyon tonluk LNG ithali yapmak üzere 25 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmadan sonra bir diğer Çinli şirket Sinopec 25 yıl için İran’ın Yadavaran bölgesinden 250 milyon tonluk LNG ithali yapmak üzere anlaşma imzalamıştır.⁷⁰³ Haziran-Temmuz 2009 arasında ise İran ile Çin en az 14,5 milyar dolarlık Güney

⁷⁰⁰ Wu, “China’s Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran”, s.52

⁷⁰¹ Wu, “China’s Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran”, s.51

⁷⁰² Zhao, “China’s Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power”, s.422

⁷⁰³ Matthew Brummer, “The Shanghai Cooperation Organization and Iran: A Power-Full Union”, *Journal of International Affairs*, 60 (2), 2007, s.189

Pars doğalgaz alanının geliştirilmesi ve mevcut petrol rafinerilerinin genişletilmesine dair sözleşme imzalamıştır.⁷⁰⁴

Çin, bir yandan İran'dan sağladığı enerji arzını güven altına almak için proaktif önlemler alırken diğer yandan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve BMGK'de İran'a karşı alınan kararlara katılmış ve 2012 ile 2013'de İran'dan yaptığı enerji ithalini kesmiştir.⁷⁰⁵

Altyapı yatırımı:

İran enerji sektöründe en önemli aktörlerden birisi olan Çin, İran'ın altyapı yatırımlarında da aktif şekilde rol almaktadır.⁷⁰⁶ Bu kapsamda atılan en önemli adımlardan bir tanesi İran'dan başlayarak Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'in Sincan bölgesine ulaşacak Çin-İran Demiryolu yapımı konusundaki iş birliğidir. Ekim 2010 yılında imzalanan bu anlaşmadan iki ay önce de Çin ve İran, İran'ın batısında inşa edilecek bir demiryolu projesi için 2 milyar dolarlık anlaşma yapmışlardır.⁷⁰⁷

Çin tarafından İran'da yapılan altyapı yatırımlarının önemli bir kısmı 2013 yılından sonra Kuşak Yol İnisiyatifi kapsamında gerçekleştirilmektedir. KYİ kapsamında planlanan altı koridordan bir tanesinin İran'dan geçmesi planlanmaktadır. Bu sayede İran'ın antik dönemde Çin ile Avrupa arasında İpek Yolu aracılığıyla sağladığı bağlantının yeniden canlandırılması öngörülmektedir.⁷⁰⁸ İran'ın altyapı ve ulaştırma ağlarının geliştirilmesinin kendi enerji ve mal ticaretine olumlu açıdan katkı sağlayacağını düşünen Pekin yönetimi, bu yatırımlar sayesinde İran ekonomisinde önemli bir etki sahibi olmuştur. Bu açıdan en önemli gerçeklerden bir tanesi, Çin-İran ilişkilerinin uzun yıllar boyunca temel bileşeni olan askerî ilişkilerin eski ivmesini kaybetmesi ve bunun yerini enerji ve altyapı ticaretinin almış olmasıdır.

4.1.1.3. İran ile Askerî İlişkiler

Çin ile İran arasındaki ilişkilerin stratejik boyutunun anlaşılması ve bugün İran'ın füze ve nükleer kapasitesinin gelişiminde Pekin'in sağladığı teknik iş birliğinin anlaşılmasında iki ülke

⁷⁰⁴ Willem van Kemenade, "China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions", *The Washington Quarterly*, 33 (3), 2010, s.101

⁷⁰⁵ Wu, a.g.e., "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", s.49

⁷⁰⁶ Wu, a.g.e., "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", s.52

⁷⁰⁷ Christina Lin, "The PLA's "Orient Express": Militarization of the Iron Silk Road", *China Brief*, 11 (5), 2011, s.10

⁷⁰⁸ Shariatinia ve Azizi, a.g.e., s.5

arasındaki silah ticaretinin analizi önem taşımaktadır.⁷⁰⁹ 1978 yılında Den Xiaoping tarafından ekonomik reform ve dışa açılım politikasının başlatılması ile Çin, ekonomik büyümeyi birincil hedef olarak belirlemiştir. 1980 yılında İran'ın Irak ile girmiş olduğu savaşta her iki tarafa da gerçekleştireceği silah satışı ile elde edeceği ekonomik kazanç düşüncesi Pekin'in Tahran ile silah ticaretini başlatan en önemli faktörlerden birisi olmuştur. 1986-1988 yılları arasında Çin'den İran'a gerçekleşen toplam ihracat içerisinde silah ihracatının payı %9'dan %21'e yükselmiştir. 1990'ların başından itibaren Çin'in küresel silah ihracatı önemli ölçüde düşüş gösterdiyse de İran, Ortadoğu'da Çin silahlarının en büyük alıcısı olmaya devam etmiştir. 1992 yılında İran, beş yıllık bir yeniden silahlanma kampanyası başlatmış ve bu kapsamda 1993-1996 arasında Çin, İran'a 400 milyon dolarlık silah transferi yapmıştır. Bu rakam 1997-2000 arasında 600 milyon dolara yükselmiştir.⁷¹⁰

Çin, İran'a yalnızca geleneksel ve küçük silah satışı yapmakla kalmamış aynı zamanda taktik balistik füze satışı gerçekleştirmiştir. Hatta İran'ın 1987'de Kuveyt gemilerine karşı Silkworm füzelerini kullanması ABD ve Çin arasında gerilime sebep olmuştur.⁷¹¹ Çin, 1990'ların sonuna kadar İran'ın nükleer programının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve 2000'li yıllarda füze sistemleri konusunda destek sağlamıştır. SIPRI verilerine göre 2002-2011 yılları arasında Çin'den İran'a gerçekleşen toplam konvansiyonel askerî donanım satışı 727 milyon dolara ulaşmış ve bu rakam ile Çin, Rusya'dan sonra İran'ın ikinci en büyük askerî ürün arzı sağlayan kaynak ülkesi olmuş, İran ise Pakistan'dan sonra Çin'in en fazla askerî ürün satışı yaptığı tüketici ülke olmuştur.⁷¹²

1985-1996 yılları arasında nükleer teknolojinin kritik unsurları olan uranyum arama ve çıkarma faaliyetleri gibi konularda destek olan Çin, 1997'de ABD ile ilişkilerini iyileştirme çabaları kapsamında İran'a doğrudan nükleer desteğini sonlandırmıştır.⁷¹³ Çin, İran'a doğrudan füze satışı yapmamakla birlikte İran ordusunun modernleştirilmesi çabalarına önemli destekte bulunmuş ve İran'ın yerli füzelerini üretmesi için teknoloji ve tasarım desteği sağlamıştır.⁷¹⁴ Nitekim Çin'e göre ABD'nin Irak ve Afganistan'daki varlığı ile İsrail, Hindistan, Pakistan ve Rusya gibi nükleer güce sahip komşularının olması İran savunması için yerli füze üretimini zorunlu kılmıştır. Çin, İran'a hem silah arzı hem de kendi silah üretimini gerçekleştirmesi için gerekli olan teknoloji ve bilgi transferini sağlayarak İran'ın güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermiştir.⁷¹⁵

⁷⁰⁹ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.51

⁷¹⁰ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.52

⁷¹¹ Harold ve Nader, a.g.e., s.7

⁷¹² Wu, "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", s.53

⁷¹³ Harold ve Nader, a.g.e., s.8

⁷¹⁴ Harold ve Nader, a.g.e., s.7

⁷¹⁵ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.55

4.1.2. Çin-İran İlişkilerinde Ayırt Edici Unsur Olarak İran Nükleer Antlaşması'nın Analizi

Çin dış politikasının son yıllarda bölgesel ve küresel çıkarlarını dengeleme çabaları arasında ikilem içerisinde kaldığı en önemli örnek olaylardan bir tanesini İran'ın nükleer kapasite geliştirme faaliyetleri oluşturmaktadır. İran ile geliştirmiş olduğu ilişkinin özgün niteliği, Ortadoğu ve İslam dünyasına yönelik bölgesel çıkarlarının gerekleri, küresel politikada değişmekte olan konumu ve ABD ile ilişkileri bir yandan nükleer kapasiteye sahip İran'ın desteklenmesini gerekli kılarken diğer yandan Pekin'in uluslararası statüsünün zorunlu kıldığı ölçüde İran'a karşı durmasını gerektirmektedir.

Çin, küresel ve bölgesel düzeyde artan ulusal çıkarları bağlamında İran nükleer sorunu konusunda son yıllarda daha aktif bir dış politika izlemektedir.⁷¹⁶ Bu kapsamda bugüne kadar Tahran'ın ulusal savunma ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı ölçüde nükleer kapasite geliştirme faaliyetlerini hem doğrudan hem de dolaylı yollardan destekleyen Pekin, son yıllarda bugüne kadar sürdürmüş olduğu temel duruşundan vazgeçerek hem Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) hem de BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı oy kullanmıştır. BMGK'deki 4 Şubat 2006 oylamasından itibaren Çin, Güvenlik Konseyi'nin diğer daimi üyeleri ile birlikte benzer tutumu göstermiş ve İran'a karşı yaptırım uygulanması kararına katılmıştır.⁷¹⁷ İlk kez 1997 yılında Pekin, ABD'nin baskılarının etkisi ve Washington ile iş birliğini ilerletmek istemesi sebebiyle Tahran ile sürdürdüğü nükleer iş birliğini sonlandırmıştır.⁷¹⁸ Ancak, İran'a üçüncü ülkeler aracılığı ile nükleer kapasitenin geliştirilmesi için gerekli ürünlerin satışına devam eden ve bu konuda İran üzerinde uygulanacak yaptırımlara sürekli olarak karşı çıkan Pekin yönetimi 2006'dan itibaren Tahran'a uygulanması planlanan yaptırım görüşmelerinde olumlu yönde oy kullanarak diplomatik duruşunda önemli bir değişime gitmiştir.

31 Temmuz 2006'da BMGK, BM Sözleşmesinin 7. Kısmı 40. Maddesi uyarınca 1696 nolu kararı kabul etmiştir. Bu karar ile İran'a 31 Ağustos 2006'ya kadar süre tanınmış ve bu süre içerisinde araştırma-geliştirme dâhil olmak üzere tüm nükleer zenginleştirme faaliyetlerini durdurması istenmiş aksi halde ekonomik ve diplomatik yaptırımlara maruz kalacağı kararlaştırılmıştır. Karar yalnızca Katar'ın olumsuz oy vermesi sonucunda 14/1 oranı ile kabul edilmiştir. Yasal olarak İran'ı bağlayan ilk karar olan bu karar, uyarı niteliği taşımaktadır. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmadığına karar verilmesi ile 23 Aralık 2006'da BMGK 1737 numaralı kararı kabul etmiştir.

⁷¹⁶ Ümit Alperen, "Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasında Denge", **İran Çalışmaları Dergisi**, 2 (2), 2019, s.14

⁷¹⁷ Wu, "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", s.55

⁷¹⁸ John Garver, "Is China Playing a Dual Game in Iran?", **The Washington Quarterly**, 34 (1), 2011, s.75

Karar ile İran'ın her türlü nükleer donanım ve madde ihraç ve ithali yasaklanmış, İran'a bu konuda destek veren kişi ve birimlerin finansal varlıklarının dondurulması kararı alınmıştır.⁷¹⁹

Tablo 15: İran Nükleer Sorununa Yönelik Alınan BM Kararları ve Çin'in Tutumu

BM Kararı	Kararın Amacı	Çin'in Kullandığı Oy
S/RES/1696 31 Temmuz 2006	<ul style="list-style-type: none">• NPT Anlaşmasının maddeleri ve ülkelerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji edinme hakkı yeniden teyit edilmiştir.• UAAEK'nın İran'da gizli nükleer faaliyet olup olmadığı ve İran'ın nükleer enerjiyi edinmesindeki niyetleri konusunda herhangi bir açık bilgiye sahip olmaması endişe verici bulunmuştur.	Kabul
S/RES/1737 23 Aralık 2006	<ul style="list-style-type: none">• İran'a nükleer kapasitesini geliştirmesine imkân sağlayacak teknoloji ve donanımların sağlanmasının yasaklanması• Uranyum zenginleştirme programı kapsamında İran ile iş birliği yapan kişi ve şirketlerin mal varlıklarının dondurulması	Kabul
S/RES/1747 24 Mart 2007	<ul style="list-style-type: none">• İran'a yönelik yaptırımların ağırlaştırılması• İran'a silah satışının yasaklanması• Halihazırda uygulanmakta olan varlıkların dondurulması kararının pekiştirilmesi	Kabul
BMGK / 1803 3 Mart 2008	<ul style="list-style-type: none">• İran daha önceki kararlar ile alınan önlemleri uygulamamış ve uygulamayı reddetmiştir.• İran'ın nükleer ve füze teknolojisi geliştirmesinin kısıtlanması	Kabul
UAAEK 27 Kasım 2009	<ul style="list-style-type: none">• İran'da gizli nükleer silah ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yürütüldüğü kabul edilmiştir.• İran'ın nükleer faaliyetlerinin daha sıkı denetlenmesini reddetmesi kınanmıştır.	Kabul

Kaynak: Fuzuo Wu, "China's Puzzling Energy Diplomacy Toward Iran", *Asian Perspective*, 39(1), 2015, s.55

Pekin'in de olumlu oy vererek desteklediği 1696 ve 1737 numaralı kararlara İran'ın uymaması üzerine BMGK 1747 numaralı kararı kabul etmiş ve Aralık 2006'da alınan yaptırımlar ağırlaştırılmıştır. Bu karar kapsamında İran'ın silah ihracatı yasaklanmış, nükleer faaliyetlerin zenginleştirilmesinde yer alan kişilerin seyahatlerine kısıtlama getirilmiş ve finansal varlıkları dondurulmuştur. Pekin bu karara da olumlu oy vermekle birlikte 1737 numaralı kararın taslağı üzerinde görüşülürken Çin temsilcisi, daha şiddetli bir karar alınması planlanırken şunları söyleyerek görüşmeleri yumuşatmıştır:⁷²⁰

Alınacak söz konusu yaptırımlar ne İran halkına ne de İran ile diğer ülkeler arasındaki normal ekonomik, ticari ve finansal değişimlere zarar vermemelidir. Güvenlik Konseyi'nin eylemleri

⁷¹⁹ Van Kemenade, a.g.e., s.100

⁷²⁰ Van Kemenade, a.g.e., s.101

uygun, aşamalı olarak artan ve orantılı şekilde olmalı, anlaşmazlığı şiddetlendirmemeli ve karşı karşıya gelmeye yol açmamalıdır.

Pekin'in BM'de İran'a yönelik görüşmeler kapsamında yaptırımların uygulanmasına onay verirken diğer yandan yaptırımların şiddetini hafifletmeye ve uygulanmasını geciktirmeye çalışması Çin diplomasisi açısından önemli bir ikilemi yaratmaktadır. Nitekim bu ikilemi yaşamak istemeyen Pekin, sürecin ilk zamanlarında İran'ın nükleer konusunun BM'de görüşülmesinden kaçınmaya ve konuyu Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na yönlendirmeye çalışmıştır. BMGK'de yapılacak görüşmelerde Pekin'in vereceği oya göre üç farklı olasılık ve her olasılığın Pekin için yarattığı bir risk söz konusudur: Bu olasılıklardan birincisine göre Pekin, BM tarafından alınacak yaptırım kararını ret ederek ABD ile ilişkilerinin gerilmesi riskini göze alacaktır. Diğer seçenek, BM tarafından alınan yaptırım kararını desteklemek ve bu defa da İran ile enerji ilişkilerine zarar vermek iken üçüncü seçenek çekimsiz kalmak ve uluslararası sorumlulukları olan yükselen güç statüsünün getirdiği saygınlığı kaybetmek olarak ortaya çıkmaktadır.⁷²¹

Bununla birlikte 2006'ya kadar İran'ın nükleer kapasite geliştirme faaliyetlerini Tahran'ın ulusal savunma ihtiyaçları kapsamında görerek uluslararası platformlarda bu faaliyetlere destek veren Çin'in 2006 sonrasında İran'a yönelik yaptırım kararlarına onay vermesi Çin-İran ilişkilerinden daha çok Çin-ABD ilişkileri kapsamında açıklanmaktadır. Örneğin Garver'e göre Çin'in İran nükleer sorununa ilişkin ABD ile iş birliği yapması İran'ın nükleer güce sahip olmasının Pekin tarafından ulusal güvenliğe bir tehdit olarak görülmesi değil fakat İran nükleer sorununun Pekin-Washington ilişkilerini düzelterek bir unsur olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.⁷²² Pekin, nükleer güce sahip bir İran'ın Ortadoğu'yu istikrarsızlaştırabileceği ve bu durumun da petrol fiyatlarının yükselmesine sebep olarak Çin'in ekonomik gelişimine zarar vereceğinin farkındadır.⁷²³ Ancak, Çin petrol ithalatında İran kaynaklı meydana gelebilecek bu tür bir kesintiye karşı tam da İran nükleer sorununa yönelik duruşunu değiştirmeden önce Suudi Arabistan ile enerji iş birliğini güçlendirmiştir. 2002 yılında Çin'e en fazla petrol ithali sağlayan ülke haline gelen Suudi Arabistan ile Çin, pek çok enerji yatırım ortaklığına da imza atmıştır.⁷²⁴

Enerji arz kaynaklarını çeşitlendirerek İran petrol ve doğalgazına olan bağımlılığını azaltan Çin, 2006 yılından itibaren İran nükleer sorununda daha fazla inisiyatif alarak uluslararası toplum ile uyum içerisinde hareket etmektedir. Bu kapsamda Pekin, Haziran 2006'da ABD ve BMGK diğer daimi üyeleri ile Almanya'nın bir araya gelerek İran ile kapsamlı anlaşmalar sürecinin başlatılmasını

⁷²¹ Currier ve Dorraj, a.g.e., s.64

⁷²² Garver, "China-İran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", 2013, s.74

⁷²³ Djallil, a.g.e., s.252

⁷²⁴ Naser Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", Discussion Paper, Durham University, HH Sheikh Nasser Al-Sabah Programme, Durham, 2012, s.7

içeren P5+1 gurubunda aktif şekilde yer almıştır. P5+1 süreci, İran'ın küresel ekonomik ve diplomatik izolasyonunun kaldırılması karşılığında ülkenin tüm nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun denetimine açmasını ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçmesinin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu süreç boyunca Çin, BMGK'de görüşülen dört karara (2006'da alınan 1737 nolu karar, 2007'de alınan 1747 nolu karar, 2008'de alınan 1803 nolu karar ve 2010'da alınan 1929 nolu kararlara) olumlu yönde oy vermiş ve veto hakkını kullanmamıştır.⁷²⁵ Bu kararlar karşısında İran'ın uzlaşma yoluna gitmemesi üzerine 27 Kasım 2009'da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Çin ve Rusya'nın desteklediği, altı ülkenin çekimser kaldığı oylama ile toplamda 3'e karşı 25 oyla İran'ın nükleer faaliyetlerinin daha sıkı denetlenmesini reddetmesini kınayan bir kararı kabul etmiştir.⁷²⁶

Daha sonra 2013 yılında İran'da meydana gelen yönetim değişikliğinin de etkisi ile P5+1 üyeleri ile İran arasında Temmuz 2015'de Kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action- JCPOA) imzalanmıştır. Bu plan kapsamında İran'ın kendisine yönelik yaptırımların kaldırılması karşılığında uranyum zenginleştirme ve nükleer programa ilişkin diğer faaliyetlerini sınırlandırması kararlaştırılmıştır. Wuthnow'a göre İran enerji sektöründe Batılı şirketlere karşı önemli bir önceliği olan Çin, bu anlaşmadan en çok faydalanacak ülkedir.⁷²⁷ İran ile Batılı ülkeler arasındaki nükleer sorunun çözümüne ilişkin görüşmeler orta vadede sonuçlanacak gibi görünmese de Pekin, tüm bu görüşmelerde yaptırımları hafifleten ve İran'ın enerji ihracı ile Çin'in İran enerji sektöründeki yatırımlarına zarar vermeyecek şekilde bir yöntem izlemektedir. Her ne kadar 2006 sonrasında İran'ın karşısında yer alan kararlara onay vermiş olsa da Pekin, dolaylı yoldan İran nükleer faaliyetlerini desteklemeye devam etmektedir. Nitekim İran'ın gelirlerinin çoğunluğu enerji ihracından elde edilen gelirlerden oluşmakta ve bu sebeple nükleer projeler için yapılan harcama da enerji ihracından sağlanan kâr ile yapılmaktadır. Çin, 2010'dan itibaren İran enerji sektörüne en fazla yatırım yapan yabancı yatırımcıdır. Ayrıca SIPRI verilerine göre Çin, 2002-2009 yılları arasında İran'a en fazla silah tedarik eden ikinci ülke konumundadır.⁷²⁸ Yani Pekin, İran enerji sektöründeki yatırımları ve karşılıklı silah alışverişi yoluyla Tahran'ın nükleer faaliyetlerini sürdürmesini mümkün hale getirmektedir.

⁷²⁵ Harold, a.g.e., s.66

⁷²⁶ Van Kemenade, s.102

⁷²⁷ Wuthnow, a.g.e., s.1

⁷²⁸ Garver, "Is China Playing a Dual Game in Iran?", s.76

4.2. Çin'in Ortadoğu Politikasında Suudi Arabistan'ın Rolü

4.2.1. Çin-Suudi Arabistan İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

4.2.1.1. Siyasi İlişkiler

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler yalnızca iki ülke arasındaki dinamikler tarafından değil fakat bölgesel ve küresel sistemde ortaya çıkmakta olan yapısal değişimlerin bir yansıması olarak belirlenmektedir. Bu kapsamda her iki ülke de karşılıklı ilişkileri, stratejik hedeflerine ulaşmak için yardımcı bir faktör olarak görmektedir.⁷²⁹ Suudi Arabistan Ortadoğu'da değişmekte olan güç ilişkileri içerisinde güçlü bir konuma sahip olabilmek için Çin'in dengeleyici gücüne ihtiyaç duyarken Çin, küresel sistemde edindiği büyük güç statüsünü korumak ve çok kutuplu/çok merkezli dünya sistemi hedefine ulaşabilmek için Ortadoğu'da Suudi Arabistan'ın ittifakına ihtiyaç duymaktadır. Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'da değişen dinamiklere Çin'in ise küresel sistemde yükselen konumuna uygun politikalar geliştirmesi Suudi Arabistan, ABD, Çin, İran ve Rusya arasındaki karmaşık ve kapsamlı ilişkilerin çok boyutlu şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple Çin ve Suudi Arabistan arasında kurulacak ilişkilerin yapısı ve geleceği, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkileri değil fakat bu devletlerin diğer devletlerle olan güç ilişkileri ve denge hesaplamalarını da etkileme kapasitesine sahiptir. Çin'in Suudi Arabistan gibi stratejik öneme sahip ülkelerle ilişkilerinin gelişmesi, Pekin'in jeopolitik stratejisinin enerji güvenliği hesaplamalarının ötesine geçerek siyasi ve stratejik alanları kapsadığının göstergesidir. Pekin'in Suudi Arabistan ile ilişkisi Çin-İran ilişkilerinin geleneksel yapısını değiştireceği gibi Pekin-Riyad arasındaki gelişmekte olan bağlar, Suudi Arabistan'ın Körfez ülkeleri ve ABD ile ilişkileri üzerinde benzer etkiye sahip olacaktır.⁷³⁰

Çin-Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin stratejik bir önem kazanması 2001 yılına rastlamaktadır. Ortadoğu'da geleneksel olarak hegemon güç olduğu kabul edilen ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında Suudi Arabistan'ı suçlayan ve cezalandıran politikaları ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ittifak ilişkisine zarar vermiştir. 2003 yılında ABD'nin müdahalesi sonrasında Irak'ın istikrarsızlaştırılması ile İran, bölgede etkisini artırmaya başlamıştır. Buna paralel olarak ABD'nin kaya gazı üretimi ile Ortadoğu'dan yaptığı enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltmış olması Suudi Arabistan'ın rejim güvenliğini sağlama ve bunun için enerji ihracı yapabileceği uzun vadeli, güvenilir bir pazar bulma ihtiyacını zorunlu hale getirmiştir. Nitekim hem küresel ekonomik ve finansal çekim merkezinin Batı'dan Asya'ya kaydığını hem de ABD'nin Ortadoğu'daki etkisinin giderek azaldığını fark eden Suudi Arabistan, dış politikada alternatif partnerler için Asya'ya

⁷²⁹ Lindsay Hughes, "China in the Middle East: The Saudi Factor", Future Directions International, Strategic Analysis Paper, 2 October 2018, s.6

⁷³⁰ MacGillivray, a.g.e., s.19

dönmeye karar vermiştir.⁷³¹ Suudi Arabistan ile Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin yalnızca ekonomiyi kapsayan “düşük politika” konularını içerdiğine inanılmaktadır. Ancak, Suudi Arabistan için rejim güvenliği, devlet güvenliği anlamına geldiği için petrol ihracatı, yenilenebilir enerji ve ekonomik gelişim gibi konular Suud Hanedanlığı ve iktidarının güvenliği ile doğrudan bağlantılı konular olarak görülmektedir.⁷³²

Bu kapsamda Asya'nın en hızlı büyüyen ülkesi olarak ön plana çıkan Çin ile ilişkilerini iyileştirerek Suudi Arabistan, ABD'ye olan siyasi ve ekonomik bağımlılığını ortadan kaldırmayı, insan hakları ihlalleri ve zayıf demokratik kurumları sebebiyle aldığı eleştiriler karşısında siyaseten güçlü bir desteğe sahip olmayı, ekonomik ve askerî anlamda güçlü bir ortaklık kurmayı hedeflemektedir.⁷³³ Diğer yandan Çin'in ilk kez 1993 yılında enerji ithalatçısı bir ülke haline gelmesi ve enerji ithalatının sürekli artış göstererek 2009 yılında bağımlılık güvenlik sınırını aşmış olması, Pekin için enerji kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacını ulusal çıkar haline getirmiş ve Çin dış politikasını belirleyen bir faktör haline gelmiştir.⁷³⁴ Enerji arz güvenliği açısından Suudi Arabistan'ın Çin için kritik öneme sahip olmasının çeşitli bileşenleri vardır: (a) Suudi Arabistan'ın petrol ihraç ettiği ülkeler ile olan güvenilir ortaklığa dayalı tarihsel ilişkilere sahip olması (b) Dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olması (c) Küresel petrol rezervlerinin %17'sine ev sahipliği yapması (d) Arap ülkeleri arasında en büyük ekonomiye sahip olması ve G20 ülkeleri içerisinde olması (e) Çin tarafından Suudi Arabistan'ın OPEC'in lider ülkelerinden birisi olduğuna inanılması.⁷³⁵ Enerji güvenliğinin yanında Çin için Suudi Arabistan ile ilişkiler ekonomik gelişimin sürdürülmesi, batı bölgelerinde güvenlik ve istikrarın sağlanması, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerindeki ilişkilerin istikrarlı hale getirilmesi ve radikal İslam tarafından sunulan iç tehdidin bastırılmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir.⁷³⁶

Suudi Arabistan ile Çin arasındaki ilişkilerin tarihi antik dönemde İpek Yolu aracılığı ile kurulan ticari bağlantılara kadar uzanmaktadır. Ancak iki ülke arasındaki yakın dönem ilişkiler, ilk kez 1939 yılında kurulmuştur.⁷³⁷ Çin ile siyasi ilişkilerini normalleştiren ilk Arap ülkesi olan Suudi Arabistan ile Çin Cumhuriyeti 15 Kasım 1946'da Cidde'de Dostluk Antlaşması imzalamışlardır. İki ülke arasındaki ilişkiler, 1949'da Çin Komünist Partisi yönetimi devralana kadar devam etmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ile ilişkiler kesilmiştir. 1990 yılına kadar resmî diplomatik

⁷³¹ Zambelis, a.g.e., s.6

⁷³² Makio Yamada, “Saudi Arabia's Look-East Diplomacy: Ten Years On”, **Middle East Policy**, 22 (4), 2015, s.122

⁷³³ Hughes, a.g.e., s.6

⁷³⁴ Karaca, a.g.e., s.93

⁷³⁵ Al-Tamimi, “China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?”, s.2-3

⁷³⁶ Hughes, a.g.e., s.6

⁷³⁷ Golam, a.g.e., s.65

ilişkilerin kurulmamış olmasına rağmen 1970'lerde dış dünyaya açılma politikası başlatan Çin ile Suudi Arabistan arasında resmî olmayan üç temel kanal üzerinden ilişkiler kurulmuştur.⁷³⁸ 1979-90 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler Çin Müslümanlarına Hac ibadeti için izin verilmesi, belirli Çin ürünlerinin Suudi pazarına girmesi ve uzun menzilli Çin füzelerinin Suudi Arabistan'a satılması gibi askerî bağlar aracılığı ile kurulmuştur. 1990 yılında resmî diplomatik ilişkilerin başlamasından sonra ekonomik ve ticari ilişkiler hız kazanmış ve 2013 yılında Çin, Suudi Arabistan'ın en çok ihracat yaptığı ülke haline gelmiş, 2014 yılında iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret 69,1 milyar dolara ulaşmıştır.⁷³⁹

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki resmî diplomatik ilişkiler 21 Temmuz 1990'da imzalanan antlaşma ile kurulmuş ve 1991 ile 1998 arasında on altıdan fazla üst düzey ziyaret gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan Veliaht Prensi'nin 1998'de ilk kez Çin'i ziyaret etmesi ve bu ziyarette "Çin'in Suudi Arabistan'ın en iyi dostu" olduğunu söylemesi ile ilişkiler en üst noktasına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra yapılan birçok üst düzey ziyaretten ikisi özellikle önemlidir. Bunlardan birincisi 1999'da Çin devlet başkanı Jiang Zemin'in Suudi Arabistan ziyareti ve ikincisi 2006 yılında Kral Abdullah'ın Çin seyahatidir.⁷⁴⁰ Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olan Jiang Zemin, 1999'daki ziyareti sırasında Çin ve Suudi Arabistan arasında "stratejik petrol iş birliği" kurulduğunu ilan etmiş ve 2006 yılında Kral Abdullah'ın Çin ziyareti sonrası ilişkiler yeni bir dönemece girmiştir. Kral Abdullah'ın Çin ziyaretinden yalnızca üç ay sonra Çin devlet başkanı Hu Jintao Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Suudi Danışma Konseyi'ni ziyaret ederek ilişkilerin enerjinin ötesine taşınmasını sağlamıştır.⁷⁴¹

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarda stratejik bir içeriğe kavuşmasından önce iki ülke arasındaki ilişkiler ideolojik ve dinî kaygılar tarafından belirlenmiştir. Suudi Arabistan anti-komünist bir devlet olduğu için Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu'da "olası bir komünist yayılma" endişesi içerisinde olmuştur. Bu sebeple Çin Halk Cumhuriyeti'ni uzun süre resmî olarak tanımayan Suudi Arabistan, 1990 yılında Pekin'i en son tanıyan Arap devleti olmuştur.⁷⁴² Benzer şekilde Çin, ülke içerisinde sahip olduğu 20 milyonu aşan Müslüman nüfus üzerinde Ortadoğu ve Orta Asya üzerinden gelebilecek radikal İslam akımının güçlenmesinden endişe etmiş ve bu sebeple Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirlerken bu unsuru göz önünde bulundurmuştur. Bu ideolojik ve dinî kaygılar sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkiler 2000'li yıllara kadar enerji ve ekonomi odaklı olarak sürdürülmüş fakat Çin ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin

⁷³⁸ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.3-4

⁷³⁹ Golam, a.g.e., s.65

⁷⁴⁰ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.4

⁷⁴¹ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.5

⁷⁴² Chen Juan vd., "Aligning China's Belt and Road Initiative with Saudi Arabia's 2030 Vision Opportunities and Challenges", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4 (3), 2018, s.365

siyasi boyutu giderek artan bir seyir izlemiştir. Pekin ve Riyad arasındaki ilişkilerin siyasi boyutu, 11 Eylül 2001 saldırılarına Suudi vatandaşlarının dahil olması sebebiyle ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinin kötüleşmesi sonrası hız kazanmıştır.⁷⁴³

Suudi Arabistan'ın ABD ile ilişkilerinin bozulması 2001'den sonra Suudi Arabistan yönetiminin bölgesel ve küresel ilişkilere karşı bakış açısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Suudi Arabistan'ın 2001'den sonra ortaya çıkan bu bakış açısı değişikliğine yol açan sebeplerin başında 11 Eylül saldırılarından sonra Amerikan medyasının Suudi Arabistan'ı Pakistan'daki medreselerde Vahhabi dinî köktencilik için finansal destek sağlamakla suçlaması gelmektedir. İkinci sebep, 2003 yılında ABD Başkanı Bush'un Irak'a savaş ilan etmesi ve bu yolla bölgeyi şimdiki siyasi ve ekonomik sisteminden tamamen farklı daha şeffaf bir topluma dönüştürmeyi amaçladığını söylemesidir. Diğerleri ise İran'ın nükleer güç edinme yolundaki agresif politikaları ve bölgede değişen iç siyasal dinamiklerdir. Kısacası stratejik, bölgesel ve iç politik faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda Suudi Arabistan'da rejim ve ulus için önemli bir güvenlik ikilemi doğmuş, bu ikilem Çin-Suudi Arabistan yakınlaşmasını hızlandırmıştır.⁷⁴⁴

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişmesi, 2002 yılında Suudi Arabistan'ın Çin'e en fazla petrol arzı sağlayan ülke haline gelmesine yol açmıştır.⁷⁴⁵ 2004 Ekim ayında Suudi Arabistan ve Pakistan arasında yapılan görüşmelerin sonunda silah üretimi ve nükleer program geliştirilmesi konusunda ortak adımlar atma kararının alınmasından sonra Çin-Pakistan-Suudi Arabistan stratejik ortaklığı konusunda yorumlar yapılmış⁷⁴⁶ ve 2008 yılında iki ülke liderleri, ilişkilerin "stratejik ortaklık" seviyesine yükseltilmesine karar vermişlerdir. 2008 Mayıs ayında Çin'in Sichuan bölgesinde meydana gelen deprem sonrasında Çin'e 60 milyon dolar ile en fazla yardım yapan ülke Suudi Arabistan olmuştur. Bu depremden bir ay sonra Çin Devlet Başkanı Yardımcısı Xi Jinping Suudi Arabistan'a resmî bir ziyarette bulunmuş ve iki ülke "Stratejik Dostluk ve İşbirliğinin Güçlendirilmesi" anlaşması imzalamışlardır. Bu ziyaretten altı ay sonra Çin devlet başkanı Hu Jintao, Suudi Arabistan'a son üç yıl içindeki ikinci ziyaretini gerçekleştirmiş ve Şubat 2009'da iki ülke lideri Pekin'de Kral Abdul Aziz Halk Kütüphanesi ve Mekke demiryolu inşası olmak üzere pek çok alanda ortaklıklar içeren anlaşmalara imza atmışlardır.⁷⁴⁷ 2009'da imzalanan anlaşmalardan sonra Ocak 2010'da Çin ve Suudi Arabistan arasında dördüncüsü düzenlenen ekonomi ve ticaret toplantısı, Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ikili ilişkilerin pekiştirilmesini sağlamıştır. İki ülke arasındaki

⁷⁴³ MacGillivray, a.g.e., s.13

⁷⁴⁴ Russel, a.g.e., s.66

⁷⁴⁵ Scobell ve Nader, a.g.e., s.35

⁷⁴⁶ Russel, a.g.e., s.68

⁷⁴⁷ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.6

ilişkilerin gelişmesi, Ortadoğu jeopolitiği üzerine potansiyel etkileri ve Çin'in küresel çapta yükselen bir güce dönüştüğünü göstermesi sebebiyle uluslararası alanda dikkatleri toplamıştır.⁷⁴⁸

Gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak Çin, 2013 yılında Suudi Arabistan'ın en büyük ticari partneri olmuş ve aynı yıl Çin Petrol Üniversitesi'nden doktora derecesine sahip olan ve akıcı şekilde Çince konuşan Muhammed Saleh A. Almadi, Suudi Arabistan'ın diplomatik duruşunu açıkça gösteren bir şekilde OPEC'e yönetici olarak atanmıştır. Bundan bir yıl sonra Suudi Arabistan, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB)'nin kurucu üyesi olarak örgüte katılmıştır. Xi Jinping, 2009'dan sonra bölgeye yapılan devlet başkanı düzeyinde ilk ziyaret olan 2016 ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştirmiştir. Xi Jinping'in bu ziyareti, Suudi Arabistan yönetimi tarafından bir Şii Suudi din adamının idam edilmesi üzerine Riyad ve Tahran arasında tansiyonun yükselmesinden yaklaşık bir hafta sonra gerçekleşmiştir. Bundan daha da önemlisi Pekin, Çin başkanının bölgeye yapacağı ziyaretin Suudi Arabistan ve İran arasındaki gergin durumun dengelenmesi amacıyla Tahran'dan değil Riyad'dan başlayacağını ilan etmiştir. Bu olayda Çin yönetimi açıkça, Pekin'in bölgeye yönelik politikalarını şekillendirirken Riyad'ın bakış açısını göz önünde bulunduracağı mesajını vermiştir.⁷⁴⁹

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere son dönemde ivme kazandıran ve ilişkilerin geleceğini şekillendirecek olan gelişme ise 2013 yılında Kuşak Yol İnisiyatifi'nin ilan edilmiş olmasıdır. Çin lideri Xi Jinping tarafından ilan edilen Kuşak Yol İnisiyatifi kapsamında kendisine stratejik bir konum atfedilen Suudi Arabistan'ın bu projeyi finanse edecek AIIB'ye kurucu üye olması, ilişkileri tarihin en üst seviyesine ulaştırmıştır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının merkezindeki konumu sebebiyle Suudi Arabistan'ın KYİ projesine dâhil olması hem Ortadoğu'nun küresel piyasalar ile bütünleşmesini hızlandıracak hem de Suudi Arabistan'ın Kızıl Deniz arz zincirinin en önemli ayağı olarak ön plana çıkmasına yol açacaktır.⁷⁵⁰ Kuşak Yol İnisiyatifi ile başlatılan süreç, Suudi Arabistan'a 2005 yılından itibaren izlemekte olduğu dış politikayı sürdürebilmesi için gerekli zemini sağlamıştır. 2005 yılında tahta geçen Suudi Arabistan Kralı Abdullah tarafından başlatılan "Doğuya Bakış" (Look East) politikası kapsamında Suudi Arabistan geleneksel olarak sürdürdüğü ABD'ye ve Batılı devletlere bağımlı dış politikasını kısmen değiştirmiştir. Kral Abdullah, tahta geçtikten sonra Ortadoğu dışına gerçekleştirdiği ilk bölgesel ziyaret için Asya'yı seçmiş ve 2006 Ocak'ta Çin ve Hindistan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak bugün Suudi Arabistan'ın en önemli diplomatik ortakları yalnız Avrupalı güçler değil aynı zamanda Asya'nın büyük devletleridir. Doğuya Bakış politikası, 2015 Ocak'tan itibaren Kral Salman bin Abdulaziz tarafından yönetilen yeni Suudi yönetimi tarafından devralınarak diplomatik ilişkilerin çeşitlendirilmesine devam edilmiştir. Gerd Noneman tarafından

⁷⁴⁸ Zambelis, a.g.e., s.4

⁷⁴⁹ Sean Foley, "When Oil is not Enough: Sino-Saudi Relations and Vision 2030", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11 (1), 2017, s.116

⁷⁵⁰ Chen vd., a.g.e., s.371

“yönetilen çoklu-bağımlılık” (managed multi-dependence-MMD) olarak adlandırılan bu strateji, “bir devletin hegemon güç (ABD) karşısında bağımsızlık düzeyini güçlendirmek için büyük güçlerle çeşitlendirilmiş diplomatik ilişkiler kurulmasını amaçlayan bir strateji” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵¹

Kral Salman tarafından başlatılan ve Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin geleceğine yön verecek nitelikte olan bir başka dış politika hamlesi ise Ocak 2015 yılında Ekonomi ve Kalkınma İlişkileri Konseyi (CEDA) tarafından yayınlanan “2030 Vizyonu”dur. Uygulamaya koymayı planladığı politikalar ile yalnızca Ortadoğu’yu değil dünyayı etkilemeyi hedefleyen Prens Salman, Doğu Asya’nın sunduğu pazar fırsatlarına ilgi duymakta ve Suudi Arabistan ile Doğu Asya arasında daha derinden iş birliği kurmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda dünyanın en büyük petrol üretici ülkesi olan Suudi Arabistan ile dünyanın en fazla enerji tüketen ülkesi olan Çin arasındaki iş birliğinin enerjiye dayalı temellerinin pekiştirilmesi ve Kuşak Yol İnisiyatifi kapsamında iş birliğinin derinleştirilmesi planlanmaktadır.⁷⁵² Nitekim Suudi Arabistan tarafından 2030 Vizyonu’nun ilan edilmesi sonrasında Suudi Arabistan ve Çin, KYİ ve 2030 Vizyonu’nun uyumlu hale getirilmesi için üst düzey iş birliği komisyonu kurmuşlardır.⁷⁵³ 2016 Ekim’de Çin, ABD tarafından çıkarılan Terörizmin Destekçilerine Karşı Adalet Yasası (Justice Against Sponsors of Terrorism Act)’ni eleştirmiş ve bu yasa karşısında Suudi Arabistan’ın egemenliğinin korunması için bu ülkeye siyasi destek teklifinde bulunmuştur. Aynı yılın Kasım ayında iki ülke teröre karşı iş birliği ve ortak askerî tatbikatları da içeren beş yıllık güvenlik iş birliği planını ilan etmişlerdir.⁷⁵⁴

Çin’in KYİ kapsamında Suudi Arabistan ile ilişkilerinin gelişmesi, Pekin’in İslam dünyası ile bağlantısının gelişmesi için hayati olarak görülmektedir.⁷⁵⁵ İki ülke arasındaki ilişkiler enerji boyutunu aşarak siyasi ve stratejik unsurlar kazanmış olmakla birlikte birçok risk unsurunu da barındırmaktadır. Bu kapsamda özellikle siyasi riskler, iki ülke arasındaki stratejik koordinasyonun belirsizliklerini ve karmaşasını artırmaktadır. Haziran 2017’de Suudi Kralı, oğlu Muhammed bin Salman’ı Veliht prens olarak atamış ve Muhammed bin Salman’ı 2030 Vizyonu’nun şekillendirilmesinde en yüksek sorumluluğa sahip yönetici olarak görevlendirmiştir. Arap Baharı olayları süresince Suudi rejimi istikrarını korumuş olsa da bu istikrar kırılgan gözükmektedir. Bu kapsamda Suudi Arabistan’ın 2030 Vizyonu’nu gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği Muhammed bin Salman’ın reform, kalkınma ve istikrar arasındaki dengeyi nasıl kuracağına bağlı olacaktır.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ Yamada, a.g.e., s.121

⁷⁵² Wang Jin, “China and Saudi Arabia: A New Alliance?”, **The Diplomat**, September 02 2016, (e.t. 30.04.2019)

⁷⁵³ Chen vd., a.g.e., s.364

⁷⁵⁴ Hughes, a.g.e., s.5

⁷⁵⁵ MacGillivray, a.g.e., s.13

⁷⁵⁶ Chen vd., a.g.e., s. 375

Çin ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler üzerinde olumsuz etki sağlayabilecek bir diğer unsur Suudi Arabistan'ın diğer Körfez ülkeleri ve ABD ile olan ilişkileridir. Örneğin Suudi Arabistan ile Katar arasındaki diplomatik anlaşmazlık Çin-Körfez İş Birliği Örgütü Serbest Ticaret Anlaşması'nın oluşturulmasını geciktirmektedir. Diğer yandan Suudi Arabistan ABD ile devam eden ekonomik sorunlarını gidermek, siyasi ve güvenlik çıkarlarını korumak için ABD tarafında olmayı seçebilir. Bu sebeple Çin, Ortadoğu dinamiklerini yakından takip etmeli ve Suudi Arabistan-ABD ilişkilerini özellikle analiz etmelidir.⁷⁵⁷ Arap Körfezi'ndeki uzun vadeli çıkarlarını kendi başına koruyabilecek askerî kapasiteden yoksun olan Çin, bölgesel istikrarın korunması için ABD'nin bölgedeki varlığına izin vermektedir. Fakat Çin'in İran ile ilişkileri, Suudi Arabistan'ın Washington ile tamamen ayrılmasını riskli hale getirerek Çin'e tam bir güven beslemesini olanaksız kılmaktadır.⁷⁵⁸

Çin-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek bir diğer unsur ise küresel petrol fiyatlarında meydana gelebilecek olası bir düşüştür. Örneğin 2014 Haziran ile 2015 Ocak ayları arasında Brent petrolün fiyatı varil başına 115 dolardan 50 doların altına kadar düşmüştür. Bu yüzden ekonomisi petrol gelirlerine dayalı olan Suudi ekonomisi, petrol ihracatından elde ettiği kârlarda %23 oranında düşüş yaşamış, ülkenin bütçe açığı 98 milyar dolara yükselmiştir. Genç nüfusun fazla olması sebebiyle Suudi Arabistan ekonomisinde meydana gelebilecek bu şekilde bir kötüleşme ülkenin siyasi ve sosyal istikrarının bozulmasına yol açacak, bu da Çin'in ülkeden sağladığı enerji ithalatını güvensiz ve riskli hale getirecektir. Çin-Suudi Arabistan iş birliğine olumsuz etki edecek bir diğer unsur güvenlik riskleridir. Haziran 2014'de DEAŞ'ın bölgede etkisini artırmasından sonra Suudi Arabistan'da çeşitli terörist saldırılar meydana gelmiştir. Dahası Suudi Arabistan'ın Yemen, Katar ve İran ile karşı karşıya gelmesi bölgenin güvenlik atmosferini kötüleştirmektedir. Örneğin, Yemen'deki iç savaş sürecinde Suudi Arabistan ve İran öne çıkan en önemli iki rakip olarak meydana çıkmışlardır. 2016 Ocak'ta Suudi Arabistan'ın Yemen'in başkentine hava saldırısı gerçekleştirmesi sonucunda İran Büyükelçiliği ve çalışanları zarar görmüş, Suudi Arabistan ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir.⁷⁵⁹ Bu konuda yapılan yorumlardan bir tanesi, Suudi Arabistan'ın Çin ile giderek yükselen ve "stratejik partner" seviyesine ulaşan ilişkilerini, Ortadoğu'da İran'ın çevrelenmesi için kullanmaya çalıştığı yönündedir. Suudi Arabistan'ın Çin'in kararlarını etkilemeye yönelik bu atılgan politikaları, Çin'in geleneksel olarak sürdürmüş olduğu "siyasi sorunlara müdahil olmama" politikasını gelecekteki Suudi-İran anlaşmazlıklarında yeniden gözden geçirmek zorunda

⁷⁵⁷ Chen vd., a.g.e., s. 376

⁷⁵⁸ Joseph A. Kéchichian, "Saudi Arabia and China: The Security Dimension", **Middle East Institute**, February 9 2016, s. 4, (e.t.30.04.2019)

⁷⁵⁹ Chen vd., a.g.e., s.377

birakabilir. Bu kapsamda Ortadoğu'daki güç dengesi değişimi özellikle Çin-Suudi ilişkilerindeki değişime bağlı olarak şekillenecek gibi gözükmektedir.⁷⁶⁰

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri tanımlayan siyasi dinamikler kadar etkili bir diğer faktör ekonomik ilişkilerdir. İki ülke arasında özellikle enerji ve silah ticareti konusunda ağırlık kazanan ekonomik ilişkiler, yakın gelecekteki siyasi ilişkileri şekillendirme kapasitesine sahiptir.

4.2.1.2. Ekonomik İlişkiler

Suudi Arabistan Körfez İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin toplam gayrisafi hasılasının %40'ını, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nin gayrisafi hasılasının ise %20'sini oluşturmaktadır. Bu sebeple Çin, Suudi Arabistan ile yalnızca enerji ilişkilerini değil ticari ilişkilerini de geliştirmek istemektedir.⁷⁶¹ Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ilişkiler, iki ülke arasındaki diplomatik bağların kurulmasından önce 1970'li yıllarında sonunda Çin'den Suudi Arabistan'a gerçekleştirilen silah satışları aracılığı ile başlamıştır. 1990'dan sonra enerji ticareti ile yükselen ekonomik ilişkiler, 2000'li yıllardan sonra nihai mal ve hizmet ticaretinin yükselişi ile tarihteki en üst düzeyine ulaşmıştır.

Pekin ve Riyad arasında giderek pekişen ekonomik ilişkiler sonucunda Suudi Arabistan, 2005 yılında Angola'yı geçerek Çin'in en fazla petrol ithalatı yaptığı kaynak ülke haline gelmiş, 2008 yılında Çin-Suudi Arabistan karşılıklı ticareti 52,5 milyar dolara ulaşmıştır. 2008 yılında Suudi Arabistan, Çin'in Ortadoğu'daki en büyük ticari partneri olurken⁷⁶², 2013 yılında Çin, Suudi Arabistan'ın en büyük ticari partneri haline gelmiştir.⁷⁶³ İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1990 yılında 1,28 milyar dolar olan karşılıklı ticaretin 2013'de 73 milyar dolara ulaşması, Pekin ve Riyad arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi ve stratejik ilişkilerden daha hızlı geliştiği yönünde bir kanaate yol açmıştır.⁷⁶⁴

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ilişkilerin bu şekilde hızla ivme kazanmış olması üç temel kanal aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi mal ve hizmet ticareti, ikincisi enerji ticareti ve enerji yatırımları, üçüncüsü askerî donanım ve teknolojisi alım satımıdır. Aşağıdaki tabloda Suudi Arabistan mal ticaretinde Çin'in sahip olduğu konum gösterilmektedir. Buna göre 2019 Mayıs ayında Çin, Suudi Arabistan'ın dış ticaretinde birinci sıraya yerleşmiştir.

⁷⁶⁰ MacGillivray, a.g.e., s.18

⁷⁶¹ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.8

⁷⁶² Hughes, a.g.e., s.5

⁷⁶³ Chen vd., a.g.e., s.365

⁷⁶⁴ Kéchichian, a.g.e., s.1

Tablo 16: Suudi Arabistan İthalat ve İhracat Partnerleri Arasında Çin'in Konumu Mayıs 2019

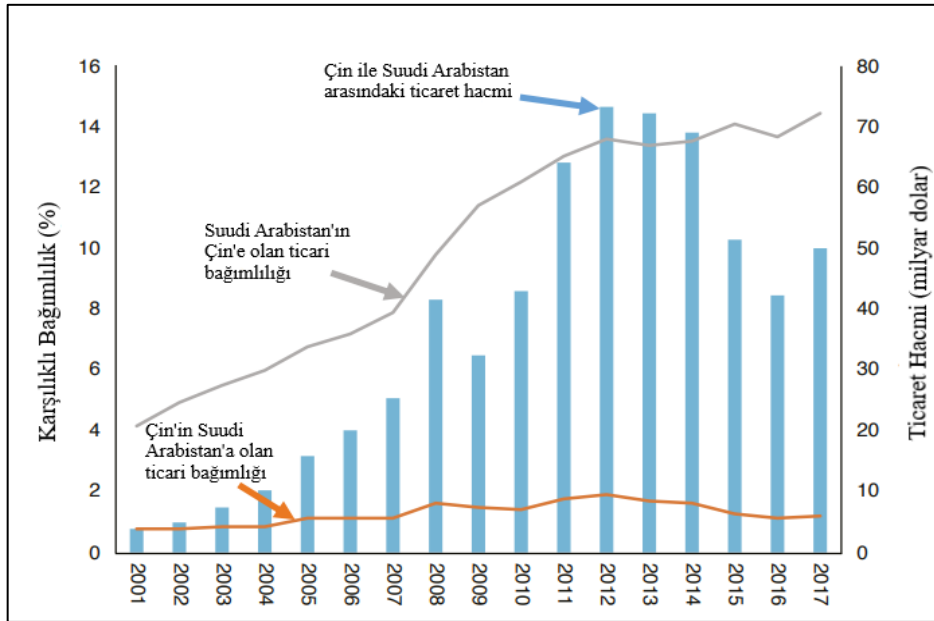
İhracat		İthalat	
Ülke	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	Ülke	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)
Çin	16.5	Çin	20.3
BAE	12.5	ABD	10.8
Singapur	6.6	BAE	8.3

Kaynak: Saudi Arabia General Authority for Statistics, Merchandise Exports and Imports of The Kingdom of Saudi Arabia, Mayıs 2019 https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/merchandise_exports_and_imports_of_the_kingdom_of_saudi_arabia_-_may_2019en.pdf, (e.t. 19.08.2019).

Mal ve hizmet ticareti:

Suudi Arabistan ile Çin arasındaki karşılıklı ticaret yirmi yılda 50 kat artış göstermiş ve 1990'daki 1 milyar dolarlık seviyeden 2011'de 64 milyar dolara yükselmiştir.⁷⁶⁵ Halihazırda 100'den fazla Çinli şirket Suudi Arabistan'da yatırım projelerini yürütmektedir.⁷⁶⁶ Karşılıklı ticaretin sürekli olarak artış göstermesi, Suudi Arabistan ve Çin arasında giderek artan bir ticari bağımlılık oranının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

Grafik 7: Çin ile Suudi Arabistan Arasındaki Karşılıklı Ticari Bağımlılık Oranları

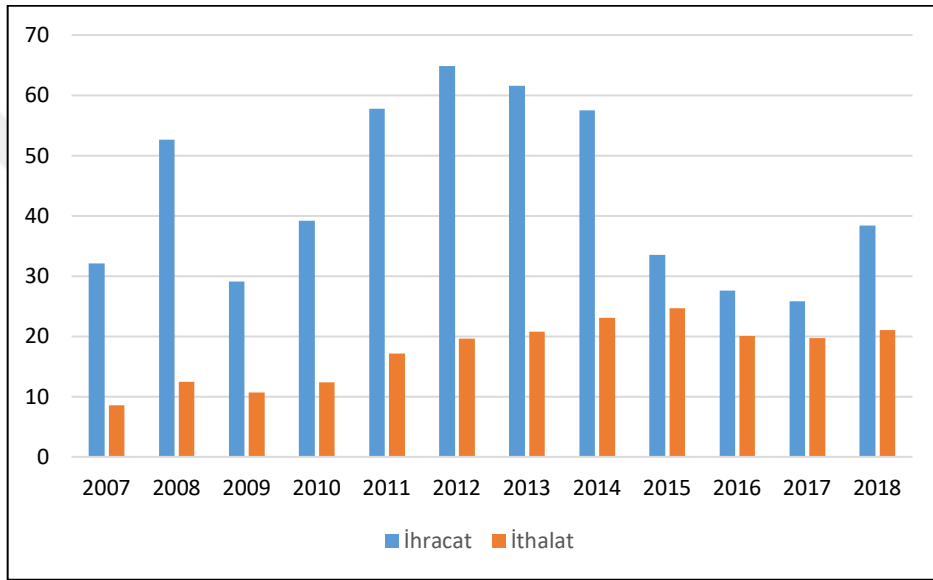
Kaynak: Dongmei Chen, Wenke Han, "Deepening Cooperation Between Saudi Arabia and China", King Abdullah Petroleum Studies and Research Center (KAPSARC), March 2019, s. 10.

⁷⁶⁵ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.18

⁷⁶⁶ Chen vd., a.g.e., s.372

Grafikten görüldüğü üzere Çin ile Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı ticaret 2012-2013 yıllarında 70 milyar doların üzerine çıkarak en üst seviyesine ulaşmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret kapsamında Çin'in Suudi Arabistan'a olan bağımlılık düzeyinin sabit bir seyir izlediği, Suudi Arabistan'ın Çin'e olan bağımlılık düzeyinin ise sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Grafik 8'de verilen Suudi Arabistan ve Çin arasındaki ithalat-ihracat rakamlarının seyri, Riyad'ın Pekin ekonomisine giderek artan bağımlılık seyrini doğrulamaktadır. Buna göre 2015 yılında Çin'den gerçekleştirdiği ithalatı en yüksek seviyesine ulaşan Suudi Arabistan, Çin ürünleri için önemi yükselen bir pazar konumuna gelmiştir.

Grafik 8: Suudi Arabistan-Çin Dış Ticaret Dengesi (milyar dolar)

Kaynak: IMF, Direction of Trade Statistics (DOTS), Saudi Arabia, https://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F259B2CD424B85&sId=151449_8277103, (e.t. 23.08.2019).

Enerji:

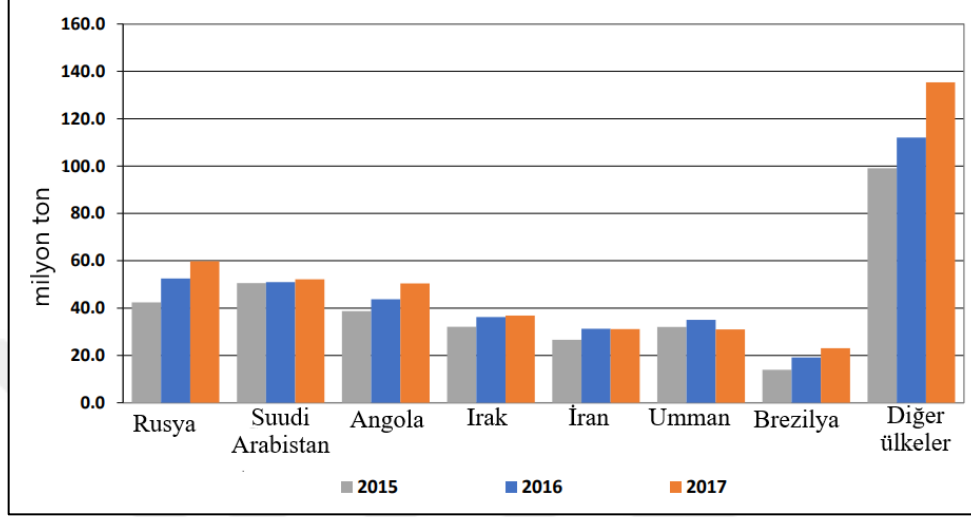
Dünyanın en fazla petrol ve gaz ithal eden ülkesi olan Çin'in 2018 yılında ithal petrole bağımlılık seviyesi %69,8 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁶⁷ 2040'da ithal petrole bağımlılık oranının %76'ya yükselmesi öngörülen Çin'in⁷⁶⁸ petrol ithal ettiği ülkeler arasında Suudi Arabistan, Rusya ve Angola ile birlikte en üst sırada yer almaktadır. Çin istatistiklerine göre 2011 yılında Çin'in toplam petrol ithalatının %20'sini gerçekleştirdiği Suudi Arabistan birinci sırada iken bu oran 2017 yılında

⁷⁶⁷ Zheng Xin, "Nation's reliance on crude oil imports set to continue", **China Daily**, May 06, 2019, http://www.chinadaily.com.cn/global/2019-06/05/content_37477320.htm, (e.t. 19.08.2019)

⁷⁶⁸ BP, Energy Outlook 2019, Insights from the Evolving transition scenario – China, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2019-country-insight-china.pdf>, (e.t. 19.08.2019).

%13'e düşerek Suudi Arabistan ikinci sırada yer almıştır.⁷⁶⁹ Grafik 9'da açıkça görüldüğü üzere 2015 yılında Çin'in gerçekleştirdiği petrol ithalatında Suudi Arabistan'ın birinci sıradaki konumu 2016'da değişmeye başlamış ve 2017 yılında Rusya birinci sıraya yükselmiştir.

Grafik 9: Çin'in Ham Petrol İthalatı Yaptığı Kaynak Ülkeler

Kaynak: Banhero Costa, China Oil & Refining Outlook (covering crude oil, refining, and oil products), August 2018, http://www.bancosta.com/report/august2018/CHINA_2018-11_China_Oil.pdf, (e.t. 19.08.2019). Zhou, Peng, China's Energy Import Dependency: Status and Strategies, <http://esi.nus.edu.sg/docs/event/zhou-peng.pdf>, (e.t. 19.08.2019).

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri ele alan çalışmaların çoğu, iki ülke arasındaki enerji ticaretine odaklanmakta ve diğer ekonomik ve kültürel faktörlere daha az dikkat çekmektedirler.⁷⁷⁰ Bu durumun en önemli sebebi, Çin-Suudi Arabistan ticaretinin en büyük bileşenini petrol ithalatının oluşturmasıdır.⁷⁷¹ Bununla birlikte iki ülke arasındaki enerji ticareti giderek çeşitlenmekte ve enerji altyapı yatırımlarını ve ortaklıklarını kapsar hale gelmektedir. Bu kapsamda atılan son adım Kral Salman'ın Mart 2017'de katıldığı Suudi-Çin Yatırım Forumu'nda gerçekleştirilmiştir. Toplamda yirmi bir iş birliği mutabakatının imzalandığı forumda iki ülke arasında yalnızca geleneksel enerji iş birliğinin sürdürülmesi değil fakat ayrıca rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarında da iş birliği yapılması kararı alınmıştır. Bu anlamda teknolojik ve endüstriyel kapasite inşası, Çin-Suudi Arabistan ikili iş birliğinin en geniş ikinci alanını oluşturmaktadır.⁷⁷²

İki ülke arasındaki enerji ticaretinin başlıca aktörleri Çinli enerji şirketi Sinopec ve Suudi Aramco şirkettir. Aramco'nun en büyük ham petrol ticaret ortağı olan Sinopec, küresel çapta ilk

⁷⁶⁹ Banhero Costa, China Oil & Refining Outlook (covering crude oil, refining, and oil products), August 2018, http://www.bancosta.com/report/august2018/CHINA_2018-11_China_Oil.pdf, (e.t. 19.08.2019). Zhou, Peng, China's Energy Import Dependency: Status and Strategies, <http://esi.nus.edu.sg/docs/event/zhou-peng.pdf>, (e.t. 19.08.2019).

⁷⁷⁰ Foley, a.g.e., s.107

⁷⁷¹ Chen vd., a.g.e., s.372

⁷⁷² Chen vd., a.g.e., s. 370

denizötesi rafineri projesini Aramco ile ortaklık içerisinde geliştirmiştir. Bu rafineri projesinden önce Sinopec ile Aramco şirketleri, 2004 yılında Rub-al Khali çölünde doğalgaz aramak üzere %80 hissenin Sinopec, %20 hissenin Aramco'ya ait olduğu Sino-Suudi Gaz adında bir ortak girişim kurmuşlar fakat ticari anlamda kâr sağlayacak bir doğalgaz kaynağı bulmakta başarısız olmuşlardır. Bundan sonra iki şirket 2012 yılında %62,5 hissenin Aramco'ya %37,5 hissenin Sinopec'e ait olduğu Yanbu Aramco Sinopec Refining (YASREF) ortaklığını kurmuş ve YASREF, Çin'in ilk denizötesi rafineri projesi olmuştur.⁷⁷³ 2019 yılı şubat ayında Çin, en büyük ortak yabancı girişim anlaşmasını Suudi Aramco şirketi ile imzalamıştır. Suudi Aramco ile NORINCO ve Panjin Sincen grupları arasında Çin'in Liaoning eyaletinde 10 milyar dolarlık bir ortak proje için anlaşmaya varılmıştır.⁷⁷⁴

2006 yılında iki ülke Çin'in Hainan Adası'nda petrol depolama tesisi yapılması için ortak karar almıştır. Nükleer enerji alanında ise Hina Nuclear Engineering and Construction Group Corporation (CNECGC), Suudi Nükleer ve Yenilenebilir Enerji Şehri (Saudi Nuclear and Renewable Energy City) ile Suudi Yüksek Isı- Gaz Soğutmalı Reaktör (Saudi High Temperature Gas-Cooled Reactors) lerine ilişkin bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır.⁷⁷⁵ 2017 yılında Çin-Suudi Nükleer Enerji Ortak Komisyonu üçüncü toplantısını gerçekleştirmiş ve taraflar küçük modüler reaktör geliştirme ve spesifik iş birliği programları oluşturma konusunda karar almışlardır.⁷⁷⁶ Çin ile Suudi Arabistan arasında giderek artan bir seyir izleyen ekonomik ilişkilerin son yıllarda en hızlı ivme kazandığı alanlardan bir diğeri altyapı ve ulaştırma yatırımları olmuştur.

Altyapı- ulaştırma:

Altyapı inşasına yönelik iş birliği, Çin-Suudi Arabistan stratejik yakınlaşmasının en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Çin ile Suudi Arabistan arasında imzalanmış olan en önemli ulaştırma projelerinden birisi Mekke'deki Al-Mashaaer Al-Mugaddassah Metro'sunun yapımı projesidir. Hu Jintao'nun 2009 Şubat ayında Riyad'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sırasında Çin Demiryolu Yapı Şirketi (China Railway Construction Corporation-CRCC)'ne verilen proje, 2010 yılında operasyona başlamıştır.⁷⁷⁷ Mekke-Medine yüksek hızlı tren hattının tamamlanması Suudi Arabistan'ın tüm dünya müslümanlarının Hac ibadetlerine daha iyi hizmet vermesini ve bu şekilde Arap ve İslam dünyasındaki konumuna katkı sağlayacak bir projedir. Bu projeye ek olarak 450

⁷⁷³ Yamada, a.g.e., s.124

⁷⁷⁴ Saudi Aramco, "Saudi Aramco signs agreement to form largest Sino-Foreign Joint Venture with NORINCO and Panjin Sincen in China", February 22, 2019. <https://www.saudiaramco.com/en/news-media/news/2019/saudi-aramco-and-norinco>, (e.t. 19.08.2019)

⁷⁷⁵ Chen vd., a.g.e., s.373

⁷⁷⁶ Elaine Li 李益楠, "China-Saudi Arabia Joint Commission on Nuclear Energy", August 28, 2017, <https://nbn.media/china-saudi-arabia-joint-commission-nuclear-energy/>, (e.t. 19.08.2019)

⁷⁷⁷ Yamada, a.g.e., s.129

km'lik Halaman Demiryolu, 2700 km'lik Kuzey-Güney Demiryolu ve Suudi Arabistan'ı diğer Körfez ülkelerine bağlayacak olan 550 km'lik tren hatları şu an inşa listesinde bulunmaktadır.⁷⁷⁸

Suudi Arabistan, Çinli firmaları ülkesinde en az 624 milyar dolarlık altyapı geliştirme projelerine yatırım yapmaları için davet etmiştir. Aynı yıl Çin'in en büyük alüminyum üreticisi Aluminium of China (CHALCO) Suudi şirketleri ile ortaklık kurarak Suudi Arabistan'da alüminyum tesisi inşası için 3 milyar dolarlık yatırım kararı almışlardır. 2017 Mart itibarıyla Suudi ekonomisinde faaliyet gösteren 160 Çinli organizasyon ve 175 Çinli proje bulunmaktadır.⁷⁷⁹

Kral Abdullah ve ÇKP Genel Sekreteri Hu Jintao'nun 2006 ve 2009 yıllarındaki ziyaretleri esnasında birçok karşılıklı anlaşma sağlanmıştır. Saudi Basic Industries Corporation and Saudi Aramco Overseas Company Çin'in petrol ve petro-kimyevi ürünlere ilişkin sanayisine önemli yatırımlar yapmıştır. The Saudi Arabian General Investment Authority (SAGIA) ve Suudi Arabistan Havayolları, Çin yatırımlarını hızlandırmak için Hong Kong'da birer şube açtılar. Özellikle 2006'dan sonra Suudi şirketleri, geniş bir müslüman etnik grup olan Hui'lerin yaşadığı Ningxia bölgesinde helal yemek sanayi alanında önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu dönem boyunca Riyad, Çin'de pek çok caminin yapılması ve Çinli öğrencilerin Suudi Arabistan'a gelmesi için burs olanaklarına fon sağlamıştır.⁷⁸⁰

2016 yılında Çin ve Suudi Arabistan Cizan'da ortak bir sanayi bölgesi kurarak Çinli otomobil, beyaz eşya ve refining şirketlerinin Suudi Arabistan'a gelmesi için teşvik edici bir bölge oluşturmuşlardır. 2017 Ağustos ayında Çin başkan yardımcısı Zhang Gaoli, Çin-Suudi Arabistan üst düzey ortak komisyon toplantısının ikincisini gerçekleştirmek üzere Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve bu toplantıda ticaret ve yatırım, enerji, posta servisleri, iletişim ve medya olmak üzere pekçok alanda yeni iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.

1990 yılında Suudi Arabistan ve Çin arasında diplomatik ilişkilerin başlamasından bugüne kadar geçen sürede iki ülke arasında iş birliğinin çok çeşitli alanlarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Çin-Suudi Arabistan ilişkileri özellikle KYİ ve "2030 Vizyonu" kapsamında giderek derinleşse de ilişkiler hâlâ enerji-ekonomi odaklı bir yapı göstermekte ve askerî-siyasi ittifak özelliği taşımamaktadır.⁷⁸¹ Bununla birlikte ikili ilişkilerin başladığı 1970'li yıllar başta olmak üzere Çin ile

⁷⁷⁸ Chen vd., a.g.e., s.371

⁷⁷⁹ Hughes, a.g.e., s.5

⁷⁸⁰ Foley, a.g.e., s.109

⁷⁸¹ Wang, "China and Saudi Arabia: A New Alliance?"

Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişim sürecinde askerî nitelikli iş birliği ve anlaşmalar önemi yadsınmaması gereken bir yere sahiptir.

4.2.1.3. Askerî İlişkiler

SIPRI tarafından 2019 yılında yayınlanan ve küresel askerî harcama oranlarını gösteren rapora göre 2018 yılında Çin, ABD'den sonra en fazla askerî harcama yapan ikinci ülke olurken Suudi Arabistan üçüncü sıraya yerleşmiştir.⁷⁸² Bununla birlikte küresel silah ithalatı sıralamasında birinci sırada yer alan Suudi Arabistan'ın silah ithalatının %68'i ABD'den gerçekleşirken ABD'yi %16 ile İngiltere ve %4,3 ile Fransa takip etmektedir.⁷⁸³

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilk güvenlik iş birliği resmî diplomatik ilişkilerin kurulmasından beş yıl önce 1985'de Suudi Arabistan'ın Çin'den CSS-2 36 “Doğu Rüzgarı” orta menzilli balistik füzeleri satın alması ile gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan'ın bu füzeleri satın almasından sonra iki ülke arasında güvenlik ilişkilerinin hızlı şekilde ilerleyeceğine yönelik beklenti Batı dünyasında endişeler ortaya çıkarmışsa da ABD-Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ilişkileri, Çin-İran arasındaki ilişkiler ve bu dönemde Çin ile Suudi Arabistan arasında karşılıklı güvenin henüz oluşmamış olması gibi sebeplerle bu beklentiler gerçekleşmemiştir.⁷⁸⁴

Suudi Arabistan yönetimi, 1979 İran İslam Devrimi ve 1980-88 İran-İrak Savaşı sırasında ciddi anlamda bölgesel güvenlik endişeleri yaşamış, bu kapsamda savunma kapasitesini artırmak için ABD'den savaş jetleri ve geleneksel silah alımı yapmak istemiştir. Ancak İsrail'in bu alımlara karşı çıkması sebebiyle Suudi Arabistan ABD'den istediği savaş uçaklarını alamamış ve Çin, Suudi Arabistan'a orta menzilli füze sağlayacak alternatif ülke olarak ortaya çıkmıştır. 1980'lerin ortalarına denk gelen bu dönemde Çin'in Suudi Arabistan'a füze satmak istemesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi bu satışlardan sağlanacak finansal kazancın yüksek olması, ikincisi ise bu satışlar aracılığı ile Çin'in Ortadoğu'da ABD'nin müttefiki olan bir devlet üzerinde siyasi etki oluşturma fırsatı kazanacak olmasıdır. Çin ile Suudi Arabistan arasında gizli tutulan bu ilk temaslardan birkaç yıl sonra bölgesel ve küresel politikanın dinamikleri ve güç yapısı önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. 1989'da Berlin Duvarı yıkılmış, 1991'de Sovyetler Birliği dağılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Suudi Arabistan, ABD'nin hegemonyasını daha şiddetli şekilde hissetmeye başlamış ve aynı dönemde Çin, küresel sistemde etkileri hissedilen yükselen bir güç olmaya

⁷⁸² SIPRI, Trends in World Military Expenditure- 2018, Fact Sheet April 2019, https://sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018_0.pdf, (e.t. 18.08.2019).

⁷⁸³ SIPRI, Trends in International Arms Transfers- 2018, Fact Sheet March 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf, (e.t. 18.08.2019).

⁷⁸⁴ Kéichichian, a.g.e., s.3

başlamıştır.⁷⁸⁵ Bu dönemden sonra askerî ilişkilere yönelik en önemli atılım, 2000’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Özellikle Kuşak Yol İnisiyatifi ile Ortadoğu ilişkileri için stratejik bir çerçeve belirleyen Çin, Suudi Arabistan’a 2008-2011 yılları arasında 700 milyon dolarlık silah satışı gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında derinleşen bu güvenlik iş birliği Çin donanmasının 2010 yılında ilk kez Cidde’ye bir “iyiniyet” ziyaretinde bulunması ile de ortaya konmuştur.⁷⁸⁶

4.2.2. Çin – Suudi Arabistan İlişkilerinde Ayırt Edici Unsurlar: Çin – Suudi Arabistan İlişkilerinde Ayırt Edici Unsur Olarak Suriye İç Savaşı’nın Analizi

2011 Arap Baharı olayları kapsamında Ortadoğu’da başlayan sivil halk gösterileri, Suriye’de farklı bir boyut kazanarak iç savaşa ve küresel büyük güçler ile bölgesel liderlik rolünü elde etmek isteyen güçlerin Ortadoğu’da nüfuz alanlarını yeniden belirlemeye çalıştıkları bir vekalet savaşına dönüşmüştür.⁷⁸⁷ Suudi Arabistan ve Çin, Arap Baharı kapsamında meydana gelen ayaklanmaları tehdit edici bulmakta ve bu olaylara karşı ortak görüşü paylaşmaktadırlar. Ancak iki ülkenin Suriye İç Savaşı konusundaki görüşleri birbirinden ayrılmaktadır.⁷⁸⁸ Bu anlamda Suriye Krizi, bölgesel ve küresel siyasal dinamikler üzerinde kalıcı olabilecek değişimleri ortaya çıkarmış, Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde kırılma noktası yaratarak karşılıklı ilişkilerin geleceğini şekillendirme niteliği kazanmıştır. Nitekim Ortadoğu’da izlediği dış politika kapsamında Çin, Suudi Arabistan ile karşılıklı ilişkilerini kapsamlı stratejik ortaklık düzeyine yükseltmiş, enerji ve ekonomik iş birliğinde giderek artan bir karşılıklı bağımlılık geliştirmiştir. Bununla birlikte Suriye Krizi’nde ortaya çıkan dinamikler, Pekin ile Riyad’ın karşıt kamplarda konumlanmasına yol açmıştır. Pekin’in Suriye Krizi’nde Beşar Esad’ın iktidarda kalmasına yardımcı olma politikası çeşitli Suudi gazeteleri tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Riyad, Çin’in Suriye Krizi’ne ilişkin BM kararlarını veto etmesini memnuniyetsizlikle karşılamıştır. Dahası Suudi liderler 2012-2013 yılları arasında Körfez İşbirliği Konseyi ile Çin arasındaki stratejik diyaloga karşı memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.⁷⁸⁹ Bunun üzerine Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri bu konudaki memnuniyetsizliklerini göstermek üzere Çin-Körfez İşbirliği Stratejik Diyalogu’nun üçüncü yıllık toplantısını tek taraflı olarak ertelemiş ve Çin liderlerine “Suriye’deki pozisyonunu gözden geçirmesi” çağrısında bulunmuşlardır.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ Scobell ve Nader, a.g.e., s.25

⁷⁸⁶ Wang, “China and Saudi Arabia: A New Alliance?”

⁷⁸⁷ Suriye İç Savaşı’nın vekalet savaşlarına dönüştüğü yönündeki argüman için bkz. Muharrem Ekşi, “The Syrian Crisis as a Proxy War and the Return of the Realist Great Power Politics”, **ANKASAM, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Hybrid Warfare Special Issue, 1 (2), 2017, s.107

⁷⁸⁸ Scobell ve Nader, a.g.e., s.32

⁷⁸⁹ Kéchichian, a.g.e., s.3

⁷⁹⁰ Yamada, a.g.e., s.134

Bu kapsamda Ortadoğu'nun müslüman devletleri ile ilişkilerinde Suudi Arabistan'ı stratejik konumda gören Çin için Suriye Krizi, önemli bir dış politika çıkamazı ortaya çıkartmıştır. Suriye Krizi sonrası ortaya çıkacak olan jeopolitik görünümü şekillendirmek üzere bölgesel ve küresel dış güçlerin krize yönelik tutumları genel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre Suriye Krizi'ndeki taraflardan birisi Suriye'de Esad rejiminin yönetimde kalmasını isteyen ve rejim güçlerine destek veren İran ve Rusya iken diğer taraf Esad rejimine karşı olan ve Suriye'deki muhalif güçleri destekleyen Türkiye, Suudi Arabistan, Körfez İşbirliği Örgütü üyesi ülkeler, ABD ve NATO'dur.⁷⁹¹ Bu konumlanış içerisinde Çin için Suriye'deki en önemli konu "devlet egemenliği" ve "diğer devletlerin iç işlerine karışmama" ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda Çin, Suriye'de Rusya'nın izlediği politikaya riayet etmekte ve Suriye'ye yapılacak dış müdahalelere karşı çıkmaktadır. Suudi Arabistan ise ABD ve Batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilecek bir dış müdahaleye destek vermekte ve Ortadoğu'daki en büyük rakibi İran tarafından desteklenen Esad rejiminin düşürülmesini istemektedir.⁷⁹²

Çin'in Suriye ile ikili ilişkileri bağlamında Suriye Krizi'nin Pekin için önemli bir tehdit veya fırsat oluşturmadığı yönünde algılar mevcut olsa da Suriye Krizi, Çin dış politikasının genel hedefleri kapsamında önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. 2011 yılında Suriye Krizi başlamadan önce Suriye'nin en büyük ticari partneri olan Çin, AB'nin 2011 yılında başlattığı ambargodan sonra Suriye'den ham petrol alımını durdurmuştur.⁷⁹³ Suriye'de yüksek ekonomik çıkarlara sahip olmamakla birlikte Çin, bölgedeki istikrarsızlığın yayılma etkisi göstermesinden endişe ettiği için Suriye'deki yönetimin statükosunu ve sorunların barışçıl çözümünü teşvik etmiş, bu politika ise Suudi Arabistan tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.⁷⁹⁴ Suriye'deki krizin şiddetlenmesi üzerine özellikle G20 dönem başkanlığı süresince Çin, G20 üyesi ülkeleri teröre karşı savaşta inisiyatif almak üzere örgütlenme çabasında olmuştur. Buna paralel olarak Çin'in yeni atanan Suriye elçisi Xie Xiaoyan 解晓岩, Rusya'nın Suriye'ye askerî müdahalesini de uluslararası çapta teröre karşı mücadele çerçevesinde destekleyen açıklamalarda bulunmuş ancak Pekin yönetimi Rusya'nın yanında Suriye'ye müdahale etmekten kaçınmıştır.⁷⁹⁵ Bu kapsamda Pekin'in Suriye politikasını şekillendirdiği en önemli hareket alanını BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye Krizi'ne yönelik alınacak kararlarda kullandığı oylar oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda Çin'in Suriye Krizi'ne yönelik görüşmelerde ne yönde karar kullandığı tablo olarak gösterilmiştir.

⁷⁹¹ Zülfqar, a.g.e., s.134

⁷⁹² Scobell ve Nader, a.g.e., s.32-33

⁷⁹³ Courtney, a.g.e., s.6

⁷⁹⁴ Duan, a.g.e., s.22

⁷⁹⁵ Çağdaş Dedeoğlu, "Çin'in Büyük Stratejisi Açısından Suriye", **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, (Ed.) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, Beta Basım, İstanbul, 2016, s.409

Tablo 17: BMGK Suriye Görüşmelerinde Çin'in Kullandığı Oylar

BM Çözümü	Çözümün Amacı	Çin'in Kullandığı Oy
S/2011/612 4 Ekim 2011	<ul style="list-style-type: none">• Suriye'yi kınama• Sivillere karşı güç kullanımını devam ederse Suriye'ye karşı yaptırım uygulama	Ret
S/2012/77 4 Şubat 2012	<ul style="list-style-type: none">• Çatışmanın tüm taraflarına şiddeti durdurmaları çağrısında bulunmak• Arap Ligi üyesi devletlerin 22 Ocak 2012'de almış oldukları Suriye kararını uygulamalarını talep etmek	Ret
UNSCR 2042 14 Nisan 2012	<ul style="list-style-type: none">• Suriye İç Savaşı'nda gözlemci kuvvetlerin konuşlandırılması	Kabul
UNSCR 2043 21 Nisan 2012	<ul style="list-style-type: none">• BM Suriye Gözetim Misyonu (UNSMIS) kurulması	Kabul
S/2012/538 19 Temmuz 2012	<ul style="list-style-type: none">• Yerleşim bölgelerindeki askeri birliklerini ve ağır silahlarını geri çekmesi için Esad rejimine 10 günlük süre tanınması• Kurallara uymayan aydınlar için yaptırım kararı alınması	Ret
S/2014/348 22 Mayıs 2014	<ul style="list-style-type: none">• Suriye Krizi'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmesi	Ret
2165 14 Temmuz 2014	<ul style="list-style-type: none">• Sınır-ötesi yardım koridorunun kullanılması• Yaptırım tehdidi	Kabul
S/RES/2254 18 Aralık 2015	<ul style="list-style-type: none">• Krize yönelik siyasi çözüm ihtiyacını ortaya koymak	Kabul
S/2016/846 8 Ekim 2016	<ul style="list-style-type: none">• Rus ve Suriye hava kuvvetlerine ait uçaklar tarafından Halep zerinde gerçekleştirilen hava bombardımanına son verilmesi• İnsani yardım ulaştırılması ve ateşkesin yeniden başlatılması	Çekimser
S/2016/1026 5 Aralık 2016	<ul style="list-style-type: none">• Kuşatma altında bulunan Halep'te yedi günlük ateşkes ilan edilmesi	Ret
S/2017/172 28 Şubat 2017	<ul style="list-style-type: none">• Kimyasal silah kullandığı iddia edilen Suriye yönetimine karşı yaptırım kararı almak	Ret
S/2017/315 12 Nisan 2017	<ul style="list-style-type: none">• Kuzey Suriye'de kimyasal silah kullandığından şüphe duyulan Suriye yönetimini kınamak ve bölgede konunun araştırılması çağrısında bulunmak	Çekimser

Kaynak: Courtney J. Fung (2018). "Separating Intervention from Regime Change: China's Diplomatic Innovations at the UN Security Council Regarding the Syria Crisis", The China Quarterly, s.7.

Çin'in BMGK'de Suriye Krizi'ne yönelik olarak kullanmış olduğu oylar ve tutum karşısında Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri hayal kırıklığına uğramıştır. Pekin'in Suriye politikasına tepki olarak ertelenen Çin-Körfez İşbirliği Stratejik Diyaloğu toplantısını II. Cenevre Konferansı'ndan birkaç gün önce gerçekleştirme kararı alan Körfez ülkeleri bu yolla Çin'in tutumunu etkilemek için

stratejik bir taktik izlemişlerdir. ⁷⁹⁶ Cenevre Konferansı olarak da bilinen Suriye Sorunu Eylem Grubu Dışişleri Bakanları Toplantısı, Çin'in Suriye politikasındaki temel tutumunu göstermiş olduğu bir diğer uluslararası platformdur. Pekin, 30 Haziran 2012'de Cenevre'de alınan ve Hillary Clinton tarafından açıklanan Suriye'de bir geçiş hükümeti kurulması ve Beşar Esad'ın bu hükümette rol oynamayacak olmasına yönelik kararı kabul etmiş⁷⁹⁷ ancak aynı yıl Paris'te düzenlenen III. Suriye Halkının Dostları Grubu toplantısına katılmayarak Rusya ile süreci boykot etmiştir. ⁷⁹⁸

Esad rejimine karşı muhalif tutum izleyen ve Suriye'deki muhalif grupları destekleyen Suudi Arabistan ile Esad rejiminin yönetimde kalmasını savunan Çin arasında ilişkilerin gerilmesi üzerine 2012 Mayıs ayında Pekin, "Suudi Arabistan ile Suriye Krizi üzerindeki anlaşmazlığın iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilememesi gerektiği" yönünde bir açıklama yapmıştır. ⁷⁹⁹ Mevcut dinamikler çerçevesinde Riyad ve Pekin yönetimleri, Suriye krizi üzerindeki anlaşmazlıklarını karşılıklı ilişkilere zarar verecek bir duruma getirmekten kaçınmaktadırlar.

4.3. İran ve Suudi Arabistan Örnekleri Üzerinden "Çin Modeli" nin Farklılığının Açıklanması

Uluslararası politikada Ortadoğu'yu tanımlayan karakteristik özellikler ekonomik geri kalmışlık, siyasi istikrarsızlık, İslamın sosyal ilişkileri düzenleyen temel kurallar bütününe sunması ile Britanya, ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin bölgesel sorunları yönlendirmekteki hâkim rolleri olmuştur. Ortadoğu'yu tanımlamakta kullanılan bu ayırt edici özelliklerin bölgenin coğrafi, tarihi veya kültürel yapısından kaynaklandığına yönelik söylemlerin aksine bugün Ortadoğu ülkeleri arasında "özgün ve yeni bir kalkınma modeli" ile gelişmenin mümkün olacağına yönelik inanç ağırlık kazanmaktadır. Nitekim Cleveland, Ortadoğu'yu kapsamlı şekilde analiz ettiği kitabında II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan bağımsız rejimlerin acil toplumsal ve ekonomik sorunları çözmekteki başarısızlıklarının Ortadoğu'da yabancı ideolojilere karşı giderek artan bir düş kırıklığı ortaya çıkardığını söylemektedir. ⁸⁰⁰ Bu nedenle, Ortadoğu ülkeleri arasında gelişmeyi sağlayacağına inanılan özgün kalkınma modeli ve bu amaçla ortaya çıkan siyasi eylemler, 1970'lerden itibaren Batı karşıtı bir nitelik kazanmaya başlamış ve İran'da 1979 İslam Devrimi'nin meydana gelmesi, Suudi Arabistan'da Vahhabi inancının uluslararası çapta desteklenmesi ile ilk kez görünür olmaya başlamıştır. Fakat 1990'lardan itibaren Taliban ve El-Kaide gibi örgütlerin Batı karşıtı eylem ve söylemler benimseyerek İslamın aşırı ve siyasi yorumu ile bölgesel çapta etkinlik kazanmaları, 2001

⁷⁹⁶ Yamada, a.g.e., s.134

⁷⁹⁷ Stephen Kaufman, "U.N. Security Council Now United Behind Syria Plan, Clinton Says", **Philadelphia News**, July 4 2012, <https://thephilanews.com/u-n-security-council-now-united-behind-syria-plan-clinton-says-33134.htm> (e.t. 25.07.2019)

⁷⁹⁸ Dedeoğlu, a.g.e., s.410

⁷⁹⁹ Yamada, a.g.e., s.133

⁸⁰⁰ Cleveland, a.g.e., s.494

ve 2003 savaşları sonrasında ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle pekişmiş ve Ortadoğu bu kez de DEAŞ gibi oluşumların ortaya çıkması ile yeni bir siyasal söylemin ve eylemler bütününe merkezi haline gelmiştir. Bölgedeki İslami diriliş olgusunun başlangıcı, Ortadoğu ülkelerinin ödünç aldıkları ideolojilere ve kültürlerle karşı düş kırıklığını somut şekilde yaşadıkları tarih olan İsrail ile 1967’de gerçekleşen Haziran Savaşı olarak görülmektedir. Cleveland’e göre İslami dirilişin ardındaki itici güç, değişikliği reddetme değil; Ortadoğu’da Batılı ve diğer yabancı kalkınma modellerine bağımlılığın reddedilmesidir.⁸⁰¹

Bununla birlikte Ortadoğu, konjonktürel değişimlerden ziyade yapısal sürekliliklerin ağır bastığı bir coğrafya olma özelliği göstermektedir. Bölge devletleri ABD ve Rusya merkezli ideolojiler ve kalkınma modelleri ile ortaya çıkan hayal kırıklıklarını siyasi İslam’ın farklı yorumları ile gidermeye çalışmış olsalar da büyük güçlerle ilişkilerinin niteliği açısından Ortadoğu hâlâ bölge dışı güçlerin etkili olduğu bir yapıya sahiptir. Bölgenin siyasi tarihinde belirli dönemler için hâkim güçler olan Britanya, ABD, Fransa ve Rusya’ya ek olarak bugün Çin de siyasi ve ekonomik anlamda Ortadoğu’da etki alanı oluşturmaya başlayan dış güçlerden birisi haline gelmiştir. Nitekim 1990’lardan itibaren uluslararası ekonomik sistemde yükselen bir güç olarak etkisi hissedilmeye başlayan Çin, bugün Ortadoğu’nun hemen bütün devletleri ile yapıcı bir ilişki içerisinde. Pekin’in Ortadoğu’da yürütmüş olduğu yoğun diplomasi ekonomik ve siyasi sonuçları 2006 yılından sonra hissedilir şekilde görünmeye başlamıştır. Bugün Ortadoğu’nun en büyük ihracat partneri olan ve bölgeye yönelik çok büyük altyapı yatırımları olan Çin, kültürel politikalar ile de Ortadoğu’daki yumuşak gücünü artırmaya çalışmaktadır. Pekin’in bu politikaları 2009 yılında ABD’de Obama yönetiminin iktidara gelerek Ortadoğu’daki varlığını azaltma yönündeki vizyonunu açıkladığında farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra uluslararası akademik ve siyasi çevrelerde ABD’nin etkisini kaybettiği Ortadoğu’da Çin’in “yeni hegemon güç” olma yönünde bir strateji izlediği yorumları yaygın şekilde kabul edilmeye başlamıştır. Çin’in ekonomik gücünün yanı sıra küresel politikada artan etkisi, ABD’nin Ortadoğu’daki varlığını azaltmaya yönelik politikaları ve 2008 Finans Krizi sonrasında Avrupa ülkelerinin Ortadoğu’dan yaptığı ithalatın azalması gibi sebepler bölge ülkelerinin de Çin’e yaklaşımını şekillendirmiştir. Bu kapsamda Çin örneğinde görülen ve Batılı kalkınma modelinin karşısında Pekin Mutabakatı olarak adlandırılan düzenlemeleri kendileri için alternatif olarak gören Ortadoğu ülkeleri, Çin’i kendilerine ekonomik ve siyasi destek sağlayabilecek yeni büyük güç olarak görmektedirler. Sonuç olarak Ortadoğu ülkeleri için kalkınma modelinin ithal edildiği coğrafya değişmiş olsa da küresel sistemin etkili ve büyük güçleri ile bölgesel ilişkileri dengeleme politikası süreklilik göstermektedir.

Ortadoğu’da bölgesel güçler arasındaki hâkimiyet mücadelesinin bir büyük güce dayanılarak sürdürülmesi politikası özellikle Soğuk Savaş rekabeti içerisinde ABD ve Sovyetler Birliği’nin

⁸⁰¹ Cleveland, a.g.e., s.485-486

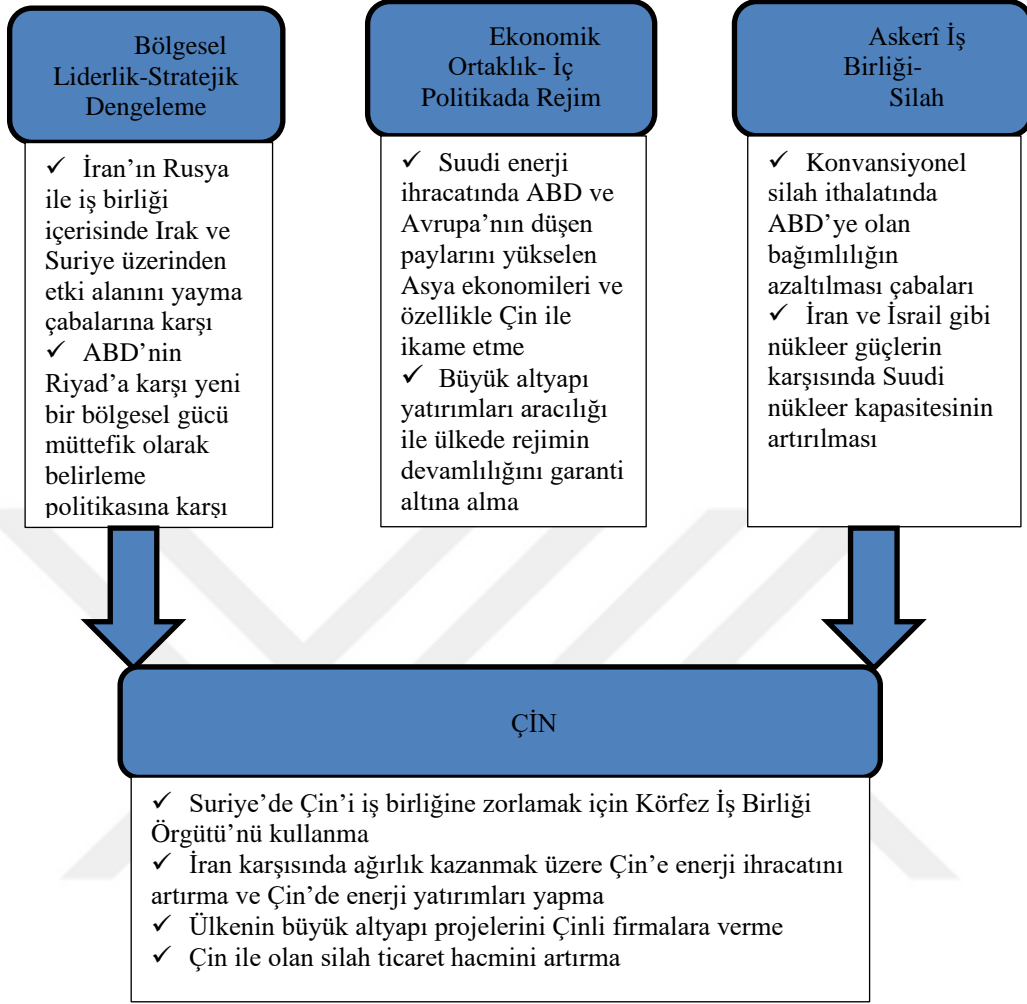
bölgeye girişini kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Bölgesel politikanın bu dinamikleri kendisini en fazla Suudi Arabistan ve İran'ın ABD ve SSCB ile ittifak içerisine girerek birbirlerine karşı bir etki alanı yaratma mücadelesinde açığa çıkarmıştır. Bu yapı içerisinde ABD, İran'a karşı Suudi Arabistan'ı desteklerken SSCB ve Rusya Federasyonu Suudi Arabistan karşısında İran'ın yanında yer almıştır. Fakat 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinin bozulması, 2005'de İran'da Batı karşıtı grubun temsilcisi olan Amhedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi gibi faktörler Ortadoğu'da stratejik dengeleri ve büyük güçlerin konumlanmalarını değiştiren bir etki ortaya çıkartmıştır. Böyle bir ortamda hem Suudi Arabistan hem de İran birbirlerine karşı dengeleyici güç olarak Çin'e dönmüşlerdir. Nitekim Suudi liderlerin özellikle Arap Baharı'ndan sonra bölgesel güvenliğe ilişkin sorunlara bakış açısı, bölgede İran'ın etkisinin artması endişesi ile şekillenmiştir. Bu sebeple Suudi Arabistan İran'ın yalnızca Irak'ta değil Suriye, Lübnan, Filistin, Bahreyn, Yemen, Afrika ve Güney Asya'nın bir kısmındaki faaliyetlerini de tehlikeli ve provakatif görmektedir.⁸⁰²

Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel liderlik rekabeti her iki ülkenin de dış politikalarındaki sınırlılıklar sebebiyle Çin'in en uygun müttefik ülke olarak tercih edilmesine yol açmaktadır. Suudi Arabistan iç siyasi düzenini Vahhabiliğin düzenleyici kurallar bütünü oluşturduğu sıkı bir monarşiye dayandırmaktadır. Kral ve ailesinin sıkı otoritesi ve dinî kuralların katı şekilde uygulanmasına bağlı olan monarşik düzenin sürdürülebilmesi için Suudi liderler, enerjiye dayalı ekonomik refahı sürdürülebilir kılmamanın baskısı altındadır. Kurulduğu yıllardan itibaren dış güvenliğini Ortadoğu'da hâkim güçler olan Britanya ve ABD'nin koruyucu şemsiyesi altında kalarak sağlayan Suudi Arabistan, ABD'nin kayagazı üretimine başlaması ve Suudi petrolüne olan bağımlılığını azaltmasının yarattığı jeopolitik değişim sürecinde yeni bir konum belirleme ihtiyacı içerisinde. ABD ile değişmekte olan ilişkilerinin yanında Suudi Arabistan'ın bölgesel güvenlik hesaplamalarında Pekin'in "önemli bir alternatif" olarak ortaya çıkmasını sağlayan diğer faktörler (a) İran tehdidi (b) Askerî güç (c) Terörizm (d) Siyasi faktörler (e) Nükleer seçenek olarak sıralanmaktadır.⁸⁰³ Tüm bu faktörler arasında Ortadoğu'da etkisini artıran İran'ın yalnız bırakılması ve Pekin'in desteğinin alınması Suudi liderleri motive eden en önemli stratejik faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu stratejik bakış açısı içerisinde Suudi Arabistan'ın Çin ile ilişkilerini aşağıdaki diagram üzerinden özetlemek mümkündür.

⁸⁰² Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.12

⁸⁰³ Al-Tamimi, "China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?", s.14-15

Şekil 16: Suudi Arabistan – Çin İlişkilerinin Stratejik Unsurları

Bu diagramın da gösterdiği üzere Suudi Arabistan'ın Pekin ile ilişkilerinde temel güvenlik kaygısı İran ve ABD üzerinden ortaya çıkmaktadır. İran karşısında Çin'in desteğini almadan ABD ile ilişkilerini tam anlamıyla kesmeyen Riyad, bölgesel güvenliğin temel stratejik denge unsurlarını Çin'e ağırlık vererek bir araya getirmektedir. Nitekim 2017 yılında yaptığı konuşmada Suudi Arabistan Kralı Faysal "Çin'in Ortadoğu'da daha önemli bir rol oynamasını ümit ettiğini" dile getirmiş⁸⁰⁴ ve yakın gelecekte bu stratejik dengelemenin devam edeceğinin işaretlerini vermiştir.

Çin ile Suudi Arabistan arasında giderek stratejik bir boyut kazanan ilişkilerin niteliği, Çin'in Ortadoğu'daki diğer müttefiki İran ile ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte Çin-İran ilişkileri yalnızca Çin'in bölgesel siyasi duruşu ile değil Pekin'in ABD ile ilişkileri tarafından da belirlenen karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu kapsamda Çin-İran ilişkilerinde en önemli boyutlardan birisi olan enerji ticareti Suudi Arabistan'ın artan etkisi ile birlikte yeni bir döneme

⁸⁰⁴ MacGillivray, a.g.e., s.14

girmiştir. Nitekim Ortadoğu'daki nüfuz alanını genişletirken en önemli denge unsurlarından birisi olan İran'ı kaybetmek istemeyen Çin, diğer yandan Ortadoğu'da hâkim güç olan ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmaya çalışmaktadır. Pekin'in Ortadoğu'da hegemon güç olmaya çalıştığı yönündeki yorumlara karşı Çin'in mevcut hegemon güç ile bir orta yol bulmaya çalıştığını göstermesi açısından İran ile ilişkilerin değişen niteliği özellikle önemlidir. Basra Körfezi'nde 2003 Irak Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan en önemli dinamiklerden birisini oluşturan yeni enerji jeopolitiği, ABD'nin İran'ı daha fazla sistem dışına iterken Suudi Arabistan'ın Pekin'e enerji sağlayan başat ülke haline gelmesine yol açmıştır. Buna göre Çin'in İran'dan gerçekleştirdiği petrol ithalatı 2000 ile 2009 arasında üç kat artış göstermesine karşın Suudi Arabistan'dan Çin'e 2002-2009 arasında gerçekleşen petrol satışı tam yedi kat artış göstermiştir. İran yalnızca 2001 yılında Çin'e ham petrol sağlayan birinci ülke olurken 2001'den sonra tam sekiz yıl art arda Suudi Arabistan birinci sırada yer almıştır. Washington'un petrol ithalatı için Çin'in Suudi Arabistan'a yönelmesi konusundaki çağrısına Pekin kayıtsız kalmamış fakat İran ile ilişkilerini tamamen koparmaktan da kaçınmıştır.⁸⁰⁵ Garver, Çin'in İran politikasını "birbiri ile çelişen çıkarların dengelenmesi" olarak yorumlamaktadır. Buna göre Pekin, hem İran'dan yaptığı enerji ithalatının kesintiye uğramamasını ve enerji sektöründeki yatırımlardan sağlanan kazancı hedeflerken diğer yandan ABD ile ilişkilerini geliştirmenin peşindedir. Bununla birlikte Pekin ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınsa da Çin'in Basra Körfezi'nde "hegemonya-karşıtı" bir duruşu olduğunu söylemek için bazı somut kanıtlar da mevcuttur.⁸⁰⁶

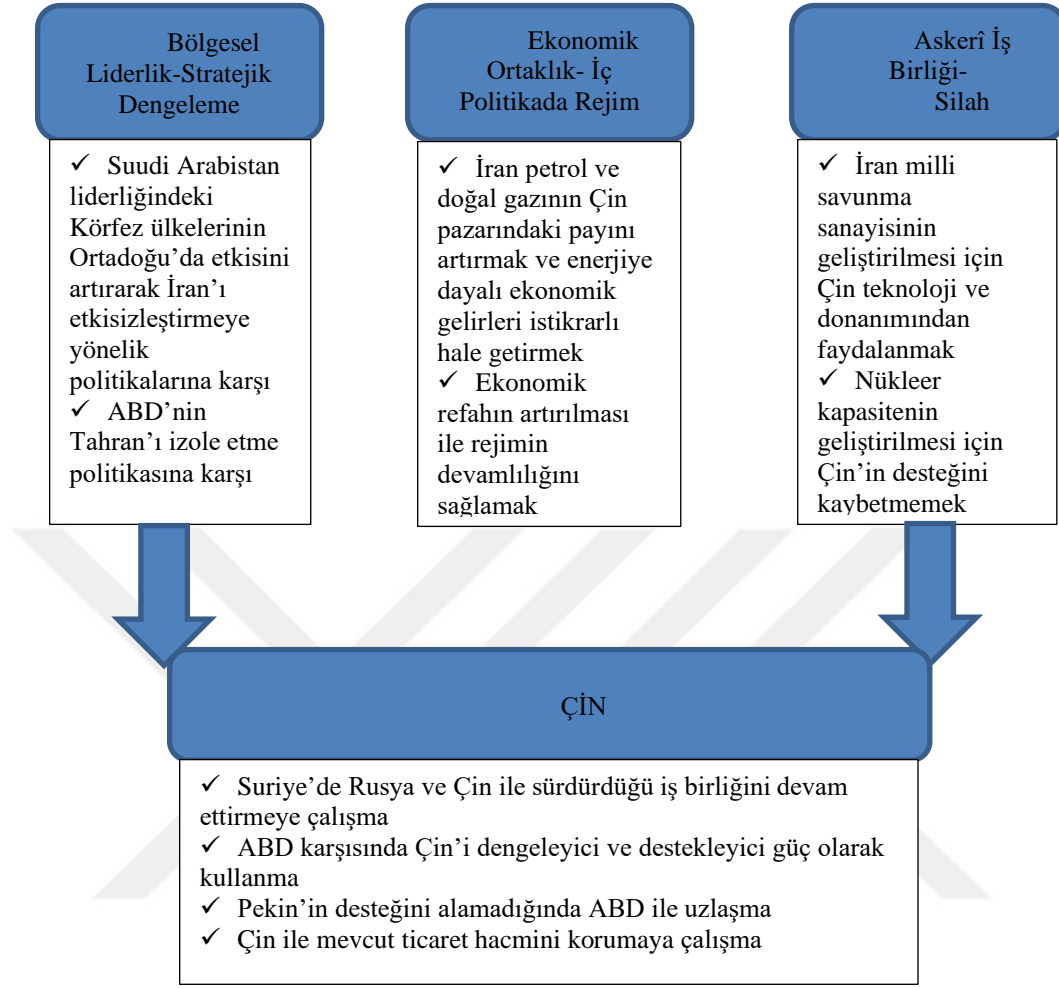
Çin'in hegemonya karşıtlığına vurgu yapan dış politika söylem ve tutumlarının en açık şekilde gözlenebildiği bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Siyasi tarihi boyunca büyük güçlerin sömürge ilişkileri kurduğu Ortadoğu, Pekin'in bölgesel ilişkilerini geliştirebilmek için sömürge karşıtlığı söyleminin kullanılabilmesi için en uygun zemini sağlamaktadır. Nitekim bölgede herhangi bir sömürge geçmişi olmayan Pekin, özellikle İran ile ilişkilerinde yakın tarihte Ortadoğu'da hâkim olan Batılı ülkelerin sömürge yönetimlerine atıf yapmaktadır. Bu kapsamda kendi tarihindeki "utanç yüzyılı" olarak adlandırdığı dönemin hatıralarını canlı tutan Çin, İran'ın bugün maruz bırakıldığı dışlanmaya karşı sömürge karşıtlığı üzerinden bir ortak payda bulmaktadır. Bu konuda Çin medyası, politikacıları ve bilim insanları ABD'nin 1991 ve 2003'teki Irak müdahalelerini ve İran'a yönelik politikasını ABD'nin bölgedeki hegemonyasını artırmak istemesinden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadırlar.⁸⁰⁷

⁸⁰⁵ Garver, "China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", s.78

⁸⁰⁶ Garver, "Is China Playing a Dual Game in Iran?", s.77

⁸⁰⁷ Garver (2011). "Is China Playing a Dual Game in Iran?", s.78

Şekil 17: İran – Çin İlişkilerinin Stratejik Unsurları

Yukarıdaki şekilde özetlendiği üzere İran'ın Ortadoğu'daki özgün konumu, bölge ülkeleri ve ABD ile ilişkileri Çin'in Tahran ile ilişkilerinin hegemonya karştı bir zemine yerleşmesine sebep olmaktadır. İran-Çin ilişkilerinin bu özelliği doğrudan İran iç siyasetindeki gelişmelere bağlı olarak şekillenmektedir. İran yönetimi ülke içindeki meşruiyetini Batı karşıtlığı üzerinden kurguladıkça Çin-İran ilişkileri de ABD karşıtlığını temel alan bir söylem ile şekillenmeye başlamaktadır. Pekin için İran ve ABD arasındaki gerilimin belirli bir düzeyde kalarak devam etmesi önemli bir pazarlık gücü oluştursa da Çin, bölgede gerilimleri düşürmeye çalışan arabulucu büyük ülke rolünü oynamaya özen göstermektedir. Bu kapsamda en önemli örneklerden bir tanesi 2016 yılında yaşanmıştır. 2 Ocak 2016'da Suudi Arabistan ülkenin önde gelen Şii din adamlarından biri olan Nimr al-Nimr'i idam etmiş ve bu haber üzerine İran'da Suudi Arabistan büyükelçiliğine bir saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırı üzerine Suudi Arabistan İran ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Somali, Bahreyn, Cibuti, Katar ve Sudan da Suudi Arabistan'ı izlemişlerdir. Bundan kısa bir süre sonra İran, Suudi liderliğindeki koalisyon güçlerinin Yemen'deki hava saldırısı sırasında İran büyükelçiliğine saldırı düzenlediğini iddia etmiş ve ilişkiler iyice gerilmiştir. İki ülke arasındaki gerilimin yatıştırılması için

Pekin yönetimi, Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Ming'i Suudi Arabistan ve İran ile görüşmek üzere bölgeye göndermiştir.⁸⁰⁸

İran-İrak Savaşı, 1991 ve 2003 savaşları, Suriye ve Katar krizleri, Ortadoğu'da İran ve Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı güvensizliğin yatıştırılmasına imkân tanımamıştır.⁸⁰⁹ Bu siyasi atmosfer içerisinde İran ve Suudi Arabistan arasında kurmaya çalıştığı denge siyaseti Çin'in hem bölgesel hem de küresel siyasette oluşturmaya çalıştığı imajın bütünleyici bir parçası olarak belirmektedir. Bununla birlikte bu siyaset en fazla ABD karşısında konum belirleme çabalarının bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim enerji ithalatında İran'ın payının azaltılarak Suudi Arabistan'ın payının artırılması, nükleer program kapsamında İran'a uygulanacak yaptırımların desteklenmesi buna karşın Suriye'de İran ve Rusya ile ortak hareket edilmesi ve İran'a üçüncü ülkeler aracılığı ile silah ve donanım satışının devam etmesi gibi birbiri ile çelişir gibi görünen unsurlar esasında Çin'in ABD ile ilişkilerini yürütmeye çalışmasının gerektirdiği zorunluluklar ile şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da hegemon güç olduğu kabul edilen ABD'nin bölgede izlediği stratejiye doğrudan karşı çıkmamak Pekin'in yürüttüğü Ortadoğu diplomasisinin temelini oluşturmaktadır. ABD'nin Ortadoğu stratejisinin iki kilit unsuru petrol kaynaklarına ulaşım ve İsrail'in güvenliği olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün öneminin artması ve özel olarak Ortadoğu petrolünün Batılı ekonomiler açısından önem kazanması ABD'nin bölgeye ilgisinin artmasına yol açmış ve bu kapsamda izlenen politikanın ağırlık merkezini Suudi Krallığı üzerindeki hâkimiyet oluşturmuştur.⁸¹⁰ Ancak Ortadoğu'da Sovyet komünizmi ve emperyalizme karşı savaşmak üzere Suudi öncülüğünde Vahhabiliğin desteklenmesi politikası, İran'da 1979'da meydana gelen İslam Devrimi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Suudi Arabistan ile ilişkileri en üst noktasına ulaşmış olsa da ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra Suudi yönetimini sert şekilde eleştirmiş ve ABD-Suudi ilişkileri zayıflamaya başlamıştır. Bu gelişmeye ek olarak 2001 ve 2003 savaşları ile Irak ve Afganistan'da oluşan iktidar boşluğu, İran'ın bölgede güç kazanmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, ABD'nin bölgedeki hegemonyasını zayıflatırken Çin'in izlediği dış politika hem Suudi Arabistan hem İran ile "kapsamlı stratejik ortaklık" seviyesine yükselmiştir. Fakat Pekin, bölgede izlediği diplomasiinin hegemonya oluşturma ve ABD'nin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatma yönünde bir algı oluşturmaması için önemli stratejik manevralar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda 2001 sonrası "teröre karşı savaş"ta ABD ile iş birliği, 2006 sonrası İran nükleer programı konusunda uzlaşma ve Libya'da yaptırımlara onay verilmesi gibi politikalarda Pekin, bölgenin mevcut hâkim gücü ile uzlaşma noktaları olduğunu ve dış politika

⁸⁰⁸ Shannon Tiezzi, "China's Stake in the Saudi Arabia-Iran Clash", *The Diplomat*, January 08, 2016, (e.t.26.08.2019)

⁸⁰⁹ MacGillivray, a.g.e., s.10

⁸¹⁰ Achcar, a.g.e., s.319

ilkeleri çiğnenmedikçe iş birliğine hazır olduğunu göstermiştir. Nitekim Mearsheimer ile yaptığı söyleşide Brzezinski, Çinli liderlerin Çin'in küresel üstünlüğünü sağlamak için en doğru yolun ihtiyatlı bir nüfuz kazanma politikası olduğunu kabul ettiklerini ve bu sebeple Çin'in geçmişte büyük güç statüsüne erişmeye çalışan birçok devletten çok daha esnek ve derinlikli bir görüntü verdiğini söylemiştir.⁸¹¹ Ancak, Suriye'de devam etmekte olan krizde gösterdiği tutum ile Pekin Ortadoğu'da şekillenmekte olan yeni jeopolitik konumlanmada dolaylı yoldan aktif rol alacağını ve çıkarlarının gerektirdiği ölçüde ABD'nin karşısında durabileceğini göstermektedir. Nitekim Çin'in Suriye'deki çıkarları açısından bir başka önemli boyut Suriye Krizi'nin Çin diplomasisi açısından rüştünü ispat ortamı yaratmasıdır.⁸¹² Gerçekten de Suriye'de meydana gelen krize karşı Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde izlemiş olduğu tutum, son dönemlerde müdahale konusunda daha esnek politikalar izleyen tutumundan ayrılması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁸¹³

Bu çerçeve içerisinde analiz edildiğinde Çin'in Suriye Krizi'ne ilişkin olarak yürütülen BM çabalarında yaptırımlara onay vermemesinin temel gerekçesini Libya örneğinde uluslararası toplumun gösterdiği tutum oluşturmaktadır. Buna göre Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasını öngören fakat Muammer Kaddafi'nin yerinden edilmesi amacıyla *kötüye kullanılan* BM Güvenlik Konseyi 1973 sayılı Kararı'nın yol açtığı sonuçlar, bugün Çin'in Suriye Krizi'ndeki temel siyasi tutumunu belirlemektedir. Nitekim Libya müdahalesinin bir rejim değişikliği operasyonuna dönüşmesi ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi Kararı'nı veto etmemiş olması daha sonradan büyük bir hayal kırıklığına dönüşmüş ve tekrarlanmaması gereken bir hata olarak algılanmıştır.⁸¹⁴ Bu konuya ilişkin olarak Çin'in BM temsilcisi Li Baodong 李保东 2011 yılında Suriye'de silahlı çatışma altında kalan sivillerin korunmasına yönelik düzenlenen açık oturumda Libya örneğine açıkça atıfta bulunarak şöyle demiştir: “BMGK'nin 1970 ve 1973 sayılı kararlarının asıl amacı şiddete son vermektir.....Biz kararların amaç ve yetkilerini aşacak şekilde yeniden kasti şekilde yorumlanmalarına karşıyız.”⁸¹⁵ Bu açık ifadeyi doğrulayacak şekilde Çin, Suriye Krizi'nde yalnızca BM yaptırımlarını ret ederek pasif bir tutum sergilememekte ayrıca uluslararası müdahalelere ilişkin “norm oluşturma” çabası içerisinde aktif bir politika yürütmektedir. Bu kapsamda Pekin, Suriye'de “dışarıdan empoze edilen bir rejim değişikliği” ile “çatışma çözümü amaçlı yapılan müdahale” arasında kesin bir çizgi çizilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Çin bunu üç temel diplomatik yöntem ile yapmaktadır: çoklu ve ardışık vetolar, Batılı güçler tarafından rejim değişikliği için gerçekleştirilecek bir müdahalenin meşruiyetini bozmak üzere buna yönelik söylemlerin yaygınlaştırılması, uluslararası toplumun müdahale sonrası “koruma sorumluluğu” normunu

⁸¹¹ Zbigniew Brzezinski ve John J. Mearsheimer, “Clash of the Titans”, **Foreign Policy**, October 22, 2009, <https://foreignpolicy.com/2009/10/22/clash-of-the-titans/>, (e.t. 06.09.2019)

⁸¹² Dedeoğlu, a.g.e., s.409

⁸¹³ Courtney, a.g.e., s.1

⁸¹⁴ Üngör, a.g.e., s. 91

⁸¹⁵ Courtney, a.g.e., s.5

şekillendirmesi sürecine dahil olmak.⁸¹⁶ Çin için Suriye'ye müdahalenin istikrarsızlığı daha da tırmandırması meselenin bir boyutuysen koruma sorumluluğunun egemenlik sorununa davetiye çıkarması ihtimali bir diğer boyut olmuştur.⁸¹⁷ Bu sebeple Çin, “koruma sorumluluğu” kavramı yerine “sorumlu koruma” kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Çin'in uluslararası toplumun norm-oluşturma çabalarına katıldığı önemli bir örneği oluşturan “sorumlu koruma” kavramı, bir devlete müdahale için altı kriter belirler ve müdahaleye konu olan devlete karşı müdahale *sırasında* ve *sonrasında* sorumlu olmayı içermektedir. “Sorumlu” kavramı ayrıca Çin'in Suriye'de müdahaleye karşı çıkmak için kullandığı vetoları açıklamakta kullanılan ve Çin'in sorumsuz davrandığını ileri süren eleştirilere karşı yanıt oluşturmaya çalışan bir çabanın ürünüdür.⁸¹⁸ Zhao Lei'nin de belirttiği gibi Çinli liderler giderek uluslararası topluma “kurumsal katkı” sağlama, “söylem gücü” oluşturma çabalarına hız vermekte ve büyük bir gücün başkaları tarafından oluşturulan kuralları takip etmek yerine kendi kurallarını oluşturması gerektiğini kabul etmektedirler.⁸¹⁹ Bu kapsamda Çin'in Suriye politikası muhalif gruplarla resmî toplantılar düzenleme, Esad'a muhalif olan bölgesel güçlerin endişelerini gidermek üzere iki taraflı diplomasi yürütme ve küçük gruplar halinde çatışan taraflar ile düzenli toplantılar yapmayı içeren becerikli bir diplomasiyi yansıtmaktadır.⁸²⁰

Çin'in Ortadoğu'da ABD'nin yerini alarak “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemlerini analiz etmek üzere önemli ve güncel bir gelişme olarak Suriye Krizi, Çin'in bölgesel ve küresel ilişkilerine yönelik fırsat ve riskleri beraberinde getirmektedir. En önemli risk alanlarından bir tanesi ise Çin'in 2013 sonrası Ortadoğu politikasının odak noktasını oluşturan Kuşak Yol İnisyatifi açısından ortaya çıkmaktadır. Nitekim Suriye'deki kriz, Kuşak Yol İnisyatifi'nin kara rotası açısından risk oluşturmaktadır.⁸²¹ Bu kapsamda Çin'in temel odak noktasında istikrarsızlıklara yol açabilecek olan Suriye Krizi, Pekin yönetiminin mevcut hâkim güç ABD ile ilişkilerini de yeniden belirlemesi için bir araç durumundadır. ABD'nin Ortadoğu'daki konumu için de stratejik bir konuma sahip olan Suriye Krizi ve sonrasında gelişen olaylar, yakın gelecekte bölgesel dinamiklerin belirleneceği en etkili siyasi dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Nitekim ABD'nin Ortadoğu politikasında kırılma noktasını oluşturan 11 Eylül 2001'den sonra ortaya çıkan ikinci önemli dönüm noktası Suriye Krizi olmuştur.

⁸¹⁶ Courtney, a.g.e., s.1

⁸¹⁷ Dedeoğlu, a.g.e., s.411

⁸¹⁸ Courtney, a.g.e., s.11

⁸¹⁹ Zhao Lei, “Two Pillars of China's Global Peace Engagement Strategy: UN Peacekeeping and International Peacebuilding”, **International Peacekeeping**, 18 (3), 2011, s.351

⁸²⁰ Courtney, a.g.e., s.14

⁸²¹ Dedeoğlu, a.g.e., s.408

Bush yönetiminin 11 Eylül olaylarına verdiği tepki ABD hegemonyasının ölümcül krizini ağırlaştırmış ve bu hegemonyanın “hegemonyasız hâkimiyete” dönüşmesine yol açmıştır. Irak macerasının en önemli istenmedik sonucu da küresel ekonominin merkezinin yeniden doğu Asya’ya özellikle de Çin’e kayma eğiliminin konsolidasyonu olmuştur.⁸²² Burada “hegemonya krizi” hegemonik devletin, devletler sistemini sadece kendi tekil gücünü artıracak tarzda değil sistemin hâkim gruplarının kolektif gücünün de arttığı yönünde bir algılama yaratacak biçimde çekip götürmeye devam etmenin araçlarından ya da böyle bir iradeden yoksun kaldığı durum ifade edilmektedir. Bir devlet kendi hegemonyasına ilişkin ölümcül bir kriz yaşadıktan sonra bile hâkim kalabilir. Ranajit Guha’nın deyişi ile “hegemonyasız hâkimiyet” ortaya çıkar.⁸²³ Suriye Krizi, ABD’nin 11 Eylül sonrasında “hegemonyasız hâkimiyet” şeklini alan konumunu ve bu dönemde etkisi yükselen Çin’in Avro-Amerikan modeli hegemonya kurmaya yönelip yönelmeyeceğini belirleme kapasitesine sahip bulunmaktadır. Ancak, Çin’in kendine özgü coğrafya ve tarih anlayışı ile medeniyet uygulamaları Çin dış politikasının Avro-Amerikan modele hâkim olan *karşıtlıklar* üzerinden yürütülmemesini gerektirmektedir. Örneğin Kissinger, Robert Kaplan’ın PACOM adını verdiği Çin’in Pasifik’te çevrenmesi stratejisi ile Mearsheimer’in “dengeleyici bir koalisyon” aracılığı ile Çin’in çevrenmesi stratejilerine karşı çıkmakta ve bu tarz bir çevrelemenin Çin’in stratejileri karşısında gereksiz ve en nihayetinde tüm taraflara zarar verecek bir strateji olduğunu savunmaktadır.⁸²⁴

Küresel sistemde hegemonik bir kriz yaşandığı, yeni bir hegemon gücün hâkimiyeti için gerekli koşullar oluştuğu ve bu koşulları değerlendirebilecek en uygun aktörün Çin olduğuna yönelik söylemler iki temel gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi ABD’nin mevcut güç kapasitesi ve etki alanında meydana gelen zayıflama iken ikincisi Çin’in sunduğu özgün medeniyet anlayışıdır. Çin medeniyetinin tüm bileşenlerinde olduğu gibi uluslararası politika, devlet egemenliği ve yönetim anlayışlarında da bu farklılık ve kendine has bakış açısı en fazla ön plana çıkan özelliklerdir. Bu sebeple Çin dış politikasına yönelik analizler, Uluslararası İlişkiler gibi Avro-Amerikan merkezli bir disiplin içerisinde inceleniyor olsa dahi Çin medeniyetinin geliştirdiği bakış açısını merkeze almak zorundadır.

⁸²² Arrighi, **Adam Smith Pekin’de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, s.186

⁸²³ Arrighi, **Adam Smith Pekin’de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, s.158-159

⁸²⁴ Robert D. Kaplan, “How We Would Fight China”, **The Atlantic**, June 2005 ve H. A. Kissinger, “China: Containment Won’t Work”, **The Washington Post**, June 13 2005.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası İlişkiler disiplininde Soğuk Savaş sonrası dış politika çalışmalarının dayandığı temel kavramlardan bir tanesi “hegemonya” olmuştur. Disiplinin diğer önemli kavramları olan “savaş”, “barış”, “güç” ve “güç dengesi” gibi “hegemonya” kavramı da zaman içerisinde içerik ve kapsam yönünden değişime uğramıştır. Hegemonya kavramında yaşanan bu değişim süreci, sosyal bilimlerin diğer disiplinleri gibi Uluslararası İlişkiler’in de dinamik, çok boyutlu ve sosyal olaylardan etkilenen bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmıştır. Hegemonya kavramının dış politika analizlerinde kullanılan başat kavramlardan birisi haline gelmesi II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB’nin belirli ideolojik kampların hegemon güçleri olarak ortaya çıkmaları sonrasında rastlamaktadır. Bu süreçte kapitalist-liberal değerlere sahip Batı kampının lideri olan ABD ile Marksist-komünist değerlere dayalı bir ideoloji benimseyen Doğu kampının lideri SSCB arasında bölgesel nüfuz alanlarının birbirinden ayrıldığı bir görece istikrar durumu yaşanmıştır. İki kutuplu sistem içerisindeki istikrarın temel sebeplerinden bir tanesi, iki süper gücün hegemonya sahibi oldukları alanların karşılıklı olarak kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim bu yapı içerisinde ABD ve SSCB kendi hegemonyalarını korumaya yönelmiş ve üçüncü güçler tarafından hegemonik bir meydan okuma tehdidi ile karşı karşıya kalmamışlardır. Ancak, 1991 yılında SSCB’nin dağılması ile Doğu kampının hegemon gücü etkisini kaybetmiş, bu tarihten sonra ABD küresel hegemon güç olarak ortaya çıkmıştır.

ABD hegemonyasının küresel bir nitelik kazandığının yaygın şekilde kabul edilmesi 1991 Körfez Krizi ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarih aynı zamanda Uluslararası İlişkiler’de derin bir yapısal tartışmanın başladığı ve küresel sistemde hegemonya olgusunun farklı bir boyuta taşındığı yıla işaret etmiştir. Bu tartışma hegemonyaya ilişkin iki temel görüş üzerinde şekillenmiştir. Bu görüşlerden birincisine göre uluslararası sistem üzerinde kapitalist ve komünist ideolojiler arasındaki rekabetin ortadan kalkması ile kapitalist-liberal dünyanın ABD öncülüğündeki hegemonyası tartışılmaz hale gelmiştir. Francis Fukuyama tarafından ortaya atılan “Tarihin Sonu” tezinin öncülüğünü yaptığı bu tartışmada Batılı liberal dünya görüşüne alternatif olarak sunulan diğer ideolojik akımların yenilmesinde ABD’nin rolü hayati önemdedir. Buna örnek olarak Japon faşizminin yenilmesini örnek gösteren Fukuyama’ya göre Amerikan silah gücünün etkili olduğu bu zafer sonrasında ABD, Japonya’ya liberal demokrasiyi empoze etmiştir.⁸²⁵

⁸²⁵ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest*, 16, 1989, s.10

Neo-realist ve neo-liberal kuramların üzerinde anlaştıkları ABD'nin küresel hegemon güç olduğu argümanı, ABD tarafından yürütülen dış politikanın çeşitli bileşenleri üzerinden desteklenmiştir. Bu bileşenlerden ilki ABD'nin maddi güç kapasitesi analizleri ile hegemon güç olduğunu savunan çalışmalardır. Buna göre ekonomik, askerî ve siyasi güç kapasiteleri açısından küresel sistemde rakipsiz konumda olan ABD, sistem içerisinde istikrar ve düzeni sağlama kapasitesine sahip tek hegemon güç olarak kabul edilmiştir. Bir diğer analiz düzeyi ABD tarafından oluşturulan bölgesel ve uluslararası örgütlerin küresel sistemin işleyişi üzerindeki etkinliğine odaklanan kurumsalcı yaklaşımlar olmuştur. Buna göre ABD kurmuş olduğu Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, NATO ve benzeri kurumlarla uluslararası sistem üzerindeki hegemonyasını pekiştirmiştir. Sistem üzerindeki diğer aktörlerin aktif şekilde katıldığı uluslararası örgütler olması açısından bu kurumlar aracılığı ile ABD, hegemonyasının uzun vadede etkisini korumasını amaçlamış ve kendi hegemonyası güç kaybetse bile mevcut sistemin bu kurumlar aracılığı ile işlemeye devam etmesini garanti altına almıştır.

1991 sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler'de hegemonya olgusuna ilişkin tartışmada ikinci görüş, ABD hegemonyasının küresel ölçekte güç kaybetmeye başladığını ve Çin öncülüğünde Asya'da meydana gelmekte olan kalkınma sürecinin 21. Yüzyılı Asya yüzyılı haline getireceğine yönelik görüştür. Bu görüşü destekleyen temel argümanlar ise ABD hegemonyasına karşı giderek yükselen çok-kutupluluk söylemleri, çok-kutupluluğu destekleyen bölgesel örgütlenmelerin yaygınlaşması ve Çin'in uluslararası sistemde daha önce benzeri görülmemiş bir ekonomik büyümeye sahip olması gibi gelişmeler üzerinden şekillenmiştir. Çin'in köklü bir medeniyete sahip olması, yüksek nüfusu ve tek parti yönetiminin radikal reformların hızla işletilmesine izin vermesi gibi avantajları Çin'in yükselmekte olan bir güç olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Pekin yönetiminin katı ideolojik bağlılıklardan uzaklaşarak ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirecek politikalara yönelmesi Çin'in uluslararası sistemin izole bir üyesi olmaktan uzaklaşacağına işaret eden en önemli gösterge sayılmıştır. Bu kapsamda Uluslararası İlişkiler'de yapılan tartışmalar, Çin'in daha önce benzer yükseliş süreçlerinden geçen güçler ile karşılaştırılmasına odaklanmıştır. Uluslararası İlişkiler'de hem neo-realist hem de neo-liberal teorisyenlerin savunduğu bu bakış açısına göre Çin'in yükseliş süreci daha önce Hollanda, Britanya ve ABD gibi ülkelerin tecrübe ettikleri yükseliş süreçleri ile benzer şekilde sonuçlanacaktır. Mevcut hegemon güç ile karşı karşıya gelmeyi ve hegemonik bir mücadeleyi gerektiren bu süreç, benimsemiş olduğu siyasi ve sosyal değerlerin Batı dünyasından farklı olması sebebi ile Çin'in yükselişinin dünya düzenine karşı bir "tehdit" olarak sunulmasına yol açmıştır.

Çin'in yükselişinin mevcut dünya düzenine karşı bir tehdit oluşturacağına yönelik çalışmalar, Pekin tarafından Güney ve Doğu Asya, Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere küresel çapta izlenen dış politika stratejileri üzerine odaklanmaktadır. Bu dış politika stratejilerinden bazıları aktif

diplomasi, çokkutuplu dünya düzenini teşvik etmesi planlanan ŞİÖ, BRICS ve ASEAN gibi örgütlere aktif katılım, gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarlarını kapsamakta iken bazıları Çin tarafından yapılan karşılıksız ekonomik ve teknik yardımlar ile silah satışlarını içermektedir. Çin ile karşılıklı ekonomik ve siyasi ilişkileri güçlenen bu ülkelerde giderek artan bir Amerikan karşıtlığının meydana gelmesi, Çin'in ABD'ye ve mevcut uluslararası sisteme karşı alternatif bir dünya düzeni kurmaya çalıştığı söylemlerini güçlendirmiştir. Bununla birlikte Çin'in ABD'nin yerini alarak “yeni hegemon güç” olacağı argümanına dayanan dış politika çalışmaları, Ortadoğu bölgesini çoğunlukla kapsam dışında bırakmaktadır.

Çin ile Ortadoğu ilişkilerini ele alan çalışmalar sayıca az olmakla birlikte bu çalışmalar Çin ile Ortadoğu arasındaki ilişkileri enerji arz güvenliği üzerinden açıklamaktadır. Enerjide ithalata bağımlılık oranı %62 düzeyine ulaşan Çin için enerjinin sorunsuz elde edilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin ön koşulu olarak görülmektedir. Ancak enerji arz güvenliğinin sağlanması Çin için ayrıca tek parti yönetiminin meşruiyetini sağlamak anlamına gelmektedir ki enerjii Çin için stratejik öncelik konusu haline getiren de bu etkidir. Bu kapsamda Pekin yönetiminin Libya, Irak, İran ve Suudi Arabistan gibi Ortadoğu'nun önde gelen petrol üreticisi ülkeleri ile ilişkilerini açıklayan temel faktörün enerji olması anlaşılabilir bir durum yaratmaktadır. Fakat Ortadoğu'daki enerji piyasalarında giderek artan payına rağmen Çin, bölgede yaşanan krizlerde ve siyasi anlaşmazlıklarda geleneksel dış politika ilkelerini izlemeye devam etmektedir. Bölgesel krizlerde izlediği bu dış politika ilkeleri siyasi anlaşmazlıklarda taraf tutmama, bölgenin tüm ülkeleri ile iyi ilişkileri sürdürme, egemenliğe saygı ve iç işlerine karışmama şeklinde özetlenebilmektedir. Ancak Çin'in Ortadoğu'da enerji ticareti ve karşılıklı faydaya dayalı ekonomik ilişkiler üzerinden politikalar izliyor olması “Çin tehdidi” söylemlerini üreten Batılı teorisyenlerin Çin'i “sorumsuz güç” olmakla itham etmelerine yol açmıştır. Buna göre Çin, Ortadoğu'da küresel statüsü ile uyumlu olarak siyasi çatışmaların çözümünde yeterince rol almamakla itham edilmektedir. Nitekim Uluslararası İlişkiler'de küresel sistemde etkin olan veya olmak isteyen bir gücün Ortadoğu'da etkin olması beklenmektedir. Bu beklenti ve Çin'in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemler kapsamında ortaya çıkan çelişki, hegemonya kurmak isteyen bir gücün Ortadoğu'daki bölgesel sorunların tarafı olmak istememesi ve mevcut Uluslararası İlişkiler çalışmalarının bu dış politikayı açıklamakta yetersiz kalması ile ortaya çıkmaktadır.

Çin dış politikasını analiz eden çalışmaların kuramsal açıdan Avro-Amerikan merkezli güçler ile Çin'in yükselişini karşılaştırmaya dayalı “hegemonya” yaklaşımları Çin'in dış politikasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu kapsamda bu **tezin amacı** Çin dış politikasını Avro-Amerikan merkezli güçlerle karşılaştırmalı şekilde ele alan yaklaşımların Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu politikaları açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın temel sorunsalını Neo-realist ve Neo-liberal yaklaşımların “hegemonya” ya ilişkin temel argümanları kapsamında ele alınan “Çin hegemonyası” söylemleri oluşturmaktadır.

Bu amaca ulaşmak için çalışma üç temel araştırma sorusu üzerinden dört bölüme ayrılmıştır. Bu araştırma soruları ile tezde ortaya konmaya çalışılan **argüman**, Çin'in Ortadoğu politikasının Avro-Atlantik hegemonya modelinden ziyade İmparatorluk dönemi Çin yönetiminin hegemonya anlayışı ve Konfüçyen siyasi gelenek ile harmanlanmış olan özgün Çin dış politika teorileri kapsamında şekillendiğidir.

Bu argümanı desteklemek için belirlenen araştırma sorularından ilki aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

1a: Çin'in “yeni hegemon güç” olacağına yönelik söylemlerin dayandığı kuramsal çerçevenin temel dayanakları nelerdir?

Bu araştırma sorusunu cevaplamak üzere çalışmanın birinci bölümünde hegemonya olgusuna ilişkin teorik ve kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Bunun için ilk olarak “hegemonya” kavramının ortaya çıkış süreci ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki kullanımı incelenmiştir. Hegemonya kavramı incelendikten sonra ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin “hegemonya” olgusuna yönelik bakış açıları ele alınmıştır. Uluslararası sistemde hegemonyaya ilişkin geleneksel bakış açısı ele alındıktan sonra bu bakış açısını eleştirel açıdan ele alarak “hegemonya” algısına bir alternatif sunan Dünya Sistemleri Teorileri incelenmiştir. Buna göre bu bölümde tezin temel argümanı olan “Çin'in Ortadoğu politikasının Batılı güçleri merkeze alan hegemonya modeli ile açıklanamadığı” hipotezine teorik desteğin sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan bu teorik analiz sonucunda Çin'in Ortadoğu'da yürütmekte olduğu dış politikanın anlaşılabilmesi için Dünya Sistemleri analizi çerçevesinde Janet Abu-Lughod tarafından geliştirilen “Sistemik Değişim Teorisi” nin ortaya koyduğu hegemonya anlayışının, Asya merkezli yükselişi yorumlamak için en uygun kuramsal çerçevelerden birisini sunduğu ortaya konmuştur. Ana akım Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarının hegemonya kuramlarına bir eleştiri sunan “Sistemik Değişim Teorisi”, küresel sistemin başlangıç tarihinin 15. Yüzyıldan önce başladığını kabul etmesi ve Asya merkezli hegemonya anlayışını göz önünde bulundurması gibi unsurlar dolayısıyla Çin merkezli hegemonya tartışmalarında önemli bir alternatif kuram olarak belirlemektedir. Yapılan incelemenin son aşamasında ana akım teorilere getirilen eleştirel bakış açısı kapsamında Çin'in yükselişini ve bu yükselişin Ortadoğu'da nasıl bir şekil alacağını açıklamak üzere Janet Abu-Lughod tarafından ortaya konan Sistemik Değişim Teorisi'nin hegemonya kavramsallaştırması benimsenmiştir.

Çalışmanın argümanını desteklemek üzere belirlenen ikinci araştırma sorusu ise şu şekildedir:

1_b: Çin'in "yeni hegemon güç" olacağına yönelik söylemlerin dayandığı Avro-Amerikan merkezli kuramsal çerçeve ile Çin dış politikasını belirleyen düşünsel gelenek arasındaki farklar nelerdir?

Hegemonya ve dünya düzenine ilişkin Sistemik Değişim Teorisi'nin benimsemiş olduğu yorum, Avrupa'nın dışında kalan bölgelerin tarihsel sürecini göz önünde bulundurması sebebiyle Batı merkezli Uluslararası İlişkiler disiplini için önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Nitekim Çin Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen isimlerinden birisi olan Feng Zhang'a göre hegemonyaya ilişkin analizler, bölgesel kültür ve etik anlayışını kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır.⁸²⁶ Bu kapsamda giderek daha fazla şekilde bölgesel kültürleri göz önünde bulunduran Batı merkezli Uluslararası İlişkiler Teorileri, son dönemde oluşmaya başlayan Konfüçyen değerlerin vurgulandığı Çin Uluslararası İlişkiler Teorileri'ne ilgi göstermekte ve hatta bu teorilerin benimsediği düşünceden etkilenmektedir. Bugün Uluslararası İlişkiler çalışmalarının odak noktasını oluşturan "Çin Tehdidi" 中国威胁 (*Zhōng guó wēi xié*) veya "Çin Rüyası" 中国梦 (*Zhōng guó mèng*) söylemlerinin dayandığı temel unsurlardan bir tanesi, Çin merkezli geliştirilen Uluslararası İlişkiler Teorileri'nin dünya düzeni ve hegemonya konusundaki bakış açısıdır.

Bu sebeple bu bölümde Batı merkezli Uluslararası İlişkiler Disiplini'nin Çin'e yönelik "Yeni Hegemon" yaklaşımını şekillendiren, bu yaklaşıma etki eden ve dolaylı olarak bu yaklaşımların bir sonucu olarak ortaya çıkan Çin merkezli Uluslararası İlişkiler Disiplini'nin temel varsayımları incelenmektedir. Çin dış politikasını giderek daha fazla ölçüde şekillendiren Çin Uluslararası İlişkiler Disiplini ve Konfüçyen değerler, 21. Yüzyıl Çin dış politikasının analiz edilmesi ve anlaşılması için önemi yadsınamaz bir yere sahiptir. Bu kapsamda öncelikle Çin Uluslararası İlişkiler Disiplini'ni ortaya çıkaran gelişmeler ele alınarak bu disiplinin temel varsayımları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bölümün son kısmında Çin dış politikasının temel ilkeleri olan ve Çin Uluslararası İlişkiler disiplini tarafından ortaya konan dış politika ilkeleri analiz edilmiştir.

Çalışmanın argümanını desteklemek için ele alınan üçüncü araştırma sorusu şu şekildedir:

1_c: Çin'in "yeni hegemon güç" olacağına yönelik söylemlerin dayandığı Avro-Amerikan merkezli kuramsal çerçeve ile Çin dış politikasını belirleyen düşünsel gelenek arasındaki farkların belirgin şekilde hissedildiği Ortadoğu'da Çin dış politikasını açıklayıcı temel unsurlar nelerdir?

⁸²⁶ Zhang, *Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History*, s.4

Bu soruyu cevaplandırmak üzere çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleri Çin'in Ortadoğu politikasının analizine ayrılmıştır. Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planının verildiği üçüncü bölümde, Pekin yönetiminin bölge ülkeleri ile geliştirmiş olduğu ilişkiler siyasi, ekonomik ve kültürel politikalar üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle Çin siyasi geleneği ve dış politika anlayışında Ortadoğu bölgesinin hangi sınırları kapsadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. İmparatorluk dönemi Çin yönetim anlayışının izlerini taşıyan düşünceye göre Ortadoğu kavramı yerine “Batı Asya” kavramı kullanılmaktadır. Batı Asya olarak adlandırılan ve Ortadoğu'yu kapsayan bölge, kendi başına bağımsız bir coğrafi bölge olarak değil bu bölgeyi Çin'e bağlayan komşu bölgeler ile ilişki içerisinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte çalışmada yapılan incelemeler, Ortadoğu'nun 2000'li yıllardan itibaren Çin için giderek önemli bir bölge haline gelmeye başladığını ve bölgenin artık Çin ile dolaylı olarak değil doğrudan bağlantılı stratejik bir unsura sahip olduğunu göstermektedir.

Çin ile Ortadoğu ülkelerinin gelişim sürecinin 1949-1978, 1978-1989, 1989-1999, 2000-2011 ve 2011 sonrası olmak üzere beş alt dönemde ele alındığı üçüncü bölümde Ortadoğu'nun Çin için dört temel güvenlik faktörü ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Çin için Ortadoğu, dünyanın jeostratejik kavşak noktasında bulunuyor olması ve zengin enerji kaynaklarına ev sahipliği yapmasının yanında büyük güçler ile ilişkilerin yeniden belirlenebileceği bir siyasi atmosfer sunan ayrıca Çin'in radikal terörün yayılmasına ilişkin kaygılarını gidermek üzere somut adımlar atabileceği bir bölge anlamına gelmektedir. Bu temel güvenlik kaygıları açısından Çin, Ortadoğu'daki etkinliğini giderek artırmakta ve bölgesel politikada etkili aktörlerden birisi haline gelmeye başlamaktadır. Çin'in Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik etkinliği giderek artan aktörlerden birisi haline gelmesi temelde üç kanal üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlar enerji ticareti, doğrudan yabancı yatırım miktarları ve bölgesel örgütler ile ikili ilişkiler üzerinden gerçekleştirilen aktif diplomasi unsurlarıdır.

2013'den sonra Kuşak ve Yol İnisiyatifi kapsamında bölgede yeni iş birlikleri kurarak yatırımlarını genişleten Çin, tüm bu unsurlar üzerinden uluslararası aktörlerin dikkatini çekmektedir. Nitekim bu çalışmanın birinci bölümünde ele alınan neo-realist ve neo-liberal hegemonya kuramları çerçevesinde Çin, Ortadoğu'da ABD'nin etkisinin azalması ile birlikte bölgede oluşan güç boşluğundan yararlanmaya ve bölgesel hegemonyasını kurmaya çalıştığı yönünde eleştiri ve yorumlara maruz kalmaktadır. Bununla birlikte üçüncü bölümde görüldüğü üzere Çin, ABD tarafından başlatılan 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri, 2011 ve sonrasında ortaya çıkan Arap Baharı ve gelişmekte olan Suriye Krizi ile Yemen Krizi gibi son gelişmelerde geleneksel dış politika ilkelerinden ayrılmaksızın bölgede hâkimiyeti devam etmekte olan ABD ve Rusya gibi küresel güçlerle karşı karşıya gelmekten kaçınmaktadır. Özellikle Arap Baharı süreci ile ortaya çıkan krizlerde Pekin, iş birliği ve uzlaşma politikalarını uygulamaya çalışmış, Libya'da konuşlandırılacak BM Barışı Koruma Misyonuna onay vermiştir. Bununla birlikte Libya'daki BM müdahalesi krizin

sona erdirilmesi hedefinden uzaklaşarak mevcut yönetimin devrilmesi sürecine dönüştüğünde Çin tepkisini göstermiş ve Suriye’de BM misyonlarının görev almasına karşı olumsuz oy kullanmıştır. Benzer şekilde Yemen Krizi’nde Çin, öncelikle bu ülkedeki vatandaşlarını kurtarma yönünde bir eylemde bulunmuştur. Bu kurtarma operasyonunda Çinli vatandaşların yanında yabancı vatandaşların da olması Çin tarihinde ilk kez donanmanın yabancı vatandaşları kurtarmak için ülke dışına gönderildiği bir örnek oluşturmuştur. Bunun yanında Yemen’deki savaşçılara silah satışı yasaklayan BM kararını destekleyen Çin aynı zamanda Suudi Arabistan’ın bu savaşçılara verdiği desteği kınama konusunda geri planda durmuştur.

Tezin temel argümanı olan Çin’in Ortadoğu’da Avro-Amerikan merkezli güçlerin hegemonik yükseliş sürecinde izlediklerinden farklı bir dış politika izlediği ve bu dış politikanın hegemonya kurmaya yönelmediğine yönelik hipotez, çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde Çin’in Ortadoğu’daki iki farklı mezhebin bölgesel liderliğini üstlenen aktörler ile ilişkileri üzerinden ele alınmıştır. Bu sayede Pekin yönetiminin bölgesel dinamikleri değiştirme ve bölgedeki çatışma potansiyelleri üzerinden kutuplar yaratmaya yönelik geleneksel Avro-Amerikan hegemonya modelinden farklı bir dış politika izlediği kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Pekin yönetiminin Ortadoğu politikasının temelini oluşturan ve “bölgesel çatışmaların tarafı olmama” ya yönelik stratejisini örneklendirmek üzere Suudi Arabistan ve İran örnekleri ele alınmıştır. Ortadoğu bölgesel siyasetinde en önemli çatışma unsurlarından birisi olan mezhep farklılıkları kapsamında Suudi Arabistan Sünni, İran ise Şii mezhepsel inanışların siyasi açıdan bölgesel liderliğini elinde bulundurmaktadır. Bu sebeple bölgesel siyasi dinamiklerin Suudi Arabistan ve İran arasında sürekli bir rekabete ve bu rekabetin bölgede etkili olmak isteyen üçüncü güçlerle ilişkilere yol açtığı kabul edilmektedir. Ortadoğu’da bölgesel güçler arasındaki hâkimiyet mücadelesinin bir büyük güce dayanılarak sürdürülmesi politikası özellikle Soğuk Savaş rekabeti içerisinde ABD ve Sovyetler Birliği’nin bölgeye girişini kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Bölgesel politikanın bu dinamikleri kendisini en fazla Suudi Arabistan ve İran’ın ABD ve SSCB ile ittifak içerisine girerek birbirlerine karşı bir etki alanı yaratma mücadelesinde göstermiştir. Bu yapı içerisinde ABD, İran’a karşı Suudi Arabistan’ı desteklerken SSCB ve Rusya Federasyonu Suudi Arabistan karşısında İran’ın yanında yer almıştır. Fakat 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinin bozulması, 2005’de İran’da Batı karşıtı grubun temsilcisi olan Amhedinejad’ın cumhurbaşkanı seçilmesi gibi faktörler Ortadoğu’da stratejik dengeleri ve büyük güçlerin konumlanmalarını değiştiren bir etki ortaya çıkartmıştır. Böyle bir ortamda hem Suudi Arabistan hem de İran birbirlerine karşı dengeleyici güç olarak Çin’e dönmüşlerdir. Nitekim Suudi liderlerin özellikle Arap Baharı’ndan sonra bölgesel güvenliğe ilişkin sorunlara bakış açısı bölgede İran’ın etkisinin artması endişesi ile şekillenmiştir. Bu sebeple Suudi Arabistan İran’ın yalnızca Irak’ta değil Suriye, Lübnan, Filistin, Bahreyn, Yemen, Afrika ve Güney Asya’nın bir kısmındaki faaliyetlerini de tehlikeli ve provakatif görmektedir.

Çin ile Suudi Arabistan arasında giderek stratejik bir boyut kazanan ilişkilerin niteliği, Çin'in Ortadoğu'daki diğer müttefiki İran ile ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte Çin-İran ilişkileri yalnızca Çin'in bölgesel siyasi duruşu ile değil Pekin'in ABD ile ilişkileri tarafından da belirlenen karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu kapsamda Çin-İran ilişkilerinde en önemli boyutlardan birisi olan enerji ticareti Suudi Arabistan'ın artan etkisi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Nitekim Ortadoğu'daki nüfuz alanını genişletirken en önemli denge unsurlarından birisi olan İran'ı kaybetmek istemeyen Çin, diğer yandan Ortadoğu'daki halihazırda hâkim güç olan ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmaya çalışmaktadır. Pekin'in Ortadoğu'da hegemon güç olmaya çalıştığı yönündeki yorumlara karşı Çin'in mevcut hegemon güç ile bir orta yol bulmaya çalıştığını göstermesi açısından İran ile ilişkilerin değişen niteliği özellikle önemlidir. Basra Körfezi'nde 2003 Irak müdahalesinden sonra ortaya çıkan en önemli dinamiklerden birisini oluşturan yeni enerji jeopolitiği, ABD'nin İran'ı daha fazla sistem dışına itmesine yol açarken Suudi Arabistan'ın Pekin'e enerji sağlayan başat ülke haline gelmesine yol açmıştır. Buna göre Çin'in İran'dan gerçekleştirdiği petrol ithalatı 2000 ile 2009 arasında üç kat artış göstermesine karşın Suudi Arabistan'dan Çin'e 2002-2009 arasında gerçekleşen petrol satışı tam yedi kat artış göstermiştir. İran yalnızca 2001 yılında Çin'e ham petrol sağlayan birinci ülke olurken 2001'den sonra tam sekiz yıl art arda Suudi Arabistan birinci sırada yer almıştır. Washington'un petrol ithalatı için Çin'in Suudi Arabistan'a yönelmesi konusundaki çağrısına Pekin kayıtsız kalmamış fakat İran ile ilişkilerini tamamen koparmaktan da kaçınmıştır. Bu kapsamda Çin'in İran politikası "birbiri ile çelişen çıkarların dengelenmesi" olarak yorumlanmaktadır. Buna göre Pekin, hem İran'dan yaptığı enerji ithalatının kesintiye uğramamasını ve enerji sektöründeki yatırımlardan sağlanan kazancı hedeflerken diğer yandan ABD ile ilişkilerini geliştirmenin peşindedir. Bununla birlikte Pekin ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınsa da Çin'in Basra Körfezi'nde "hegemonya-karşıtı" bir duruşu olduğunu söylemek için bazı somut kanıtlar da mevcuttur.

Çin'in hegemonya karşıtlığına vurgu yapan dış politika söylem ve tutumlarının en açık şekilde gözlenebildiği bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Siyasi tarihi boyunca büyük güçlerin sömürge ilişkileri kurduğu Ortadoğu, Pekin'in bölgesel ilişkilerini geliştirebilmek için sömürge karşıtlığı söyleminin kullanılabileceği en uygun zemini sağlamaktadır. Nitekim bölgede herhangi bir sömürge geçmişi olmayan Pekin, özellikle İran ile ilişkilerinde yakın tarihte Batılı ülkelerin sömürge yönetimlerine atıf yapmaktadır. Bu kapsamda kendi tarihindeki "utanç yüzyılı" olarak adlandırdığı dönemin hatıralarını canlı tutan Çin, İran'ın bugün maruz bırakıldığı dışlanmaya karşı sömürge karşıtlığı üzerinden bir ortak payda bulmaktadır.

İran-İrak Savaşı, 1991 Körfez Savaşı, 2003 Irak müdahalesi ve sonrasında Suriye, Yemen ve Katar krizleri, Ortadoğu'da İran ve Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı güvensizliğin yatıştırılmasına imkân tanımamıştır. Bu siyasi atmosfer içerisinde İran ve Suudi Arabistan arasında kurmaya çalıştığı denge siyaseti Çin'in hem bölgesel hem de küresel siyasette oluşturmaya çalıştığı

imajın bütünleyici bir parçası olarak belirlemektedir. Bununla birlikte bu siyaset en fazla ABD karşısında konum belirme çabalarının bir unsurudur. Nitekim enerji ithalatında İran'ın payının azaltılarak Suudi Arabistan'ın payının artırılması, nükleer program kapsamında İran'a uygulanacak yaptırımların desteklenmesi buna karşın Suriye'de İran ve Rusya ile ortak hareket edilmesi ve İran'a üçüncü ülkeler aracılığı ile silah ve donanım satışının devam etmesi gibi birbiri ile çelişir gibi görünen unsurlar esasında Çin'in ABD ile ilişkilerini yürütmeye çalışmasının gerektirdiği zorunluluklar ile şekillenmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da hegemon güç olduğu kabul edilen ABD'nin bölgede izlediği stratejiye doğrudan karşı çıkmamak Pekin'in yürüttüğü Ortadoğu diplomasisinin temelini oluşturmaktadır.

Pekin, bölgede izlediği diplomasinin hegemonya oluşturma ve ABD'nin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatma yönünde bir algı oluşturmaması için önemli stratejik manevralar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda 2001 sonrası "teröre karşı savaş"ta iş birliği, 2006 sonrası İran nükleer programı konusunda uzlaşma ve Libya'da yaptırımlara onay verilmesi gibi politikalarda Pekin, bölgenin mevcut hâkim gücü ile uzlaşma noktaları olduğunu ve dış politika ilkeleri çiğnenmedikçe iş birliğine hazır olduğunu göstermiştir. Bu argümanı desteklemek için çalışmada ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin "hegemonya" ya ilişkin açıklamaları ve bu açıklamalar kapsamında Çin dış politikasını ele alan çalışmalar detaylı şekilde analiz edilmiş, Batılı ve Çinli resmî kurumlar ile sivil düşünce kuruluşlarının yayınladıkları belgeler incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken başvuru materyaller karşılaştırmalı şekilde ele alınarak çalışmada belirlenen temel teorik çerçeve kapsamında yorumlanmıştır.

Yukarıda belirtilen amaç, argüman ve araştırma soruları kapsamında belirlenen yöntem ve sınırlılıklar dahilinde çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde Çin'in ABD'nin yerini alarak "yeni hegemon güç" olacağını varsayan neo-realist ve neo-liberal çalışmalar Avro-Amerikan merkezli bir düşünce yapısından ve olayların sürekli "ikili-karşıtlık" üzerinden ele alınmasından kaynaklanan genelleyici ve yüzeysel bir yorum niteliğindedir.

- Çin'in "yeni hegemon güç" olacağına yönelik ve tarihsel karşılaştırmaya dayanan bu argümanların aksine Çin tarafından mevcut hegemon güce meydan okumak zorunluluğu hissedilmediğini gösteren en önemli bölgelerden birisi Ortadoğu'dur.

- Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu dış politika geleneksel ilkelere bağlılık göstermekle birlikte 2000'li yıllardan itibaren giderek karmaşık hale gelmeye başlayan bir yapı sergilemektedir.

- Buna göre Ortadoğu'nun bölgesel dinamikleri çerçevesinde Çin, bölgenin tüm ülkeleri ile iş birliği ve karşılıklı ortak fayda ilkeleri üzerinden hareket etmektedir. Bu iş birliğinin temelini ekonomik ilişkiler, enerji ve silah ticareti ile diplomatik ilişkilerin yaygınlaştırılması gibi unsurlar oluşturmaktadır.

- Çin, bölgedeki dış politikasını karşılıklı ilişkilere dayandırmakla birlikte bu ilişkilerde bağlı kalınan temel prensip egemenliğe saygı, iç işlerine karışmama ve sömürge karşıtlığıdır.

- Karşılıklı ilişkilerin egemenliğe saygıyı içermesi Çin'in bölgede hâkim konumu devam etmekte olan ABD ile ilişkilerini de yönlendiren bir faktör durumundadır. Buna göre Çin, bölgedeki istikrarın korunması için ABD'nin hâkim konumunu kabul etmekte ve bölgesel düzenin statükosunu devam ettirmesi yönünde bir politika izlemektedir.

- Çin, imparatorluk dönemi yönetim anlayışının bir gereği olarak hiyerarşik bir uluslararası düzende her devletin kendi kapasitesine uygun şekilde kendi egemenlik alanı içerisinde etkin olmasını kabul etmektedir. Buna göre Çin, Ortadoğu'da izlemekte olduğu dış politikasında Tianxia ve Guanxi gibi Konfüçyen geleneğin izlerini taşıyan özgün bir ilişkiler ağı kurmaya çalışmaktadır. Bu geleneksel yönetim anlayışının bir sonucu olarak Çin, Ortadoğu'da küresel güçlerin uyum içerisinde var olabileceğini kabul etmekte ABD'nin bölgesel politikası ile çatışmaktan kaçınmaktadır. Benzer şekilde imparatorluk dönemi Çin yönetiminin en önemli hâkimiyet araçlarından birisi olan Haraç Sistemi'ne göre Çin, kendi nüfuz bölgesi içerisindeki devletler ile katı hiyerarşik kurallar çerçevesinde topraksal genişlemeye dayanmayan bir ilişkiler ağı geliştirmiştir.

- Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu politikalar imparatorluk döneminde kabul edilmiş olan hegemonya anlayışı ile bağlantılı olarak ulusal sınırların ve geleneksel etki alanının dışında kalan bölgelerde siyasi ve topraksal çatışmalardan kaçınmayı gerektirmektedir.

- Tüm bu bulgular, Çin'in Ortadoğu politikasının geleneksel Batılı hegemon güçlerin yükseliş süreçlerinde izlemiş olduğu hegemonik mücadelenin aksi yönde geliştiğine işaret etmektedir.

- Bu sonuç ile bağlantılı olarak Çin'in Ortadoğu politikasını açıklayan en uygun kuramsal çerçeve Dünya Sistemi Teorileri kapsamında şekillendirilen ve Janet Abu-Lughod'un öncülüğünü yaptığı "birbirine karşılıklı bağımlı hegemon güçler" yaklaşımıdır.

- Çin'in Ortadoğu politikasında izlediği stratejiler, Abu-Lughod tarafından öngörülen dünya sistemi yapısına uygunluk göstermektedir. Bu yapı, 13. yüzyıl sistemi ile Batı merkezli dünya sistemlerinin ortasında bir yer alacak olan Pasifik ülkelerinin daha önemli bir rol oynadığı ve herhangi tek bir merkezin olmadığı sistem olarak öngörülmektedir.

Abu-Lughod'un modelinin günümüz dünya-sistemine uygulanmasında yadsınmaması gereken önemli bir ayrıntı; bölgesel hegemonyalara ilişkindir. Buna göre, hegemonik gücün bölgesel biçimi, dünya-sistemi içerisindeki hegemonya biçiminden farklı olabilir. Bu yapıda küresel hegemonya, hiçbir zaman yalnızca tek bir gücün elinde değildir. Aksine özellikle küresel hegemonya veya dünya hegemonyası, her zaman sınıf koalisyonları, ittifaklar ve rekabetçi olanları da içine almak üzere devletler arasındaki diğer ortaklık biçimlerinden oluşan karmaşık bir ağ sistemi aracılığıyla uygulanan ortak bir hegemonya olagelmıştır. Bu teorik çerçeve içerisinde Çin'in Ortadoğu'daki politikalarının bölgenin tek hâkim gücü olmaya yönelmediğini aksine mevcut hegemon güç ile iş birliği ve çatışma unsurlarının her ikisine birden dayandığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda Çin için yaygın şekilde kabul edilen "yeni hegemon güç" söylemleri Ortadoğu'daki politikayı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ancak Çin için yakın gelecekte bölgesel ve Asya merkezli bir hegemonyadan bahsetmek mümkün olabilmektedir. Çin'in olası hegemonyasının Asya merkezli olacak olması Ortadoğu ile yakın ve stratejik ilişkileri gerektirmekle birlikte neo-realist ve neo-liberal kuramlar tarafından kabul edilen mutlak hegemon güç olma iddiaları, mevcut Uluslararası İlişkiler teorilerinin Avro-Amerikan merkezli dünya ve tarih anlayışına bağlı kalınmasından kaynaklanan bir basitleştirmeden öteye gitmemektedir.

Arrighi'ye göre teori ve siyasal gerçeklik arasındaki dengede ideal olan şudur:

Dünya politikasına ve dünya toplumuna ilişkin bir teori, kilit aktörlerin davranışları ile karşılıklı etkileşimlerindeki süreklilik kadar **değişimi** de açıklamalıdır. Hâkim konumdaki güçler ile yeni yükselen güçler arasındaki ilişkiyi açıklayan bir teori şu iki zorunluluğu karşılamalıdır: mevcut problemle doğrudan ilintili olan tarihsel deneyimlere dayanmak ve temel trendlerden kopuş olasılığına açık kapı bırakmak.⁸²⁷

Arrighi'nin bu sözleri ışığında 21. Yüzyıl dünya politikasına hâkim olan Asya merkezli dinamikler, ancak mevcut değişimleri açıklama çabasında olan teoriler ile anlaşılabilir. Bu sebeple Çin'in yükselişi ve yakın gelecekte ortaya koyacağı siyasi tutumu açıklayacak bir teori, Uluslararası İlişkiler'deki Avro-Amerikan merkezli yaklaşımlardan kopuş olasılığına açık kapı bırakmalı ve Çin'in kendi siyasi tarih deneyimini de göz önünde bulundurmalıdır. Böyle bir teori, öncelikle dünya üzerindeki farklı medeniyetleri ötekileştirmeden yapılacak analizleri ortaya koyma çabasını gerektirmektedir.

Böyle bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkan bu çalışma, üç temel araştırma sorusundan hareket etmiştir. Uluslararası sistemde Çin'in siyasi, ekonomik ve askerî bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasının uzun vadede hegemonik bir mücadeleye yol açacağı ve Çin'in ABD'nin yerini alarak

⁸²⁷ Arrighi, *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*, s.314

yeni hegemon güç olacağına yönelik söylemin kuramsal dayanaklarının neler olduğu, bu çalışmanın birinci araştırma sorusunu oluşturmuştur.

Bu araştırma sorusu kapsamında ele alınan kuramsal açıklamalardan ilki Neo-realist akım içerisinde Organski tarafından ortaya konulan Güç Dönüşüm Teorisi olmuştur. Güç Dönüşüm Teorisi'ne dayanan çalışmalar, Çin'in hegemon güç olacağına yönelik varsayımlarını maddi güç kapasitesindeki artış ve bu artışa paralel olarak ortaya çıkan mevcut uluslararası düzenden duyulan memnuniyetsizlik düzeyinin yükseleceği gibi unsurlara dayandırmaktadırlar. Güç Dönüşüm Teorisi'nin benimsediği bu iki unsur, 19 ve 20. Yüzyıllarda görülmüş olan Napolyon dönemi Fransa'sı ile Bismarck ve Hitler dönemi Almanya'sının yükseliş süreçlerini temel almaktadır. Bu kapsamda Çin'in yükseliş sürecini 19. Yüzyıl Fransa'sı ve 20. Yüzyıl Almanya'sı ile kıyaslayarak açıklamaya çalışan yorumlar Pekin yönetiminin benimsediği dış politika anlayışını, geleneksel Çin yönetiminde benimsenen düşünsel gelenekleri ihmal etmekte, Çin'in bugün içerisinde bulunduğu sosyal sorunların çözümünün öncelikli olduğunu göz ardı etmektedir.

Benzer şekilde Neo-realist akım içerisinde oluşturulan ve en yaygın hegemonya kuramlarından birisi olan Kindleberger'ın Hegemonik İstikrar Teorisi de güç kapasitesi ve memnuniyetsizliğe vurgu yapmakta ancak bu unsurlara yükselen güç tarafından hegemon olmaya yönelik bir "istek ve irade" bulunması gerekliliğini eklemektedir. Hegemonik İstikrar Teorisi kapsamında geliştirilen argümanların temel vurgusu, küresel ekonomide sorumluluğu üzerine alacak bir hegemon gücün varlığının uluslararası siyasal sistemde de düzen ve istikrarı sağlayacağı yönündedir. Hegemonik İstikrar Teorisi'nin ekonomik yapıya vurgu yapan argümanları, 2008 Finans Krizi sonrasında ABD'nin uluslararası ekonomik sistemi korumadaki yeterliliğini kaybettiğine ve Çin'in bu krizdeki yapıcı rolü ile 2013 yılında başlattığı KuşakYol İnisyatifi gibi büyük ekonomi-politik projelerine vurgu yapmaktadır. Buna göre Çin, uluslararası ekonomik sistemin ve serbest ticaretin sürdürülmesinden fayda sağladığı için bu sistemi korumak için gerekli sorumluluğu üzerine almak yönünde bir irade ve isteğe sahip olacak, bu da Çin'i hegemon güç olmaya yöneltecektir. Ancak Güç Dönüşüm Teorisi gibi Hegemonik İstikrar Teorisi de Çin'in kendi iç siyasal ve sosyal sorunlarına odaklanmadan Pekin'in uluslararası sistemin sürdürülmesi yönünde büyük sorumluluklar altına gireceğini varsaymaktadır. Oysa Çin'in kurulduğu 1949 tarihinden bugüne kadar izlediği dış politika vizyonu daima iç siyasal öncelikler tarafından belirlenmiş ve Çin, uluslararası sistemde mevcut düzenin korunması için büyük sorumluluklar altına girmekten kaçınmıştır. Nitekim Çin'in geleneksel yönetim anlayışına göre ülke içinde devleti yönetme ve adil düzeni sağlama yetkisi ancak bu liyakate sahip kişilere verilmektedir. Çin yönetimi, uluslararası sistemi korumak üzere ulusal refah ve adaleti sağlamayı ihmal ettiği takdirde geleneksel Çin yönetim anlayışının bir gereği olarak Çin Komünist Partisi'nin liyakati halk tarafından sorgulanmaya başlayacaktır.

Birinci araştırma sorusunu cevaplamak üzere incelenen Neo-liberal akımların hegemonya kuramlarından Yumuşak Güç ve Hegemonya Sonrası kuramları incelenmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinde neo-liberal bakış açısının hegemonya anlayışına göre Çin, yumuşak güç ve uluslararası kurumsal mekanizmaların etkinleştirilmesi aracılığı ile hegemonya kurmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde ele alınan çalışmalar, Çin'in yumuşak gücünün etkisini artırması ve kurumsal iş birliği yolu ile yeni hegemon güç olacağını savunmaktadır. Yumuşak güç ve kurumsal iş birliğine vurgu yapan Neo-liberal yaklaşımlar, Çin'in BRICS, ŞİÖ, AIIB ve diğer bölgesel örgütler aracılığı ile kurduğu ilişkilere odaklanmaktadır. Ancak Çin bu bölgesel örgütler ile ilişkilerini geliştirirken veya yumuşak güç politikalarını aktif şekilde kullanırken herhangi bir bölgede siyasi çatışmalara doğrudan taraf olmak, karşılıksız ekonomik ve askerî yardımlar yapmaktan ziyade kendi faydasına odaklanan ve sorumluluk almaktan kaçınan bir politika izlemektedir. Çin dış politikasının bu özelliği ise onu hegemonya sahibi diğer güçlerin politikalarından ayıran temel etmendir.

Neo-Marksist bakış açısı tarafından hegemonyanın oluşumuna ilişkin olarak geliştirilen kuramsal açıklamalar ise maddi kapasite, fikirler ve kurumlar olarak üzere başlıca üç faktöre dayandırılmaktadır. Bu kapsamda Çin'in yeni hegemon güç olarak ortaya çıkması için hem maddi kapasite hem de düşünsel ve kurumsal faktörler açısından gerekli şartlara sahip olduğuna inanılmaktadır. Nitekim Neo-Marksist teorik açıklamalara dayalı olarak Wallerstein tarafından geliştirilen argümanlara göre her tarihsel sistemin bir sona erme zamanı vardır ve içinde bulunduğumuz kapitalist dünya-ekonomi sistemi tarihsel krizini yaşamaktadır. Ancak Wallerstein'ın argümanlarını dayandırdığı faktörler, diğer Uluslararası İlişkiler kuramları gibi 1500'lü yıllarda başladığı kabul edilen bir toplumsal sistem olan kapitalist ekonomik sistemi ve Avrupa-merkezli güçlerin yükseliş ve düşüş süreçlerini merkeze almaktadır. Bu yorum, doğası gereği Çin merkezli yükselişin Avrupa-merkezli bir sistem içerisinde analiz edilmesine ve Asya merkezli hegemonya anlayışının göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

Asya merkezli hegemonya anlayışı, 13 ve 14. Yüzyıllarda Çin hegemonyasının en güçlü dönemlerindeki uygulamalar ile kabul edilmiş ve mirası bugüne kadar aktarılmış olan bir tarihsel siyasal tecrübe sonucunda oluşmuştur. En önemli kavramlarını Guanxi ve Tianxia'nın oluşturduğu, bu kavramların uygulama olarak ortaya çıktığı en önemli politikanın ise Haraç Sistemi olduğu Asya merkezli hegemonya anlayışı, ancak kendi dünya anlayışı çerçevesinde anlaşılabilir olmaktadır. Çin'in dünyanın merkezinde olduğu, çevre ülkelerin ise Çin'in siyasi ve kültürel üstünlüğünü kabul ettikleri bu dünya anlayışı, Avrupa merkezli sistemden farklı olarak gücün küresel yayılmasını değil belirli bir bölgede etkin kalmasını tercih eder. Buna göre hegemon olduğu kabul edilen güç, kendi ulusal çıkarlarına doğrudan etki edebilecek sınırlar içerisinde maddi kapasite, fikirler ve kurumlar açısından etkin bir performans göstermekte ve bu alan içerisinde hegemon güç olarak kalmakta gerekli iradeye sahip görünmektedir. Ancak ulusal çıkarlara etki etmesi açısından ikinci ve üçüncü

derecede etki sahibi olan bölgelerde farklı bir sistem ve kültürün işleyiş mekanizmasına etki etmeden birlikte var olma politikası benimsenmektedir.

Bu çalışmanın temel hipotezini test etmek amacıyla Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde izlemekte olduğu genel dış politika ilkeleri, Suudi Arabistan ve İran ile ilişkilerinde sürdürdüğü çok taraflı ilişkiler ve Arap Baharı sonrasında meydana gelen krizlere verilen tepkiler üzerinden incelenen Çin dış politikası, imparatorluk döneminden kalma siyasi düşünce ve uygulamaların izlerini taşımaktadır. Çin Komünist Partisi yönetiminin Ortadoğu'daki siyasi çatışmalara taraf olmama, bölge ülkeleri arasında kutuplar yaratmadan tüm ülkeler ile dengeli ve sürdürülebilir ilişkilere sahip olma ve ticari ilişkilerde karşılıklılık ilkeleri üzerinden yürüttüğü dış politika Çin yönetimini Ortadoğu'da etkili olan diğer büyük dış güçlerden ayırt etmektedir.

Diğer yandan, bu çalışmada incelenen ve Çin yönetiminin izlemekte olduğu dış politika davranışları, önemli ölçüde “bölgesel özgünlük” taşımakta ve Ortadoğu coğrafyasının siyasi, kültürel ve ekonomik gerçekliklerine göre belirlenmektedir. Bu çalışmanın özgün ve ayırt edici tarafını oluşturan en önemli çıktı, Çin yönetiminin Ortadoğu politikasının genelleme ve basitleştirmelerden ayrı tutularak incelenmesi gerekliliğinin ortaya konmuş olmasıdır. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde incelenen teorik açıklamalar, Çin tarafından Ortadoğu'da izlenen dış politika tutumunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen Çin merkezli siyasi düşünce ve hegemonya anlayışı ise Çin'in Ortadoğu'da izlemekte olduğu “hegemon güç olmaktan kaçınma” ve “mevcut hegemon ile karşı karşıya gelmeme” politikasının imparatorluk dönemi Çin siyasi anlayışından miras alınan uygulamaların devamı olduğunu göstermektedir. Hiç şüphesiz, bu çalışmada incelenmek üzere ele alınan örnek bölge Ortadoğu'dan farklı bir bölge olsaydı ulaşılan sonuçların çok daha farklı ve bu çalışmanın sonuçları ile çelişki içinde olan gerçeklikleri ortaya çıkaracağı bilinmektedir. Söz gelimi, Çin yönetimi Afrika'da daha kararlı ve aktif bir dış politika izlemekte, Doğu ve Güney Asya'da ise açıkça bölgesel hegemonyasını kurmaya yönelmektedir

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abu-Lughod, Janet (1987), “The Shape of the World System in the Thirteenth Century”, **Studies in Comparative International Development**, 22(4), 3–25.
- Abu-Lughod, Janet L. (1989), **Before European Hegemony, The World System A.D. 1250-1350**, Oxford University Press, New York.
- Abu-Lughod, Janet (2003), “Süreksizlikler ve Süreklilikler: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?”, **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?** 507-525, (Der.) Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, (Çev. Esin Soğancılar), (Yayına Hazırlayanlar: Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Acharya, Amitav ve Buzan, Barry (2007), “Why is There No non-Western International Relations Theory? An Introduction”, **International Relations of the Asia-Pacific**, 7, 287-312.
- Acharya, Amitav ve Buzan, Barry (2007), “Conclusion: on the Possibility of a non-Western IR Theory in Asia”, **International Relations of the Asia-Pacific**, 7, 427-438.
- Acharya, Amitav ve Buzan, Barry (2018), “Neden Batı Kökenli Olmayan Bir Uluslararası İlişkiler Teorisinden Yoksunuz?”, **Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler**, (Çev. Ebru Thwaites Diken), 1. Basım, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2018, 15-50.
- Achcar, Gilbert (2004), **Kaynayan Ortadoğu**, (Çev.) Rida Şimşekel, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Talmiz (2019), “China’s Belt and Road Initiative embraces the Middle East”, **Arab News**, April 19, 2019. <https://www.arabnews.com/node/1484966>, (e.t. 29.08.2019).
- Akçadağ Alagöz, Emine (2019), “İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin’in Orta Doğu Politikası”, **Güvenlik Stratejileri**, 15(29), 79-113.
- Aktoprak, Elçin (2004), “Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak”, **Uluslararası İlişkiler**, 1 (4), 23-58.
- al-Tamimi, Naser (2012), “China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance?”, Discussion Paper, Durham University, HH Sheikh Nasser Al-Sabah Programme, Durham.
- al-Tamimi, Naser M. (2014), **China-Saudi Arabia Relations, 1990-2012**, Routledge.
- Alperen, Ümit (2019), “Çin’in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve “Sorumlu Büyük Güç” Arasında Denge”, **İran Çalışmaları Dergisi**, 2(2), 11-35.

- Alterman, John (2009), "China's Soft Power in the Middle East", **Chinese Soft Power and Its Implications for the United States: Competition and Cooperation in the Developing World**, Center for Strategic & International Studies-CSIS, Washington, 63-76.
- Ambrosio, Thomas (2012), "The rise of the 'China Model' and 'Beijing Consensus': evidence of authoritarian diffusion?", **Contemporary Politics**, 18(4), 381-399.
- Amighini, Alessia ve Jia, Peitao (2019), "Equ(al)ity and Community in China after Forty Years of Economic Reform: Sinicised Marxism and "Socialism with Chinese Characteristics" in Crisis", **Asian Studies**, 7(23), 269-290.
- Armaoğlu, Fahir (1999), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara.
- Arrighi, Giovanni (1999), "The World According to Andre Gunder Frank", **Review-Fernand Braudel Center**, 22(3), 327-354.
- Arrighi, Giovanni (2008), "Historical Perspectives on States, Markets and Capitalism, East and West", **The Asia-Pacific Journal-Japan Focus**, 6 (1), 1-25.
- Arrighi, Giovanni (2008), **Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü**, (Çev.) İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul.
- Arrighi, Giovanni (2016), **Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri**, (Çev. Recep Boztemur), 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.
- Avcıoğlu, Gürcan Şevket (2014), "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 31, 97-110.
- Ba, Heather (2018), "The systemic causes of financial crises in the long nineteenth century", **Business and Politics**, 20 (2), 208-238.
- Badie, Dina (2013), "Upping the Ante: Chinese Encroachment, US Entrenchment, and Gulf Security", **Strategic Studies Quarterly**, 41-68.
- Banchero Costa (2018), China Oil & Refining Outlook (covering crude oil, refining, and oil products), August 2018, http://www.bancosta.com/report/august2018/CHINA_2018-11_China_Oil.pdf, (e.t. 19.08.2019).
- Barkawi, Tarak ve Laffey, Mark (2006), "The postcolonial moment in security studies", **Review of International Studies**, 32, 329-352.
- Bender Jeremy ve Rosen, Armin (2015), "This Pentagon map shows what's really driving China's military and diplomatic strategy", **Business Insider**, May 13 2015, <https://www.businessinsider.com/this-map-shows-chinas-global-energy-ties-2015-5> (e.t. 13.0.2019).

- Berndzen, Anke (2017), “The “Asia-Pacific Dream”: Is China Using Economic Integration Initiatives as Ideological Weapons? – on the Link Between Free Trade Agreements, Soft Power and “Universal Values”, **JCIR**: 5(1), 1-34.
- Bernstein, Richard (2003), “Two Years Later: World Opinion; Foreign Views of U.S. Darken After Sept. 11”, **The New York Times**, September 11 2003, <https://www.nytimes.com/2003/09/11/world/two-years-later-world-opinion-foreign-views-of-us-darken-after-sept-11.html>, (e.t. 26.09.2019).
- Bianchi, Robert R. (2013), “China–Middle East Relations in Light of Obama’s Pivot to the Pacific”, **China Report**, 49(1), 103–118.
- Bilgin, Pınar (2004), “Whose ‘Middle East’? Geopolitical Inventions and Practices of Security”, **International Relations**, Vol. 18, No. 1, pp. 17-33.
- b. Huwaidin, Mohamed (2002), **China’s Relations with Arabia and the Gulf 1949-1999**, Routledge Curzon.
- Blanchard, Jean-Marc F. (2008), “Harmonious World and China’s Foreign Economic Policy: Features, Implications, and Challenges”, **Journal of Chinese Political Science**, 13(2), 165-192.
- Blanchard Jean-Marc F. & Flint Colin (2017), “The Geopolitics of China’s Maritime Silk Road Initiative”, **Geopolitics**, 22:2, Pp. 223-245.
- Bostanoğlu, Burcu ve Okur, Mehmet Âkif (2009), **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram, Hegemonya-Medeniyetler ve Robert W. Cox**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bozdağlıoğlu, Yücel ve Özen Çınar (2004), “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, **Uluslararası İlişkiler**, 1(4), 59-79.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2013), “Hegemonic (in)Stability Theory and US Foreign Policy: The Legacy of the Neocons in the Middle East”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(3), 1-12.
- BP, Energy Outlook 2019, Insights from the Evolving transition scenario – China, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2019-country-insight-china.pdf>, (e.t. 19.08.2019).
- Braudel, Fernand (2017), **Uygurlıkların Grameri**, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Breslin Shaun (2013), “China and the Global Order: Signalling Threat or Friendship?”, **International Affairs**, 89(3), 615-634.

- BRICS Policy Center, “The China-Arab States Cooperation Forum (CASCF)”, file:///C:/Users/HP/Downloads/CASCF5.pdf, (e.t.19.05.2019).
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten (2007), **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, (Çev. Arzu Oyacıoğlu), Yayın Odası, 1. Basım, İstanbul.
- Brummer, Matthew (2007), “The Shanghai Cooperation Organization and Iran: A Power-Full Union”, **Journal of International Affairs**, 60(2), 185-198.
- Brzezinski, Zbigniew ve Mearsheimer, John J. (2009), “Clash of the Titans”, **Foreign Policy**, October 22, 2009. <https://foreignpolicy.com/2009/10/22/clash-of-the-titans/>, (e.t. 06.09.2019).
- Burton, Guy (2019), “Chinese Conflict Management in Libya, Syria and Yemen after the Arab Uprisings”, **Asian Journal of Middle Eastern And Islamic Studies**, 13(1), 18-34.
- Buzan, Barry (2010), “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?”, **The Chinese Journal of International Politics**, 3, 5–36.
- Calabrese, John (1991), **China’s Changing Relations with the Middle East**, Pinter, New York.
- Calabrese, John (2018), “China’s ‘One Belt, One Road’ (OBOR) Initiative, Envisioning Iran’s role”, **China’s Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, Edited by Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh, Routledge, New York, pp. 174-191.
- Calabrese, John (2019), “Intersections: China and the US in the Middle East”, **Middle East Institute**, June 18 2019, <https://www.mei.edu/publications/intersections-china-and-us-middle-east> (e.t. 16.08.2019).
- Callahan William A. (2008), “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, **International Studies Review**, 10, 749–761.
- Callahan, William A. (2016), “China’s ‘Asia Dream’: The Belt Road Initiative and the new regional order”, **Asian Journal of Comparative Politics**, 1(3), Pp. 226–243.
- Cau, Enrico (2018), “Geopolitical Implications of the Belt and Road Initiative: The Backbone for a New World Order?”, **Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal**, 4(1), pp. 39-105.
- Chan Gerald (2011), “Power and Responsibility in China’s International Relations”, **Power and Responsibility in Chinese Foreign Policy**, (Ed): Yongjin Zhang, Greg Austin, ANU Press, 48-68.
- Chan, Lai-Ha (2017), “The AIIB and China's Soft Balancing Against the US Pivot to Asia”, Australian Institute of International Affairs, 19 Sep 2017. <http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/aiia-balancing-us-pivot-asia-rationale/>, (e.t. 30.09.2019).

- Chaziza, Mordechai (2013), “The Arab Spring: Implications for Chinese Policy”, **Middle East Review of International Affairs**, 17(2), 73-83.
- Chaziza, Mordechai (2013), “China’s Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War”, **China Report**, 49(1), 161–175.
- Chaziza, Mordechai (2015), “China’s Middle East Foreign Policy and The Yemen Crisis: Challenges and Implications”, **Middle East Review of International Affairs**, 19(2), 18-25.
- Chaziza, Mordechai (2016), “China’s Middle East Policy: The ISIS Factor”, **Middle East Policy**, XXIII (1), 25-33.
- Chen, Jianfu (1999), “The Revision of the Constitution in the PRC: Conceptual Evolution of ‘Socialism with Chinese Characteristics’”, **China Perspectives**, 24, 66-79.
- Chen Juan, Shu Meng and Wen Shaobiao (2018), “Aligning China’s Belt and Road Initiative with Saudi Arabia’s 2030 Vision Opportunities and Challenges”, **China Quarterly of International Strategic Studies**, 4(3), 363-379.
- Chen, Yudan (2016), “Two Roads to a World Community: Comparing Stoic and Confucian Cosmopolitanism”, **Chin. Polit. Sci. Rev.**,1, 322–335.
- Cheng, Joseph Y. S. (2012), “Convincing the World of China’s Tradition to Pursue Universal Harmony”, **Journal of Chinese Political Science**, 17, 165–185.
- Cheng, Joseph Y. S. (2016), “China’s Relations with the Gulf Cooperation Council States: Multilevel Diplomacy in a Divided Arab World”, **China Review**, 16(1), 35-64.
- Cheung, Gordon C. K. (2008), “International Relations Theory in Flux in View of China’s ‘Peaceful Rise’”, **The Copenhagen Journal of Asian Studies**, 26, 5-21.
- Cheung, Kelvin Chi-Kin (2012), “Away from socialism, towards Chinese characteristics: Confucianism and the futures of Chinese nationalism”, **China Information** 26(2), 205–218.
- China Daily, “Chinese envoy says Belt and Road Initiative to promote Middle East peace process”, 15.04.2017, http://www.chinadaily.com.cn/beltandroadinitiative/2017-04/15/content_28942770.htm, (e.t. 05.07.2019).
- Cleveland, William L. (2008), **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Coker, Christopher (2015), **The Improbable War, China, The United States&The Logic of Great Power Conflict**, Hurst&Company Publisher, London, UK.
- Courtney, J. Fung (2018), “Separating Intervention from Regime Change: China’s Diplomatic Innovations at the UN Security Council Regarding the Syria Crisis”, **The China Quarterly**, 1-20.

- Cox, Robert W. (1981), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millenium Journal of International Studies**, 10(2), 126-155.
- Cox, Robert (1983), "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", **Millennium - Journal of International Studies**, 12 (2), 162-175.
- Cox, Robert W. ve Sinclair, Timothy J. (2016), "Gramsci, hegemony ve uluslararası ilişkiler: metot üzerine bir deneme", **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, (Çev. Editörü Sezgi Durgun, Çev: Emrah Çınar ve Semih Çelik), Röle Akademik Yayıncılık. pp.124-143.
- Currier Carrie, Liu ve Dorraj, Manochehr (2010), "In Arms We Trust: The Economic and Strategic Factors Motivating China-Iran Relations", **Journal of Chinese Political Science**, 15, 49–69.
- Chen, Ching-Chan (2012), "The Im/Possibility of Building Indigenous Theories in a Hegemonic Discipline: The Case of Japanese International Relations", **Asian Perspective**, 36, 463-492.
- Danner, Lukas K. ve Martín, Félix E. (2019), "China's hegemonic intentions and trajectory: Will it opt for benevolent, coercive, or Dutch- style hegemony?", **Asia&The Pacific Policy Studies**, 6, 186-207.
- Dedeoğlu, Çağdaş (2016), "Çin'in Büyük Stratejisi Açısından Suriye", **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, (Ed.) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, Beta Basım, İstanbul, 403-411.
- Demirtepe, M. Turgut ve Özertem, Hasan Selim (2013), "Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları", **Bilig**, 65, 2013, 95-118.
- Dhaman Investment Attractiveness Index (DAI), (2018), "Investment Climate in Arab Countries", The Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation, Kuwait.
- D'Hooghe, Ingrid (2007), "The Rise of China's Public Diplomacy", Netherlands Institute of International Relations, CLINGENDAEL, 2007, S.29. https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070700_cdsp_paper_hooghe.pdf (e.t. 12.05.2019).
- Dirlik, Arif (2010), **Postkolonyal Aura, Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi**, (Çev.) Galip Doğduaslan, İkinci Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Dillon, Michael (2004), "The Middle East and China", **The Middle East's Relations with Asia and Russia**, (Ed.) Hannah Carter and Anoushiravan Ehteshami, Routledge Curzon, London, 42-60.
- Dillon, Michael (2004), **Xinjiang-China's Muslim Far Northwest**, Routledge Curzon Publications, New York.
- Donnelly, Jack (2004), **Realism and International Relations**, Cambridge University Press, United Kingdom.

- Dorraj Manochehr and English, James E. (2012), "China's Strategy for Energy Acquisition in the Middle East: Potential for Conflict and Cooperation with the United States", **Asian Politics&Policy**, Vol.4, No.2.
- Dorsey, James M. (2017), "China and the Middle East: Venturing into the Maelstrom", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11(1), 1-14.
- Drağulin, Ioana Cristea (2013), "The Evolution of the Concept of Hegemony in Antonio Gramsci's Works", **Cogito**, 5(3), 76-86.
- Duan, Jiuzhou (2018), "The Strategic Position of the GCC Countries: The View from China", **Asian Perspectives**, 3, 15-26.
- Duchesne, Ricardo (2001-2002), "Between Sinocentrism and Eurocentrism: Debating Andre Gunder Frank's Re-Orient: Global Economy in the Asian Age", **Science&Society**, 65(4), 428-463.
- Duman, Mehmet (2002), "Hegemony ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri ", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4 (2), 2002, 1-16.
- Edwards, John (2007), "Reengaging with the World, A Return to Moral Leadership", **Foreign Affairs**, 86, 19-36.
- Ehteshami, Anoushiravan (2018), "Gold at the end of the Rainbow? The BRI and the Middle East", **Global Policy**, 9 (3), 387-397.
- Ekşi, Muharrem (2017), "The Syrian Crisis as a Proxy War and the Return of the Realist Great Power Politics", **ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Hybrid Warfare Special Issue, 1(2), 106-129.
- el-Katip, Ahmet (2013), **Çağdaş İslam Siyaset Sisteminde Anayasal Meşruiyet, Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti Karşılaştırmalı İncelemesi**, 1. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul
- Emeklier, Nihal (2017), "Dünya Sistemi Kuramı ve Afro-Avrasya Uluslararası Sistemi: 1500'den Önce - 1500'den Sonra", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 1 (1), 179-186.
- Ergenç, Ceren (2014), "Çin'in Yükselişi", **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular** (ed Kardas & Balci), Küre Yayınları, İstanbul.
- Erkan, Süleyman (2010), "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 22, 93-115.
- Ersoy, Eyüp (2012), "Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 8(31), ss.37-55.

- Eszterhai, Viktor (2018), "Searching for an Alternative Global Order: The Qing Tributary System and the Mechanism of Guanxi", *Fudan Journal of Humanities and Social Sciences*, 11, 499–513.
- Evron, Yoram (2016), "China-Japan Interaction in the Middle East: a battleground of Japan's remilitarization", *The Pacific Review*, 1-17.
- Feng, Zhang (2009), Rethinking the 'Tribute System': Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics, *Chinese Journal of International Politics*, Vol. 2, 545–574.
- Ferchen, Matt (2013), "Whose China Model is it anyway? The contentious search for consensus", *Review of International Political Economy*, 20(2), 390–420.
- Foley, Sean (2017), "When Oil Is Not Enough: Sino-Saudi Relations and Vision 2030", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(1), 107-120.
- Fraihat, Ibrahim ve Leber, Andrew (2019), "China and the Middle East after the Arab Spring: From Status-Quo Observing to Proactive Engagement", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13 (1), 1-17.
- Frank, Andre Gunder (1994), "The World Economic System in Asia Before European Hegemony", *The Historian*, 56(2), 259-276.
- Frank, Andre Gunder ve Gills, Barry K. (2003), "5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş", *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı Beş Bin Yıllık mı?* (Der.) Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, (Çev. Esin Soğancılar), (Yayına Hazırlayanlar: Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan), İmge Kitabevi, Ankara, 41-136.
- Frank, Andre Gunder (2010), *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, (Çev. Kâmil Kurtul), İmge Kitabevi, Ankara.
- Fukuyama, Francis (1989), "The End of History?", *The National Interest*, 16, 3-18.
- Gao, Zugui (2014), "The New Development of China-Middle East Relations since the Arab Upheaval", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 8(4), 63-80.
- Garver, John (2011), "Is China Playing a Dual Game in Iran?", *The Washington Quarterly*, 34(1), 75-88.
- Garver, John (2013), "China–Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis", *China Report*, 49(1), 69–88.
- Gill, Bates and Huang, Yanzhong (2006). "Sources and limits of Chinese 'soft power'", *Survival*, Vol. 48, No. 2, 17-36.
- Gills, Barry (1993), "The Hegemonic Transition in East Asia: A Historical Perspective", *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (Ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, 186-212.

- Gills, Barry K. (2003), “Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler”, Andre Gunder Frank, Barry K. Gills (Der.), **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?** 235-279. (Çev. Esin Soğancılar), (Yayına Hazırlayanlar, Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gills, Barry K. ve Frank, A. G. (2003), “Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700- MS 1700)”, **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?** 283-377, (Der.) Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, (Çev. Esin Soğancılar), (Yayına Hazırlayanlar: Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gills, Barry K. (2010), “The Return of Crisis in the Era of Globalization: One Crisis, or Many?”, **Globalizations**, 7(1), 3-8.
- Gills, Barry K. (2010), “Globalization, Crisis and Transformation: World Systemic Crisis and the Historical Dialectics of Capital”, **Globalizations**, 7(1-2), 275-288.
- Gills, Barry K. (2010), “Going South: Capitalist Crisis, Systemic Crisis, Civilisational Crisis”, **Third World Quarterly**, 31(2), 169-184.
- Gills, Barry K. (2014), “Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History”, **Journal of World System Research**, 20(2), 174-179.
- Gills, Barry K. ve Patomäki, Heikki (2017), “Trumponomics and the “post-hegemonic” World”, **Real-World Economics Review**, 79, 91-107.
- Gilpin, Robert (1988), “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, 18(4), 591-613.
- Gilpin, Robert (2016), **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, (Çev: Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat), 4. Baskı, Kripto Yayınevi, Ankara.
- Glaser Bonnie S. and Medeiros Eva S. (2007), “The Changing Ecology of Foreign Policy-Making in China: The Ascension and Demise of the Theory of “Peaceful Rise””, **The China Quarterly**, 190, 291-310.
- Griffiths Martin, Roach Steven C., Salamon M. Scott (2011), **Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, (Çev. CESRAN), İkinci Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Global Reinsurance (2019), “Where MENA fits into Chinese investment plans”, 26 Feb 2019, <https://www.globalreinsurance.com/dubai-world-insurance-congress/where-mena-fits-into-chinese-investment-plans/1429639.article> (e.t. 05.06.2019).

- Golam, Mostafa (2019), "China's Relations with Arab Gulf States", A. Al-Masri and K. Curran (eds.), *Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future, Advances in Science, Technology & Innovation, Proceedings of the 1st American University in the Emirates International Research Conference, Dubai, Springer Nature Switzerland AG 2019*, 63-72.
- Grell-Brisk, Marilyn (2017), "China and global economic stratification in an interdependent World", **Nature Palgrave Communications**, 1-12.
- Gresh, Geoffrey F. (2016), "Pivoting East? Sino-Saudi Relations Amid Regional Crises", **Gulf Affairs**, 14-17. https://www.oxgaps.org/files/analysis_gresh.pdf
- Guha, Ranajit (1998), **Dominance without Hegemony, History and Power in Colonial India**, Oxford University Press, Oxford.
- Gupta, Amit Kumar (2013), "Soft Power of the United States, China, and India: A Comparative Analysis", **Indian Journal of Asian Affairs**, 26 (1/2), 37-57.
- Gürel, Burak ve Yörük, Erdem (2018), "Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi", **Mülkiye Dergisi**, 42 (2), 2018, 209-237.
- Hameed, Rashida (2010), "Sino-Iran Relations Current Developments and Future Scenario", **Policy Perspectives**, 7 (1), 135-153.
- Han, Aisha ve Rossi, Rachel (2018), "What are the implications of expanded Chinese investment in the MENA region?", **Atlantic Council**, August 10 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/what-are-the-implications-of-expanded-chinese-investment-in-the-mena-region/>, (e.t. 01.10.2019).
- Han, Qingxiang and Zhang, Jian (2013), "The Inherent Logic and Developmental Tendency of the Practice of Building Socialism with Chinese Characteristics: A Structural Analytical Framework for the Questions of "Where Did China Come From?" and "Where Should China Go?"", **Social Sciences in China**, 34:2, 5-23.
- Harold, Scott ve Nader, Alireza (2012), "China and Iran: Economic, Political and Military Relations", **China and Iran**, RAND Corporation Publishing.
- Harold, Scott W. (2015), "Opportunistic Cooperation under Constraints: Non-Proliferation, Energy, Trade, and the Evolution of Chinese Policy towards Iran", **The Chinese Journal of International Politics**, 59-88.
- Harris, Lilian Craig (1991), "The Gulf Crisis and China's Middle East Dilemma", **The Pacific Review**, 4 (2), 116-125.
- Harris, Stuart (2014), **Çin Dış Politikası**, Çev. Aslan Yavuz Şir, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul.
- Hartig, Falk (2012), "Confucius Institutes and the Rise of China", **Journal of Chinese Political Science**, 17, 53-76.

- Harvey, David (2003), **The New Imperialism**, Oxford University Press, United Kingdom.
- He, Yin (2007), “China’s Changing Policy on UN Peacekeeping Operations”, Institute for Security and Development Policy, Sweden.
- Herbert, Anne L. (1996), “Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck”, **Berkeley Journal of International Law**, 14(1), 222-238.
- Higgott, Richard (1991), 'Toward a Non-Hegemonic IPE: An Antipodean Perspective', (Ed.) C. Murphy ve R. Tooze, **The New International Political Economy**, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1991.
- Hoffman, S. (1977), ‘An American Social Science—International Relations’, **Daedalus**, 106(3), 68–82.
- Houlden Gordon ve Zaamout, Nouredin M. (2019), **A New Great Power Engages with the Middle East: China’s Middle East Balancing Approach**, China Institute, University of Alberta, Ocak 2019.
- Houtart, François (2010), “The Multiple Crisis and Beyond”, **Globalizations**, 7(1-2), 9-15.
- Huang, Heidi Yu (2015), “Gramsci and Cultural Hegemony in Post-Mao China”, **Literature Compass**, 12 (8), 404-413.
- Huang, Yasheng (2010), “Debating China's Economic Growth: The Beijing Consensus or The Washington Consensus”, **Academy of Management Perspectives**, 24(2), 31-47.
- Hudson, Michael C. (2013), “Geopolitical shifts: Asia rising, America declining in the Middle East?”, **Contemporary Arab Affairs**, 6(3), 458–466.
- Hughes, Lindsay (2018), “China in the Middle East: The Saudi Factor”, Future Directions International, Strategic Analysis Paper, 2 October 2018.
- Huntington, Samuel P. (1993), “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, 72(3), 22-49.
- Ikenberry, G. John (1996), “The Future of International Leadership”, **Political Science Quarterly**, 111 (3), 385-402.
- Ikenberry G. John ve Lim, Darren J. (2017), “China’s emerging institutional statecraft The Asian Infrastructure Investment Bank and the prospects for counter-hegemony”, Project on International Order and Strategy at Brookings, The Brookings Institution, Washington, 1-22.
- I-wei, Jennifer Chang (2018), “China and Yemen’s Forgotten War”, s.1, United States Institute of Peace, 1-4. <https://www.usip.org/sites/default/files/2018-01/pb241-china-and-yemens-forgotten-war.pdf>, (e.t. 04.07.2019).
- İnalçık, Halil (2004), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I, 1300-1600**, (Çev.) Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, 2. Baskı.

- Jencks, Harlan W. (1992), "Chinese Evaluations of 'Desert Storm': Implications for PRC Security", **The Journal of East Asian Affairs**, 6 (2), 447-477.
- Jian, Xu (2007), "Theoretical Reflections on Building a Harmonious World", **China International Studies**, 30-46.
- Kamel, Maha S. (2018), "China's Belt and Road Initiative: Implications for the Middle East", **Cambridge Review of International Affairs**, 31(1), 76-95.
- Kang, David C. (2005), "Hierarchy in Asian International Relations: 1300-1900", **Asian Security**, 1(1), 53-79.
- Kaplan, Robert D. (2005), "How We Would Fight China", **The Atlantic**, June, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/06/how-we-would-fight-china/303959/>, (e.t. 06.09.2019).
- Karaca, R. Kutay (2012), "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)", **Uluslararası İlişkiler**, 9(33), 93-118.
- Kaufman, Stephen (2012), "U.N. Security Council Now United Behind Syria Plan, Clinton Says", **Philadelphia News**, July 4 2012, <https://thephilanews.com/u-n-security-council-now-united-behind-syria-plan-clinton-says-33134.htm> (e.t. 25.07.2019).
- Kavalski, Emilian (2018), "The *Guanxi* of Relational International Affairs", **Chinese Political Science Review**, 3, 233-251.
- Kay, Cristobal (2011), "Andre Gunder Frank: 'Unity in Diversity' from the Development of Underdevelopment to the World System", **New Political Economy**, 16(4), 523-538.
- Kayaoğlu, Turan (2010), "Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory", **International Studies Review**, 12, 193-217.
- Kaymak, Muammer (2016), "Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 34(1), 63-92.
- Kāzemi, Abbās Varij ve Chen, Xiangming (2014), "China and the Middle East: More Than Oil", **The European Financial Review**, 40-44.
- Kéchichian, Joseph A. (2016), "Saudi Arabia and China: The Security Dimension", **Middle East Institute**, February 9 2016, (e.t.30.04.2019).
- Kemp, Geoffrey (2010), **The East Moves West: India, China and Asia's Growing Presence in the Middle East**, Brookings Institution Press, Washington DC.
- Kennedy, Paul (2015), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), 14. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Kennedy, Scott (2010), "The Myth of the Beijing Consensus", **Journal of Contemporary China**, 19(65), 461-477.
- Keohane, Robert (1984), **After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton University Press, New Jersey.
- Keohane, Robert (2012), "Hegemony and After What Can Be Said About the Future of American Global Leadership?", **Foreign Affairs**, 91 (4), 2012, 1-5.
- Keohane, Robert (2015), "After Hegemony Cooperation is Still Possible", **The International Spectator**, 50(4), 92-94.
- Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph (2015), "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı yeniden Ele Almak", **Uluslararası İlişkiler**, 12 (46), 79-104.
- Keohane Robert ve Nye, Joseph S. (2001), **Power and Interdependence**, 3. Basım, Longman Yayınları, US.
- Keyman, E. Fuat (2006), "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", **Uluslararası İlişkiler**, 3(9), 1-20.
- Kim, Bongjin (2017), "Rethinking the Traditional East Asian Regional Order, The Tribute System as a set of Principles, Norms, and Practices", **Taiwan Journal of East Asian Studies**, 14(1), 119-170.
- Kim, Samuel, Kim, S. (1979), *China, the United Nations, and World Order* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 49; and S. Kim, "Mao Zedong and China's Changing World View," in *China in the Global Community*, ed. C. Hsiung and S. S. Kim (New York: Praeger, 1980), 16-39.
- Aktaran** Sandra Gillespie, "Diplomacy On A South-South Dimension: The Legacy Of Mao's Three-Worlds Theory And The Evolution Of Sino-African Relations", *Intercultural Communication and Diplomacy*, 109-130.
- Kim, Tai-Yoo ve Kim, Daeryoon (2017), **The Secrets of Hegemony**, Springer Nature, Singapur.
- Kindleberger, Charles (1973), "An Explanation of the 1929 Depression", **The World in Depression, 1929-1939**, Chapter 14, 291-308, University of California Press. http://media.library.ku.edu.tr/reserve/resfall16_17/Intl531_CBakir/week7.pdf, (e.t. 14.05.2018).
- Kirshner, Jonathan, Gourevitch, Peter A. ve Eichengreen, Barry (1997), "Crossing Disciplines and Charting New Paths: The Influence of Charles Kindleberger on International Relations", **Mershon International Studies Review**, 41 (2), 333-345.
- Kissinger, H. A. (2005), "China: Containment Won't Work", **The Washington Post**, June 13 2005. <https://www.henryakissinger.com/articles/china-containment-wont-work/>, (e.t. 06.09.2019).
- Kissinger, Henry (2014), **Diplomasi**, (Çev.) İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul.

- Kissinger, Henry (2015), **Çin; Dünden Bugüne Yeni Çin**, Türkçesi: Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, Henry (2016), **Dünya Düzeni**, (Çev.) Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Kliman, Daniel ve Grace, Abigail (2018), “China Smells Opportunity in the Middle East’s Crisis”, **Foreign Policy**, June 14, 2018. <https://foreignpolicy.com/2018/06/14/china-smells-opportunity-in-the-middle-east-crisis/> (e.t. 10.07.2019).
- Klimeš, Ondřej (2017), “China’s Cultural Soft Power: The Central Concept in the Early Xi Jinping Era (2012–2017)”, *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4 / Orientalia Pragensia*, 127-150.
- Kluver, Randolph (2014), “The Sage as Strategy: Nodes, Networks, and the Quest for Geopolitical Power in the Confucius Institute”, **Communication, Culture & Critique**, 7, 2014, 192–209.
- Kroeber, Arthur R. (2017), **Çin Ekonomisi, Herkesin Bilmesi Gerekenler**, (Çev.) Buzdağı Yayınevi, İstanbul.
- Kubalkova, Petra G. (2015), “Asian Infrastructure Investment Bank: New Asian Opportunity or China’s Hidden Strategy?”, **China Quarterly of International Strategic Studies**, 1 (4), 667-685.
- Kugler, J. ve Organski, A.F.K. (1989), “The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation”, **Handbook of War Studies**, 171-194. (Ed.) Manus I. Midlarsky, Unwin Hyman, Boston.
- Kupchan, Charles A. (2014), “The Normative Foundations of Hegemony and The Coming Challenge to Pax Americana”, **Security Studies**, 23(2), 219-257.
- Lams, Lutgard (2018), “Examining Strategic Narratives in Chinese Official Discourse under Xi Jinping”, **Journal of Chinese Political Science**, 23, 387-411.
- Lavagnino, Alessandra C. (2017), “From ‘Chinese Characteristics’ (Zhongguo Tese 中国特色) to ‘Chinese Dream’ (Zhongguo Meng 中国梦)-The Chinese Political Discourse Today”, **Understanding China Today, An Exploration of Politics, Economics, Society and International Relations**, Ed. Silvio Beretta, Axel Berkofsky, Lihong Zhang, Springer, Switzerland, 275-284.
- Lebow, Richard Ned ve Valentino, Benjamin (2009), “Lost in Transition: A Critical Analysis of Power Transition Theory”, **International Relations**, 23(3), 389-410.
- Lee, Ji-Young (2014), “Historicizing China’s Rise and International Relations of East Asia”, *The East Asia Institute Fellows Program Working Paper Series*, No. 47, 1-16.

- Legrenzi, Matteo ve Lawson, Fred H. (2015), “China’s Gulf Policy: Existing Theories, New Perspectives”, **Middle East Policy**, Vol. XXII, No.2.
- Lentner, Howard H. (2005), “Hegemony and Autonomy”, **Political Studies**, 53, 2005, 735–752.
- Li, Li (2019), “Reframing the Principle of Noninterference: Reflections of Chinese School Debates and Beijing’s Approach to Peace”, A. Kulnazarova and V. Popovski (Eds.), **The Palgrave Handbook of Global Approaches to Peace**, 243-261.
- Li, Liu ve Wang Zesheng (2017), “Belt and Road Initiative in the Gulf Region: Progress and Challenges”, **China Institute of International Relations**, http://www.ciis.org.cn/english/2017-11/09/content_40063037.htm, (e.t. 29.08.2019).
- Li, Minqi (2005), “The Rise of China and the Demise of the Capitalist World-Economy: Exploring Historical Possibilities in the 21st Century”, **Science & Society**, 6 (3), 420-448.
- Li, Weijian (2013), “Relations of China and the United States with the Middle East in the Changing Era”, **China-Middle East Relations: Review and Analysis**, Volume 1, Editor in-Chief: Yang Guang, Translators: Liu Maomin and Michelle Wan, Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press (China), pp.26-38.
- Li Xin, Brødsgaard Kjeld Erik ve Jacobsen Michael (2010), “Redefining Beijing Consensus: ten economic principles”, **China Economic Journal**, 2(3), 297-311.
- Li, Xing (2015), “Interpreting and Understanding “The Chinese Dream” in a Holistic Nexus”, **Fudan Journal of Humanities and Social Sciences**, 8, 505-520.
- Li, Xing (2016), “The Expansion of China’s Global Hegemonic Strategy: Implications for Latin America”, **Journal of China and International Relations JCIR Special Issue**, 1-26.
- Lim, Kean Fan (2014), “‘Socialism with Chinese characteristics’: Uneven development, variegated neoliberalization and the dialectical differentiation of state spatiality”, **Progress in Human Geography**, 38(2), 221–247.
- Lin, Christina (2011), “The PLA’s “Orient Express”: Militarization of the Iron Silk Road”, **China Brief**, 11(5), 8-11.
- Liu, Weidong & Dunford, Michael (2016), “Inclusive globalization: unpacking China's Belt and Road Initiative”, **Area Development and Policy**, 1(3), pp. 323-340.
- Lu, Mingjun (2016), “The Bene-Ideal: China’s Cosmopolitan Vision of World Order”, **Chinese Political Science Review**, 1, 336–352.
- Lueck, Therese L. Pippas Val S. & Lin Yang (2014), “China's Soft Power: A New York Times Introduction of the Confucius Institute”, **Howard Journal of Communications**, Vol. 25, No. 3, pp. 324-349.

- Luo, Chris (2014), "Purported photos of 'Chinese Islamic State fighter' emerge online", **South China Morning Post**, 3 Eylül 2014, <https://www.scmp.com/news/china-insider/article/1584369/chinese-islamic-state-fighter-captured-iraq-iraqi-military-claims>, (e.t. 03.05.2019).
- Lo, Joe Tin-yau and Pan, Suyan (2016), "Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes", Confucius Institutes and China's soft power: practices and paradoxes, **Compare: A Journal of Comparative and International Education**, 46(4), 512-532.
- Lounnas, Djallil (2011), "China and the Iranian Nuclear Crisis: Between Ambiguities and Interests", **European Journal of East Asian Studies**, (10)2, 227-253.
- Lyall, Nicholas (2019), "China in the Middle East: Past, Present, and Future", **The Diplomat**, February 16, 2019, <https://thediplomat.com/2019/02/china-in-the-middle-east-past-present-and-future/>, (e.t. 25.05.2019).
- Ma, Lirong (2010), "China's Cultural and Public Diplomacy to Countries in the Middle East", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 4(2), 32-43.
- MacGillivray, Iain (2018), "Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf", **Global Change, Peace & Security**, 1-20.
- Masannat, George S. (1966), "Sino-Arab Relations", **Asian Survey**, Vol.6, No.4, 216-226.
- Mao, Yufeng (2005), "Beijing's Two-pronged Iraq Policy", **China Brief**, Volume: 5, Issue: 12, the Jamestown Foundation, Washington, D.C, May 24, 2005. <https://jamestown.org/program/beijings-two-pronged-iraq-policy/> (e.t. 29.04.2019).
- Mearsheimer, John J. (2001), **The Tragedy of Great Power Politics**, W.W. Norton Company, New York.
- McLaughlin, John (2015), "The Great Powers in the New Middle East", **Rocky Harbors: Taking Stock of the Middle East in 2015**, Center for Strategic International Studies CSIS, 19-27.
- Mead, Walter Russel (2014), "The Return of Geopolitics", **Foreign Affairs**, 17.04.2014. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics> (e.t. 09.03.2019)
- Mendes, Marcos Vinicius Isaias (2018), "Is it the end of North-American hegemony? A structuralist perspective on Arrighi's systemic cycles of accumulation and the theory of hegemonic stability", **Brazilian Journal of Political Economy**, 38 (3-153), 434-449.
- Menegazzi, Silvia (2017), "China's Foreign Policy and Ideational Narratives: Key Trends and Major Challenges", **Understanding China Today, An Exploration of Politics, Economics, Society and International Relations**, Ed. Silvio Beretta, Axel Berkofsky, Lihong Zhang, Springer, Switzerland, 175-189.

- Ministry of National Defence (MOD), “China Grows Presence of UN Peacekeeping Missions Abroad”, http://eng.mod.gov.cn/news/2018-02/28/content_4809003.htm, 28.02.2018. (e.t. 20.02.2019).
- Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, “Foreign Minister Wang Yi Meets the Press”, 03 Mart 2018, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1135385.shtml, (e.t. 25.09.2019).
- Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, “The 8th Ministerial Meeting of the China-Arab States Cooperation Forum (CASCF) Held in Beijing”, 10 Temmuz 2018, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/activities_663312/t1576621.shtml, (e.t. 02.12.2019).
- Modelska, George (1978), “The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State”, **Comparative Studies in Society and History**, 20 (2), 214-235.
- Molavi, Afshin (2019), “China’s Global Investments Are Declining Everywhere Except for One Region”, **Foreign Policy**, May 16 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/05/16/chinas-global-investments-are-declining-everywhere-except-for-one-region/#>, (e.t. 25.05.2019).
- Moore, Gregory J. (2018), “Bismarck or Wilhelm? China’s Peaceful Rise vs. Its South China Sea Policy”, **Asian Perspective**, 42, 265–283.
- Neill, Alexander (2014), “China and the Middle East”, **Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS**, (Editors) Toby Dodge and Emile Hokayem, Adelphi Series, Volume 54, Issue 447-448, 205-224.
- Ness, Peter Van (2004-2005), “China’s Response to the Bush Doctrine”, **World Policy Journal**, 21(4), 38-47.
- Nielsen, Donald A. (1991), “After World Systems Theory: Concerning Janet Abu-Lughod’s ‘Before European Hegemony’”, **International Journal of Politics, Culture and Society**, 4(4), 481-497.
- Nordin, Astrid H.M. (2016), “Futures beyond ‘the West’? Autoimmunity in China’s harmonious World”, **Review of International Studies**, 42, 156–177.
- Nye, Joseph S., Jr. (1990), “Soft Power”, **Foreign Policy**, No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), 153-171.
- Nye, Joseph S. (2004), “Soft Power and American Foreign Policy”, **Political Science Quarterly**, 119 (2), 255-270.
- Nye, Joseph S. (2012), “China and soft power”, **South African Journal of International Affairs**, 19(2), 151-155.

- Nye, Joseph S. ve Welch, David A. (2013), **Küresel Çatışmayı ve İş Birliğini Anlamak**, (Çev. Renan Akman), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Nye, Joseph S. (2017), “The Kindleberger Trap”, **China-US Focus**, Mar 01 2017, <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/the-kindleberger-trap>, (e.t. 25.09.2019).
- OECD (2014), “Recent FDI Trends in the MENA Region”, MENA-OECD Investment Programme, Draft Background Note, 9-11 December 2014, Cairo, Egypt.
- OECD (2018), “Trends in trade and investment policies in the MENA region”, MENA-OECD Working Group on Investment and Trade Background Note, <http://www.oecd.org/mena/competitiveness/WGTI2018-Trends-Trade-Investment-Policies-MENA-Nasser-Saidi.pdf> (e.t. 27.05.2018).
- OECD (2018), MENA-OECD Competitiveness Programme, “Background Note FDI in fragile and conflict affected economies in the Middle East and North Africa: trends and policies”, 4-5 December 2018, Islamic Development Bank, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia.
- OECD (2019), FDI in Figures, April 2019, <http://www.oecd.org/investment/FDI-in-Figures-April-2019.pdf>, (e.t. 26.05. 2019)-
- Oktay, Fatih (2017), **Çin, Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Okur, Mehmet Âkif (2015), **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk, Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak’ın İşgali**, 3. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Okur, Mehmet Akif (2015), “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, 12 (46), 131-151.
- Olimat, Muhamad S. (2014), **China and the Middle East Since World War II: A Bilateral Approach**, Lexington Books, United Kingdom.
- Oliverio, Annamarie ve Lauderdale, Pat (2015), “The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination”, **Journal of World Systems Research**, 21(1), 184-192.
- Özen, Çınar (2005-2006), “Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica’daki Büyük Dönüşüm”, **Uluslararası İlişkiler**, 2(8), Kış, 3-31.
- Özgüden, Mehmet (2015), **Hegemonya ve Politik Toplum, Bir Gramsci Okuması**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Özlük, Erdem (2015), “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, (Ed.) Şaban Kardaş, Ali Balcı, 4. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Pan, Esther (2006), “China’s Soft Power Initiative”, Council on Foreign Relations (CFR), May 18 2006, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-soft-power-initiative> (e.t. 27.09.2019).

- Pan, Guang (1997), "China's Success in the Middle East", **Middle East Quarterly**, December 1997, 35-40.
- Pan, Su Yan (2013), "Confucius Institute project: China's cultural diplomacy and soft power projection", **Asian Education and Development Studies**, Vol. 2 Issue: 1, pp.22-33.
- Paradise, James F. (2009), "China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power", **Asian Survey**, Vol. 49, No. 4, pp. 647-669.
- Parello-Plesner, Jonas ve Pantucci, Raffaello (2011), "China's Janus-Faced Response to the Arab Revolutions", European Council on Foreign Relations, https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR34_CHINA_ARAB_REVOLUTIONS_AW.pdf, (e.t.07.10.2019).
- Pauley, Logan (2018), "China Takes the Lead in UN Peacekeeping", **The Diplomat**, 17 April, 2018. <https://thediplomat.com/2018/04/china-takes-the-lead-in-un-peacekeeping/> (e.t. 16.07.2018)
- Pehlivan Türk, Bahadır (2015), "Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Asya-Pasifik", **Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi, Japonya, Çin ve Güney Kore'de Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji**, 98-131, (Ed.) K. Ali Akkemik, Sadık Ünay, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Pekcan, Cemre (2017), "Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 72(4), s. 1127 – 1155.
- Peker, Efe (2010), "Krizi Arrighi ile Okumak", **Praksis**, 22, 73-84.
- Peng, Bo (2018), "China, Global Governance, and Hegemony: Neo-Gramscian Perspective in the World Order", **Journal of China and International Relations JCIR**, 6(1), 48-72.
- Peng, Zhongzhou ve Tok, Sow Keat (2016), "The AIIB and China's Normative Power in International Financial Governance Structure", **Chinese Political Science Review**, 1, 736-753.
- Perdue, Peter C. (2015), "The Tenacious Tributary System", **Journal of Contemporary China**, 24(96), 1002–1014.
- Peters, Michael A. (2017), "The Chinese Dream: Xi Jinping thought on Socialism with Chinese characteristics for a new era", **Educational Philosophy and Theory**, 49(14), 1299-1304.
- Ping, Xu and Li, Wang (2015), "The China Model vs. American Soft Power: Going Global and Peaceful", **İGÜSBD**, 2(2), 153-170.
- Pollack, Jonathan (2011), "China, Unease from Afar", in the *The Arab Awakening*, (Editors) Kenneth M. Pollack and Daniel L. Byman, Brookings Institution Press.
- Pu, Xiaoyu (2019), "To Dream an Impossible Dream: China's Visions of Regional Order and the Implications for Japan", **Japan and Asia's Contested Order: The Interplay of Security, Economics, and Identity**, (Ed), Y. Sohn, T. J. Pempel, Palgrave Macmillan, 65-84.

- Qian, Xuming ve Fultons, Jonathan (2017), "China-Gulf Economic Relationship under the "Belt and Road" Initiative", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11(3), 12-21.
- Qian, Yuan (2019), "Samuelson's Concern, Kindleberger Trap and U.S. Trade Protectionism", **China Economist**, 14 (5), 20-30.
- Qin, Yaqing (2009), "Development of International Relations Theory in China", **International Studies**, 46, 1&2, 185-201.
- Qin, Yaqing (2018), "Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?", **Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler**, (Çev. Ebru Thwaites Diken), 1. Basım, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 51-78.
- Ramo, Joshua Cooper (2004), "The Beijing Consensus, Notes on the New Physics of Chinese Power", Foreign Policy Centre, London.
- Rauch, Carsten (2016), "Power Transition Theory and the Peculiar Case of Weimarian Germany", Peace Research Institute Frankfurt, Working Papers, No.28, February.
- Robinson, William I. (2011), "Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions, and the Rise of China", **New Political Economy**, 16(2), 267-280.
- Rolland, Nadège (2017), "China's 'Belt and Road Initiative': Underwhelming or Game-Changer?", **The Washington Quarterly**, 40(1), pp. 127-142.
- Rucki, Sheila M. (2011), "Global Economic Crisis and China's Challenge to Global Hegemony: A Neo-Gramscian Approach", **New Political Science**, 33 (3), 335-355.
- Russel, James A. (2005), "Saudi Arabia in the 21st Century: A New Security Dilemma", **Middle East Policy**, 12(3), 64-78.
- Sands, Gary (2014), "China and the ISIS Threat", **The Diplomat**, September 26, 2014. <https://thediplomat.com/2014/09/china-and-the-isis-threat/>, (e.t. 27.06.2019).
- Scobell, Andrew ve Nader Alireza (2016), "China in the Middle East: The Wary Dragon", RAND Corporation.
- Scobell, Andrew (2018), "Why the Middle East matters to China", **China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, Edited by Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh, Routledge, New York, pp. 9-23.
- Selbitschka, Armin (2015), 'Early Chinese Diplomacy:" Realpolitik" versus the So-called Tributary System', **Asia Major**, 61-114.
- Sevilla, Henelito A. (2013), "The 'Arab Spring' and South China Sea Tensions: Analyzing China's Drive to Energy Security", **Alternatives Turkish Journal of International Relations**, 12(3), 93-107.

- Shambaugh, David (2016), **Çin Küreselleşme Yolunda, Kısmi Güç**, (Çev.) Latif Boyacı, Yarn Yayınları, İstanbul.
- Sharma, Anu (2019), “An Analysis of ‘Belt and Road’ Initiative and the Middle East”, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 1-15.
- Shen, Simon & Chan, Wilson (2018), “A comparative study of the Belt and Road Initiative and the Marshall plan”, **Palgrave Communications**, 4(32), pp. 1-11.
- Shichor, Yitzhak (1979), **The Middle East in China’s Foreign Policy; 1949-1977**, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Shichor, Yitzhak (2014), “Turkey and China in the Post-Cold War World: Great Expectations”, **Middle Powers and the Rise of China**, (Editors) Bruce Gilley and Andrew O’neill, Georgetown University Press, Washinton D.C., 192-213.
- Shichor, Yitzhak (2018), “Vision, revision and supervision: The politics of China’s OBOR and AIIB and their implications for the Middle East”, **China’s Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, Edited by Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh, Routledge, New York, 38-53.
- Shih, Chih-yu and Yin, Jiwuy (2013), “Between Core National Interest and a Harmonious World: Reconciling Self-role Conceptions in Chinese Foreign Policy”, **The Chinese Journal of International Politics**, 6, 59–84.
- Shu, Xianlin (2013), “The United States’ Strategy Towards the Middle East Oil and China’s Energy Security”, **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, Editor in-Chief: Yang Guang, Translators: Liu Maomin and Michelle Wan, Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press (China), 38-50.
- Singh, Michael (2016), “Chinese Policy in the Middle East in the Wake of the Arab Spring”, **Toward Well-Oiled Relations? China’s Presence in the Middle East Following the Arab Spring**, Edited by Niv Horesh, Palgrave Macmillan, New York, pp. 162-179.
- Sinkaya, Bayram (2016), “Introduction to Middle East Politics: Leading Factors, Actors and Dynamics”, ORSAM Resource, No.1, 1-34.
- Shariatnia, Mohsen and Azizi, Hamidreza (2019), “Iran and the Belt and Road Initiative: Amid Hope and Fear”, **Journal of Contemporary China**, 1-11.
- SKOLKOVO, “FDI Flows in the MENA Region: Features and Impacts, SKOLKOVO Business School - **Ernst & Young Institute for Emerging Market Studies (IEMS)**, Vol. 13, 01 January 2013.
- Smith, S (2002), “The United States and the discipline of International Relations: ‘hegemonic country, hegemonic discipline’”, **International Studies Review**, 4(2), 67–85.

- Snidal, Duncal (1985), "The Limits of Hegemonic Stability Theory", **International Organization**, 39(4), 579-614.
- Solé-Farràs, Jesús (2016), "A Discourse Called China and the PRC's Foreign Policy and Diplomacy", **Journal of Chinese Political Science**, 21, 281-300.
- SKOLKOVO, (2013), "FDI Flows in the MENA Region: Features and Impacts", SKOLKOVO Business School - Ernst & Young Institute for Emerging Market Studies (IEMS), Vol. 13-01 January 2013.
- Stiglitz, Joseph (2002), *Globalization and Its Discontents*, Norton, New York.
- Summers, Tim (2018), "Rocking the boat? China's 'belt and road' and global order", **China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative**, Edited by Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh, Routledge, New York, pp.24-37.
- Swaine, Michael D. (2010), "Beijing's Tightrope Walk on Iran", **China Leadership Monitor**, No. 33, 1-19. <https://carnegieendowment.org/files/CLM33MS.pdf> , (e.t. 16.08.2019).
- Tammen, Ronald L. vd. (2011), "Power Transition Theory", TransResearch Consortium Work Paper, December.
- Tan, Sor-hoon (2015), "Cosmopolitan Confucian cultures: suggestions for future research and practice", **Int. Commun. Chin. Cult**, 2(3), 159–180.
- The Economist, "The great well of China", June 18 2015, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2015/06/18/the-great-well-of-china> (e.t. 13.07.2019).
- Turcsanyi, Richard Q. (2017), "Assessing the Power of China: Insights from the Conceptual Thinking about Power", **Journal of Chinese Political Science**, 22, 473–486.
- Tüter, Mustafa (2018), **Çin Gücü, Statükoya Karşı Yeni Güç Arayışları**, Kopernik Yayınları, İstanbul.
- Uçarol, Rıfat (2010), **Siyasi Tarih [1789-2010]**, Der Yayınları, 8. Basım, İstanbul.
- Umbreen Javaid, Uzma Naz, Muhammad Arshad Watoo and Azhar Rashid (2016), "Role of Ideology in Foreign Policy: A Case Study of Iran", **Journal of Political Studies**, 23(1), 37-47.
- Union of Arab Chambers, (2017), "The Investment Map in the Arab Region for 2017: Challenges and Promising Opportunities", September 2017.
- Ünay, Sadık (2015), "Diyalogdan Rekabete: Küresel Ekonomi Politik Sistemde Çin", **Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi, Japonya, Çin ve Güney Kore'de Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji**, (Ed.) K. Ali Akkemik, Sadık Ünay, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, ss. 263-281.

- Üngör, Çağdaş (2019), “Çin ve Ortadoğu: Geleceğin Küresel Gücü Bölgeye Nasıl Bakıyor?”, **Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası**, (Ed.) Tarık Oğuzlu, Ceyhan Çiçekçi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 83-100.
- Vakil, Sanam (2006), “Iran: Balancing East against West”, **Washington Quarterly**, 29(4), 51-65.
- Valori, Giancarlo Elia (2009). ‘A Middle East Policy “Made in China”’, **Israel Journal of Foreign Affairs**, 3(3), 31-41.
- Van Kemenade, Willem (2010), “China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions”, **The Washington Quarterly**, 33(3), 99-114.
- Vendryes, Thomas (2012), “The “going out” strategy: economic moves with political consequences”, Facing the Risks of the “Going Out Strategy”, **European Council on Foreign Relations**, 5-9.
- Vieira, Vinícius Rodrigues (2018), “Who joins counter-hegemonic IGOs? Early and late members of the China-led Asian Infrastructure Investment Bank”, **Research and Politics**, 1–7.
- Wallerstein, Immanuel (2000), **The Essential Wallerstein**, The New Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel (2010), **Modern Dünya Sistemi, Merkantilizm ve Dünya Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi, 1600-1750**, 2. Cilt, (Çev. Latif Boyacı), 3. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2011), **Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş**, (Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), 2. Basım, Bgst Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Modern Dünya Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri**, (Çev. Latif Boyacı), 7. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD**, (Çev. Tuncay Birkan), 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2016), **Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, (Çev. Mustafa Özel), 3. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- Wan, Ming (2012), “Introduction: Chinese Traditions in International Relations”, **Journal of Chinese Political Science**, 17, 105–109.
- Wang, Danping and Adamson, Bob (2015), “War and Peace: Perceptions of Confucius Institutes in China and USA”, **The Asia-Pacific Education Researcher**, 24(1), 225-234.
- Wang Jiangli ve Buzan Barry (2014), “The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons”, **The Chinese Journal of International Politics**, 1–46.
- Wang, Jin (2016), “China and Saudi Arabia: A New Alliance?”, **The Diplomat**, September 02 2016, (e.t. 30.04.2019).

- Wang, Jinglie (2013), "Reflection on the Relations between China and the Middle East", **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, Editor in-Chief: Yang Guang, Translators: Liu Maomin and Michelle Wan, Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press (China), 1-12.
- Wang, Jinglie (2014), "China's Economic Restructuring and Extension of China's Middle East Strategy", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 8(2), 22-43.
- Wang, Jisi (2014), "'Marching Westwards': The Rebalancing of China's Geostrategy", (Ed.) Shao Binhong, **The World in 2020 According to China: Chinese Foreign Policy Elites Discuss Emerging Trends in International Politics**, Brill Publications: The Netherlands, 129-136.
- Wang, Youming (2010), "Global Governance versus Harmonious World", 24, **China International Studies**, 79-90.
- Wang, Yuan-kang (2013), "Explaining the Tribute System: Power, Confucianism, and War in Medieval East Asia", **Journal of East Asian Studies**, 13, 207-232.
- Wang, Zheng (2014), "The Chinese Dream: Concept and Context", **Journal of Chinese Political Science**, 19, 1-13.
- Webb, Michael C. ve Krasner, Stephen D. (1989), "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment", **Review of International Studies**, 15(2), Special Issue on the Balance of Power, 183-198.
- Weiguang Wang (2009), "Reform and opening up are a powerful motive force for developing socialism with Chinese characteristics", **Social Sciences in China**, 30(1), 5-19.
- Wong, R. Bin (1977), "The political economy of agrarian empire and its modern legacy", **China and Historical Capitalism, Genealogies of Sinological Knowledge**, (Ed.) Timothy Brook ve Gregory Blue, Cambridge University Press, 210-245.
- World Bank, "MENA's Investment Links with China and India", http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/MENA_China_India_Sept08-4.pdf, (e.t. 05.06.2019).
- World Bank WITS, "Middle East & North Africa Trade at a Glance: Most Recent Values", <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/MEA/textview> (e.t. 07.06.2019).
- World Bank WITS, China Exports By Country and Region 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/LTST/TradeFlow/Export/Partner/all/> (e.t. 07.06.2019).
- Wu, You (2018), "The Rise of China with Cultural Soft Power in the Age of Globalization", **Journal of Literature and Art Studies**, 8(5), 763-778.
- Wu, Yuanliang (2008), "Socialism with Chinese characteristics in a comparative vision", **Social Sciences in China**, 29(2), 46-55.

- Wuthnow, Joel (2016), "Posing Problems without an Alliance: China-Iran Relations after the Nuclear Deal", Institute for National Strategic Studies, INSS, National Defense University, February 2016, No.290, 1-12.
- Xi, Chen (2019), "Confucius Institute eyed at Saudi college", **Global Times**, 06.10.2019, <http://www.globaltimes.cn/content/1153790.shtml> (e.t. 04.07.2019).
- Xiang Jun and Huang, Wei-hao "What Determines China's Allocation of Confucius Institute: Educational, Political, or Economic Interest?", <https://aacs.cuny.cuny.edu/2015conference/Papers/Huang%20Wei-Hao.pdf>, (e.t.19.05.2019).
- Xin, Ming (2018), **China's New Strategic Layout**, Springer Nature Singapore Pte Ltd. ve China Social Sciences Press, Çin Halk Cumhuriyeti.
- Xin, Zheng (2019), "Nation's reliance on crude oil imports set to continue", **China Daily**, May 06, 2019. http://www.chinadaily.com.cn/global/2019-06/05/content_37477320.htm, (e.t. 19.08.2019).
- Yağcı, Mustafa (2016), "A Beijing Consensus in the Making: The Rise of Chinese Initiatives in the International Political Economy and Implications for Developing Countries", **Perceptions**, XXI (2), 29-56.
- Yamada, Makio (2015), "Saudi Arabia's Look-East Diplomacy: Ten Years On", **Middle East Policy**, 22(4), 121-139.
- Yang, Alan H. and Hsiao, H.H. Michael (2012), "Confucius Institutes and the Question of China's Soft Power Diplomacy", **China Brief**, 12(13), 10-13.
- Yang, Jiang (2011), "Rethinking the Beijing Consensus: how China responds to crises", **The Pacific Review**, 24(3), 337-356.
- Yang, Rui (2010), "Soft power and higher education: an examination of China's Confucius Institutes", **Globalisation, Societies and Education**, 8(2), 235-245.
- Yao, Kuangyi (2007), "Development of Sino-Arab Relations and the Evolution of China's Middle East Policy in the New Era", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 1, No. 1, 1-17.
- Yao, Kuangyi (2012), "The Upheaval in the Middle East and China's Middle East Policy", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 6(3), 1-27.
- Yao, Kuangyi (2016), "Opportunities and Challenges of China-Middle East Countries' Production Capacity Cooperation", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 10, No. 2, 1-19.

- Yeniçırak, Hasan (2017), “Debate on Word System-Modern Word Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein”, **Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences**, 18(32), 159-182.
- Yeonsik, Choi (2011), “The Evolution of “Socialism with Chinese Characteristics”: Its Elliptical Structure of Socialist Principles and China’s Realities”, **Pacific Focus**, XXVI (3), 385–404.
- Yılmaz, Şerafettin (2014), “China, Historical Blocs and International Relations”, **Issues & Studies**, 50 (4), 191-222.
- Yuan, Zhenjie, Guo Junwanguo and Zhu, Hong (2016). “Confucius Institutes and the limitations of China’s global cultural network”, **China Information**, Vol. 30, No. 3, pp. 334–356.
- Zambelis, Chris (2010), “Shifting Sands in the Gulf: The Iran Calculus in China-Saudi Arabia Relations”, **China Brief**, 10(10), May 13, 2010, 4-7.
- Zhang, Feng (2015), **Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History**, Stanford University Press, California.
- Zhang, Jian (2015), “China's new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?”, **Global Change, Peace & Security**, 27(1), 5-19.
- Zhang, Xiaodong (1999), “China’s Interests in the Middle East: Present and Future”, **Middle East Policy**, 6(3), 150-159.
- Zhang, Yongjin (1996), “China and UN Peacekeeping: from Condemnation to Participation”, **International Peacekeeping**, 3(3), 1-15.
- Zhang Yongjin ve Buzan, Barry (2012), “The Tributary System as International Society in Theory and Practice”, **The Chinese Journal of International Politics**, 1-34.
- Zhang Yongjin ve Austin, Greg (2013), “China and the responsibility of power”, **Power and Responsibility in Chinese Foreign Policy**, (Ed.). Yongjin Zhang, Greg Austin, ANU Press, 1-20.
- Zhang, Yongjin (2015), “China and the Struggle for Legitimacy of a Rising Power”, **The Chinese Journal of International Politics**, 301-322.
- Zhang, Wei-Wei (2006), “The allure of the Chinese model”- **International Herald Tribune**.
- Zhao, Guozhong (2013), “Military Exchanges Between China and the Middle East”, **China-Middle East Relations: Review and Analysis, Volume 1**, Editor in-Chief: Yang Guang, Translators: Liu Maomin and Michelle Wan, Paths International Ltd. (UK) in associated with Social Sciences Academic Press (China), 51-60.
- Zhao, Hong (2014), “China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power”, **Journal of Contemporary China**, 23(87), 408-424.

- Zhao, Lei (2011), “Two Pillars of China's Global Peace Engagement Strategy: UN Peacekeeping and International Peacebuilding”, **International Peacekeeping**, 18(3), 344-362.
- Zhao, Suisheng (2010), “The China Model: can it replace the Western model of Modernization?”, **Journal of Contemporary China**, 19(65), 419-436.
- Zhao, Suisheng (2017), “Whither the China Model: revisiting the debate”, **Journal of Contemporary China**, 26(103), 1-17.
- Zhao, Tingyang (2006), “Rethinking Empire from a Chinese Concept ‘All-under-Heaven’ (Tian-xia, 天下), **Social Identities**, 12(1), 29-41.
- Zhao, Tingyang (2019), **Redefining A Philosophy for World Governance**, Translated by: Liqing Tao, Palgrave Macmillan Publishing, Singapore.
- Zhou, Peng. China’s Energy Import Dependency: Status and Strategies, <http://esi.nus.edu.sg/docs/event/zhou-peng.pdf>, (e.t. 19.08.2019).
- Zhou, Ying ve Luk, Sabrina (2016), “Establishing Confucius Institutes: a tool for promoting China’s soft power?”, **Journal of Contemporary China**, 25(100), 628-642.
- Zhu Weilie (2010), “On the Strategic Relationship between China and Islamic Countries in the Middle East”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 4, No. 3, 1-27.
- Zhu, Zhiqun (2009), “China’s New Diplomacy in the Middle East and Its Implication for the United States”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 3:4, 41-52.
- Zou, Zhiqiang ve Ahmed, Gafar Karar (2016), “China and the Middle East Economic Governance in New Era”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 10(3), 73-97.
- Zulfqar, Saman (2018), “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, **Perceptions**, Volume XXIII, Number 1, pp. 121-148.
- Zürcher, Christoph “30 Years of Chinese Peacekeeping”, **Centre for International Policy Studies (CIPS)**, University of Ottawa, <https://www.cips-cepi.ca/wp-content/uploads/2019/01/30YearsofChinesePeacekeeping-FINAL-Jan23-1.pdf>, (e.t. 11.11.2019).
- Editorial Commentary (2013), “The Socialism with Chinese Characteristics”, **International Journal of China Marketing**, 14(1), 13-17.
- Department of the Secretary of State (2018), “Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China”, Annual Report to Congress, USA.
- 中国对阿拉伯国家政策文件, China’s Arab Policy Paper, 14.01.2016, http://www.china.org.cn/chinese/2016-01/14/content_37576812.htm, (e.t. 27.06.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Müge YÜCE 1988 yılında Ankara'da doğdu. 2002 yılında Kanuni Sultan Süleyman İlköğretim Okulu'nu; 2006 yılında Nuri Cingilloğlu Lisesi'ni ve 2010 yılında İstanbul Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. 2011 yılında Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2013 yılında Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaya ve 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı.

Doktora eğitimi sırasında 2015 yılında Finlandiya Hükümeti Doktora Araştırma Bursu ile dört ay süre ile Finlandiya Turku Üniversitesi Doğu Asya Çalışmaları Enstitüsü (Centre for East Asian Studies-CEAS) ve 2019 yılında Erasmus programı kapsamında bir dönem boyunca Polonya Opole Üniversitesi'nde ziyaretçi araştırmacı olarak bulundu. YÜCE bekâr olup İngilizce bilmektedir.